

Марина Курешевић

СЕМУ ЖЕ СИЦЕ БИВШУ

О СИНТАКСИ И ЈЕЗИЧКОМ СТИЛУ
СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА

Нови Сад
2022

Издавач:

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

За издавача:

Проф. др Ивана Живанчевић-Секеруш, декан

Рецензенти:

Проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, редовни члан САНУ

Проф. др Надежда Јовић

Проф. др Владимир Поломац

ISBN

978-86-6065-703-1

Публиковање ове књиге финансијски је помогло Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије.

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава Издавач и аутор.

Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно
ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

МАРИНА КУРЕШЕВИЋ

СЕМУ ЖЕ СИЦЕ БИВШУ:

О СИНТАКСИ И ЈЕЗИЧКОМ СТИЛУ
СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА

Нови Сад
2022

О ОВОЈ КЊИЗИ

Ова књига настала је као резултат мојих филолошких истраживања српскословенских текстова спроведених у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који је финансирао Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије до 2019. године. Окупља огледе из области синтаксе српскословенског језика. Поред теме, одабране радове повезује и то што се сви резултати истраживања добијених филолошком анализом тумаче подједнако са функционалностилског и са лингвистичког аспекта. Односно, тежи се да се кроз контрастивну анализу резултата истраживања појединачних текстова српске средњовековне писмености правилно представи функционалностилска вредност њиховог језика, а поједине језичке црте и начини њихове употребе теже да се разјасне са аспекта језичке еволуције.

Фразом ‘сему же сие бившу’ из наслова књиге, која у себи крије архаичну формулу (синтаксичку конструкцију – апсолутни датив) карактеристичну за средњовековне наративне текстове и која значи ‘овако је то било’, желела сам да истакнем да су главни предмет мојих истраживања представљених у књизи синтаксичке конструкције које се могу сматрати језичкостилским обележјем средњовековних наративних текстова. У истраживачком фокусу били су ми пре свега српскословенски текстови ван богослужбене употребе, нарочито они профаног карактера, попут средњовековних романа, повести и апокрифа, али се поједина истраживања односе и на дела сакралног карактера, чији су резултати драгоцени ради истицања разлика између вишег и нижег стила српскословенског.

Радови окупљени унутар корица ове књиге имају за циљ да представе основне одлике синтаксичке норме српскословенског језика и осветле дијафазијску и дијатопијску варијантност српскословенских текстова ван богослужбене употребе на овом језичком нивоу. Груписани су, тематски, у три поглавља. У оквиру првог поглавља налазе се радови теоријско-методолошки засновани. У њима се говори о одликама синтаксичке норме српскословенског језика као целине и о њеном развоју изазваном унутарјезичким или ванјезичким факторима од почетака до краја српскословенског периода српске писмености, потом о методологији проучавања синтаксе старословенских и српскословенских текстова, као и о одликама синтаксичке норме српскословенског вишег и нижег стила те параметрима који указују на овакве језичкостилске разлике. У оквиру другог поглавља окупљени су радови који имају за циљ да илуструју дијафазијску варијантност српскословенског. То се постизало кроз синтаксичко-семантичку анализу употребе једне језичке црте у жанровски различитим текстовима, потом кроз уочавање језичкостилских варијација у текстовима истог аутора или кроз представљање синтаксичких одлика одређених типова текстова. Треће поглавље обухвата радове који теоријски образлажу и

емпиријски потврђују идеју о непостојању јасних граница међу функционално диференцираним језичким регистрима у српској средњовековној писмености.

Уз сваки рад дат је и податак о томе када и где је први пут објављен. За ову прилику сви су технички уједначени, неколико њих се доноси у донекле прерађеној и допуњеној форми, а један рад, првобитно објављен на енглеском језику, сада се доноси у преводу на српски језик. На све то се указује у оквиру напомена. Новину представљају текстови који својим садржајем наткриљују теме у оквиру првог и трећег поглавља и који на тај начин филолошким истраживањима представљеним у оквиру њих дају посебан смисао. Новина су и прилози на крају књиге који имају за циљ да појасне главне појмове, који уместо индекса настоје да представе терминолошку окосницу књиге, или да илуструју у досадашњој науци мање познате језичкостилске реализације српског језика о којима се у радовима говори.

Језичкостилска истраживања текстова српске средњовековне писмености заживела су тек у овом веку, а посебан допринос расветљавању тог аспекта језика представљају испитивања синтаксе и лексике српскословенских текстова. Жеља ми је да ова књига свим заинтересованим појединцима за језичкостилске анализе послужи као прозор у нови начин посматрања синтаксичких појава у историји језика, али и као подстрек за нова истраживања усмерена ка расветљавању дијафазијске варијантности српскословенског језика.

У Новом Саду,
маја 2022. године

Марина Курешевећ

I

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИЗУЧАВАЊА СИНТАКСЕ СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА

СИНТАКСИЧКА НОРМА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА И ЊЕН РАЗВОЈ: УНУТРАШЊА И СПОЉАШЊА ДИНАМИКА НОРМЕ

Српскословенски је, као једна од редакција старословенског језика,¹ наследивши основну комуникативну функцију² тог језика, наследио и његов синтаксички систем. Стога се у разматрању основних одлика синтаксичке норме српскословенског језика треба најпре осврнути на старословенско наслеђе у том домену језичког система.

1. СТАРОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ. Синтаксички систем старословенског језика представља сложену структуру у којем се преплићу аутохтоно словенске и црте које су се развиле под индиректним или директним утицајем грчког језика (VEČERKA 1989: 28; 1997: 373; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2001: 5–20), в. Прилог 2. Одговори на питање шта је довело до настанка такве сложене структуре старословенског синтаксичког система леже у околностима (времену и начину) које су довеле до настанка тог језика, као и у широј типолошкој условљености језичких појава.

Време настанка старословенског језика (крај IX века) поклапа се са последњом фазом трајања прасловенског, заједничког језика свих Словена којим су они говорили у својој прапостојбини и једно време након тога. Како је старословенски језик настао у чину превођења богослужбених текстова са грчког језика, обремененог хиљадугодишњом писменом традицијом, на јужнословенски дијалекат прасловенског језика, који је до тада живео само у усменој употреби, јасно је што је током тог чина реченична структура новонасталог словенског књижевног језика стилизована према грчким реченичним моделима како би се постигла потребна гипкост и економичност језичког изражавања својствена, пре свега, књишким текстовима. Када је синтаксички ниво језика у питању, први преводиоци су приликом превођења у великој мери сачували словенски карактер језика, што се огледа у основним граматичким значењима и функцијама падежа, основној употреби глаголских облика, основној структури просте реченице, као и у основним модалним конструкцијама (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2001: 9–14), док су се на грчки угледали у оним доменима синтаксичког система у којима нису имали

---

¹ Српскословенски језик или српска редакција старословенског језика се дефинише као варијанта заједничког црквенословенског језика настала у процесу прилагођавања старословенског старосрпском (староштокавском) фонолошком систему (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 427).

² Поред првобитне богослужбене употребе старословенски је постепено продирао и у друге сфере употребе (у сферу државног апарата, црквене организације, образовања и сл.) постајући језик културе (ГРАМАТИКА 1993: 537–538).

ослонац у живом говору, а то је домен сложене реченице, чија се употреба везује пре свега за писану комуникацију (BAUER1972: 77–84; ГРАМАТИКА 1993: 520). Посматрано у широј типолошкој перспективи, време настанка старословенског јесте време недовршеног процеса развоја синтаксичке транзитивности који је захватио све индоевропске језике укључујући и прасловенски (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 33–54). Са развојем синтаксичке транзитивности, тог унутарјезичког процеса, у начину организације реченице долази до великих промена. У реченици, у којој је претходно владала аутономија реченичних чланова (МЕЈЕ 1965: 195), лични глаголски предикат постаје њен центар, што је изазвало следеће промене у њеној структури у прасловенском језику: граматикализацију номинатива као падежа субјекта и граматикализацију акузатива као падежа објекта; претварање номиналних средстава, која су имала функцију секундарних предиката, у вербалне структуре; граматикализацију аутосемантичких речи и конектива у везнике, што је ојачало и међуреченичну кохезију и допринело формирању сложене реченице. Како на формирање сложене реченице у великој мери утиче и развој писмености (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007: 41–44), јасно је стога што се утицај грчког језика најјаче испољио у домену хипотаксе језичког система првог словенског књижевног језика.

Говорећи о грчком утицају на старословенску синтаксу уопште, треба рећи да је тај утицај могао ићи у два правца: 1) у правцу повећања фреквенције употребе једног од конкурентних средстава за исказивање истог значења, оба структурно иманентна словенском језичком систему, од којих је једно можда било и на путу свог нестанка,³ као и 2) у правцу стилизације реченичних структура према грчким узорима (VEČERKA 1989: 25–29). Стилизација је притом подразумевала барем два начина моделовања реченичних структура према грчким обрасцима. Први начин је представљао својеврсну надоградњу словенског језичког система за исказивање оних категорија / значења која су се, и у типолошком светлу посматрано, у историји језика касније формализовала. То се постизало веома ретко механичким преузимањем грчких модела, који су били у нескладу са словенским језичким системом, а много чешће активирањем потенцијала одређеног средства латентно присутног у словенском језичком систему за исказивање нових функција.⁴ Други начин се испољавао кроз

---

³ У новијим радовима претпоставља се да је грчки утицао на очување конструкције апсолутног датива и у старословенском језику, једне од номиналних средстава прасловенског језика којом се примарно исказивала темпорална детерминација реченичног предиката (уп. нпр. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 64–65; КУРЕШЕВИЋ 2013).

⁴ Овај начин стилизације илуструје употреба узрочног *бо* и условног везника *аиште* (уп. BAUER 1972: 387; 400–420), који су настали од прасловенских партикула, или пак употреба инфинитива *pro imperativo*, тј. употреба инфинитива у функцији преношења императива у индиректном начину изражавања (уп. VEČERKA 1996: 85)

премоделовање типично говорних конструкција у структуре подесније за писани начин изражавања.⁵

2. ЈЕЗИК СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПИСМЕНОСТИ. Српску средњовековну писменост⁶ одликовала је доминантно⁷ хомогена диглосија, тј. употреба два језичка идиома – српског књижевног (српскословенског) језика, са нормом заснованом у старословенском језичком систему, и српског вернакулара (старосрпског), у којем се одражавају црте штокавског наречја. Употреба ова два језичка идиома током скоро читавог овог периода била је функционално и жанровски диференцирана.

Генерално говорећи, српскословенски је доминирао у текстовима сакралног, а старосрпски у текстовима профаног карактера. На почецима српске писмености, разлике између српскословенског и старосрпског биле су уочљиве једино на нивоу синтаксе и лексике, што је било условљено различитим комуникативним функцијама писаног и говорног језика.⁸ Стога су се српскословенски и старосрпски, будући генетски сродни и међусобно разумљиви, на почецима српске писмености поимали као виши и нижи стил истог језика (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 443–446), те су се могли употребити и унутар истог текста.⁹

С временом, разлике међу њима су расле. Развој српскословенског језика у великој мери био је друштвеноисторијски условљен, док је, са друге

---

⁵ Илустрацију овог начина стилизације реченичних образаца представља, на пример, уклањање везника *и* између две суседне предикације које се доводе у семантички субординирани однос (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 174–187) или уклањање корелатива (BAUER 1972: 400–420) на чију употребу се, као на својеврсне интегративне маркере својствене усменој комуникацији, ослањала организација зависноскоженог реченичног комплекса (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 162).

⁶ Под српском средњовековном писменошћу подразумевамо целокупну писмену продукцију на једном од идиома српског језика насталу у периоду од краја XII века па све до прве половине XVIII века, што се хронолошки поклапа са временом постојања и употребе српскословенског језика у богослужбеној и књижевној функцији у српској писмености.

⁷ Не треба сметнути са ума да је део говорника српског језика припадао културном кругу *Slavia Romana*, који су у функцији вишег стила имали латински. Више о томе в. у ПАВЛОВИЋ 2017: 169.

⁸ Текстови сакралног карактера прошли су стилизацију карактеристичну за писане текстове. На синтаксичком нивоу били су организовани према реторским принципима својственим писаном начину изражавања, док се у текстовима профаног карактера у великој мери одражавала реченична организација карактеристична за говорни језик (ЖИВОВ 2017: 162–174).

⁹ Као илустрација реченог могу послужити Савина Посланица игуману Спиридону из 30-их година XIII века (ИВИЋ 1979: 169; КУРЕШЕВИЋ 2019), као и Хиландарска оснивачка повеља из 1198. године (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2016).

стране, развој старосрпског језика текао неспутано, природно вођен унутарјезичким процесима.

Српска средњовековна писменост имала је богат систем жанрова: преводна дела богослужбеног карактера, оригинална књижевна дела која су играла велику улогу у стварању националних хришћанских култова, књижевна дела преводног и нелитургијског карактера која су својом садржином и наменом задовољавала потребе свакодневног човека, дела пословноправног карактера, али и многе друге. Сва та дела могу се представити помоћу хијерархизоване пирамиде жанрова, коју је за стару српску писменост предложио Никита И. Толстој (2004: 153), тако што су у њој распоређена према опадајућем степену сакралности. Помоћу ње лакше је објаснити у којим жанровима се употребљавао српскословенски (као и функционалностилске реализације тог језика, в. томе више у 5. поглављу), а у којим старосрпски језик.

Српскословенски језик богослужбених књига током читавог српског средњовековног периода писмености тежио је да остане непромењен, јер се као варијанта заједничког црквенословенског језика доживљавао једним од важних симбола православне културно-језичке заједнице, познате у науци под називом *Slavia orthodoxa*¹⁰. У средњем веку припадност православљу била је важнија од етничких подела, те би се удаљавање од заједничког црквенословенског језика доживљавало као напуштање ове заједнице. Ван богослужбене употребе, у тај језик су у већој или мањој мери продирале иновације из вернакулара, те кажемо да је ван богослужбене употребе он бивао све више редакцијски маркиран.

3. О КАРАКТЕРУ ЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА И НАЧИНИМА ЊЕНОГ ВАРИРАЊА. На основу досадашњих сазнања о особеностима српскословенског језика у жанровски различитим текстовима, можемо да кажемо да се у њима реализовала норма тог језика различитог степена строгости. Норму, притом, схватамо као укупност најубичајенијих и традицијом сачуваних елемената језичке структуре. У средњем веку она је била имплицитно дефинисана и одражавала се кроз подражавање ауторитативних текстова, тј. језичких образаца – у случају сакралне литературе то су били текстови преведени још у старословенској епоси, док су се у случају профане литературе следили обрасци формулара или језичка традиција одређеног жанра (ЖИВОВ 1988: 56–57, 66; ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 2007б: 254).

---

¹⁰ О довођењу у везу средњовековних књижевнојезичких ситуација код Словена са постојањем двеју културних (верских) зона, *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana (Latina)* в. у: ПИККИО 2003: 201–243, ТОЛСТОЈ 1997; КРЕЧМЕР 1996; СУБОТИЋ 2004: 148–151.

Норму српскословенског језика за разлику од старосрпског вернакулар¹¹ одликовала је извесна стабилност (нарочито изражена у делима богослужбеног карактера), развијенија функционалностилска издиференцираност (он се, поред богослужбене литературе, реализовао и у оригиналној књижевности религиозно обојеној, у преводним наративним текстовима нелитургијског карактера и често профаног садржаја, у текстовима правног, као и у текстовима научног карактера) и сложенији комплекс језичких средстава (нарочито је то изражено на синтаксичком и лексичким нивоу). Српскословенски језик је, ван богослужбене употребе, имао своју еволуцију, тј. унутрашњу и спољашњу динамику развоја.¹² Унутрашња динамика развоја норме српскословенског језика подразумева прилагођавање језичког израза типу текста, садржају и саговорнику, што је подразумевало избор међу функционално конкурентним нормативним језичким средствима. Стога кажемо да унутрашња динамика норме води ка функционалностилски диференцираној употреби језика. Са друге стране, спољашња динамика развоја норме подразумева промену језичке норме условљену међусобним утицајима два функционално супротстављена регистра језичких средстава, српскословенског и српског вернакулар (у дијатопијској варијацији), која у резултату доводи до постепене промене норме српскословенског језика кроз време, али и до стварања регионалних норми.¹³

Изречене тврдње у сагласју су и са ставовима историчара језика чија су теоријска промишљања обележила дијахрону славистику друге половине XX века. Италијански слависта, Рикардо Пикио (2003: 402, 413), норму црквенословенског језика посматра као скуп изонорми, црта насталих у одређеном временском пресеку које су превазишле карактер локалних црта и истовремено захватиле већи део територије православног словенства. Руски слависта, Никита И. Толстој (2004: 5–22), норму црквенословенског језика посматра флексибилно, са променљивим границама допустивости већег или

---

¹¹ Будући да се старосрпски вернакулар пре свега реализовао у пословноправним документима, треба се подсетити речи Павла Ивића (1998: 41) да језик тих докумената „тежи да се укалупи, избегавајући елементе разговорног стила или дијалектизма који би могли потицати од састављача списка или њихових писара”, те га у извесном смислу можемо називати и старосрпским стандардом (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 250–253; ПАВЛОВИЋ 2006: 13). Норма старосрпског језика, међутим, остаје ван нашег непосредног интересовања у овом раду.

¹² Е. И. Дјомина (ДЕМИНА 1988) динамику норме схвата једном од најважнијих карактеристика онтологије књижевног језика као историјско-културног феномена. Напомиње да динамика норме има социолингвистички карактер и да се у многе објашњава екстралингвистичким факторима. Она разликује унутрашњу и спољашњу динамику развоја норме књижевног језика.

¹³ Не треба запоставити ни чињеницу да је спољашња динамика норме делимично утицала и на унутрашњу, будући да су нека средства, нпр. синтаксичка, постајала фреквентнија у одређеном стилу управо захваљујући утицају вернакулар.

мањег броја варијантних (конкурентних) форми и језичких елемената хронолошки и жанровски условљених. Други руски слависта, Виктор М. Живов (2017: 36–43), иде чак и корак даље и сматра да се у средњовековној писмености не може говорити о јединственој норми, већ о нормама различитог степена строгости карактеристичним за одређене језичке регистре који су условљени различитим социокултурним параметрима своје употребе. На тај начин посматрано форма (или начин употребе) неког језичког средства може бити прихватљива у једном регистру, а у другом се сматрати огрешењем о норму.

У литератури о српскословенском језику истакнуто је да је његова норма прецизно дефинисана једино на нивоу фонетике и морфологије (ЈЕКОВИЋ 1984). Док је на тим језичким нивоима она увек подразумевала једно решење,¹⁴ на плану синтаксе и лексике ситуација је сложенија: норма српскословенског језика допушта више конкурентних средстава за исказивање одређене категорије / значења, чији избор води ка стилској варијантности књижевнојезичког начина изражавања (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007а: 427–442).

На основу досадашњих филолошких разматрања језика богослужбеног карактера, може се констатовати јединствена норма српскословенског језика високог (сакралног) стила на целом терену који је покривала Српска православна црква.¹⁵

Идући од врха хијерахизоване пирамиде жанрова на ниже, степен строгости поштовања књижевнојезичке норме опада, односно норма српскословенског постаје све отворенија за продор вернакуларних језичких црта. Стога ван богослужбене употребе говоримо о конкуренцији књишких и вернакуларних елемената језичке структуре која може бити стилски (дијафазиски), али и територијално (дијатопијски) условљена, односно говоримо о стилским варијацијама и територијално условљеним иновацијама.

Досадашња испитивања српскословенског језика показала су да је динамичност његове норме могућа међу жанровима унутар истог рукописа,¹⁶

---

¹⁴ Изузетак у том смислу представљају ретки случајеви када на морфолошком плану норма књижевног језика подразумева два начина (старијег и млађег) творбе неког средства, као на пример у случају творбе активног партиципа претерита глагола IV инфинитивне врсте, потенцијала или аориста, те се одабиром млађег средства српскословенски језик приближава народном без кршења књижевнојезичке норме (ЈЕРКОВИЋ 1984: 64).

¹⁵ Уп. нпр. истраживање Вере Јерковић (1975) посвећено језику Чајничког јеванђеља, споменику са тла источне Босне, потом истраживање Јасмине Грковић-Мејдор (1994) посвећено језику Псалтира из штампарије Црнојевића, споменику са тла данашње Црне Горе, и истраживање Наташе Драгин (2007) посвећену језику Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века.

¹⁶ Пример оваквог рукописа је НБС Рс 40 у склопу којег се налази текст Александриде писан књижевним језиком са доста елемената говорног језика, док је

унутар једног жанра,¹⁷ као и између различитих преписа истог текста¹⁸. Док се у првом случају ради о стилски мотивисаној варијацији, у друга два случаја осим стилских варијација, говоримо и о језичким иновацијама условљеним различитим регионалним нормама.

Не поричући постојање диглосије, тј. два функционално супротстављена регистра језичких средстава као два пола истог континуума, који се могу приближавати један другом и у одређеним текстовима чак и преплитати, долазимо до закључка да у српској средњовековној писмености постоје три групе текстова: оних писаних чистим српскословенским (вишег или нижег стила), оних писаних чистим српским вернакуларом и оних писаних мешаним (српскословенско-српским) језиком у којима долази до *ad hoc* мешања књишких и вернакуларних елемената на свим језичким нивоима.¹⁹

4. МЕТОДОЛОГИЈА СИНТАКСИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА ВАН БОГОСЛУЖБЕНЕ УПОТРЕБЕ. Правилно приступање проучавању синтаксе српскословенских споменика подразумева придржавање основног методолошког императива, као што је то случај и са проучавањем осталих нивоа тог језика, а то је раздвајање норме књижевног језика од иновација. Норму представљају средства, као и правила њихове употребе, наслеђена из старословенског, док се иновације могу испољавати на два начина: као ширење, односно као сужавање функционалног опсега неког синтаксичког средства наслеђеног из старословенског или као нанос из говорне базе. Утврђивање иновација, заједничких (општесловенских) или редакцијски маркираних, насталих под утицајем вернакуларне базе није могуће без познавања историјске синтаксе словенских језика (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2007а: 437–438, 452). Стога, приликом изучавања српскословенског језика ван богослужбене употребе мора се истовремено водити рачуна о

други текст писан традиционално литерарним језиком (ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ и др. 1986: 77–78).

¹⁷ На пример, у појединим српским преписима апокрифа строго се поштује језичка норма и користе се књишка језичка средства, док је у другим таквим преписима језичка норма отворенија за утицаје вернакулара. Уп. резултате истраживања изнете у раду *Стабилност и динамика синтаксичке норме српскословенског језика у српским преписима апокрифа* у оквиру ове књиге.

¹⁸ Добар пример су различити преписи Српске Александриде (уп. нпр. МАРИНКОВИЋ 1969: 12–15; КУРЕШЕВИЋ 2021) или различити преписи Приче о Акиру Премудром (КУЗИДОВА 2012; КУРЕШЕВИЋ – БЕЛАКОВИЋ 2018).

¹⁹ Тј. мора се претпоставити ситуација идентична оној каква је постојала на источнословенском терену, где су од најранијег периода били у употреби црквенословенски, народни и упрошћена варијанта црквенословенског, тзв. хибридни црквенословенски (ЖИВОВ 1988; КРЕЧМЕР 2000: 551). Слична ситуација је постојала код Хрвата, на просторима где се неговала глагољска писменост, где се такође разликују текстови писани чистим црквенословенским, потом они писани чистим чакавским вернакуларом и они писани мешаним језиком (CORIN 1991–’93: 177).

његовом односу према старословенском (односно српскословенском вишег стила), са једне, и према старосрпском, са друге стране. С временом, одређене иновације, нарочито оне општештокавског карактера, постајале су део норме српскословенског језика.

Како би се правилно одредио степен поштовања књижевнојезичке норме, односно степен наноса вернакуларних црта, поред филолошке, као основне методе, у синтаксичким истраживањима српскословенских споменика све је више примењивана и квантитативна метода, док се помоћним сматрају методе историјске синтаксе (унутарјезичка реконструкција и компаративна метода) уз уважавање резултата до којих су дошла и типолошка истраживања.

Филолошка метода истраживања синтаксе српскословенских текстова подразумева рад на тексту који се спроводи у неколико фаза: рашчитавање текста (уколико је у питању оригинални споменик, односно његове фотографије²⁰), тотална ексцерпција грађе и њена класификација по претходно утврђеним синтаксичко-семантичким критеријумима. Филолошка метода има за циљ утврђивање регистра употребљених синтаксичких средстава за исказивање одређеног значења, као и утврђивање функционално конкурентног односа међу њима.

Квантитативна метода подразумева процентуално прецизно исказивање фреквенције употребе сваког појединачног средства и релацијског односа међу конкурентним средствима, посебно оних из књишког регистра и њима конкурентних средстава која су општесловенског или специфично вернакуларног карактера. На овај начин се, на пример, може представити и однос номиналних и вербалних средстава за исказивање истог субординираног значења. Процентуално исказани резултати истраживања омогућују и олакшавају поређење са резултатима истраживања других споменика, спроведених по истој методологији, и доприносе стварању јасније представе о вертикалној, односно о функционалностилској, раслојености српскословенског језика.

Валидност филолошке анализе и квантитативно представљених резултата зависи од правилног одређивања статуса конкретног синтаксичког

---

²⁰ Историјскојезичка истраживања треба спроводити на језику оригиналног споменика или на његовом критичком издању, кад год је то могуће. Поготову се то односи на фонетски и морфолошки ниво, јер од правилног рашчитавања фонетског и морфолошког лика речи често зависи и валидност резултата анализе. Кад су у питању синтаксичка, лексичка и фразеолошка истраживања старих споменика, онда је у извесном смислу дозвољено спроводити их и на издањима тих текстова, будући да се сматра да на њих не утиче ортографија нити правилна транскарактеризација, те да се евентуалне интервенције приређивача у реченичну организацију могу пренебрећи (Грицкат 1968: 39–40).

средства у општем регистру синтаксичких средстава којим је располагао српскословенски, у чему помажу методе историјске синтаксе.²¹ В. Прилог 1.

Да ли је неко средство књишког, општесловенског или специфично вернакуларног карактера, можемо да одговоримо тек применом компаративне методе, односно сагледавањем конкретне језичке ситуације на ширем словенском плану, тј. у односу на ситуацију потврђену у старословенским текстовима, са једне стране, и у односу на ситуацију у вернакуларним (пре свега српским, руским и чешким) текстовима, са друге стране. Ако је средство потврђено у старословенским текстовима, а у вернакуларним није, онда је несумњиво реч о књишком средству у српскословенском. А како и сама књишка црта у српскословенским споменицима може да представља архаизам (прасловенско наслеђе) или грецизам, потребно је у обзир укључити и типолошки аспект: ако је слично средство потврђено и у другим старим индоевропским језицима, онда је вероватно реч о особини прасловенског језика која се током еволуције замењивала неким другим млађим средством. У разлучивању да ли је реч о старијем (архаичном) или млађем (иновативнијем) средству помаже примена унутарјезичке реконструкције. У таквим случајевима међу функционално конкурентним структурама на старије језичке моделе често указује њихова контекстуална условљеност, структурна маркираност, нижа фреквенција, когнитивно тежа транспарентност и неусклађеност са актуелним језичком типом (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 17–22).

5. УНУТРАШЊА ДИНАМИКА РАЗВОЈА СИНТАКСИЧКЕ НОРМЕ: КА ФУНКЦИОНАЛНОЈ РАСЛОЈЕНОСТИ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА. У литератури о српскословенском језику најчешће се говорило о његова два стила изражавања: вишем (сакралном) и нижем (профаном) стилу (ГРИЦКАТ 1984–1985; ИВИЋ 1979; НЕДЕЉКОВИЋ 1988; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 427–442, 443–459), мада је све више сазрела и свест о томе да је тај језик садржао „систем жанровски условљених стилова, одређених типом, карактером и садржином текста, али у појединим случајевима и ‘стилом епохе’” (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 292; 2012).²²

---

²¹ О томе в. нпр. у ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 17–28.

²² Слично говори и Горшков (1969: 12–13). У одређеним случајевима, функционални стилови се преплићу са индивидуалним, жанровским стиливима и стилем одређене епохе, који су такође утицали на избор језичког средства.

Ј. Грковић-Мејџор је у свом каснијем раду (2012) указала и на скаларност језикостилских реализација у оквиру вишег и нижег стила, са неким генералним карактеристикама сваког од њих. Тако се унутар вишег стила може разликовати богословски стил и стил дела духовне и култне тематике који се међусобно разликују на лексичком плану (док први карактерише употреба богословске терминологије, наслеђене из претходног периода, у другом се појављују извесне иновације на

О повезаности језика и жанра у старој српској писмености прва је детаљније писала Јасмина Грковић-Мејџор (2007а: 443–459; 2012), а свој допринос овој теми дали су и други, домаћи, аутори (уп. нпр. КУРЕШЕВИЋ 2007; 2016д; 2018; ПОЛОМАЦ 2018).

Познати српски (социо)лингвиста, Милорад Радовановић, говорећи о функционалним стиливима у савременим стандардним језицима (RADOVANović 1986: 166), истакао је да се основне функционалностилске карактеристике конкретне језичке реализације тичу инвентара, избора и начина употребе језичких средстава који омогућавају прилагођавање посебним функцијама језика, односно потребама које намећу домен, ситуација и тематика саопштавања²³, а нешто касније (1996: 10) и то да се оне боље дефинишу „у статистичким вредностима типа ‘више / мање’ него у оним квалитативним типа ‘или / или’”. Исти принципи важе и у дијахроној социолингвистици.

Сваки жанр, дакле, одликовао се одређеним регистром језичких средстава и правилима њихове употребе, конкретним релацијским односом конкурентних форми наслеђених из старословенског (номинално ~ вербално или књишко ~ општесловенско средство), односно имао је своје функционалностилске карактеристике.²⁴ Код нас су оваква истраживања тек у зачетку.²⁵

Полазећи од основног принципа (дијахроне) социолингвистике, а то је да је употреба сваког језика екстралингвистички условљена, покушаћемо у продужетку да наведемо факторе који су могли утицати на конкретну реализацију српскословенског језика током целог периода његовог постојања.

лексичком и семантичком плану). Унутар нижег стила разликује стил црквеноправне литературе као и стил нецрквене литературе, са поделом према садржини на дела наративног и научног карактера. Иако се генерално овде запажају исте тенденције на синтаксичком плану (избегавање књишких црта) и местимичан продор вернакуларних језичких црта на свим језичким нивоима, разлике међу њима су уочљиве на лексичком плану.

²³ У средњовековној писмености релеватним се показују други фактори. В. касније у овом параграфу.

²⁴ Говорећи о функционалним стиливима у савременом стандардном језику, Б. Тошовић (2002: 65) каже да су то „екстралингвистички условљене језичке реализације језика у одређеним областима људске дјелатности, односно у функцији тих дјелатности, са специфичном интралингвистичком (парадигматском и синтагматском) структурисаношћу, математичко-статистичком закономјерношћу (фреквенцијом и вјероватаноћом употребе језичких средстава), мањом или већом традиционалношћу и историјском заснованошћу”.

²⁵ Нпр. нека од таквих истраживања представљају следећи радови у овој књизи: *Стабилност и динамика синтаксичке норме српскословенског језика у српским преписима апокрифа и Синтаксичка анализа поука / гномских исказа из Повести о Акиру Премудром (у препису из рукописа бр. 29 манастира Савине из 1380. г.)*.

Српскословенски језик је, судећи према сачуваним писаним споменицима, био у употреби скоро шест векова. У његовом трајању разликује се неколико развојних фаза, условљених друштвено-историјским факторима: 1. период најстаријих сачуваних споменика (крај XII века), 2. рашки период – доба владавине династије Немањића (XIII–XIV), 3. ресавски период – доба српске деспотовине (Косовска битка–пад Смедерева) и 4. послересавски период – период под турском влашћу (крај XV–почетак XVIII века). Свака од ових фаза имала је и свој доминантан стил, који се може сматрати стилем епохе. У најранијем периоду долази до формирања српске редакције старословенског језика на фонетско-фонолошком нивоу. У том раздобљу доминира високи богословски стил преводне конфесионално-литургијске литературе, какав се среће у Мирослављевом и Вукановом јеванђељу. У рашком периоду српска књижевност се осамостаљује, настају први оригинални књижевни састави који припадају различитим жанровима сакралног и култног карактера (хагиографији, химнографији, црквеноправној и епистоларној литератури), а српски књижевни језик, изниклао из традиције писања на старословенском, прилагођава се српском говорном језику и на другим језичким нивоима²⁶ и устаљује. Најважнији писац овог периода свакако је Растко Немањић, у монаштву назван Сава, али га следе и Теодосије, Домантијан и др. И у том периоду, међутим, могу се уочити различите стилске реализације српскословенског језика (односно разлике у избору и у фреквенцији употребљених средстава) условљене факторима као што су жанр, тип дискурса и садржина текста.²⁷ У ресавском периоду српске писмености долази до језичке и текстолошке ревизије књига, која је често за последицу имала нову грецизацију текстова сакралног карактера и употребу тзв. стила *плетеније словес* у њима. Типични представници оваког стила у српској средњовековној писмености јесу Владислав Граматик и Димитрије Кантакузин. У том раздобљу поред нових оригиналних књижевноуметничких остварења стилски уобличених према доминантним моделима епохе, јављају се и нови жанрови (историографија, наративни текстови нелитургијског карактера, као и први списи научног карактера), који доносе нове теме и другачији поглед на човека, а самим тим и нов начин језичког изражавања који је подразумевао прилагођавање књижевног (српскословенског) језика широј публици, односно стварање средњег стила у српској средњовековној

---

²⁶ Прилагођавање књижевног језика српском народном језику или понародњавање књижевног језика без кршења норме подразумевало је избор оног средства које је постојало и у говорној бази у случају наслеђених конкурентних форми из старословенске епохе.

²⁷ Резултати једног таквог истраживања представљени су у раду у овој књизи: *Од књишког ка варнакуларном: два начина језичког изражавања у списима Светога Саве*.

писмености. Таквим стилем писана је углавном наративна литература нелицтургијског карактера: апокрифи, романи и повести. У послересавском периоду, тј. у временима под турском влашћу, наступа доба таворења оригиналне књижевне продукције на српскословенском, преписују се стари текстови као одједи старе славе, док је језички израз у великој мери зависио од образованости самог писара и од његовог односа према самом тексту који преписује. Губљење државности и временско удаљавање од ћирило-методијевске епохе у српској средњовековној писмености одразило се и на језички план: долазило је и до несистематског преплитања књишких и вернакуларних црта у језику текста из жанровски граничне зоне, односно до стварања мешаног језика. Овај период се стога, можемо рећи, одликује стилском варијантношћу језичког изражавања.

Избор језичких средстава могао је зависити од типологије текста, односно од тога да ли је текст прозног или поетског карактера. Тако на пример у текстовима поетског карактера, какав је између осталих и Проглас светог Јеванђеља, међу књишким средствима није забележена ни једна конструкција апсолутног датива, која је карактеристична за дела прозног карактера (уп. ДРАГИН 2014), док је, са друге стране, то средство веома фреквентно у Житију Светог Симеона од Светог Саве, делу прозног карактера (уп. КУРЕШЕВИЋ 2019: 373).

Такође је уочено да су одређена средства нарочито везана за одређене контексте и типове дискурса. Тако је за давање упутстава правилног понашања, какво срећемо, на пример, у Хиландарском типичу, карактеристична употреба императивних конструкција, те међу њима посебно инфинитива у тој функцији (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 276–289), док се у наративним пасажима Српске Александриде, међу средствима којима се ток приче помера унапред посебним обележјем динамичности одликује употреба аориста, партиципа у функцији независног предиката, у функцији герунда или у склопу апсолутног датива (КУРЕШЕВИЋ 2013б).

Жанр, односно позиционирање жанра у хијерахизованој пирамиди жанрова уређеној по опадајућој сакралности такође може да буде један од сигнализатора функционалног стила. Текстови нижих галерија поменуте пирамиде писани су по правилу језиком који је отворенији за иновације из вернакулара.²⁸

Међутим, треба рећи да језик различитих текстова истог жанра може имати различиту функционалностилску вредност. То може бити условљено садржином, тј. тематиком текста која може бити сакралног или профаног

---

²⁸ Тако се објашњава и употреба српскословенског језика са многобројним наносима из вернакулара у Хиландарском типичу (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 276–289).

карактера²⁹, односом аутора према тексту или теми саопштавања³⁰ или пак литерарном школом³¹ којој писар припада.

Показало се да и друштвена намена текста, односно адресат (коме је дело намењено) имају велики утицај на избор језичког стила. Текстови намењени ширем кругу читалаца по правилу су писани нижим функционалним стилем.³²

Међу текстовима доњег дела пирамиде на избор језичког стила могао је да утиче и језик оригинала, уколико је реч о преводној литератури.³³

На избор језичког стила, као и на ниво чистоте књижевног језика у средњем веку свакако је утицала и образованост писара, тј. степен његовог познавања књижевнорјечичке норме. Многе реченичне конструкције и лексика које су биле *differentia specifica* књижевног језика усвајале су се током читања богослужбених текстова и њиховог учења наизуст, те су постајале део изражајног потенцијала писара и у њиховим оригиналним језичким саставима. Средњовековни писари нису морали обавезно бити свештена лица, већ су том вештином могла овладати и световна лица, која нису прошла кроз такав начин обуке.

---

²⁹ На овај начин се могу објаснити различите функционалностилске реализације српскословенског језика у Српској Александриди, витешком роману, и Варлааму и Јоасафу, духовном роману. Први је писан нижим стилем српскословенског (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014б), а други вишим стилем тог језика (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 290–308).

³⁰ Немаранији однос према начину језичког изражавања забележен је у појединим наративним текстовима нелитургијског карактера. Уп. нпр. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2000; КУРЕШЕВИЋ 2016г; 2021.

³¹ У језику Српске Александриде и Романа о Троји забележене су исте стилске карактеристике које указују на заједничку литерарну школу која их је изнедрила (то је честа употреба пословичних исказа, употреба поређења која носе изглед дуго употребљаваних формула и сл.) (МАРИНКОВИЋ 2007: 316). Та локална друштвено-језичка заједница је изгледа дозвољавала уплив фолклорног стила на стил средњовековног језика књижевности, за разлику од хиландарске преводилачке школе, из које је изашао превод духовног романа Варлаам и Јоасаф који је писан српскословенским језиком високог стила (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 290–308). И други текстови који потичу из Хиландара увек су писаним негованим књижевним језиком високог стила (уп. БАЛИЋ 2017; ДАКИЋ 2018).

³² Тако се рецимо објашњава употреба нижег функционалног стила српскословенског језика у Житију Светог Ћирила (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014а), али и у витешком роману, Српској Александриди (КУРЕШЕВИЋ 2014б), као и у српским преписима апокрифа (КУРЕШЕВИЋ 2016б).

³³ Сматра се да је и грчки предлогак Српске Александриде писан језиком који је био близак говорном (МАРИНКОВИЋ 2007: 309).

6. СПОЉАШЊА ДИНАМИКА СРПСКОСЛОВЕНСКЕ СИНТАКСИЧКЕ НОРМЕ: УТИЦАЈИ СРПСКОГ ВЕРНАКУЛАРА НА СРПСКОСЛОВЕНСКИ. У условима хомогене диглосије, односно комплементарне употребе два генетски сродна али функционално раздвојена језичка регистра, сасвим је природно очекивати њихове међусобне додире и преплитања. До тога није долазило само у жанровима из граничне зоне у којој се сусрећу утицаји оба језика (онима са средине пирамиде), већ и у жанровима који гравитирају врху или дну пирамиде. Поред утицаја српског вернакулара на српски књижевни језик, забележени су и утицаји у супротном смеру на свим језичким нивоима (ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР 2007б: 262–265; GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2021).

Како је норма српскословенског језика вишег стила представљала релативно затворен систем, унифициран на нивоу заједничког црквено-словенског са врло мало иновација у односу на наслеђени старословенски систем (углавном у вокалском систему), норма српскословенског језика нижег стила била је отворена за иновације до којих је долазило под утицајем вернакулара, тј. бивала је и редакцијски маркирана.³⁴

Уопштено говорећи, продор црта вернакуларног карактера у обрнутој је сразмери са степеном сакралности текста – што је степен сакралности текста мањи, проценат вернакуларних црта у њему је већи. У том смислу, истраживање синтаксе српскословенског језика ван богослужбене употребе подразумева познавање структурних образаца и одлика старосрпског језика, јер се само на овај начин може разумети врста и тип утицаја старосрпског на српскословенски.³⁵ С друге стране, текстови писани нижим стилем српско-словенског представљају секундаран извор информација и о процесима који су дешавали у вернакуларној бази.

Утицај српског вернакулара на синтаксичку структуру српскословенског језика ван богослужбене употребе препознајемо у неким начинима реченичне организације својственим пре свега говорним обрасцима, што утиче на снижавање стила књижевнојезичког начина изражавања. Те особине су видљиве, на пример, у формализовању зависног реченичног

---

³⁴ В. о томе више у раду *Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила* у оквиру ове књиге.

³⁵ Истраживање синтаксичких структура српскословенског језика ван богослужбене употребе олакшано је објављивањем радова и студија двоје врхних савремених историчара српског језика, Јасмине Граковић-Мејдор и Слободана Павловића. Ј. Грковић-Мејдор је у својим радовима посвећеним развоју синтаксичке транзитивности и њеној улози у формирању синтаксичких структура у словенским језицима (2007в; 2010; 2010 енгл.), али и оним посвећеним појединим синтаксичким конструкцијама објављеним у оквирима двеју својих књига (2007а; 2013), поставила главне теоријске основе за проучавање словенске историјске синтаксе. Са друге стране, С. Павловић посветио је пажњу опису падежних (2006) и хипотактичких структура (2009) у старосрпском језику, али и понудио одговоре на питања *како* и *зашто* су оне баш такве (2013).

садржаја са ослонцем на корелативе (јгда – тогда: егда же ли александѣр на обѣдѣ сѣсти хотѣше. тогда вѣси онѣ и на трапѣзе обрѣтахѣ се. (СА 75г/6–9); аще – то: аще сѣ не сътвориши, то живота своего ѡлишиши се. (СА 36в/15–37г/1) и сл.), потом у употреби директног говора који се у реченичну структуру уводи помоћу партикуле иако *recitativum* (александѣр же видѣвъ пр|о|р|о|ка. къ властелѡ|м| скон|м| ре|ч| (е). иако въ ношѣ сѣю въ снѣ чл(овѣ)ка сего видѣ|х| въ одѣале семѣ къ немѣ же н(ы)на его зрѣ. (СА 86в/5–10)) или у екстрапонирању релативне реченице од свог антецедента (къ землю нѣкъ днѣвѣ и краснѣ прѣидоше. иаже плѣна овоцѣа различнаа бѣше. (СА 148г/14–148в/1)). Избор вербалних хипотактичких структура уместо номиналних такође се сматра једним од начина приближавања књижевнојезичког начина изражавања говорним обрасцима.

Понекад, под утицајем говорне базе продиру и везници из лексичког регистра српског вернакулара (кон уместо нже, када уместо јгда, ако уместо аще и сл.). У оваквим случајевима говоримо о натруњености књижевнојезичке норме елементима из говорног језика.

У многим особеностима српскословенског језика нижег стила одражавају се промене до којих је дошло на (морфо)синтаксичком нивоу и у говорној бази. Такав утицај препознајемо и у повећању учесталости конструкција *хотѣти* + инфинитив у односу на конструкције *имати* + инфинитив за исказивање будуће радње. У позадини овог процеса се огледају промене које су постепено током XIII и XIV века на читавом штокавском терену водиле до потпуне граматикализације *ћу*-футура (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 139–170). Адвербијализација партиципа до које је долазило у говорном језику³⁶ утиче на смањење њихове употребе у придевској и именичкој функцији у књижевном језику, као и на формалне трансформације некадашњих партиципских структура (конгруентног партиципа у прилошкој употреби, апсолутног датива и акузатива са партиципом) у неконгруентне конструкције (герунд, апсолутни датив са партиципом у номинативу (герундом) и акузатив са герундом). Утицајем вернакулара објашњавамо и замену инфинитива *да*-речиницом ван таутосубјекатских структура, граматикализацију везника *да* и у функцији допунског и намерног везника и сл. Све наведене промене нису системски утицале на српскословенски језик, те њих нећемо срести у текстовима писаним вишим стилем тог језика, него тек у средњем стилу српске средњовековне писмености, што показује да је тај језик у великој мери пратио развојне процесе који су се дешавали у вернакулару, те да ти текстови представљају важан, иако секундарни корпус приликом изучавања и историје српског народног језика.

³⁶ У историји старосрпског језика почев од XIV века забележене су форме на *-ће*, односно на *-ћи*, за акт. птц. през., и форме на *-ше* / *-ши*, за акт. птц. прет. и у позицији других падежа, што упућује на њихову адвербијализацију (уп. ДАНИЧИЋ 1874: 356–361; 375–380).

Иако ове наносе из вернакулара најчешће срећемо у текстовима нижег стила, неке одлике старосрпске синтаксе продиру чак и у виши стил српскословенског (нпр. употреба везника *и* између птц. и финитног глагола).

7. МЕШАНИ ЈЕЗИК. Флексибилност и динамичност норме српскословенског језика ван богослужбене употребе доводила је у појединим текстовима и до *ad hoc* мешања књишких и вернакуларних црта на свим језичким нивоима до те мере да је немогуће рећи да ли је тај текст писан у основи српскословенским или српским народним језиком (у некој својој дијатопиској варијацији). Такав језик називамо мешаним³⁷ и карактеристичан је за период српске писмености након XV века, односно за период под турском влашћу.³⁸ Притом се таква употреба језика до сада објашњавала слободнијим односом према предлошцима / текстовима профаног карактера, тј. сматрала се последицом непознавања норме књижевног језика (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2012: 294), мада се подједнако у њој могу огледати и ране тенденције стварања књижевног језика на вернакуларној бази, тј. његове демократизације, на шта је утицала и општа атмосфера у којој су ти текстови настајали, а у којој су се осећали утицаји ренесансе.³⁹

8. ЗАКЉУЧАК. Имајући на уму сложену синтаксичку структуру српскословенског језика наслеђену из старословенског и њену подложност функционалностилском диференцирању, као и могуће утицаје из вернакулара, можемо закључити да у методолошком смислу проучавању синтаксе редакцијских текстова ван богослужбене употребе треба истовремено прилазити из два угла: 1) из угла жанра треба утврдити регистар употребљених синтаксичко-семантичких средстава и квантитативно исказати однос међу функционално конкурентним средствима наслеђеним из старословенске епохе, а потом и 2) из угла језичке еволуције треба открити иновације у односу на старословенски настале под утицајем говорне базе.

---

³⁷ Дефинисању овог језика посвећено је треће поглавље ове књиге.

³⁸ У историји српске средњовековне писмености употреба мешаног језика забележена је у појединачним текстовима из XVI и XVII века који жанровски припадају доњем делу Толстојеве пирамиде, као што је то случај са Хиландарским медицинским кодексом (уп. ЈОВИЋ 2011), Словом Акира Премудрог из рукописа НБС бр. 53 (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016а), Берлинском Александридом (уп. КУРЕШЕВИЋ 2021) или Поклоњењем часнаго гроба Гаврила Тадића (уп. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2021).

³⁹ Познато је да је на западу штокавске територије, тј. у Дубровнику, Хуму и Босни, раније него на истоку долазило до продора општештокавских вернакуларних црта у црквенословенски (ИВИЋ 1986: 120; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 260).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГОРШКОВ, А. И. *История русского литературного языка*. Москва, 1969.
- БАЛИЋ, Весна. Хипотактичке структуре за исказивање темпоралних односа у делу Стефанит и Ихнилат: филолошка и функционалностилска анализа. *Прилози проучавању језика* 48 (2017): 3–30.
- ГРАМАТИКА: *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. Иван Дуриданов (ред.). София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.
- ГРИЦКАТ, Ирена. О неким видовима историјскојезичких истраживања (на српском материјалу с краја 17. и почетком 18. века). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XI (1968): 39–45.
- ГРИЦКАТ, Ирена. О дихотомији књижевног израза. *Cyrrillomethodianum* VIII–IX (1984–85): 17–27.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Слово о Александру Тројанском у Велешком зборнику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII (2000): 143–147.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Питања из старословенске синтаксе и лексике*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2001.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I. Београд, 2007б: 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О развоју синтаксичке транзитивности. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72 (2007в): 417–433.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Грковић-Мејдор, Јасмина и Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 4), 2010: 43–62.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О функционалностилској раслојености српскословенског језика. *Кирило-Методијевски студии* 21 (= *Средновековни текстови, автори и книги. Зборник в чест на Хайнц Миклас*), София: Българска академия на науките, Кирило-Методијевски научен център, 2012: 288–299.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Хиландарска повеља Стефана Немање у светлу српске средњовековне диглосије. *Стефан Немања – преподобни Симеон Мироточиви*. Беране: Епископија Будимљанско-никшићка, Манастир Ђурђеви Ступови – Београд: Институт за историју уметности, Филозофски факултет: Институт за српски језик САНУ, 2016, 189–198.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII века*. Београд: Државна штампарија, 1874.

- ДАКИЋ, Сања. Инфинитив у делу Стефанит и Ихнилат: филолошка и функционалностилска анализа. *Прилози проучавању језика* 49 (2018) : 29–68.
- ДЕМИНА, Е. И. К теории диахронической социолингвистики: феномен динамики литературно-языковой нормы. *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов*. Москва, 1998, 182–195.
- ДРАГИН, Наташа. *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- ДРАГИН, Наташа. Синтаксичке одлике Прогласа Константина Филозофа (Хил 23). Јованка Радић, Виктор Савић (ур.). *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе : 863–2013*. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014, 237–254.
- ЖИВОВ, Виктор Маркович. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаева (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва: Издательство Московского университета, 1988: 49–99.
- ЖИВОВ, Виктор Маркович. *История языка русской письменности. Том I*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2017.
- ИВИЋ, Павле. О језику у списима светог Саве. Војислав Ђурић (ур.). *Сава Немањин-свети Сава. Историја и предање*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1979: 167–175.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1998.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Јужнословенски семинар за стране слависте* 33–34 (1984): 55–67.
- ЈОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- КРЕЧМЕР, Ана: О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији). *Јужнословенски филолог* LVI/1–2 (2000): 543–559.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 427–445.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. Грковић-Мејџор, Јасмина и Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, 2013, 401–417.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционалностилске одлике језика Житија Константина Филозофа из Рилског зборника: хипотактичке структуре. Јованка Радић, Виктор Савић (ур.). *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе : 863–2013*. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014а: 213–234.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014б.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Дискурсне и контекстуалне основе употребе номиналних средстава у Српској Александриди. Алановић, Миливој et al. (ур.), *Лексика–граматика–дискурс (Зборник у част проф. Вери Васић)*, Нови Сад: Филозофски факултет. 2014в: 327–342.

- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Језик *Слова Акира Премудрог* из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолог* 72/1–2 (2016а): 105–126.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Стабилност и динамика синтаксичке норме српскословенског језика у српским преписима апокрифа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016б): 7–23.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2016в, 133–150.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Слово о Александру Тројанском из Григоровичевог зборника (XV в.): прилог познавању српскословенског језика нижег стила. Јасмина Дражић, И. Бјелаковић, Д. Средојевић (ур.). *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију*. Зборник у част Љиљани Суботић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016г, 159–172.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалности раслојености српскословенског језика. Јасмина Грковић Мејдор, Владислава Ружић (ур.). *Српски језик и његове норме: дијахроно-синхрони аспекти*. Ед: Лингвистичке свеске. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2016д: 64–82.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Синтаксичка анализа поука / гномских исказа из *Повести о Акиру Премудром* (у препису из рукописа бр. 29 манастира Савине из 1380. г.). *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017 [2019], 127–137.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика: колективна монографија* (радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта). Том 1, Језик. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018: 173–188.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Од књишког ка вернакуларном: два начина језичког изражавања у списима Светога Саве. Радић, Јованка, Виктор Д. Савић (ур.). *Наслеђе и стварање. Свети Ћирило. Свети Сава (869–1219–2019)*. Институт за српски језик САНУ, 2019 [2020], 361–382.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Понародњавање језика у Берлинској Александриди на синтаксичком нивоу. Зорица Никитовић (ур.). *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне, Хума и Травунице*. Бања Лука: Филолошки факултет: Филозофски факултет; Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2021, 355–378.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила: *Српска Александрида: историја основног текста*. Београд. 1969.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Српска лингвистика на почетку XXI века, *Јужнословенски филолог* LXXIII/3–4 (2017), 163–205.
- ПИККИО, Риккардо. *Slavia Othodoxa: литература и язык*. Москва: Знак, 2003.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Слагање негација у српскословенском језику са аспекта функционалног раслојавања Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика: колективна монографија* (радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта). Том 1, Језик. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2018: 269–283.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Предговор. РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ— Службени гласник, 1996.
- СА: Маринковић, Радмила и Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида: свеска друга*. Београд: Српска академија наука (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004: 148–156.
- ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена. *Зде, у светому граду Јерусалиму: прилог проучавању језика српске путописне прозе*. Ниш: Филозофски факултет – Центар за црквене студије, 2021.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љубица, Мирослава Грозданић-Пајић, Луција Цернић. *Опис ћиријских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књига прва. Београд, 1986.
- *
- BAUER, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*, Brno: Universiteta J. E. Purkyně, 1972.
- CORIN, Andrew R. Variation and norm in Croation Church Slavonic. *Slovo* 41–43 (1991–`93): 155–196.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Hansen, Björn, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010: 63–74.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. Serbain Church Slavonic influence on the Old Serbain language. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Vít Boček (eds.). *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*. Praha: NLN, 2021, 271–279.
- KUZIDOVA, Irena. Textologische Übersicht von südslawischen Abschriften der Geschichte über Akiris den Weisen. *Кирило-Методиевски студии*, 21 (= *Средновековни текстове, автори и книги: сборник в чест на Хайнц Миклас*), София: Българска академия на науките, Кирило-Методиевски научен център, 2012, 309–320.
- МЕЈЕ, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- NEDELJKOVIĆ, Olga. Языковые уровни и характерные черты диглоссии в средневековых текстах православны славян. Alexander M. Schenker (ed).

- American Contributions to the Tenth Internatioanl Congress of Slavists*. Columbus: Slavica, 1988, 267–271.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad – Dnevnik, 1986.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg. i. Br.: Weiher, 1989.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* LVIII/2 (1997): 363–386.

СТАТУС И ПОРЕКЛО КОНСТРУКЦИЈЕ *ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO* У СТАРОСЛОВЕНСКОМ*

1. УВОД. Захваљујући развоју нових методолошких приступа у истраживањима старословенске синтаксе који укључују и типолошку перспективу,¹ неке старословенске синтаксичке конструкције могу да се сагледају у новом светлу. Једна од њих је и конструкција *accusativus cum infinitivo* (у даљем тексту: АИ), нарочито она која се среће као допуна комуникативних и когнитивних глагола, као нпр.:

- (1) Кого глаголихъ да чловѣци бѣти (СМ Mt. 16: 15)
А ви шта велите ко сам ја?²

У науци не постоји усаглашен став у вези са статусом ове конструкције. Многи је сматрају синтаксичким грецизмом (MIKLOSICH 1868–1874: 871–872; VONDRAK 1928: 276, 415; VAILLANT 1952: 395–396; GARDINER 1984: 138; PACNEROVÁ 1964: 550; HADERKA 1964: 528–530; MACROBERT 1986: 158). Други претпостављају да би конструкција могла бити домаћег порекла у словенским језицима, будући да је забележена и у тексту на старосрпском језику (ГРИЦКАТ 2004: 165). Веома ретко она је довођена у везу и са конструкцијом двоструког акузатива (ПОТЕБНЯ 1958: 375–376; ГЕОРГИЕВА 1968: 89–93). Р. Вечерка (VEČERKA 1996: 196–197; VEČERKA 2002: 446) тврди да се та конструкција налазила на периферији старословенског језичког система изражавајући значења која су пре свега била исказивана другим средствима, конструкцијама акузатив + партицип или датив + инфинитив. По мишљењу овог аутора (VEČERKA 2002: 439), она има словенско порекло када исказује значења синонимна са оптативним и императивним конструкцијама, али није била тако одомаћена као еквивалент изјавних реченица.

Није лако одредити статус и порекло ове конструкције у старословенском. Ситуација се компликује ако знамо да и међу старословенским грецизмима можемо разликовати два слоја: синтаксичке калкове („syntaktische Nachahmungen (Calques)”, VEČERKA 1989: 28) и

---

* Ово је превод рада *The status and origin of the accusativus cum infinitivo construction in Old Church Slavonic*, објављеног у зборнику: Björn Hansen, Jasmina Grković-Major, Barbara Sonnenhauser (Eds.). *Diachronic Slavonic Syntax: The interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM]. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2018, 261–283.

¹ Таква методологија се, на пример, примењује у радовима Ј. Грковић-Мејџор, посебно оним који се тичу старословенских језичких конструкција (уп. нпр. ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР 2008, 2010, 2011).

² Превод примера даје се према НЗ.

књижевне неологизме („schriftsprachliche Neologismen”, VEČERKA 1989: 28), који се углавном разликују у унутарјезичкој мотивацији.³ Главни разлог за то је скуп унутрашњих и спољашњих фактора који су довели до појаве синтаксичких структура познатих од најстаријих старословенских текстова. До сада је примећено да су структура просте реченице, употреба падежа и глаголских времена у старословенском били у складу са словенским системом (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2001: 9–11). Грчки утицај се посебно види у изражавању семантичке субординације, посебно у одређеним инфинитивним и партиципским конструкцијама, као и у начину формирања сложене реченице (BAUER 1972: 77–84; ГРАМАТИКА 1993: 520). Овај закључак није изненађујући имајући на уму две лингвистичке чињенице: једна од њих је да су неке употребе инфинитивних и партиципских конструкција карактеристичне за књижевни (писани) језик па нису могле бити у колоквијалној употреби, а друга је да у време настанка старословенског језика словенски дијалекти нису имали формализована средства за изражавање семантичке подређености, па су грчки или латински обрасци реченица пресликавани у сврху превођења (BAUER 1972: 212; VEČERKA 1997: 373–374).

Међутим, грчки утицај на старословенску синтаксу је често бивао преувеличан. Скоро свака старословенска црта која је пронађена у грчким, али не и у словенским вернакуларним текстовима сматрала се књишком. У последње време постало је јасно да у таквим приликама поред компаративне методе треба узети у обзир још две димензије анализе: унутарјезичку реконструкцију и типолошку перспективу (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2010: 193–194).

---

³ Р. Вечерка ове појмове детаљније објашњава у свом каснијем раду (уп. VEČERKA 1997: 373, 375). Он користи термин ‘синтаксички калкови’ да означи „literal imitation of Greek constructions by means that are otherwise impossible, unusual or grammatically ‘incorrect’ in OCS, occur rarely in the earliest translations (their number is then higher in later texts), but still do exist there.” Под термином ‘књижевни неологизми’ он подразумева црте које „cannot possibly be considered calques in the usual sense of the word, but neither can they be taken as living domestic means: they have no analogies in other Slavonic languages [...] and in a certain form and extent exist only in OCS”. То су језичке црте које су настале било стилизацијом према страним (посебно грчким) синтаксичким моделима било повећањем учесталости појединих средстава или конструкција у старословенском у случајевима постојања неколико синонимних средстава, структурно иманентних словенском језичком систему, од којих су неки можда били на путу да нестану. Појава зависних реченица уведених словенским језичким елементима у својству везника се објашњава стилизацијом реченичних структура, док се повећана учесталост неких употреба партиципа објашњава на други начин (VEČERKA 1997: 373–377).

Међутим, мора се нагласити да је ова терминологија само једна од многих могућих опција. Имајући на уму новије теорије о језичком контакту, чини се да термин ‘синтаксички калк’, коришћен у овом раду, углавном одговара термину ‘граматичка репликација’, а термин ‘књижевни неологизам’ појму означеном као ‘граматичко позајмљивање’ (уп. WIEMER – WALCHLI 2012).

Поред овога, истакнуто је да треба узети у обзир и тенденције у еволуцији језика (JARCEVA 1956).

Конструкција АИ обично се дефинише као инфинитивна конструкција са акузативом у функцији (логичког) субјекта који се разликује од субјекта управног глагола (HADERKA 1964: 505). Таква дефиниција описује неколико типова конструкција које се међусобно разликују по семантичком односу између акузатива и управног глагола, као и по значењу целе клаузе. У циљу утврђивања статуса ове конструкције у старословенском, најпре ћемо анализирати синтаксичке и семантичке контексте у којима се она појављује у старословенском, потом њој конкурентна средства и значење које оне изражавају (спровођење унутарјезичке реконструкције) (Одељак 2). Затим ћемо упоредити њихову употребу са ситуацијом у црквенословенском и словенским вернакуларним текстовима (имплементација компаративне методе) (Одељак 3). После тога, у разматрање ће бити узете и конструкције АИ из неких старих индоевропских језика како би се добила шира типолошка перспектива њихове употребе (Одељак 4). На крају ћемо покушати да дефинишемо узроке и механизме који су довели до појаве конструкције АИ у старословенском и њен даљи развој у црквенословенском, узимајући у обзир и ванјезичке факторе (Одељак 5).

2. КОНСТРУКЦИЈА АИ У СТАРОСЛОВЕНСКОМ

2.1. ТИПОЛОГИЈА КОНСТРУКЦИЈА АИ У СТАРОСЛОВЕНСКОМ. Да би се утврдило да ли је АИ у старословенском оригинална или позајмљена конструкција, важно је разликовати два основна типа синтаксичких контекста у којима се она појављује. Обично се употребљава као глаголска допуна а врло ретко као самостална конструкција.

Када попуњава позицију допуна, њом управљају различите семантичке класе глагола: прелазни глаголи кретања (нпр. *послати*), јусивни (нпр. *долѣти*), каузативни (нпр. *творѣти* или *съподобѣти*), когнитивни (нпр. *мнѣти* или *вѣдѣти*), комуникативни (нпр. *глаголати*), глаголи чињења (нпр. *сътворѣти* или *поставѣти*) и врло ретко волунтативни глаголи (нпр. *хотѣти*). Са дијахроне тачке гледишта, у свим овим синтаксичким контекстима именска реч у акузативу се може сматрати објектом (у ширем смислу) управног глагола.⁴ Лексичка семантика управног глагола одређује семантички однос између њега

---

⁴ У раном ис. овај акузатив је заправо представљао остатак адвербијалног протоакузатива у значењу 'у односу на х', који се постепено граматикализовао у објекат услед типолошке промене пие. и његових наследника (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 37–42). Остаци такве архаичне употребе акузатива потврђени су у новозаветном грчком (BLASS – DEBRUNNER 1961: 84, 86), у старобалтичким (SCHMALSTIEG 1988: 232, 236), као и у другим старим словенским језицима (MIKLOSICH 1868–1874: 373–376; ПОТЕБНЯ 1958: 295–299; ГОРТАН-ПРЕМК 1971: 23–29; ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 37–42).

и акузатива,⁵ као и значење целе клаузе. У старословенском се могу разликовати три врсте синтаксичко-семантичких контекста у којима се конструкција АИ појављује као допуна главног глагола.

Тип А: у комбинацији са јусивним, каузативним или прелазним глаголима кретања именска реч у акузативу означава њиховог пацијенса, а глагол у инфинитиву изражава сврху радње исказане управним глаголом. Инфинитив, дакле, врши улогу адвербијалног детерминатора управног глагола.

- (2) Мољеше и вѣннѣти къ домѣ свои (СМ Lk. 8: 41)
Мољаше га да уђе у дом његов.
- (3) Творѣтъ ѿ прѣлюбы дѣлати (СМ Mt. 5: 32)
Наводи је да чини прелјубу.
- (4) Посла рабѣ свои къ дѣлательцѣ приѣти плодѣ (СМ Mt. 21:34)
Посла слуге своје виноградарима да приме плодове његове.

Тип Б: у комбинацији са когнитивним или комуникативним глаголима именска реч у акузативу означава тему, а прати је други акузатив који је одређује – има предикативни карактер. У овом типу конструкције користи се инфинитив глагола бити за подвлачење предикативног карактера другог акузатива (ВЕЋЕРКА 2002: 439–440). Цела конструкција изражава садржај управног глагола, односно представља индиректну изјаву.

- (5) Да не кѣто мѣнѣтъ ѿ безвоѣдна бѣти (Christ, Slepč, Šiš, према: ВЕЋЕРКА 2002: 446)
Да ме неко не сматра будалом.
- (6) кого глаголютъ ѿ чловѣци бѣти (СМ Mt. 16: 15)
А ви шта велите ко сам ја?

Тип Ц: у комбинацији са глаголом сѣтворѣти или са глаголом хотѣти, први акузатив означава бенефактив управног глагола. Модификован је другим (предикативним) акузативом и инфинитивом глагола бити, употребљеним да би се подвукао његов предикативни карактер.

- (7) сѣтвориѣ въ бѣти ловѣца чловѣкомѣ (СМ Mr. 1: 17)
Учинићу вас да постанете ловци људи.

---

⁵ Наша класификација конструкција АИ заснива се на Потебњиној (ПОТЕБНЯ 1958: 375).

- (8) хошѣ же въ прѣмѣхъ быти въ благое, кроткы въ злое (Rim 16.19 Christ, према HADERKA 1964: 528)
Желим да будеш мудар у добру и кротак у злу.

Заједничко синтаксичко обележје свих ових конструкција представља први акузатив, који има двоструку улогу, објекта главног глагола и субјекта радње или стања исказаног инфинитивом или именским предикатом.

За разлику од њих, акузатив у самостално употребљеној конструкцији АИ (*тип Д*) иступа само у улози субјекта радње или стања исказаног инфинитивом. Према К. Хадерки (HADERKA 1964: 528–530), конструкција се јавља веома ретко као допуна безличних глагола или у адвербијалној употреби за исказивање сврхе. Следећи пример открива да се само субјекат инфинитива глагола *бити* може изразити акузативом, док је субјекат инфинитива осталих глагола изражен дативом.

- (9) извѣстѣно нѣ естъ по божнѣмъ книгѣмъ не токѣмо небеснѣмъ силѣмъ
прити, нѣ и самого бога невидѣно съ нами быти въ съ часъ (Treb 95b 4,
према HADERKA 1964: 530)
По Божјим књигама нам је познато да неће само небеске силе
доћи, већ да ће и сам Бог бити са нама невидљиво у овом часу.

Старословенски је такође користио и друге синтаксичке стратегије да искаже исто значење. У конструкцијама типа А, Б и Ц били су то супин, реченица уведена везницима *и*ко / *да*, *accusativus cum participio* (АП) и двоструки акузатив.

Семантички еквивалентне конструкције откривају инхерентно значење конструкције АИ у различитим синтаксичко-семантичким контекстима. Супин, који се употребљавао уз глаголе кретања каузативног типа (10) и реченица уведена везником *да* уз прелазне глаголе кретања, јусивне и каузативне глаголе (11) сугеришу субјунктивни⁶ карактер целе пропозиције. С друге стране, реченица уведена везником *и*ко уз комуникативне и когнитивне глаголе истиче њен индикативни карактер (12). Конструкција АП (13) и конструкција двоструки акузатив (14), потврђене у контекстима типа Б и Ц, такође својом употребом сугеришу индикативно значење пропозиције.

- (10) посла н на села своѣ пастѣ свиини (CM Lk. 15: 15)
И он га посла у поља да чува свиње.

---

⁶ Термин субјунктив се у овом раду користи у контрасту са термином индикатив. Субјунктивно значење имају они глаголски облици односно врсте реченица или зависних клауза које изражавају ставове као што су жеља, намера, неодређеност, неизвесност и др. (KRISTAL 1988: 125).

- (11) сътворѣ дѣла на десѣте да бѣждѣтъ съ нѣмѣ. и да посылаатъ ѿ проповѣдати (СМ Мг. 3: 14)
И постави Дванаесторицу, да буду с њим, и да их шаље да проповедају.
- (12) естъ отѣ ѡн славан ѡм. егоже вы глѣте ꙗко бѣ нашъ естъ (СМ Јв. 8: 54)
Отац је мој онај који ме прославља, за кога ви говорите да је Бог наш.
- (13) ѡмѣкѣша же и въ дружинѣ сѣщѣ (СМ Лк. 2: 44)
Помисливши да је са друштвом.
- (14) нродъ бо боѣаше сѧ нона. вѣдѣи и ѡмѣжа праведѣна и свѣта (СМ Мг. 6:20)
Јер се Ирод бојаше Јована, знајући га да је човек праведан и свет.

2.2. КОНСТРУКЦИЈА АИ У МАРИЈИНОМ ЈЕВАНЂЕЉУ. Да бисмо утврдили дистрибуцију синтаксичких стратегија описаних у одељку 2.1. и квантитативни однос између конкурентних средстава, анализирали смо Маријино јеванђење (СМ 1960), један од најстаријих рукописа старословенског језика, за чији се текст верује да је најближи словенском архетипу превода јеванђеља (ЕМ: 7).

Резултати истраживања представљени су у Табелама 1 и 2.

Табела 1. Конкурентна средства у Маријином јеванђељу: субјунктивно поље употребе

	акуз. + инф. / суп.	акуз. + да-реченица
Тип А		
глаголи кретања каузативног типа (нпр. послаати)	10x / + 7x	10x
каузативни глаголи (нпр. сподобити)	21x	3x
јусивни глаголи (нпр. ѡмѣти)	3x	9x
Тип Д		
	/	/

Табела 2. Конкурентна средства у Маријином јеванђељу: индикативно поље употребе

	двоструки акуз.	1. акуз. + јакo + 2. акуз.	1.акуз. + 2.акуз. + бѣти	дат. + бѣти	1.акуз. + 2.акуз. + сѣшт-	1. акуз. + јакo- реченица
Тип Б						
когнитивни глаголи (нпр. вѣдѣти)	5x	7x	2x	/	1x	1x
комуникативни гл. (нпр. глаголати)	24x	/	5x	1x	2x	4x
Тип Ц						
глаголи чињења (нпр. творити (сѣ))	17x	1x	1x	/	1x	/
волунтативни глаголи (нпр. хотѣти)	/	/				

Можемо видети да у контекстима типа А нефинитине конструкције са акузативом субјекта преовлађују у поређењу са да-реченицама. У контексту типа Б, двоструки акузатив, укључујући и његову варијанту, двоструки номинатив, као и конструкција 1. акузатив + јакo + 2. акузатив доминирају у односу на своје конкурентне структуре са инфинитивним или партиципом глагола бѣти. У овом типу синтаксичког контекста финитине реченице уведене везником јакo уместо другог акузатива срећу се веома ретко. У контекстима типа Ц са глаголом творити (сѣ) преовлађују конструкције са двоструким падежима, при чему су конкурентне структуре са инфинитивом или партиципом глагола бѣти потврђене у по једном примеру. Ове структуре нису забележене уз волунтативне глаголе, нити у самосталној употреби.

Поређење са грчким текстом открива да старословенски превод углавном прати оригинал, иако уочавамо и четири разлике. Сва четири старословенска примера са партиципом глагола бѣти уз 2. акузатив одговарају грчким конструкцијама са инфинитивом (уп. 15a и 15б). Међутим, у једном примеру наилазимо на конструкцију са инфинитивом глагола бѣти уз 2. акузатив као еквивалент за грчку финитну реченицу уведену везником ѓти (уп. 16a и 16б).

(15a) стсл.
мѣѣвѣша же н вѣ друѣжннѣ сѣштѣ

(15б) грч.
Νομίσαντες δὲ αὐτὸν εἶναι ἐντῇ σίνoδiα⁷
Помисливши да је са друштвом. (СМ Lk. 2: 44)

⁷ Грчки текст је цитиран према Novum Testamentum Graece (2012).

(16a) стсл.

они же видѣвше и по морю ходашѣ. непѣшеваша призракъ быти

(16б) грч.

οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περὶ παύοντα ἔδοξαν ὅτι φάντασμα ἐστίν.

А они, видјевиши га гдје иде по мору, мишљаху да је привиђење.
(СМ Мк. 6:49)

Ове разлике указују на то да се најранији преводиоци јеванђеља нису слепо придржавали грчког текста. Оне указују не само на то да је конструкција АП право словенско средство, већ и да конструкција АИ није тако вештачка као што се обично за њу каже. Прецизније, може се посматрати као део општесловенског наслеђа. Да би проверили ову тврдњу, покушаћемо да се ослонимо на доказе из црквенословенских и словенских вернакуларних текстова. Пошто је у црквенословенским литургијским текстовима ситуација иста као и у старословенском, од посебног интереса су текстови писани словенским вернакуларним језицима или нелитургијским црквенословенским,⁸ тј. Orthodox Slavonic (РІССНЮ 1980: 32–33). Orthodox Slavonic представља језички систем отворен за синтаксичке иновације из словенских вернакуларних језика, са веома малим процентом калкова. Углавном се користи у наративним текстовима профаног карактера. Дакле, представља важан, иако секундаран, извор за проучавање вернакуларних синтаксичких особина.

---

⁸ Средњовековну писменост у оквиру ареала Slava Orthodoxa карактерисала је хомогена диглосија, ситуација у којој су два генетски блискосродна језика, у овом случају црквенословенски и словенски вернакулар, били у комплементарној дистрибуцији. Први је имао функцију високог стила и коришћен је у сакралним текстовима (нпр. у литургијским), док је овај други имао функцију нижег стила и користио се у текстовима профаног карактера (нпр. у средњовековним повељама и писмима). Та тзв. хомогена диглосија омогућила је формирање и црквенословенског нижег стила (или Orthodox Slavonic, према РІССНЮ 1980: 32–33), који комбинује особине наслеђене из старословенског и оне пореклом из вернакуларног језика (Грковић-Мелџор 2007: 443–446).

3. КОНСТРУКЦИЈА АИ У СЛОВЕНСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. КОНСТРУКЦИЈА АИ У СЛОВЕНСКИМ ТЕКСТОВИМА. Репрезентативни примери из словенских вернакуларних текстова на старосрпском и староруском језику преузети су из релевантних студија које се баве овом темом.⁹

Словенски вернакуларни текстови потврђују уобичајену употребу конструкције АИ у каузативним конструкцијама (уп. 17а и 17б) и двоструког каузатива уз комуникативне, когнитивне и перцептивне глаголе (уп. 18а и 18б) током историјског периода словенске писмености.

- (17а) стерп.
ни да многѣ никадарѣ забранити ни оуставити ннедне мое люди ни влахѣ ни
срѣблѣ слободно ходити оу доуброуиникѣ тръговати. (Кос. 1451, N° 656.24,
према ПАВЛОВИЋ 2009: 298)
Pušti mene do djevojke doći. (Petr. 2, 676, према ZIMA 1887: 312)
- (17б) струс.
прнставн к ннѣ мужн свон показати ннѣ церковною красотоу (Ип. 2, 23,
према ПОТЕБНЯ 1958: 376)
- (18а) стерп.
U licu ga kažu plemenita. (Juk. 256, према ZIMA 1887: 312)
- (18б) струс.
кнаѣа своѣго жнкого вѣдѣтѣ. (Ип., 64 (303), према ПОТЕБНЯ 1958: 305)
Поставн Меѣодѣа епископа в Панонин (Лавр., 11 (27), према ПОТЕБНЯ
1958: 303)

Ретко у старосрпским текстовима срећемо конструкцију АИ уз перцептивне глаголе. Инфинитив унутар ове структуре има субјунктивно значење.

- (19) не видѣ га мен(ѣ)лаоуш ц(а)рь оубити. (Ром. о Тр. 247, према ГРИЦКАТ
2004: 165)

Конструкцију АИ уз комуникативне и когнитивне глаголе срећемо само у нелитургијским црквенословенским текстовима, вероватно као обележје књижевног језика (уп. 20а и 20б).

---

⁹ За старосрпску ситуацију уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 58, 299–300; ГОРТАН-ПРЕМК 1973: 286–287; ZIMA 1887: 312; MIKLOŠIČ 1868–1874: 395. За староруску ситуацију уп. ЛОМТЕВ 1954:30–36, 44; ПОТЕБНЯ (1958: 301–307, 377).

(20a) српсл.

моудра бо его н съдыслѣна сказѣють быти. (СА 127г/5–7)

Кажу за њега да је мудар и разуман.

(20б) руссл.

и взѣше его днаше его мертѣа быти. (Пат. Печ., према ГЕОРГИЕВА 1968: 91)

И узеше га, мислећи да је мртав.

Имајући ове податке у виду, сматрамо да је конструкција АИ у субјунктивној употреби словенско средство, док је њена индикативна употреба секундарна, изведена из конструкције двоструки акузатив. За разлику од Миклошића (MIKLOŠIČ 1868–1874: 388), Потебња (ПОТЕБНЯ 1958: 301) је навео да је конструкција двоструког акузатива вероватно општесловенског карактера будући да се среће не само у словенским вернакуларним текстовима, већ и у другим индоевропским језицима. У историји словенских језика ове конструкције са субјунктивним и индикативним значењем развијале су се на различите начине у зависности од синтаксичког и семантичког контекста (уп. Одељак 5).

3.2. КОНСТРУКЦИЈА АИ У СРПСКОЈ АЛЕКСАНДРИДИ

Да бисмо упоредили стање у старословенском са стањем у црквенословенском, спровели смо истраживање на језику Српске Александриде (СА 1985), тексту профаног карактера написаног на српскословенском језику нижег функционалног стила (Orthodox Slavonic). У основи критичког издања овог текста (СА 1985) налази се српскословенски препис из 16. века, који је настао у призренско-тимочкој дијалекатској области (ЈЕРКОВИЋ 1983: 225–227).¹⁰ Иако је реч о препису из 16. века, он чува верзију веома сличну архетипу за који се верује да је настао крајем 13. века у Дубровнику и околини или у Дукљи (МАРИНКОВИЋ 2007: 309). Језик текста показује многе архаичне синтаксичке и морфолошке особине,¹¹ за које се верује да су очуване захваљујући фолклорној бази текста.¹² Таква језичка реализација била је

---

¹⁰ Ово се углавном закључује на основу неких веома ретких фонетских и морфолошких карактеристика које одступају од српскословенске норме, као што је, на пример, очување полугласника у свим његовим етимолошким позицијама.

¹¹ Ову чињеницу потврђују бројни лингвистички докази, као што су: употреба партикуле да у оптативној и адјунктивној функцији, одсуство анафорског објекта, употреба адвербијалног акузатива и двоструког акузатива уз много глаголских класа, употреба предикативног герунда итд. (ЈЕРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 72; КУРЕШЕВИЋ 2010а, 2014).

¹² Многи лингвисти су истицали да усмена књижевност или дијалекти могу сачувати неке архаичне особине које су биле ван употребе у књижевном језику или у свакодневном говору (BAUER 1972: 27; AMBRAZAS 1990: 28; VEČERKA 2009: 181–182).

условљена жанром и садржајем текста. СА припада наративној прози, конкретно витешким романима у којима главни садржај представљају историјски догађаји проткани легендама и анегдотама. Дакле, његова тематика подразумева укључивање одређених конструкција из усмене књижевности. Стога ова врста текста може сачувати извесне архаичне особине које су биле ван употребе у књижевном језику или у свакодневном говору.

Резултати нашег истраживања СА приказани су у табелама 3 и 4. Оне илуструју нешто другачију ситуацију од оне забележене у Маријином јеванђељу.¹³ У контекстима типа А инфинитивне конструкције са акузативима такође преовлађују у односу на да-реченицу (док структуре са супином нису пронађене). Међутим, за разлику од ситуације у Маријином јеванђељу, оне су у СА много чешће него финитне реченице. У контексту типа Б, за разлику од Маријиног јеванђеља, конструкције АИ и АП преовлађују у односу на структуре са двоструким акузативом, док реченица уведена везником иако уместо другог акузатива није потврђена. У контекстима типа Ц забележили смо само двоструки акузатив. Конструкција АИ није потврђена ни уз волунтативне глаголе, нити у самосталној употреби (контекст типа Д).

Табела 3. Конкурентна средства у Српској Александриди: субјунктивно поље употребе

	акуз. + инф. / суп.	акуз. + да-реченица
Тип А		
глаголи кретања каузативног типа (нпр. послаати)	14x	2x
каузативни глаголи (нпр. сподобити)	21x	1x
јусивни глаголи (нпр. долати)	3x	1x
Тип Д		
	/	/

¹³ ‘Различиту’ у смислу да одражава различите квантитативне односе између конкурентних средстава.

Табела 4. Конкурентна средства у Српској Александриди: индикативно поље употребе

	двоструки акуз.	1.акуз. + јако + 2.акуз.	1.акуз. + 2.акуз. + БЪГН	дат. + БЪГН	1.акуз. + 2.акуз. + сжшт-	1. акуз. + јако- реченица
Тип Б						
когнитивни глаголи (нпр. вѣдѣти)	10х	/	13х	5х	4х	/
комуникативни гл. (нпр. глаголати)	2х	/	12х	2х	/	/
Тип Ц						
глаголи чињења (нпр. творити (сѧ))	16х	/	/	/	/	/
волунтативни глаголи (нпр. хотѣти)	/	/				

Ситуација у СА може се објаснити на два начина: а) инфинитивне конструкције су сачуване као карактеристика књижевног језика или б) одражавају стадијум развоја вернакулара из времена настанка прве верзије превода.¹⁴

Да бисмо дали прецизан одговор на то питање, морамо сагледати употребу АИ у широј индоевропској перспективи.

4. КОНСТРУКЦИЈА АИ У ИНДОЕВРОПСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ. Конструкција АИ је постојала у многим старим индоевропским језицима, као што су класични латински и грчки, хетитски, санскрит, готски, староенглески итд., где је обично допуњавала јусивне, каузативне, перцептивне, комуникативне или когнитивне глаголе (НАНН 1950; ПОТЕБНЯ 1958: 375; DISTERHEFT 1980: 193–194; WACKERNAGEL 2009: 330–332).

Историјска синтакса индоевропских језика доказује да, иако је конструкција АИ била њихова заједничка карактеристика, обим њене употребе није био исти у свима њима.¹⁵ На пример, у грчком и латинском (НАНН 1950; MOORHOUSE 1955) конструкција АИ је у неким контекстима имала субјунктивно, а у другим индикативно значење. Пошто је ове две врсте

¹⁴ Очување језичких особина које су постојале у вернакулару у време када је настао текст одражава снагу текстуалног обрасца и језичке традиције одређеног жанра, који је играо важну улогу у очувању језичких норми током средњег века словенске писмености.

¹⁵ На пример, у латинском и грчком конструкција АИ је потврђена у контекстима типа Б, Ц и Д, у санскриту у контекстима типа Б и Ц, док је у црквенословенском и руском забележена у контекстима типа А, Б и Ц (ПОТЕБНЯ 1958: 375).

употребе немогуће генетски повезати, као што се раније веровало, оне су се морале развити независно. Конструкција која се користи уз комуникативне и когнитивне глаголе (који изражавају индикативно значење) доводи се у везу са акузативом за којим је следио предикативни модификатор (тј. са двоструким акузативом). Насупрот латинском, двоструки акузатив, који је био елемент примитивне паратаксе (JACQUINOD 1995), бива у новозаветном грчком веома чест (BLASS – DEBRUNNER 1961: 86) као и његов парњак, иста конструкција праћена инфинитивом εἶναι, без икакве промене њиховог значења (CULY 2009). Даљи развој двоструког акузатива и конструкције АИ у латинском и грчком показује да су они постепено замењени финитним структурама (Пичкхадзе 2012: 53).

С друге стране, стари балтички језици имају конструкцију АП уз комуникативне, когнитивне, а такође и уз перцептивне глаголе (AMBRAZAS 1990: 141–145). Домаће порекло конструкције доказује се њеним систематским ослањањем на употребу двоструког акузатива или на употребу тзв. ‘cognate’ акузатива, потврђеног у истим контекстима као траг из времена када је акузатив имао шири обим употребе.¹⁶

5. НАСТАНАК КОНСТРУКЦИЈЕ АИ У СТАРОСЛОВЕНСКОМ: ОБЈАШЊЕЊЕ УЗРОКА И МЕХАНИЗАМА. Историја праиндоевропског и његових језика-наследника може се посматрати као еволуција од активног ка номинативном језичком типу, са порастом синтаксичке транзитивности као њене манифестације (GAMKRELIDZE – IVANOV 1995: 267–276).

Ј. Грковић-Мејдор (2008, 2013) указала је на неке последице раста транзитивности у словенским језицима: а) синтаксичка рекција постала је основни принцип у организацији реченице, б) номинатив и акузатив су граматикализовани као субјекат и објекат, в) дошло је постепеног нестајања номиналних конструкција за исказивање семантичке подређености и њихове замене финитним структурама итд. Након свих ових промена предикат је добио централну улогу у реченици, утицао је на повећање унутарреченичне, као и међуреченичне, кохезије, што је за последицу имало формирање сложених реченица.

Ако сагледамо конструкцију АИ у старословенском у контексту развоја синтаксичке транзитивности, могли бисмо добити нову представу о њеном пореклу и статусу. Употребљена било као допуна или као самостална конструкција АИ представља номиналну конструкцију која је имала важну улогу у синтаксичкој организацији реченице у ранијим фазама многих индоевропских језика (МЕЈЕ 1965: 204; ЛЕНМАН 1980).¹⁷ Историја ие. језика

---

¹⁶ Уп. фусноту 4.

¹⁷ На пример, субординација се изражавала номиналним средствима (као што су партиципи, апсолутне конструкције, двоструке падежне конструкције, глаголске именице, итд.), која су на површинској структури реченице биле паратактички организована.

показује да су таква номинална средства постепено замењивана њиховим вербалним панданима (BAUER 2000: 349). У овом процесу најпре су биле замењиване структуре које су биле у лабавим синтаксичким односима са управним глаголом, а потом оне које су ступале у јаче синтаксичке односе са њим.¹⁸

С обзиром на то да је независна конструкција АИ ретко потврђена у старословенском (HADERKA 1964: 528–530), као и да у нашем корпусу није забележена, нити постоји у вернакуларним текстовима, можемо закључити да она није била средство словенског порекла. Стога се њена употреба у старословенском може означити као синтаксички калк грчког обрасца. То потврђују и унутарјезичке чињенице, које показују да је старословенски у овој синтаксичкој позицији употребљавао још једну апсолутну конструкцију – *dativus cum infinitivo* (VEČERKA 2002: 340–341) или финитну реченицу уведену везницима *ако да* или *да* (ГРАМАТИКА 1993: 506).

С друге стране, да је конструкција АИ у функцији допуне била калк грчког обрасца, како се обично верује, не би била тако често потврђена у неким црквенословенским текстовима профаног карактера (односно у Orthodox Slavonic). Стога претпостављамо да је имала подршку у словенском језичком систему. Њено порекло се разликује у зависности од тога да ли је изражавала субјунктивно или индикативно значење. Конструкција АИ у контексту типа А (субјунктивно значење) одражава ранију морфологију: директни објекат представља граматикализовани пацијенс, док граматикализована глаголска именица у дативу исказује сврху радње главног глагола. Она је право словенско средство, што доказује и њен даљи развој: у старосрпском је инфинитив у таквим конструкцијама био постепено замењен да-реченицама, што је манифестација типолошког кретања језика од номиналног према вербалном типу. Овај процес подржан је језичким контактом на Балкану (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2004; ПАВЛОВИЋ 2006). За разлику од српске ситуације, у руском језику инфинитиви са акузативом субјекта уз неке јусивне и каузативне глаголе и даље представљају продуктивну категорију (ЛОМТЕВ 1954: 44).

Конструкција АИ употребљена у контексту типа Б и Ц (када исказује индикативно значење) имала је другачији развој. Не може се довести у генетски однос са типом А јер нити акузатив изражава прототипични пацијенс, нити инфинитив исказује сврху. Треба га довести у везу са конструкцијом двоструког акузатива, која је била општесловенског карактера, као што је то још Потевња (ПОТЕВНЯ 1958: 301) истакао. Ако је конструкција двоструког акузатива траг система у којем је подређени именски предикат био изражен апозицијом, њена варијанта, конструкција АИ (тј. акузатив са инфинитивом глагола *бѣти*), може се сматрати следећом фазом у развоју, као

---

¹⁸ Дobar пример за наведено је историја апсолутног датива у словенским језицима (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 77–78, 2013: 44).

што је потврђено у коине грчком (CULY 2009). Поређење са балтичком ситуацијом у овом погледу указује на то да је унутарјезичка мотивација за њен настанак постојала.

Историја словенских језика показује да су се конструкције двоструког акузатива уз комуникативне, когнитивне и глаголе чињења (уп. 18а и 18б) могле развити на два начина. Други акузатив се или 1) трансформисао у допунску реченицу или 2) је замењен инструменталом. Даљи развој конструкције АИ могао је имати исти сценарио. Обе промене су биле изазване порастом синтаксичке транзитивности, односно унутарјезичким кретањем ка успостављању реченице са формално диференцираним семантичким улогама и једним предикативним центром.

Први начин развоја био је карактеристичан за двоструки акузатив и конструкцију АИ уз комуникативне глаголе. Други акузатив, као други предикативни центар у реченици, најпре је замењен допунском реченицом чији је субјекат био кореферентан са објектом управног глагола (уп. 21а 21б). У следећој фази развоја, акузатив из управне реченице је изгубљен.

(21а) стсрп.

Tebe kažu da si junak dobar. (Petr. 2, 345, према Zima 1887: 312)

(21б) струс.

Истинслава покѣдаша оже пошел с Телебоутоу на љвокъ (PSRLII: 900.2–3, према Pichkadze 2012: 57)

Други начин развоја био је карактеристичан за двоструки акузатив и конструкцију АИ уз глаголе чињења, називања и когнитивне глаголе. Према речима Борковског и Кузњецова (БОРКОВСКИЙ – КУЗНЕЦОВ 1963: 364), овакав развој другог акузатива не говори само у прилог његовог предикативног карактера, већ и у прилог његове веће зависности од управног глагола.

(22а) стсрп.

Nemojte činiti kuću moga oca kućom od prodavac. (D. Ranjina, према ГОРТАН-ПРЕМК 1973: 287).

(22б) струс.

Постави да поподъ архѣпископъ свѣтын нифонтъ (Novg. I, 9, according према ПОТЕБНЯ 1958: 492).

6. ЗАКЉУЧАК. Имајући у виду системски ослонац конструкције АИ на употребу двоструког акузатива, њену потврду у старим индоевропским језицима и њен даљи развој у словенским језицима, тврдимо да се појава конструкције АИ у старословенском уз комуникативне, когнитивне и глаголе чињења може објаснити као резултат међуигре унутарјезичких процеса

(ширења синтаксичке транзитивности) и језичког контакта (утицаја књижевног грчког или латинског на писани словенски идиом). Појава копуле у овој врсти конструкције употребљена у циљу подвлачења предикативног карактера другог акузатива, могла је бити изазвана типолошким померањем језика од номиналног ка вербалном типу. Питање је зашто се у старословенским примерима копула чешће јавља у облику инфинитива него у облику партиципа, када се верује да је само други начин у складу са словенским системом (VEČERKA 2002: 447–449). Један од могућих одговора је тај да је интеракција између унутрашњих тенденција и језичких контаката могла бити окидач за усвајање реченичног обрасца који није потпуно у складу са системом језика-примаоца. Други могући одговор може се извући из инваријантног значења инфинитива и партиципа. Пошто инфинитив статичних глагола (какав је нпр. *бѣти*) даје целој реченици карактер тврдње, он се више везивао уз комуникативне и когнитивне глаголе, док се партицип тих глагола, који изражава процесуално значење, чешће везивао уз перцептивне глаголе. Претпостављамо да је то било стање у касном прасловенском. Грчки утицај у случају конструкције АИ у контексту типа Б и Ц, као у случај неких других архаичних конструкција (уп. ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2008: 77–78), могао би бити тај што се приликом избора међу конкурентским средствима за изражавање истог значења дала предност архаичнијем.

Конструкција АИ у контекстима типа Б и Ц задржала је свој књишки карактер кроз цео период црквенословенске писмености. Као и неке друге номиналне (партиципске или инфинитивне) конструкције које су изгубљене у раној историји словенских језика, она је постала *differentia specifica* књижевних језика. Као таква она се у нижим регистрима црквенословенског, односно у Orthodox Slavonic, могла користити као синтаксичка стратегија са специфичном стилском вредношћу: за разлику од финитних реченица, могла је указивати на непоуздану, индиректну информацију (уп. КУРЕШЕВИЋ 2010б).

(23) прилнѣнаа глаголют ми те бѣти александру о чловѣчѣ. (СА 22г/7–9)

Коначно, ако је конструкција АИ уз комуникативне и когнитивне глаголе у старословенском, посведочена и у многим древним индоевропским језицима, имала унутарјезичку мотивацију, као и посебну прагматичку функцију, треба је сматрати књишким неологизмом, а не синтаксичким калком. Њена појава у старословенском потврђује тврдњу Јакобсона (JACOBSON 1962: 241) да су синтаксичке позајмице из једног језика у други могуће само у случају истих развојних тенденција које леже у њиховој основи.

Извори

СА: Маринковић, Радмила и Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида: свеска друга*. Београд: Српска академија наука (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.

СМ: Jagić, Vatroslav (ed.). 1960 [1883]. *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus*. Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АМБРАЗАС, Витаутас. *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков*. Вильнус: Мокслас, 1990.
- БОРКОВСКИЙ, Виктор Иванович, Петр Саввич Кузнецов. *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1963.
- БАЈАН, Андре. *Руководство по старославянскому языку*. Москва: Издательство по иностранной литературы, 1952.
- ГЕОРГИЕВА, Валентина Лазаревна. *История синтаксических явлений русского языка*. Москва: Издательство „Просвещение“, 1968.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ.2), 1971.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXX/1–2 (1973): 281–295.
- ГРАМАТИКА: *Грамматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. Иван Дуриданов (ред.). София: Издательство на Българската академия на науките, 1993.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Институт за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Датив + инфинитив: праиндоевропско порекло и словенски развој. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 27–44.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Питања из старословенске синтаксе и лексики*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2001.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Развој хипотактичког да у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1/2 (2004): 185–203.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О конструкцији акузатива са партиципом (типолошки и когнитивни аспекти). *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): 187–204.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Улога синтаксичке транзитивности у развоју словенских синтаксичких структура. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013: 33–54.
- ЕМ: *Евангелие от Матфеја в славяской традиции*. Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет, Синодальная библиотека Московского Патриархата – Российское библейское общество, 2005.

- ЈАРЦЕВА, Викторија Н. Проблема выделения заимствованных элементов при реконструкции сравнительно-исторического синтаксиса родственных языков. *Вопросы языкознания* 6 (1956): 3–14.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска, и језичка истраживања. Београд: Српска академија наука и уметности, 1983.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. О употреби партикуле / везника да у Српској Александриди. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXV/2* (2010а): 243–258.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. О конкурентној употреби акузативних конструкција (са партиципом и инфинитивом) и допунске реченице у Српској Александриди. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIII/1* (2010б): 79–92.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- ЛОМТЕВ, Тимофеј П. *Из историје синтаксиса руског језика*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1954.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПОТЕБНЯ, Александр А.: *Из записок по русской грамматике*. Тт. I–II. Москва, 1958.
- *
- BAUER, Brigitte. *Archaic syntax in Indo-European: The spread of transitivity in Latin and French*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2000.
- BAUER, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1972.
- BLASS, Friedrich, Albert Debrunner. 1961. *A Greek grammar of the New Testament and other early Christian literature* (translated and revised by Robert W. Funk). Cambridge: Cambridge University Press – Chicago: University of Chicago Press, 1972.
- CULY, Martin M. Double case constructions in Koine Greek. *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 6 (2009): 82–106.
- DISTERHEFT, Dorothy. *The syntactic development of the infinitive in Indo-European*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1980.
- GAMKRELIDZE, Thomas V., Vjačeslav V. Ivanov. *Indo-European and the Indo-Europeans. A reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture*. Part I: The text. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1995.
- GARDINER, Sunray C. *Old Church Slavonic. An elementary grammar*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne & Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- HADERKA, Karel. Сочетания субъекта, связанного с инфинитивом, в старославянских и церковнославянских памятниках, *Slavia XXXIII/4* (1964): 505–533.
- HAHN, Adelaide E. Genesis of the infinitive with subject-accusative. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 81 (1950): 117–129.
- JACQUINOD, Bernard. Regression and creation in the double accusative in Ancient Greek. Henning Andersen (ed.). *Historical linguistics 1993: Selected papers from the 11th*

- International Conference on Historical Linguistics, Los Angeles, 16–20 August 1993*. Amsterdam&Philadelphia: John Benjamins, 1995.
- JAKOBSON, Roman. *Selected writings I. Phonological studies*. The Hague: Mouton & Co, 1962.
- KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- LEHMANN, Winfred. The reconstruction of non-simple sentences in Proto-Indo-European. Paolo Ramat (ed.), *Linguistic reconstruction and Indo-European syntax: Proceedings of the Colloquium of the 'Indogermanische Gesellschaft', University of Pavia, 6–7 September 1979*, 113–144. Amsterdam: John Benjamins, 1980.
- MACROBERT, Catherine Mary. Foreign, naturalized and native syntax in Old Church Slavonic. *Transactions of the Philological Society* 84/1(1986): 142–166.
- MEJE, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- MIKLOSICH, Franz. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–1874.
- MOORHOUSE, Alfred C. The origin of the infinitive in Greek indirect statement. *American Journal of Philology* 76/2 (1955): 176–183.
- NOVUM TESTAMENTUM GRAECE: Barbara Aland & others (eds.). *Novum Testamentum Graece*. 28th revised edition. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.
- PACNEROVÁ, Ludmila. Синтаксис инфинитива в старославянских евангельских кодексах с точки зрения перевода. *Slavia* XXXIII/4 (1964): 534–557.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. Sistemski podsticaj za konektivnu unifikaciju asertivnosti i voluntativnosti u starosrpskom jeziku. *Zora* 44 (2006): 181–190.
- PICCHIO, Riccardo. Church Slavonic. Alexander M. Schenker & Edward Stankiewicz (eds.), *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*. New Haven: Yale Cocilium on International and Area Studies, 1980, 1–33.
- PICHKHADZE, Anna A. Subject of subordinate clause as object with verbs of perception, thought and communication in Old Russian. *Slověne* 1 (2012): 52–60.
- SCHMALSTIEG, Wiliam R. *A Lithuanian historical syntax*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1988.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg. i. Br.: Weiher, 1989.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg. i. Br.: Weiher, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* LVIII 2 (1997): 363–386.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax IV. Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg. i. Br.: Weiher, 2002.
- VEČERKA, Radoslav. Entwicklungs voraus setzungen und Triebkräfte der Slavischen Syntax. Björn Hansen and Jasmina Grković-Major (eds.), *Diachronic Slavonic syntax. Gradual changes in focus* (Wiener Slawistischer Almanach – Sonderband 74), München, Berlin & Wien: Otto Sagner, 2009, 181–194.
- VONDRÁK, Wenzel. *Vergleichende slavische Grammatik. Bd. 2: Formenlehre und Syntax*. (Göttinger Sammlung indogermanischer Grammatiken und Wörterbücher). Auflage Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1928.
- WACKERNAGEL, Jacob. *Lectures on syntax with special reference to Greek, Latin, and Germanic*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

- WIEMER, Björn, Bernhard Wälchli. Contact-induced grammatical change: Diverse phenomena, diverse perspectives. Björn Wiemer, Bernhard Wälchli and Björn Hansen (eds.), *Grammatical replication and borrowability in language contact*, 3–66. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton, 2012.
- ZIMA, Luka. *Nekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine. Djela JAZU VII* (1887): 1–343.

КА ДЕФИНИСАЊУ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА НИЖЕГ СТИЛА (на примеру исказивања семантичке субординације)*

1. ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВА ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКА РАСЛОЈЕНОСТ. Познато је да је заједнички црквенословенски језик, са међуредакцијским разликама испољеним најпре на фонолошком плану,¹ током средњег века поред првобитне и основне, сакралне сфере, на целом терену Православне Слaвије полако продирао и у друге, нецрквене, сфере употребе. Такође се зна да се тај језик ван своје богослужбене функције слободније употребљавао, прилагођавајући свој израз темама, саговорнику, језику оригинала (уколико је реч о преводу), те да је његова реализација зависила од афинитета аутора, односно владајућег стила епохе (РЕМНЕВА 2003: 55; ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007а: 451–453).

У палеославистици од друге половине 20. века влада став да је приликом проучавања црквенословенског језика потребно разликовати његове две основне варијанте,² тј. његова два основна функционална стила: виши и нижи. Поменуће две реализације црквенословенског језика међусобно су се супротстављале не само по карактеру граматичке норме (што се

---

* Овај рад је објављен у зборнику: Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2016, 133–150.

¹ Језгро релативно стабилних особина на морфолошком, синтаксичком и лексичком плану тог језика, у великој мери наслеђених из старословенске епохе, које су у широком временском распону функционисале као заједничке на простору Православне Слaвије давале су овом језику наднационални карактер (Грковић-Мејдор 2007а: 427). Управо је та језичка константа чинила погодну основу за циркулацију књига између словенског југа и истока (ТОЛСТОЈ 2004: 5–22).

² Ове две језичке реализације црквенословенског у литератури су различито именоване: нпр. у терминологији Р. Пикија (Пиккио 2003: 402) то су „язык славянског церковного богослужения” и „язык православного славянства”, у терминологији Н. И. Толстоја (2004: 5–22) то су стари словенски књижевни језик и књишко-словенски језик староруског, старосрпског или старобугарског типа, В. М. Живов (1988: 49–99; 1996: 31–41) говори о стандардном и хибридном типу књижевног језика, М. Л. Ремњова (РЕМНЕВА 2003: 27–41) разликује црквенословенски строге и снижене норме, а Ј. Грковић-Мејдор (2007а: 443–459) пише о вишој и нижој функционалностилској реализацији књижевног језика и сл. Упркос шароликости у терминолошком погледу, њима су именовани суштински исти појмови.

испољавало у степену допуствости иновација пореклом из вернакулара)³ и сфери употребе (виши стил се везивао за сакралну, а нижи за профану сферу), већ и по начинима формализовања истог значења.⁴ Разлике између вишег и нижег стила највише су се испољавале на синтаксичком и лексичком плану, тј. у доменима језичког система чија је норма допуштала употребу више решења, тзв. конкурентних средстава, за исказивање истог значења, од чијег избора је зависила и конкретна реализација језика (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 431–435).

2. КА ДЕФИНИСАЊУ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА НИЖЕГ СТИЛА И МЕТОДОЛОГИЈИ ЊЕГОВОГ ИСТРАЖИВАЊА. Нижи функционални стил црквенословенског језика, предмет нашег интересовања, често се у литератури дефинише као негативна норма маркирана отклоном од дистинктивних ознака високог стила (ЖИВОВ 1996: 31; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 433). Важном карактеристиком овог стила истиче се и прилагођавање књижевног језика обрасцима постојећим у говорној бази (својеврсно понародњавање књижевног језика без кршења норме), што подразумева одабир оних језичких елемената из регистра синтаксичко-семантичких средстава књижевног језика која су постојала и у вернакулару (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 433–434). Поред овога, показало се да се нижи стил може испољавати и кроз својеврстан амалгам књишких и вернакуларних црта (ЖИВОВ 1988: 55; 1996: 32–33; РЕМНЕВА 2003: 158–166; КУРЕШЕВИЋ 2013; 2014).

Основну сферу употребе црквенословенског језика нижег стила представљали су наративни текстови профаног карактера (попут летописа, средњовековних романа и повести) (уп. ГОРШКОВ 1969: 48–49; РЕМНЕВА 2003: 32). Иако ови текстови нису сви оригиналног, већ и преводног карактера, они су својом тематиком – причом о историјским личностима и догађајима, те другачијим погледом на човека – као на самосталну јединку чију улогу и значај у историји треба осмислити (ЛИХАЧЕВ 1982: 5–20), спонтано наметнули потребу за другачијом граматиком, не оном која служи за исказивање

---

³ Норма црквенословенског језика вишег стила представљала је релативно затворен систем, унифициран на нивоу заједничког црквенословенског са врло мало иновација у односу на наслеђени старословенски систем (углавном на вокалском нивоу). Са друге стране, норма црквенословенског језика нижег стила била је отворена за иновације до којих је долазило под утицајем вернакулара, тј. бивала је и редакцијски маркирана (ЖИВОВ 1988: 55–56; ПИККИО 2003: 402; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 427–442).

⁴ М. Л. Ремњова (РЕМНЕВА 2003: 30–31) наводи да је црквенословенски језик ван своје богослужбене функције располагао већим бројем конкурентних форми, тј. изофункционалних средстава, од којих су нека била пореклом из вернакулара, од чијег је избора зависила стилска реализација дела. То је норму црквенословенског језика нижег стила чинило флексибилном, као и редакцијски маркираном.

устаљених истина, већ оном која служи за исказивање људског трагања за истином (Пиккио 2003: 201–243). Са њиховом појавом ствара се нови стил језичког изражавања (ЛИХАЧЕВ 1982: 5–20) који не значи прекид са дотадашњом традицијом писања на црквенословенском језику, већ пре прилагођавање црквенословенског језика новим обрасцима текстова и широкој публици.⁵

У методолошком смислу проучавању одлика овога стила треба истовремено прилазити из два угла: из угла функционалностилске условљености употребе језика, као и из угла језичке еволуције. Функционалностилски аспект анализе подразумева утврђивање регистра употребљених синтаксичко-семантичких средстава, као и односа конкурентних средстава наслеђених из старословенског језика за сваки жанр посебно. Како однос међу конкурентним средствима није само стилски, већ и хронолошки условљен, сагледавање ових чињеница у дијахроној перспективи омогућује бољи увид у утврђивање њиховог статуса у црквенословенском језику у смислу њиховог класификовања на књишка (калкони и неологизми) и средства општесловенског карактера (архаизми и живе категорије), чији релацијски однос јесте један од индикатора језичког стила (в. више о томе у одељку 4.2.1.). Такође, ни утврђивање иновација, заједничких или редакцијски маркираних, насталих под утицајем вернакуларне базе, није могуће без увида у познавање историјске синтаксе словенских језика (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 437–438, 452).

Овакав приступ заснован је на уверењу да на развој средњовековног књижевног језика током времена делују две међусобно супротстављене силе: једна која у духу сакралног карактера грчко-византијског типа културе тежи да сачува конзервативно стање у језику обезбеђујући на тај начин континуитет са језиком од којег води порекло, и друга која вођена унутарјезичким развојем омогућује добру комуникацију између текста и адресата, односно која води ка језичкој еволуцији.

---

⁵ Док су летописи и повести карактеристични за руску писменост почев од 12. века, појава средњовековних романа у српској и јужнословенским писменостима, везује се за крај 13. века, да би одатле неки од њих, попут Српске Александриде, током 15. века прешли и у руску књижевност (ПАВЛОВИЋ 1975: 129). Ови текстови, иако врло често познати у много каснијим преписима, чувају језичку слику из времена свог настанка и сходно томе чувају црте које су се у говорном језику већ изгубиле (ГОРШКОВ 1969: 112). У томе се огледа снага текстовних образаца и језичка традиција одређеног жанра, које су у условима одсуства језичке кодификованости имале велики значај у очувању језичке норме код Јужних и Источних Словена у предстандардним фазама словенске писмености. На тај начин се објашњава и одсуство накнадних грецизама у преписима ових текстова из 16. и 17. века, чије се васпостављање у српској и руској писмености везује за ресавску реформу (код Срба) и други јужнословенски утицај (код Руса) (ЖИВОВ 1988: 56–57, 66).

3. ЦИЉ, ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА И КОРПУС. Може ли се говорити о постојању синтаксичке изонорме црквенословенског језика на нивоу његове ниже функционалностилске варијанте?

За предмет анализе одабрали смо начине исказивања семантичке субординиције, будући да је то сегмент језичког система који због присуства великог броја конкурентних средстава за формализацију истог значења дозвољава функционалностилску анализу.

Запажања која доносимо у овом раду заснована су на претходној синтаксичко-семантичкој анализи средстава за исказивање семантичке субординације на српскословенском и рускословенском препису текста Српске Александриде,⁶ за који је у науци потврђено да представља један од најбољих представника употребе нижег стила црквенословенског језика (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2008: 72). Овај текст је по тематици имао општи значај за Јужне и Источне Словене, те је могао представљати један од оних ауторитативних текстова који су у предстандардним фазама језика имали улогу кодификатора језичке норме и стила.⁷ Како би се синтаксичка изонорма овог стила правилно одредила, резултате нашег истраживања упоредили смо са ситуацијом потврђеном и у другим споменицима црквенословенске

---

⁶ У овом раду служили смо се следећим критичким издањима текста: за српскословенски текст – *Српска Александрида* (СА 1985) а за рускословенски текст – *Александрија* (ПЛДР 1982: 22–173). У основи оба критичка издања налазе се преписи који, иако потичу из 16. и 17. века, представљајули верзију која је врло блиска основној редакцији текста насталој крајем 13. века (МАРИНКОВИЋ 1969: 291; СА 1985: VIII) или која припада групи текстова који су најближи првобитном руском преводу текста насталом у 15. веку (ПЛДР 1982: 586). Резултати синтаксичко-семантичке анализе српскословенског текста, представљени у КУРЕШЕВИЋ 2014, потврђују да овај споменик писмености у целини посматрано чува језичку ситуацију из времена настанка своје првобитне редакције текста (в. фусноту 5). Минималне иновације унете у његов препис из 16. века немају системски карактер и представљају само спорадичне наносе живог говора у основну језичку структуру споменика које откривају његову дијалекатску базу. Слична ситуација забележена је и приликом анализе рускословенског текста коју смо спровели за ову прилику. Међутим, приликом одређивања изонорме црквенословенског језика нижег стила поменуте редакцијски маркиране иновације могле су бити занемарене.

⁷ Према речима А. А. Алексејева (АЛЕКСЕЕВ 1987: 34) о ауторитативности текста који је могао служити и као образац употребе језика, поред осталог, говори и количина преписа и учесталост његовог цитирања у њему савременој литератури. О популарности и општем значају овог текста у средњовековној култури Словена и других европских народа сведочи, између осталог, и податак о око 350 сачуваних рукописа овог дела у разним европским библиотекама насталих у распону од 14. до 20. века (МАРИНКОВИЋ 1969: 7).

писмености сличног карактера и из приближно истог периода српске и руске средњовековне писмености.⁸

4. НАЧИНИ ФОРМАЛИЗОВАЊА СЕМАНТИЧКЕ СУБОРДИНАЦИЈЕ. Као полазну основу нашег истраживања представимо, у најкраћим цртама, ситуацију забележену у старословенским споменицима у овом домену језичког система.

4.1. СТАРОСЛОВЕНСКА СИТУАЦИЈА. Хипотактичке структуре старословенског језика, с једне стране, одликује присуство великог броја конкурентних средстава, номиналних и вербалних, за исказивање истог значења. Притом су многа номинална средства окарактерисана као књишка, тј. као својеврсни језички маркери узвишеног стила изражавања, док се друга могу сматрати и општесловенским, будући да је њихова употреба потврђена и у најранијим вернакуларним текстовима. Са друге стране, језик старословенских споменика одликује неразвијеност хипотаксе у пуном смислу речи, оличена најпре у употреби семантички неспецификованих, чак и семантички фазичних, речи у функцији хипотактичких везника, али и у очуваном паратактичком устројству неких типова зависносложене реченице (нпр. оних код којих се семантичка субординација исказује помоћу партикула *ко, иако или да*) (VEČERKA 2002: 21–29).

Ситуација забележена у старословенском сведочи о недовршености процеса општег типолошког преображаја језичког система из номиналног у вербални тип, као и о недовршености процеса формирања зависносложене реченице у вернакуларној бази у време настанка словенске писмености (уп. BAUER 1972: 202–209; ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2008; GRKOVIĆ-MAJOR 2010). Стога не чуди што је управо ово један од домена језичког система који је са примањем писмености претрпео снажан утицај цивилизацијски старијег грчког језика. Утицај грчког језика се, као што је познато (БИРНБАУМ 1968: 28), могао испољавати у два правца: а) у правцу повећања фреквенције употребе једног од конкурентних средстава, оба структурно иманентна словенском језичком систему, од којих је неко можда било и на путу свог нестанка или 2) у правцу стилизације реченичних структура према грчким обрасцима. На први начин се објашњава, на пример, повећана учесталост неких од употреба инфинитивних и партиципских конструкција у старословенском језику, а на други настанак зависносложене реченице уз коришћење словенских језичких елемената у својству везника. Синтаксичка средства настала на описане начине представљају тзв. синтаксичке

---

⁸ У циљу поређења са рускословенском књижевнојезичком ситуацијом користили смо резултате изнете у студијама: ПОТЕБНЯ 1958 и РЕМНЕВА 2003. Иако су синтаксичка истраживања српкословенског језика нижег стила досада ређе била предметом истраживања, резултате смо поредили са оним што је у литератури доступно (нпр. КУРЕШЕВИЋ 2012).

неологизме. Ретко, у случајевима неразвијености форме за исказивање одређеног садржаја, стилизација је могла да подразумева механичко преузимање грчких језичких образаца несвојствених словенском језичком систему, који су представљали синтаксичке калкове.⁹

4.2. СИТУАЦИЈА У ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ НИЖЕГ СТИЛА. Редакцијски језици из културног круга Православне Слaвије наслеђују такво стање, али, будући да функционишу у условима хомогене диглосије (ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР 2007а: 443–459), имају и свој развој нарочито видљив у текстовима писаним нижим функционалним стилем. Иновације које су у овом домену захватиле редакције црквенословенског језика треба посматрати као утицаје вернакулара у којима је процес замене номиналних средстава вербалним, а са њим и процес формализације зависнослужених типова реченице, наставио да се развија спонтано.

Употреба номиналних средстава генерално се сматра одликом језика текстова писаних књижевним језиком, за разлику од вернакуларних у којима се предност даје финитним реченицама, као њиховим конкурентним средствима. Процентуални однос ових средстава у црквенословенским текстовима варира, што је било условљено различитим факторима (индивидуалним склоностима аутора, садржином и наменом дела и сл.) и што је, у крајњем, водило функционалностилској раслојености језика.¹⁰ Досадашња синтаксичка истраживања црквенословенских текстова показују да се као индикатори вишег односно нижег стила црквенословенског језика на плану исказивања семантичке субординације, поред стилски условљеног односа номиналних и вербалних средстава, могу издвојити и следећи параметри: фреквенцијски однос употребљених књишких и општесловенских номиналних средстава (4.2.1.), степен поштовања нормe на формалном и функционалном плану приликом употребе књишког регистра номиналних средстава (4.2.2.), као и степен прожимања црта књижевног и вернакуларног језика на структурном плану реченице (4.2.3.).

---

⁹ Према мишљењу Р. Вечерке (VEČERKA 1997: 373–375) синтаксички неологизми представљају структуралне позајмице будући да имају ослонац и у словенском систему језика, за разлику од синтаксичких калкова који представљају неграматичка средства, тј. позајмице неструктуралног карактера.

¹⁰ Тако је, на пример, у језику медицинских списа Ходошког зборника забележена процентуално већа заступљеност вербалних средстава у односу на њихове функционално конкурентне партиципске конструкције (ЈЕРКОВИЋ 1998: 38). У језику Српске Александриде, пак, забележена је честа употреба номиналних средстава, али однос номиналних и вербалних средстава варира у оквиру различитих функционално-семантичких поља (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 266), што се може објаснити стилским разлозима, са једне, и еволутивним тенденцијама језика оличеним у смени номиналних средстава вербалним, са друге стране.

Овом приликом пажњу ћемо скренути на неке уочене заједничке развојне тенденције у начинама формализовања семантичке субординације у наративним текстовима српске и руске редакције које одликује употреба нижег функционалног стила, класификоване управо према овим параметрима.

4.2.1. ФРЕКВЕНЦИЈСКИ ОДНОС УПОТРЕБЉЕНИХ КЊИШКИХ И ОПШТЕ-СЛОВЕНСКИХ НОМИНАЛНИХ СРЕДСТАВА. Иако наративне текстове писане црквенословенским језиком нижег стила може да одликује честа употреба номиналних средстава, у овим текстовима се, за разлику од текстова писаних вишим стилем, приликом њихове употребе предност даје књижевним неологизмима у односу на калкове. Као илустрацију реченог навешћемо три примера.

а) Уместо књишке конструкције за супстантивизацију партиципа по грчком моделу помоћу *нжє* (KURZ 1972), која се среће у текстовима писаним високим стилем (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 233), употребиће се само партицип у тој функцији. Притом је за ове структуре била карактеристична и употреба корелатива у својству формалног показатеља јаче кохезионе везе међу суседним реченичним предикацијама.

сѣющенъ съ радостію. неправедно съ плачѣмъ и жалостію пожнютъ. (СА107v/5–8)¹¹

сеюще с радостию неправедное, сии с плачем и жалостию пожнут. (ПЛДР 80/2–3)

б) У функцији исказивања хипотактичких адвербијалних односа (времена, узрока, намере и сл.) у овим текстовима неће бити употребљене вештачке апсолутне конструкције датив + инфинитив уведене везницима, забележене у текстовима писаним високим стилем (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2011: 447–451). У том својству биће забележена друга номинална средства, заједничка књижевном и вернакуларном језику или она из категорије неологизама. У овој употреби за нижи стил карактеристична је употреба партиципа у функцији герунда или унутар конструкције апсолутни датив, чије значење се интерпретирало на основу контекста, или пак употреба таутосубјекатског или хетеросубјекатског инфинитива у функцији намерне / циљне допуне / одредбе.

- адвербијална одредба за време:

идѣшнѣмъ же нѣмъ пѣтемъ алек'сан'дрѣ кан'давѣхъ[с](х) г(лаго)лаше. (СА 206v/6–8)

Пришедшу же ему въ царьскіи домъ, Александра видѣвъ на престоле своемъ высоце сѣдѣща. (ПЛДР 42/ 30–32)

---

¹¹ Примере из српскословенског и рускословенског текста наводили смо писмом и ортографијом какви су и у њиховим издањима.

- адвербијална одредба за узрок:

внѣѣв же егово пришьствѣе ц(а)рь фнлѣпъ. радостнѣ бы[с](ть). (СА 30v/2–4)

Не подобает намъ таковымъ сущимъ сильнымъ Филипову сыну повинутися. (ПЛДР 46/30–32)

- адвербијална одредба за услов:

до н(є)б(є)съ възвн[с](н)к се, до ада сънидешн.(СА 41v/4–5)

- адвербијална одредба за намеру / циљ:

пришь бо бѣ на олімбьскѡ[м] колѣ ѡрнстовати н вѣтежьство свое питати. (СА 46r/16–46v/3)

Дарии бо царь посла мя стражу нарядити добро. (ПЛДР 88/ 12)

в) Уместо инфинитива супстантивираног помоћу члана *ѡже* или у конструкцији са предлозима, што је карактерисало наслове текстова писаних вишим стилем црквенословенског језика (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 285), употребиће се конструкција са предлогом и девербативном именицом.

о начелѣ алеѡ[н]дрѣ брати воѡ: (СА 23r/ 4–5)

О послании Дариеве (ПЛДР 42/0)

У оквиру овог параметра треба водити рачуна о карактеру употребе инфинитивних и партиципских конструкција из категорије *синтаксичких неологизама*. Карактеристична црта овог типа је конструкција апсолутног датива, али би јој се могле придружити и употребе партиципа у функцији именске одредбе или именице. Употреба ових средстава у функцији стилског средства карактерисала је подједнако језик текстова писаних вишим и нижим стилем, при чему је њихова употреба унутар ниже функционалностиске реализације језика могла бити контекстуално условљена или сужена.

Контекстуално условљеном се може сматрати употреба детерминативног и супстантивираног партиципа унутар устаљених фраза које су представљале, на пример, народне умотворине или пригодне изреке, или су део формула за започињање писмене комуникације.

роднѣ бо чѣда не ѡднрѣ[т].(СА 16r/12–13)

да болящаго зуба подобает скоро изврещи, да не здравии вредит. (ПЛДР 44/ 19–20)

алеѡандрѣ ц(а)рь на[а] ц(а)рѣн. вѣсѣмъ живѡщн[м] вѣ ѡр(о)[с](о)л(н)мѣ пишѣ. (СА 85r/1–3)

Дарии, царь над цари, токмо земны богъ вкупе съ солнцемъ по всеи вселенней сияеть и всѣмъ земнымъ царемъ царь и господствующимъ господиномъ, ко обретающимся в Македонию пишу. (ПЛДР 42/ 3–6)

Овако употребљени партиципи могли су се срести у контекстима који се везују за Бога или у деловима текста који су обележени сакралном тематиком.

вѣсакъ бо прѣвѣзносен се вѣскорѣ смѣрает се: (СА 113г/8–10)

Иако је конструкција апсолутног датива, као стилско средство, радо употребљавана у текстовима наративног карактера, примећено је да је у неким текстовима овог типа спектар употребе ове форме веома сужен (уп. КУРЕШЕВИЋ 2012: 187).

Поред књижевних неологизама, важном одликом ових текстова показује се процентуално доминантна употреба оних номиналних средстава која представљају општесловенско наслеђе. Међу њима се разликују *живе категорије* (а), тј. средства заједничка књижевном и вернакуларном језику, попут партиципа у функцији герунда, и *синтаксички архаизми* (б), тј. категорије које су у време настанка писмености биле на путу одумирања у говорном језику, те се ретко срећу и у старословенским текстовима, али их је сачувала народна (усмена) књижевност.¹² Таквим се могу сматрати употребе партиципа у функцији предикативне допуне уз глагол быти, потом употребе партиципа у функцији независног предиката или употреба конструкције акузатива са партиципом (уп. ПОТЕБНЯ 1958: 134–146, 189–191, 308–311; ВЕЋЕРКА 1961: 57–64, 70–92, 93–98; ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 2003; 2010). Синтаксички архаизми се у овим делима чувају као део наративне стратегије писца на чији стил је у великој мери могао утицати и фолклорни начин казивања. Како је у текстовима писаним нижим стилем забележена већа фреквенција ових црта него у текстовима сакралног карактера (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 63), оне се могу сматрати њиховом спецификом.

а) живе категорије
партицип у фуницији герунда:

мы же страж[а]ѹще [не]доѹмѣваемъ. (СА 3v/15–16)

И се рекъ, в руку копие приимъ, прямо к Пору поѣха. (ПЛДР 126/30–31)

б) синтаксички архаизми
партицип као предикативна допуна глаголу быти:

И ѿ[т] того ѹбо д[ь]не вѣсгда вѣ недоѹменїи прѣбывае бѣ алеѹд[н]дръ ц[ь]а[рь]. (СА 240г/8–10)

---

¹² Архаичност многих синтаксичких црта може се потврдити не само на основу њихове употребе у најстаријим писаним документима, већ и на основу података из фолклора и дијалеката. Будући да је прасловенски био говорни језик, те се на њега не могу пројектовати средства типична за писани језик, у фолклору се могу дуже чувати црте које су већ изашле из употребе из књижевног језика или из свакодневног говора (BAUER 1972: 27; ВЕЋЕРКА 2010: 181–182).

но поклони непреклонную свою гордыню и пад, поклонися мнѣ, и дани мнѣ даи, и буди государствуя персидьскою землею. (ПлДР 86/1–3)

самостални предикативни партицип:

алѣѡандрѣ же ѡнѡ[ж](ь)ство ѡного конскѣ дарїевѣ видѣвъ. и стра[х] на ср[д]цѣ своѣмѣ възъмѣ. и сего къ македонїаномѣ не обываваше. (СА 102г/7–12)

Филип же цареву сумнїнию проразумѣвъ, вземѣ кубок, половину испивѣ. (ПлДР 72/3–4)

акузатив са партиципом:

не дошѣ[д]шѣ же емѣ до гра[д](а). видѣ дарїа на поутѣ лежеща, мало жнѣвѣ соуща и едѣвѣ днѣхѣуща. и хотѣща замѣнїти жнѣвѣтѣ своѣ смѣртѣтѣ: (СА 132 г/14–132v/4)

Видѣхѣ бо в ношѣ сїю во снѣ пророка Данила глаголюща ко мнѣ (ПлДР 68/1)

4.2.2. СТЕПЕН ПОШТОВАЊА НОРМЕ НА ФОРМАЛНОМ И ФУНКЦИОНАЛНОМ ПЛАНУ ПРИЛИКОМ УПОТРЕБЕ КЊИШКОГ РЕГИСТРА НОМИНАЛНИХ СРЕДСТАВА. У наративним текстовима који су писани нижим стилем црквенословенског језика приликом употребе књишког регистра номиналних средстава забележена су огрешења о језичку норму формалне или функционалне природе у већој мери него у текстовима писаним вишим стилем овог језика. У овом погледу заједничком одликом обе редакције показује се повећана употреба апсолутног датива у функцији независне реченице (а), као и у таутосубјекатским конструкцијама (б), чиме се потврђује да је употреба овог средства само спољашња форма којом се жели имитирати високи стил изражавања.¹³ Такође, карактеристичном грешком у употреби апсолутног датива, потврђеном у обе редакције црквенословенског језика, појављује се и употреба номинатива уместо датива партиципа унутар ове конструкције (в), која је за разлику од других формалних грешака донекле имала системски карактер.¹⁴

а)

пришѣ[д]шѣ же емѣ въ своѣ градѣ фн[л](н)пѣсь. отроцѣтѣ его срѣтѣшѣ. (СА 15v/15–16г/1)

---

¹³ Ово потврђују испитивања и других текстова црквенословенске писмености (уп. РЕМНЕВА 2003: 160; КУРЕШЕВИЋ 2007а).

¹⁴ Више о овој формалној иновацији у конструкцији апсолутног датива, о узроцима њеног појављивања и функционалностилској условљености употребе в. у КУРЕШЕВИЋ 2007б.

Не утаился еси, сыну мой, Александре, сего ни единому свѣдушу, токмо матери твоеи, царицы Алемпияде и тобѣ днесь увѣдавшу. (ПлДР 32/45–47)

6)

ИСХОДЕШУ ЖЕ КИМУ КЪ НИМУ РЕЧЕ (CA 155r/ 11-12)

Мужие римляне, не боитесь Александра – сынъ мой есть; нѣкогда, дошедшоу ми в Македонию, матери его Алимияде примесихся родися Александръ. (ПлДР 52/ 11–13)

B)

прншъ[д]шн же нектенавѹ. н рѣ[ч]и(є) олѣмбѣда кѹ нѣмѹ. (CA 10v/8-10)

Никому же его не знаючи, сѣде же ту нѣ в коем мѣсте скровнемъ,...
(ПЛДР 26/ 15–16)

Заједничком одликом обе редакције појављује се и спорадично нарушена конгруенција приликом употребе кратких форми партиципа у служби апозитивног атрибута, до које је довео унутарјезички развој словенских вернакулара (уп. ПОТЕБНЯ 1958: 186–187; BROZović – Ivić 1988: 34).

аще снѣхъ имѣеши дѣиствующихъ сіа творѣи не къснѣи. (CA 11r/16–11v/2)

ему же весь свѣтъ недостоин едином власу отпадающа от главы его
(ПлДР 96/7–8)

4.2.3. СТЕПЕН ПРОЖИМАЊА ЦРТА КЊИЖЕВНОГ И ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗИКА НА СТРУКТУРНОМ ПЛАНУ РЕЧЕНИЦЕ. Прожимање црта књижевног и вернакуларног језика могло се испољити како на структурном плану реченичног комплекса са номиналним средствима у функцији предиката, тако и на структурном плану финитне зависносложене реченице. У првом случају се овај амалгам рефлектовао на неколико начина: а) кроз структуре у којима је самосталност употребе партиципских конструкција сигнализивана употребом паратактичког везника / конектива и између њих и финитног глагола,¹⁵ б) кроз употребу хипотактичких везника уз партиципске конструкције, чиме се желело прецизирати значење семантички неспецификованог језичког средства или в) кроз паралелну употребу функционално конкурентних књишких и вернакуларних средстава унутар истог реченичног комплекса.

¹⁵ О релативно самосталној употреби партиципа у староруском и старосрпском в. у ПОТЕБНЯ (1958: 189–191); ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2003. О овој особини Ј. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР (2007а: 437) говори као о заједничкој иновацији руске и српске редакције старословенског језика.

a)

ω[τ]χοδειψζ же εμλз на ратѣ. вѣсєсѣдо сню прнзѣавѣ,н бынѣ съ нѣю вѣселюбѣзно
н рє[τ](ε). (СА 9v/13–16)

и ту ему веселящу в Риме с римляны и македоняны, и придоша ему вся царствия западныя, дары многоцѣннии принесоша ему, молящися не ратовати их. (ПЛДР 54/27–28)

6)

ТОЛНѢ ЖЕ БѢ ВЕЛНѢСТВО[М] ВАВІЛО[Н]. ИАКО РѢЦѢ ЕФРАФЪ ВЪТЦАЮЩЪ ВЪ НЬ (СА 104v/11–14)

Помниши ли, Дарии, перский царю, егда дань отца моего от Македонии взимавшу и се умершу, мнѣ же на престолѣ его младу сущу оставшу, понудим бысть ты своимъ нераднымъ злымъ обычаемъ мене от царства моего согнати. (ПлДР 84/34–38)

B)

АЛЕΞΑΝΔΡΟΣ ЖЕ ΟΡΩΖΗΝΟΣ ΕΞΕΙΣΘΕΝ. Η ΣΟΥΟΥ ΠΡΕΠΗΝΕΣΧΟΥΣΕ ΒΟΝΙΚΕΣ. Ι ΑΜΒΙΣΟΣ ЖЕ БЛЫЗЪ ЕГО
 ΠΡΗΝΑΧΑΒΩΣ ВЪ ΜΑΚΕΔΩ[Η]ΣΚΙΤΙΜΩ ΣΟΥΨΙΝΙΜΩ ΒΕΛ'ΕΖ'Ε Η Κ'Ω ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΡΗΒΛΗΝ'ΕΖ'Ε ΣΕ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
 ЖЕ ΟΡΩΖΑΝ Β'Ε. ΑΜΒΙΣ ЖЕ Μ'ΕΤ'Ε ΣΚΩΝ ΗΣΤΡ'ΕΓ'Ε. ΑΛΕΞΑ[Η]ΔΡΑ ΠΟ ΟΤ'ΙΟΥ ΟΥΔΡΗΤΗ ΧΟΤΕ Η ΓΡ'ΕΨΗΝΗ. ΠΟ
 ΒΡ'ΕΧ'Ε ΧΕΛΜΑ ΣΔΑΡΗΚ'Ε. Β'Ε[Σ] ΒΡ'ΕΧ'Ε ΧΕΛΜΩ Ο[Τ]Σ'Ε'Ε. Η ΚΟΣΜΕ ΒΡ'ΕΧ'Ε ЕГО Μ'Ε'ΕΛ'Ε ΤΑΚΟ ΒΡΗΤ'ΕΟΥ
 ΟΣΤΡ'ΕΓ'Ε. (CA 109v/11–110r/10)

Месяца марта въ 12 день в час девяти рождъшуся отрочати и излѣзшу паки на свѣтъ, и проплакавъ и рече: (ПЛДР 28/41–42)

Много уочљивије прожимање ових црта било је на структурном плану реченичног комплекса са зависносложеном клаузом. Док су хипотактичка везничка средства била махом преузета из лексичког регистра књижевног језика (ретко из вернакулара), дотле се у начину структурирања сложеног реченичног комплекса осећао велики ослонац на говорне реченичне моделе. Вернакуларни реченични модели огледају се у следећим карактеристикама: а) у употреби корелатива (у функцији прецизирања значења зависносложене реченице или у функцији формалних показатеља јаче кохезионе везе међу суседним реченичним предикацијама), б) у честој екстрапонираности¹⁶ зависносложене реченице засноване на релацијским односима од својих антецедената, в) у доминантној употреби директног говора у односу на индиректни,¹⁷ као и у г) очувању паратактичке синтаксичке везе, сигнализо-

¹⁶ Екстрапонираним зависносложеним реченицама заправо се исказује садржај који говорник у складу са рађањем асоцијација у свести накнадно додаје. Оваква организација реченичног комплекса одлика је живог, нестилизованог говора.

¹⁷ Уклопљеност директног говора у нарацију, према речима И. Грицкат (2004: 139), не представља толико архаизам писаног језика, колико верност говорном.

ване везником / конективом *и*, међу суседним предикацијама у понеким типовима зависнослужених реченица.

а)

иакоже промислѣ(о)жѣю велнкомѣ вола е[с](ть) тако да бѣде[т]. (СА 60v/11–13)

и елѣко сѣю ношѣн дръжаше, толнко златиць даваше. (СА 74v/12–13)

коли облачашеся в него господжа Поликсения, тогда 4 различни показоваше на собѣ позирающимъ от различнаго камени. (ПлДР 58/24–26)

во ад отхожю и тамо всегда имам быти, идѣже вси роженни челоуѣцы на земли. (ПлДР 94/40–42)

б)

носи же на главѣ своен на кон каменъ идѣющъ нмѣ б(ог) савло-а.егоже дадо[х] тебѣ въ ер(о)[с](о)лнцѣ. (СА 103v/2–6)

Пророкъ же Иеремѣя показивъ его и благослови и за руку имъ его въ церковъ введе, Святая Святых, поклонитися, юже созда Соломон царь. (ПлДР 68/16–19)

в)

и троане въпрашаше г(лаго)лѣ. вѣтез[м] гробовѣ гдѣ соутъ. (СА 71v/3–5)

Филип же к нему рече: „Пии, царю, не сумнися, полезно ти будетъ, от немощи исцелѣши.” (ПлДР 70/44–72/1)

г)

ѡ[т]нѣанже емѣ съмрь[т] проповѣдаше. и ѡ[т]толѣ въсег[д]а жалостнѣ бѣше. (СА 174v/6–9)

Аще бы к Нектанаву волюху пошелъ бы ты, ионъ бы тебе научил небеснаго круга хоженію и часовныхъ хоженіи хитрости преступленія. (ПлДР 30/38–40)

5. ЗАКЉУЧАК. Отклон од употребе номиналних средстава неструктуралног карактера, уз истовремен одабир одговарајућих црта из регистра синтаксичких средстава књижевног језика за које постоји и системска подршка, као и релативно једноставни и семантички транспарентни хипотактички односи унутар сложеног реченичног комплекса остављали су, с једне стране, утисак стилизованог начина изражавања, а са друге, обезбеђивали су велику разумљивост ових текстова. Главни подстицај за такву употребу језика био је прагматичке природе – функциоалностилско прилагођавање адресату (Грковић-Мелџор 2007б: 255–256).

Упоредно истраживање начина формализовања семантичке субординације у наративним текстовима српске и руске редакције писаних нижим стилом црквенословенског језика показује да су у овом домену синтаксичког система, занемарујући спорадичне наносе из вернакуларне базе који су црквенословенском језику давали редакцијску обојеност, уочене и исте иновације, настале на основу заједничких развојних унутарјезичких процеса. Будући да све те иновације имају надетнички карактер, закључујемо да се у овом домену језичког система може говорити о постојању изонорме црквенословенског језика нижег стила, схваћене флексибилно, са променљивим границама допустивости већег или мањег броја варијантних форми и језичких елемената хронолошки и жанровски условљених, како је то још и Н. И. Толстој (2004: 6) дефинисао.

Извори

- ПЛДР: Александрија. (Подготовка текста, перевод и комментарии Е.И. Ванесовой). Л. А. Дмитриев и Д. С. Лихачев (ред.). *Памятники литературы Древней Руси. Вторая половина XV века*. Москва, 1982, 22–173.
- СА: *Српска Александрида: свеска друга*. Р. Маринковић и В. Јерковић (прир.). Београд, 1985.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСЕЕВ, А. А. Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв. *Вопросы языкознания* 2 (1987): 34–46.
- БИРНБАУМ, Генрик. Общеславянское наследие и иноязычные образцы в структурных разновидностях старославянского языка. Henry Kučera (ed.), *American Contribution to the Sixth International Congress of Slavists. Vol I: Linguistic Contributions*. The Hague, 1958, 1–35.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Предикативни герунд у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 23–34.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Ср. Карловци – Нови Сад, (2007а).
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*. Зборник радова I. Београд, 2007б, 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О конструкцији акузатива са партиципом (типолошки и когнитивни аспекти). *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): 187–204.

- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Синтакса инфинитива у «Животу деспота Стефана» Константина Филозофа. *Търново и идеята за християнския универсализъм XII–XV век*. Велико Търново, 2011, 436–456.
- ЖИВОВ, Виктор М. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаева (ред.), *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва, 1988, 49–99.
- ЖИВОВ, Виктор М. *Язык и культура в России XVIII века*. Москва, 1996.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. О језику медицинских списа Ходошког зборника. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII/1* (1995): 29–39.
- КРЕЧМЕР, Ана. О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији). *Јужнословенски филолог LVI/1–2* (2000): 543–559.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику L* (2007а): 427–445.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. О једној редакцијској иновацији у конструкцији апсолутног датива. *Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1*(2007б): 245–255.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у *Варуховом откровењу* (у препису из рукописног зборника манастира Никољца број 52). *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић, 2012, 181–195.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у Српској Александриди са функционалностилског аспекта: на примерима исказивања темпоралних односа. *Зборник Матице српске за славистику 84* (2013): 121–140.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад, 2014.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С. Литература эпохи исторических размышлений. Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев (ред.). *Памятники литературы Древней Руси: вторая половина XV века*. Москва, 1982, 5–20.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. *Српска Александрида: историја основног текста*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1969.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- ПАВЛОВИЋ, Драгољуб. О средњовековној белетристици. Драгољуб Павловић и Радмила Маринковић (прир.). *Из наше књижевности феудалног доба*. Београд: Просвета, 1975, 133–153.
- ПИККИО, Риккардо. *Slavia Othodoxa: литература и язык*. Москва: Знак, 2003.
- ПОТЕБНЯ, Александр Афанасевич. *Из записок по русской грамматике*. Тт. I–II. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.
- РЕМНЕВА, Марина Леонтьевна. *Пути развития русского литературного языка XI–XVII вв.* Москва: Издательство Московского университета, 2003.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
- BAUER, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universiteta J. E. Purkyně, 1972.

- BROZOVIĆ, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.), *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. München – Berlin – Wien (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 74), 2010, 63–74.
- KURZ, Josef. *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha: Universiteta Karlova, 1972.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 2002.
- VEČERKA, Radoslav. Entwicklungs voraussetzungen und Triebkräfte der slavischen Syntax. B. Hansen, J. Grković-Major (eds.), *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. München – Berlin – Wien (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 74), 2010, 181–194.

II

СИНТАКСИЧКА НОРМА И ЊЕНА ДИНАМИЧНОСТ У ТЕКСТОВИМА ПИСАНИМ СРПСКОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИКОМ

ОД КЊИШКОГ КА ВЕРНАКУЛАРНОМ: ДВА НАЧИНА ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЖАВАЊА У СПИСИМА СВЕТОГА САВЕ*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Рашки период у српској културној историји, који се у хронолошком смислу изједначава са временом владавине династије Немањић, представља важну епоху у конституисању српске друштвене и националне свести. У то време српска књижевност се осамостаљује, настају први оригинални књижевни састави, а српски књижевнојезички израз, изниклао из традиције писања на старословенском, обликује се и устаљује (БОГДАНОВИЋ 2010: 195). Најважнији писац овог периода свакако је Растко Немањић, у монаштву назван Сава. Његово име стоји на изворишту многих токова, па и на изворишту српске оригиналне књижевности и писмености. Дела која му се данас приписују припадају различитим жанровима (хагиографији, химнографији, црквеноправној и епистоларној литератури) и на прави начин одсликавају свестраност његове личности, а језик употребљен у њима доброг познаваоца вишег и нижег стила језичког изражавања.

Као и целокупна српска средњовековна култура, која се као део Православне Слaвије налазила под византијским утицајем, и српски књижевнојезички израз развијао се по угледу на византијске језичке обрасце. И српску средњовековну писменост, као и остале словенске писмености настале на ћирилометодијевским основама, одликовала је хомогена диглосија, оличена у употреби два генетски сродна језичка система, српскословенског у функцији вишег и старосрпског (староштокавског) у функцији нижег стила изражавања. Први је доминирао у богослужбеној литератури, а други у пословноправним списима. Иако су у основи јужнословенска, ова два језичка идиома су се разликовала на свим језичким нивоима, али највише на нивоу синтаксе и лексике, што је било условљено првенствено различитим комуникативним функцијама писаног и говорног језика. Тако на пример, писаном начину изражавања погодује употреба неких инфинитивних и партиципских конструкција, кондензатора реченичног садржаја у функцији исказивања субординираног значења, и апстрактна лексика, док у говорном језику (вернакулару), којем је својствен паратактички начин изражавања, доминира вербални начин изражавања, као и лексика конкретнoг значења.

Да су се та два језика, барем у најранијем периоду српске средњовековне писмености, осећала као два стила изражавања истог језика сведоче управо дела Светога Саве. Он их је у зависности од теме комбиновао

---

* Овај рад је објављен у зборнику: Јованка Радић, Виктор Д. Савић (ур.). *Наслеђе и стварање. Свети Ћирило. Свети Сава (869–1219–2019)*. Институт за српски језик САНУ, 2019 [2020], 361–382.

у оквиру истог текста, а контраст два језичка израза најексплицитније је дошао до изражаја у Писму студеничком игуману Спиридону¹ (в. о томе детаљније у следећем поглављу). Међутим, треба напоменути да су се та два начина изражавања налазила на два екстремна пола језичког континуума којим су писана дела српске средњовековне писмености, између којих се распростиращао цео спектар језичкостилских реализација. Приближавање књишког начина изражавања вернакулару није било стихијско. Оно је зависило најпре од жанра којем текст припада, а потом и од предмета приче, као и од других ванлингвистичких фактора (образованости писара, његовог односа према тексту итд.). Стога се често каже да се српска средњовековна језичка ситуација поред диглосије одликовала и постојањем читавог система „жанровски условљених стилова, одређених типом, карактером и садржином текста, али у појединим случајевима и ‘стилом епохе’” (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 292). И овој појави изворишта се могу тражити у језику списа који се везују за Светога Саву.²

2. ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА СВЕТОГА САВЕ. Ослањајући се на истраживања својих претходника који су се бавили истом темом (В. Јагића, А. Белића и П. Ђорђевића, В. Ђоровића) али и на своја, П. Ивић је у студији из 1979. године дао своје опште коментаре о језику у списима³ Светога Саве који се и до данас показују тачним и који су увек добра полазна основа за детаљнија истраживања Савиног језика. У том раду он је запазио да је само у Житију Светог Симеона и у Служби употребљен чист српскословенски језик⁴, док се у Карејском, Хиландарском и Студеничком типичу, као и у Писму студеничком игуману Спиридону „тај језик меша с народним, који понегде чак преовлађује”. Говорећи надаље о језику Хиландарске оснивачке повеље, као и о језику Писма игуману Спиридону, П. Ивић је скренуо пажњу и на појаву два језика као два нивоа језичког изражавања унутар истог текста,

---

¹ Још је П. Ивић (1979: 169) пишући о језику у списима Светога Саве рекао: „Свети Сава је родоначелник писања на српскословенском, али истовремено и писања на народном језику и комбиновања тих двају изражајних система у истом тексту.”

² В. Ђоровић (1928), први издавач и компилатор Савиних списа унутар истих корица, означио је следећих седам списа као Савиних, без обзира на то да ли их је лично он саставио, или су настали под његовим надзором: Хиландарску повељу, Карејски, Хиландарски и Студенички типик, Симеоново житије и Службу Светом Симеону, као и Писмо Спиридону. Сва се она могу поделити на дела црквеноправног и она литерарног карактера. Савиним црквеноправним делима касније се прикључују још два састава: Номоканон (Крмчија) и Устав за држање псалтира (уп. БОГДАНОВИЋ 1991: 149).

³ П. Ивић се у овој студији осврће на језик седам списа која је В. Ђоровић одредио као Савина.

⁴ То су потврдиле и касније спроведене језичке анализе Службе Светога Симеона (ГРКОВИЋ 1986) и Житија Светога Симеона од Светога Саве (ЈЕРКОВИЋ 1977; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 1996).

српскословенског језика вишег стила у оригиналним делима српске средњовековне књижевности (уп. ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2012: 290–291).

За разлику од ситуације у Житију, синтаксичко-семантичка анализа инфинитива и инфинитивних конструкција у Хиландарском типiku (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 1997) потврдила је донекле другачију ситуацију. Инфинитив је поред канонских употреба, међу којима се разликују употребе књишког карактера и оне заједничке књижевном језику и вернакулару, забележен и унутар структура које имају вернакуларни карактер, а нису потврђене у старословенском. У питању су употребе инфинитива у перифрастичким конструкцијама (кѣти + инфинитив, нѣмѣти + инфинитив, не мѣзи + инфинитив) у функцији обележавања хипотетичког или императивног значења. Овакве употребе инфинитива упућују на нижи стил изражавања, тј. на онај стил који се приближава језичким обрасцима својственим усменој комуникацији, што се може објаснити наменом самог текста, као и предметом излагања (уп. ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2012: 292).

3. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТАРЖИВАЊА. КОРПУС. Циљ овог рада јесте да се синтаксичко-семантичком анализом језика одабраних дела Светога Саве провери условљеност продора реченичних конструкција из старосрпског, као и употребе неких типично књишких језичких елемената – жанром, односно предметом излагања, чиме би се потврдило постојање стилске диференцијације језичког изражавања од почетака оригиналне српске писмености. Таква анализа неминовно намеће основни методолошки поступак, а то је поређење са старословенском ситуацијом, са једне, и са ситуацијом у старосрпском, са друге стране. За предмет језичке анализе одабране су хипотактичке структуре за изражавање темпоралности, атрибутивности, као и начини изражавања императивности и будућности.⁷ То су функционално-семантичка поља која су могла бити исказана различитим

---

⁷ О средствима у оквиру функционално-семантичког поља темпоралности и атрибутивности којима је располагао српскословенски и о њиховом статусу унутар тог система в. у КУРЕШЕВИЋ 2016а: 68–70. У недостатку посебне студије у којој се сумирају средства за изражавање будућности и императивности у српскословенском, а ослањајући се на чињеницу да је тај језик наследио граматичку структуру старословенског, основне информације преузели смо из граматика старословенског и црквенословенског језика: ХАБУРГАЕВ 1974: 264–272, GARDINER 1984: 118–120, ГРАМАТИКА 1993: 301–308, VEČERKA 1993: 174–185, РЕМНЁВА 1999: 104–105. Важне иноформације о средствима којима је располагао старосрпски језик за исказивање будуће радње налазимо у студији Ј. Грковић-Мејдор (2013: 139–170), као и у раду Г. Ружичића (1979), док корисне, мада фрагментарне, податке о императивним конструкцијама у старосрпском налазимо у *Рјечнику књижевних старина* (ДАНИЧИЋ 1863). Притом, напомињемо да се нисмо ограничили само на футур и императив као на посебне морфолошке облике, већ смо у разматрање узели и друга средства којима се значење будуће радње или императивности могло исказати.

функционално конкурентним језичким средствима, међу којима се разликују књишка, неутрална и вернакуларно обојена, од чијег избора и начина употребе зависи и стил језичког израза. Поред овога, као показатељ језичког стила разматран је и однос употребљених номиналних и вербалних средстава за исказивање истог значења. На виши стил књижевнојезичког изражавања указиваће употреба стилски маркираних лингвистичких средстава, тј. књишких црта, по којима се тај језик оштро супротставља вернакулару, процентуално чешћа употреба номиналних структура, као и употреба традиционалних морфолошких форми (наслеђених из старословенског). Са друге стране, на нижи стил изражавања упућиваће употреба стилски неутралних језичких средстава, процентуално мања употреба номиналних структура, као и појава иновација у виду продора језичких средстава из вернакулара.

За корпус истраживања одабрана су три Савина дела – Карејски типик⁸, Житије Светога Симеона⁹ и Посланица игуману Спиридону¹⁰ – која репрезентују дела црквеноправног, хагиографског и епистоларног жанра у којима се опробао Свети Сава.

4. АНАЛИЗА

4.1. ЈЕЗИЧКОСТИЛСКА АНАЛИЗА КАРЕЈСКОГ ТИПИКА. Овај типик се сматра најранијим Савиним делом. Настао је 1199. године за потребе новоосноване испоснице у Кареји у којој су боравили они који су желели да се одају строгом подвижничком животу, а касније је постао образац српском монаштву и ван Свете Горе. У његовој основи је скитски типик манастира Саве Освећеног у близини Јерусалима. Иако по природи припада црквеноправним делима, Сава га је обликовао на пријемчив књижевни начин, успешно сједињујући цитате из црквене литературе и свој израз пун љубави према онима који ће живети у строгим условима ћелије (ЈОВАНОВИЋ 2010: 10)¹¹.

---

⁸ У основи анализираног издања овог текста (СВЕТИ САВА 1998: 3–11) налази се најстарији сачувани препис који се чува у Хиландару под сигнатуром AS132/134, а настао је двадесетих-тридесетих година XIII века.

⁹ Анализирано издање овог текста (СВЕТИ САВА 1998: 147–191) настало је на основу преписа из 1619. године из рукописа (IX Н 8: 79а–117а) који се чува у збирци Народног музеја у Прагу.

¹⁰ Анализирано издање текста (СВЕТИ САВА 1998: 223–229) донето је према издању Ђ. Даничића из Старина IV из 1872. године, јер је рукопис Отачника из XV века са преписом овог Савиног дела изгубљен.

¹¹ Илуструјући свој став примерима из Савиног језика, овај аутор наводи да се лични тон осећа у употреби првог лица једнине и множине презента, као и у употреби императива у другом лицу једнине или множине. Непосредност се губи употребом перифрастичних облика императива за треће лице једнине и множине, као и употребом безличних израза, којима се монашка правила уопштавају.

Карејски типик је, како је то П. Ивић (1979: 168) приметио, а А. Младеновић (2008: 80–91) потврдио фонетском и морфолошком анализом, писан српскословенским језиком са доста елемената пореклом из тадашњег говорног српског језика, што су одлике српскословенског језика нижег стила (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2012: 291–292). Таква ситуација забележена је и унутар структура које смо истраживали.

Међу хипотактичким структурама за исказивање атрибутивности, у овом типуку забележена је доминантнија употреба номиналних него вербалних структура (64% : 36%). Номиналне структуре формализоване су активним партиципима презента којима се кондензује значење супстантивне или адјективне релативне реченице, а који су у односу на своја функционално конкурента средства представљали књишку црту (КУРЕШЕВИЋ 2016а: 68). Њиховом употребом, поред стилске маркираности, постиже се и језгровитост изражавања. Овако употребљени активни партиципи потврђени су подједнако унутар цитата: нхѣже (око не видѣ) нн оухо слыша нн на ср(ь)д(ь)це чл(о)в(ѣ)коу не в(ь)зде ѡже оуго)това б(о)гъ любещицѣ кг(о) (4/3–5), али и ван њих: ѡбрѣтохъ б(о)гнзѣраннаѣ скѣтла. разнѣнымн ѡбразы текоуще къ подвигоу д(оу)ховномоу (4/15–17). Иако су активни партиципи представљали књишка средства, у њиховој употреби нису забележена огрешења о књижевнојезичку норму на формалном плану, што указује на Савино веома добро познавање норме књижевног језика. Утицај вернакулара ипак је присутан. Међу малобројнијим вербалним структурама скоро у подједнаком односу су забележене релативне реченице уведене књишким релативизаторима: ѡжеже бо азъ ѡставлю по смръти своен въ тон келни, тѣ да прѣбывають до живота своего. непрѣмѣньнъ нн ѡтѣ когоже (6/16–18); н да нзбирають моужа б(о)говоѡзника нже естъ п(о)добнь жити въ келни въ мѣстѣ томъ. (6/20–22), нн что оузнати нметъ ѡже естъ въ мѣстѣ томъ...(10/20–22), као и оне уведене вернакуларним релативизаторима (2х): н что ѡбрѣтають се оу тон келни. нн вни. нн ѡвоше. да не нметъ оузнати нашъ манастирь ннчсаре ѡт(ь) того (6/6–8); а что же ѡстають пс(а)лтыра. то нзыг(лаго)ли любо въ д(ь)не любо въ ноши (8/23–24).

Унутар функционално-семантичког поља темпоралности у Типику су забележена само номинална средства изражавања, активни партиципи презента и претерита у функцији герунда (80%): тѣмъже слышеше то. вскаомоу хотеомъ сп(а)сти се, подѡбаеть подвизати се. шьствовати тѣснымъ поутемъ. (4/5–7); тѣмъже н азъ оукрѣпнвъ свою немощь. подвигохъ се келно слѣ могищни. оустворнхъ ѡградоу светоу домы... (4/16–18), као и унутар конструкције апсолутни датив (20%): всакоу же слоужбѣ съвшающу се концю. [...] по -ви- метан[на](8/18–21), при чему је герунд стилски неутрално средство, а апсолутни датив књишка црта (КУРЕШЕВИЋ 2016а: 69). У њиховој употреби не уочавају се одступања од норме књижевног језика.

Како је типик књига која прописује правила понашања у манастиру или монашкој ћелији, јасно је да су реченичне структуре за изражавање

императивности биле најдоминантније. У делу текста који почиње речима тѣмъ же сню заповѣдь даю всѣмъ (6/2) Сава најпре изговара забране. Њих формализује употребом конструкције да + (негирани) презент, при чему се на месту глагола среће и перифрастична конструкција ети / нмѣти / нмѣти¹² + инфинитив, која додатно у исказ уноси значење деонтичке модалности: ни протъ да не нмѣтъ области надъ(ь) товъ келновъ. ни нгоумень с(вѣ)т(а)го нашего манастира. ни ннъ нѣтко отъ(ь) брат(н)и да не нмѣтъ слоушати живущаго въ келни сен с(вѣ)т(а)го савы. (6/3–6); и что обрѣтають се оу тонкелни. нли вино. нли овоце. да не нмѣтъ оузнати нашъ манастирь ннчсаре отъ(ь) того. нли нгоумень ннѣмъ отъ(ь) давати, нь пате да дають се тоу отъ(ь) нашего манастира. (6/6–10). У наредном делу текста, који почиње речима потоу сиковъ образъ даваю да бывають, следе препоруке понашања исказане на индиректан начин такође конструкцијом да + презент: югоже бо азъ оставлю по смрти своенъ въ тон келни, тѣ да прѣбывають до живота своего. непрѣмѣнны ни отъ(ь) когоже (6/16–18); да съвѣкоуплають се нгоумень с(вѣ)т(а)го манастира съ всею братнею, и да нзбирають слоужа б(о)гобогъазннѣ...да по(сн)ають се... и тѣ всакоу область да нмѣтъ надъ келнею товъ,,,,а манастирь ни нгоумень да не нмѣтъ ннкоуе области надъ(ь) келновъ...да не поставлають се нѣкто оу келни тон (6/19–28). У делу текста који следи након речи син оуставъ оуставляю въ келни тон (6/30), Сава изговара препоруке сваком ко жели живети у ћелији на најдиректнији начин, у форми императива: ни масла ѡждѣ. ни вина пни.... масла ѡждѣ и вино пни. снѣ же вса пѣти дѣнне ѣдинною днѣмъ да ѡси. ...масло ѡждѣ и вина въкоушан.... (6/32–8/2). Након тога следе упутства у којима Сава варира средства, али и лица којима се обраћа: од императива исказаног у другом лицу: а что же остають пс(а)лтыра. то нзыг(лаго)ли любо въ д(ь)не любо въ ношн (8/23–24), преко императива за треће лице јединине: а къ рождѣстоу х(рн)с(тов)оу пос(тъ). ѡкоже и въ нны д(ь)ни оуставнхомъ. боудн и тѣгн такожде. (8/3–5), и конструкције да + презент: въ пѣти да држнть се сиковъ(ь) оуставъ(8/7), до конструкције са безличним глаголом који исказује значење препоруке, блаже наредбе (1х): п(о)добають намъ съблюдати (10/7). Понекад чак употреби и презент: въ соуѣ(о)тоу же вѣтеръ бывають ѡкоже нмѣмо обнчан агриппню. се же пѣвають на агриппни...потоу. поёмъ. канонъ. агриппни. и потоу тѣтъ се тетръевангела глава ѣдна... а потоу начинають се слоужба...(8/25–30). У завршном делу Типика, у којем исказује санкције за оне који се не придржавају установљених правила, Сава користи иста средства као на почетку – да + негирани презент: да не боудеть потворено (10/19–20); ...и да не боудеть проценъ ни въ снѣмъ вѣцѣ (10/24–26).

¹² У најранијем периоду старосрпског језика долазило је до аналошких уједначавања глагола ети ‘узети’ (нмѣ, нмѣши), нмѣти ‘узимати’ (нмѣю, нмѣюши) и нмѣти ‘имати’ (нмѣю, нмѣюши), који имају заједнички ПИЕ корен *-ем (уп. Даничић 1874: 292; Грковић-Мелѣор 2013: 120, 126), те се може претпоставити да су и у Карејском типичу облици изграђени од обе основе нмѣ- и нмѣ-, како је то А. Младеновић (2008:89) запазио, употребљавају у истом значењу глагола ‘имати’.

Излажући поступно своје препоруке о томе како треба да изгледа живот у Карејској ћелији, Сава употребљава различита средства: презент (15,2%), императив (27,3%), конструкцију да + презент (45,4%), потом модалне конструкције са безличним глаголом подобаєтъ (3%), као и перифразу *ѡти / нѣти / нѣти + инфинитив* (9,1%), при чему прва четири средства представљају заједничку црту књижевног и вернакуларног начина изражавања, а модалне инфинитивне конструкције са глаголом *ѡти / нѣти / нѣти + инфинитив* иновацију у књижевном језику пореклом из вернакулара (Даничић 1863, I: 407; Грковић-Мелџор 1997: 63–64). Употреба прескриптивног инфинитива, којим се исказује значење обавезног закона, ретко потврђена у старословенском (Ходова 1980: 228), а веома често у Хиландарском типичу (Грковић-Мелџор 1997: 62), у Карејском типичу није забележена.

Познато је да футур почетком XIII века у старосрпској писмености још увек није био граматикализована категорија, те да се то значење могло исказати различитим средствима, која нису у истој мери била заступљена у књижевном језику и у вернакулару.¹³ Стога избор одговарајућег средства може указивати на ниво језичкостилског начина изражавања. Футурско значење је у Типичу индуковано из неколико структура: перифразе *хотѣти + инфинитив* (16,7%): *и мѡю аще и грѣшноу молитвоу. поpace нѣти хощете въ помощь сѣбѣ* (6/14–16), перфективно употребљених глагола у презенту (33,3%): *троудн бо плодъ своихъ снѣсте аще сна съвѣшите. и блаженн боудете* (10/9–10), као и из вернакуларних структура *ѡти / нѣти / нѣти + инфинитив* (50%), забележених на месту предиката погодбене реченичне структуре унутар које исказују будућу хипотетичку радњу: *а ѡ нномъ всемъ на волю възлагаю нгоуменъ. и всѣи брати. аще чинѣ нѣмѡуть мѡщи присѣпати брата живѡущаго въ келни сен* (6/11–13); *аще ли кто снѣ прѣтворитъ и съмѡущати нѣтеъ живѡущаго въ мѣстѣ семъ. или что оузнѣмѣти нѣтеъ еже кѣтъ въ мѣстѣ томъ.* (10/20–22). Једино се перфективном презенту у овој употреби може приписати књишки карактер, будући да таква употреба презента у старосрпским документима није потврђена (Грковић-Мелџор 2013: 145–146). Избором конструкције *хотѣти + инфинитив* за исказивање будуће радње, познате и старословенском језику, књижевни језик се прилагођава говорном језику остајући у домену норме, бирајући средство које постоји и у живом говору, док употреба перифразе *ѡти / нѣти / нѣти + инфинитив* унутар условних реченица за исказивање будуће радње

---

¹³ Српскословенска норма захтевала је употребу средстава наслеђених из старословенског, а то су: презент глагола оба вида, што је зависило од контекста (тзв. прости футур) и перифразе сачињене од помоћног модалног глагола *нѣти*, *хотѣти* или инхоативног глагола *начати + инфинитив* глагола оба вида (тзв. сложени футур). Са друге стране, у старосрпском се у овој употреби срећу и нека друга средства. Уп. литературу наведену у фусноти 7.

представља црту која је била карактеристична само за говорни језик (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 139–170; RUŽIČIĆ 1979).

Док анализа хипотактичких структура за исказивање атрибутивности и темпоралности, која је потврдила процентуалну предност номиналних у односу на вербалне структуре као и поштовање норме приликом њихове употребе, упућује на књижевни језик, анализа начина исказивања императивности и футура показују да је у питању језик који се избором средстава приближава говорним обрасцима – бирају се она средства која су постојала и у живом језику (стилски неутрално обојена, нпр. *хотѣти* + инфинитив у футурској употреби, или чисто вернакуларног карактера, нпр. *ѣти* / *ниѣти* / *ниати* + инфинитив у императивном значењу или у значењу хипотетичне будуће радње).

4.2. ЈЕЗИЧКОСТИЛСКА АНАЛИЗА ЖИТИЈА СВЕТОГА СИМЕОНА. Ово Житије, заједно са Службом Светом Симеону, представља прво оригинално књижевно остварење у средњовековном смислу речи. Настајало је постепено. Прве биографске податке о оцу Сава је дао у Оснивачкој повељи манастира Хиландара (1198. године). Касније их понавља и мало проширује у Хиландарском типику (1199. године), да би тек 1207. године написао развијено житије свога оца као увод у Студенички типик. Ово дело припада ктиторским житијима и написано је по свим правилима овог жанра византијске књижевности (БОГДАНОВИЋ 2010: 204). Изгледа да није било пуно преписивано и читано у средњем веку, што се објашњава чињеницом да није представљало самостално дело већ део Студеничког типика (ЂОРЂЕВИЋ 1928: XV). Специфику овог житија, која је истовремено и његова врлина, представља стил казивања који се одликује одмереним причањем без развијене реторичности, са пуно срдачности и човечности (БОГДАНОВИЋ 2010: 205), у којем се скоро у једнаком односу смењују нарација, Савин говор, и монолог, лична обраћања Стефана Немање синовима.

Досадашње филолошке анализе језика овог дела потврдиле су да је оно писано високономираним српскословенским у чију структуру су уткани многи синтаксички и лексички грецизми. Резултати наше анализе такође доприносе овом закључку.

Синтаксичко-семантичка анализа хипотактичких структура за исказивање темпоралности у овом делу потврдила је скоро апсолутну доминацију номиналних средстава изражавања (активних партиципа у функцији герунда и у оквиру конструкције апсолутног датива) над вербалним (временском реченицом). Временска реченица уведена књишким везником једна потврђена је свега једним примером (0,1%): *егда и вѣс(ъ) мнѣ пришебѣхъ тебѣ тогда и вѣ грѣхъ вѣселѣ се* (156/23–24). Значење антериорности или симултаности много чешће бивало је исказивано активним партиципима презента или претерита у функцији герунда (67,4%) који су у скоро 100% случајева облици конгруирали са субјектом главне предикације, што је

показатељ Савиног веома доброг владања нормом књижевног језика: б(л)аженны же ѿт(ъ)ць нашъ и хтиторъ г(оспо)д(н)нъ сїмеоъ. походе постави нгоумена семоу мѣстоу светомоу (168/29–31); сїю бо заповѣдъ даю вамъ. да любите брат(ъ) брата. никое же не нмоуща междъ собою злобы (160/ 28–29); приишѣши бо съмрътъ вса си погубѣнт. (156/19–20); аз же вса исплънивъ. сътворих(ъ) повелѣна ми нмъ. (180/20–21). У Житију је у истом значењу потврђен и веома висок проценат¹⁴ (31,5%) употребе активних партиципа унутар конструкције апсолутног датива, која је у српскословенској писмености имала књишки карактер (КУРЕШЕВИЋ 2016а: 69). младенцоу емоу соушѣ двое крщєнїе прие (188/14–15); полоуношн же бнвоу кѣтиша блажены старць (182/3–4). Притом, приликом употребе ове конструкције огрешења о књижевнојезичку норму на формалном плану забележена су у занемарљивом проценту.

Фреквентну употребу номиналних средстава бележимо и унутар функционално-семантичког поља атрибутивности. Активни партиципи су процентуално доминантнији у односу на релативну реченицу када су иступали у својству именице (акт. птц. 73% : рел. реч. 27%): не любен бо брата своего бога не любентъ. богъ любви естъ. тѣмже любен бога и брата своего да любентъ (160/33–162/1), егоже бо любентъ г(оспод)ъ показатељ н. быетъ же всакогоу с(ы)на егоже прїемлет (160/15–16), као и када су се ослањали на формални антецедент (акт. птц. 80% : рел. реч. 20%): сладка ж(є) ес(тъ) всѣмъ приближающимъ се єн. (160/20–21), прода вѣсе еже нмаше (166/9–10), док је релативна реченица незнатно учестилија од активног партиципа у атрибутој употреби (акт. птц. 42% : рел. реч. 58%): и вѣзднже погыбшоу свою дѣдннъ (148/15), и вѣзе еговѣ дѣщеръ. за бл(а)город(ъ)наго и любнмаго сына. стефана егоже и нарече быти ема себѣ нацѣстника. (152/7–9). Поред изнетог, на високи стил изражавања упућују и други параметри: активни партиципи су увек били употребљени у конгруентном облику, релативна реченица била је уведена искључиво везницима пореклом из књишког регистра и структурирана према обрасцима високог стила (са релативизаторима који у огромном проценту конгруирају са антецедентом, и који су ретко екстрапонирани од њих). Императивност се у овом Савином делу исказује следећим средствима: перифразом да + презент (18,2%): и доухъ божи да почитѣтъ на ваю (162/7), императивом (76,2%): да любите брать

¹⁴ Уп. Јерковић 1977. Корисни подаци о фреквенцији и карактеристикама употребе апсолутног датива у овом делу дају се и у раду М. Михајловић (2018: 51–52), у којем се, поред тога, у упоредној анализи три житија писана српскословенским језиком расветљавају и релацијски односи употребе апсолутног датива и њему функционално конкурентне временске реченице (уп. МИХАЈЛОВИЋ 2018: 102). Показује се да у Житију светога Симеона и Житију краља Милутина знатно претеже употреба апсолутног датива у односу на врменску реченицу, чиме се потврђује да су ова два житија писана високим стилем српскословенског, док се Житије архиепископа Данила II одликује скоро уједначеном употребом апсолутног датива и њему конкурентне временске реченице, што упућује на нешто нижи књижевнојезички израз у овом делу.

брата....сеѡѡ...ты покиноуи се и въ послух' емоу боудн... ты же ... не прѣобиди братѣца своего. нѣ идѣи его въ почѣсти (160/28–33), перифразом идати + инфинитив (1,1%): и ностѣ ваю да не идата потыкати се. (160/6–7), инфинитивом (3,4%): да мы же нже по насъ до конца сего вѣка...вѣнидати ѡ глаголюмъхъ (190/1–3), те конструкцијом есть + датив + инфинитив (1,1%): оукѣдѣти же валь есть (188/7). Сва средства забележена су и у старословенском језику, осим перифразе идати + инфинитив која има вернакуларно порекло (ДАНИЧИЋ 1863–1864, I: 407)¹⁵.

У Житију смо забележили свега 9 структура којима се исказивала будућа радња, што је релативно мало имајући на уму дужину текста. У већини случајева (88,9%) у тој функцији је потврђен перфективни презент, књишка црта (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 145–146): дан прѣмоудрѣ виноу и прѣмоудрѣи боудеть (176/1–2), док је у мањем проценту (11,1%) то значење формализовано перифразом хотѣти + инфинитив, која је имала подршку и у вернакулару (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 146–152): еже є во дрѣжече идѣти хошете бога мошника сѣѣ... (156/11). Није неважно истаћи да су сви примери забележени унутар цитата.

Анализа структура које смо истраживали потврдила је да је језик овог дела добар представник српскословенског језика високог стила који се одликује процентуално чешћом употребом номиналних у односу на вербална средства у оквиру функционално-семантичких поља темпоралности и атрибутивности, поштовањем норме приликом њихове употребе, као и употребом средстава наслеђених из старословенског језика за исказивање императивности и будућности. Употреба средстава вернакуларног карактера потврђена је у веома малом проценту.

4.3. ЈЕЗИЧКОСТИЛСКА АНАЛИЗА ПИСМА СТУДЕНИЧКОМ ИГУМАНУ СПИРИДОНУ. Писмо које је Свети Сава упутио студеничком игуману Спиридону са свог другог путовања у Свету земљу¹⁶ представља прво дело у српској средњовековној књижевности написано у епистоларној форми. У стилском погледу карактерише га сажетост (нерасплинутост), једноставан начин излагања без сувишних фигура (тежња ка свакодневном говору) и лични тон, по чему се уклапа у задате византијске моделе овог жанра (уп. ТРИФУНОВИЋ 1990: 264). Оно је пример личног писма, пуног топлине, упућеног пријатељу.

Још је П. Ивић (1979: 168) истакао да ово дело по реализацији језика најбоље осликава принципе диглосије. У првом делу Писма Сава се обраћа Спиридону званично као духовном сабрату, те тај део пише гласовима и облицима карактеристичним за српскословенски језик. У другом делу писма,

¹⁵ Ова конструкција у императивној употреби потврђена је и Карејском типичу (в. раније), као и у Хиландарском типичу (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 1997: 64).

¹⁶ Према истраживањима В. Ћоровића (1928: XXIX), ово путовање се десило током 1233. године.

који следи одмах након церемонијалног потписа, обраћа му се у сасвим промењеном тону, као пријатељу, што се на језичком плану испољава преласком на старосрпски језик, који се одликује својим, донекле другачијим, регистром фонетских и морфолошких средстава.

Поред гласова и облика, два дела Савиног Писма разликују се и избором и начином употребе средстава за исказивање атрибутивности, темпоралности, императивности и будућности. Тако је, на пример, у првом делу Писма забележено укупно седам хипотактичких структура у значењу атрибутивности, које се нешто чешће формализовало номиналном формом (тј. активним партиципом) (4x): *мнрѣ же вѣсемь соущимь и работающимь домоу свѣтаго снмѣсона* (224/22–23); *и благословѣша васъ благословлю* (226/3); *а зла творещихъ вамъ прокланнаю* (226/4), него вербалном структуром (тј. релативном реченицом) (3x): *иже боудеть оуть насъ живъ къ вамъ да възвратитъ се, а кога съмреть потрѣбоуетъ, молитва ваша да прѣбоудеть съ нимъ* (224/15–17); *ты же чловеѣте равнодоушнѣ, владнко мн, ..., иже коупно насладихоу се въ домоу божїи* (224/17–19). Књишки карактер ових структура огледа се у употреби активних партиципа којима се кондензује значење релативних супстантивних реченица, што је представљало стилско средство, као и релативизатора *j- основе за увођење супстантивних релативних реченица (КУРЕШЕВИЋ 2016а: 68–69). Само у једном случају бележи се и продор релативизатора *k-основе из вернакуларног лексичког регистра (а кога съмреть потрѣбоуетъ). У другом делу Писма забележене су две вербалне структуре, формализоване у складу са говорним обрасцима – обе релативне реченице адјективног типа уведене су апсолутним релативизатором *k-основе: *и оудаю ти оуброуѣць што мн соу сѣмо даровани [...]* и *камитъкъ чѣто сѣмъ обрѣлъ* (226/20–22).

Међу хипотактичким структурама за исказивање темпоралности у тексту Писма нису забележене књишке црте, већ само средства заједничка књижевном језику и вернакулару, а то су активни партицип у функцији герунда (1x): *поклонъ ѡбндохомъ свѣтаа мѣста* (224/12) и реченица (2x), при чему је она у првом делу била уведена везником из књишког лексичког регистра: *егда вѣса сѣа съврѣшихомъ, тогда спостиже ни поутни троудъ* (224/12–13), а у другом делу везником из вернакуларног лексичког регистра: *и кѣда се оузвращоу, ако боудоу живѡтѣнь и богъ дастъ, до пролѣтѣа хоцоу оу васъ быти...* (226/28–29).

За исказивање императивности Свети Сава у оба дела Писма нешто чешће користи перифразу да + презент (58,8%), него императив (41,2%), што су средства заједничка вишем и нижем стилу изражавања, при чему су облици глагола у презенту у првом делу текста употребљени у складу са нормом књижевног језика: *иже боудеть оуть насъ живъ къ вамъ да възвратитъ се, а кога съмреть потрѣбоуетъ, молитва ваша да прѣбоудеть съ нимъ* (224/15–17); *мнр божїи да нзлѣетъ се въ срѣдѣца ваша* (226/2–3); *да не боудеть на нхъ мнолость божїа [...]* и *да погыбнѡуть* *яко бездоумїи арїи* (226/4–6), а у другом према вернакуларним моделима: *да мн нмашѣ* *молитвоу* (226/14); *да ѥ внноу ѡ трѣслѣхъ твоихъ* (226/16); *да ти боудѣ* *на потрѣбе*

и да га носниш при себе (226/23). Кад су у питању императивне форме, разлика је у томе што су у првом делу Писма забележене и архаичне форме императива глагола быти за 3. лице једине: миръ же тебе божѣствънѣи боудѣ (224/21); благодѣть же господа нашего нсоуса христа [...] боудѣ вьсегда съ (вѣѣ)мн ваѣм, аминъ (226/6–8).

Футурско значење Свети Сава у овом делу исказује помоћу помоћног глагола хотѣти и инфинитива глагола (67%): ити хошѣу оу александрию къ патрїархѣу (226/26); и къда се оузвращѣу, ако боудѣу живѣтьнъ и богъ дасть, до пролѣтѣа хошѣу оу васъ быти. (226/28–29), и, уколико се налазила унутар зависне реченице, перифразом идѣти / идати + инфинитив (33%): аще кто идать блазнити се, нь ти се не съблазнѣ се (226/34–228/1). Оба средства су имала ослонац у говорном језику, али је прво било истовремено и одлика књижевног језика, док је друго чиста вернакуларна црта (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 2013: 146–152; 154–157; RUŽIĆIĆ 1979).

Анализа хипотактичких структура за исказивање атрибутивности и темпоралности, као и начина изражавања императивности и будућности у Савином Писму Спиридону потврђује раније изречене ставове поводом језика овог дела, а то је да се у њему у зависности од тона изражавања (званичан~пријатељски, тј. формалан~неформалан) смењују два начина језичког изражавања, која се међусобно супротстављају по избору и начину употребе средстава за исказивање истог значења. Званичан тон преферира употребу стилски маркираних средстава (нпр. партиципа у функцији именице), док за пријатељки тон изражавања употреба таквих средстава није карактеристична. Званичан тон захтева и употребу зависних реченица уведених књишким везницима, као и традиционалних морфолошки форми за исказивање императивности (форма боудѣ за 3. лице једине), док лични тон изражавања дозвољава и употребу реченица уведених вернакуларним везницима, као и изражавање футура помоћу средстава која постоје и у вернакулару (хотѣти + инфинитив у независним и перифразом идѣти / идати + инфинитив у зависним реченицама).

5. ЗАКЉУЧАК. Истраживање је показало да се анализирани Савини списи, иако у основи писани српскословенским језиком, разликују међу собом по избору и фреквенцији употребљених средстава. Особености њихове употребе диктирали су многи фактори – жанр, тип дискурса (да ли је у питању нарација, давање препорука, лично обраћање и сл.) и садржина текста.

Језик Житија Светога Симеона, жанровски високо позиционираног Савиног дела према степену сакралности у пирамиди жанрова (ТОЛСТОЈ 2004: 153), одликује се највећим процентом употребе номиналних средстава и стилски маркираних језичких елемената (в. табелу). У језику овог Савиног дела није запажен продор вернакуларних реченичних образаца, док су књишка средства употребљена у складу са нормом књижевног језика.

У Карејском типичу, тексту нешто нижег степена сакралности од житија, доминирају стилски неутрална средства, док је употреба књишких и вернакуларних средстава забележена у мањем проценту. Књишка средства употребљена су у складу са нормом књижевног језика, док се продор вернакуларних средстава објашњава садржином текста (која није у свим деловима искључиво сакрална) и типом дискурса (у деловима текста са инструкцијама, који се стилски ослањају на говорне обрасце).

Писмо студеничком игуману Спиридону представља Савино дело у којем тежња ка говорним обрасцима највише долази до изражаја, што је једно од основних обележја посланице као средњовековног жанра. У њој је забележен најмањи проценат номиналних средстава, те и књишких црта, уз највећи проценат употребе вербалних и вернакуларних средстава.

Процентуални преглед резултата спроведеног истраживања на језику дела Светога Саве потврђује чињеницу да се од почетака српске писмености језички израз прилагођавао жанру, теми о којој саопштава, као и типу дискурса, те да се кретао од књишког језика високог стила ка вернакуларном начину изражавања. Приближавање књишког начина изражавања вернакуларном на синтаксичком плану у списима Светога Саве испољавало се у основи на два начина: избором једног од конкурентних језичких елемената за изражавање истог значења из регистра наслеђених синтаксичко-семантичких средстава књижевног језика, и то оног које постоји и у вернакулару, при чему се остаје у домену норме књижевног језика¹⁷ и употребом новог средства, пореклом из вернакуларног, чија употреба нарушава и норму књижевног језика, али обезбеђује бољу разумљивост текста (Грковић-Мелџор 2012: 290–292). У синтаксичким истраживањима начина вертикалне раслојености српскословенског језика потврђен је још један начин – прожимање црта из књишког и вернакуларног регистра унутар исте реченичне целине¹⁸ – који није толико заступљен у језику списа Светога Саве.

---

¹⁷ Напомињемо да је норма књижевног језика у средњем веку била имплицитно дефинисана, те да се одражавала кроз верно преписивање и подражавање ауторитативних текстова, тј. језичких образаца. При том је „еталон српскословенске норме био старословенски текст” (Грковић-Мелџор 2007: 253–254).

¹⁸ Овај начин приближавања књишког језика вернакуларним обрасцима илуструју појаве попут реченице која се гради по вернакуларним моделима уз задржавање црквенословенске лексике, употреба књишких средстава коју прати огрешење о књижевнојезичку норму на формалном и функционалном плану и сл. (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016б: 143–146).

Табела: Процентуални приказ резултата анализе у три Савина дела

		Житије Светога Симеона	Карејски типик	Посланица Спиридону	
				1. део	2. део
Ф-с поље	Средства изражавања ¹⁹				
аритив- ност	у функцији именице: акт.птц. (књиш.) : рел. реч.	73% : 27%	64% : 36%	67% : 33%	/
	у функцији придева: акт.птц. (књиш.) : рел. реч.	42% : 58%	64% : 36%	0% : 100%	0% : 100%
темпорал- ност	-поштује се норма српсл.		-поштује се норма српсл.	-продиру везници из стерп.	-продиру везници из стерп.
	кгда-реченица	0,1%	/	50%	100%
императив- ност	герунд	67,4%	80%	50%	/
	апсолутни датив (књиш.)	31,5%	20%	/	/
изражавање будућности	-поштује се норма српсл.		-поштује се норма српсл.		- продиру везници из стерп.
	да + през.	18,2%	45,4%		58,8%
императив- ност	императив	76,2%	27,3%		41,2%
	инфинитив	3,4%	/		
изражавање будућности	имати / имѣти + инф.	1,1%	9,1%		
	(верн..)	1,1%	/	-поштује се норма српсл.	-продиру везници из стерп.
императив- ност	есть + дат. + инф.	/	3%		
	безл. гл. + инф	/	15,2%		
изражавање будућности	през.				
	перф. през. (књиш.)	88,9%	33,3%		/
императив- ност	хотѣти + инф.	11,15%	16,7%		67%
	јети / ндѣти / ндати + инф.	/	50%		33%
изражавање будућности	у зав.реч. (верн.)				

Извори

- Карејски типик. Свети Сава. *Сабрана дела*. (Прир. и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга, 1998: 3–11.
- Житије Светога Симеона. Свети Сава. *Сабрана дела*. (Прир. и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга, 1998: 147–191.
- Писмо студеничком игуману Спиридону. Свети Сава. *Сабрана дела*. (Прир. и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга, 1998: 223–229.

¹⁹ Одредницом *књиш.*, односно *верн.* означили смо статус књишког, односно средства продрлог из вернакулара. Средства заједничка књишком и вернакулрном начину изражавања нису уз себе имала никакву ознаку.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. Свети Сава. Томислав Јовановић (прир.). *Антологијска едиција Десет векова српске књижевности. Књ. 1. Свети Сава*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010, 195–208.
- ГРАМАТИКА: *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. Иван Дуриданов (ред.). София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.
- ГРИЦКАТ, Ирена. О неким видовима историјскојезичких истраживања (на српском материјалу с краја 17. и почетком 18. века). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XI (1968): 39–45.
- ГРКОВИЋ, Јасмина. *Софијска служба Светом Сави: палеографска, ортографска и језичка испитивања*. Нови Сад : Филозофски факултет, 1986.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О синтаксичким одликама „Житија Св. Симеона” од Св. Саве. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/ 2 (1996):43–56.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Инфинитив у Хиландарском типичу Светога Саве. *Спаљивање моштију Светога Саве 1549–1994 : зборник радова*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1997: 55–64.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О функционалности раслојености српскословенског језика. *Кирило-Методиевски студии* 21 (= Средновековни текстови, автори и книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), София: Българска академия на науките, Кирило-Методиевски научен център, 2012, 288–299.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Рјечник из књижевних старина српских. Дво први А–К*. Београд: Државна штампарија, 1863.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII века*. Београд: Државна штампарија, 1874.
- ИВИЋ, Павле. О језику у списима Светога Саве. Војислав Ђурић (ур.). *Међународни научни скуп Сава Немањић – свети Сава, историја и предање*. Београд: САНУ, 1979: 167–175.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Апсолутни датив у „Житију светог Симеона” од светог Саве. *Зборник Владимира Мошина*. Београд: [б. и.], 1977: 117–124.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Свети Сава. Томислав Јовановић (прир. и превео). *Свети Сава. Сабрана дела*. Београд: Српска књижевна задруга, 1998: [VII]–XXXII.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Књижевни рад Светога Саве. Томислав Јовановић (прир.). *Антологијска едиција Десет векова српске књижевности. Књ. 1. Свети Сава*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске. 2010: 7–17.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалности раслојености српскословенског језика. Ј. Грковић-Мејдор, В. Ружић (ур.). *Српски језик и његове норми: дијахронички аспекти*. Лингвистичке свеске 10. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2016а: 64–82.

- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Krettschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 20166, 133–150.
- МИХАЈЛОВИЋ, Марија. *Реченичне структуре за исказивање семантичке субординације у Житију Светога Симеона Светога Саве*. Мастер рад. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Филолошке напомене о Карејском типичу Светога Саве. *Историја српског језика: одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008, 80–91.
- РЕМНЁВА, М. Л. et al. *Церковнославянский язык: грамматика с текстами и словарем*. Москва: Издательство Московского университета, 1999.
- СВЕТИ САВА. *Сабрана дела*. (Прир. и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга, 1998.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004, 148–156.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Азбучник српских средњоевковних књижевних појмова*. Београд: Нолит, 1990².
- ЋОРОВИЋ, Владимир. Предговор. Списи св. Саве. *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење : Споменици на српском језику, Књ. 17, Дела старих српских писаца, Књ. 1*. 1928: [I]–LXIII.
- ХАБУРГАЕВ, Г. А. *Старославянский язык*. Москва: Просвещение, 1974.
- ХОДОВА, К. И. *Простое предложение в старославянском языке*. Москва: Наука, 1980.
- *
- GARDINER, S. C. *Old Church Slavonic. An Elementary grammar*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- RUŽIČIĆ, Gojko. An Old Serbain Verbal Construction. *Folia Slavica* 3/1–2 (1979): 210–215.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II: Die innere Satzstruktur*. Freiburg: Weiher Verlag, 1993.
- VEČERKA, Radoslav. The Influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* 58/2 (1997): 363–386.

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ САКРАЛНОГ СТИЛА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА: АПСОЛУТНИ ДАТИВ*

1. О ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКОЈ РАСЛОЈЕНОСТИ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА. О функционалностилским сферама употребе српскословенског језика и карактеру његове норме немогуће је говорити без увида у основне одлике старословенског, језика од којег је потекао. Структура и функција првог словенског књижевног језика у великој мери одређени су околностима његовог настанка. Никао у чину превођења основних богослужбених књига са грчког, старословенски језик је био првенствено резервисан за комуникацију са Богом. На његову структуру у великој мери утицао је језик грчких оригинала. Изненађује висока филолошка умешност првих преводаца и твораца првог словенског књижевног језика који су у домену фонетике и морфологије задржали словенско стање, док су у домену синтаксе и лексике,¹ у циљу његовог обогаћивања, односно његове стилизације, посезали за грчким моделима, али увек на зналачки начин, без ропског подражавања, са чувањем свега што је словенско (VEČERKA 1989: 25–29; ИВИЋ 1998: 30; ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2001: 5). На тај начин словенски језик, дотада постојећи једино у говорној сфери, подигнут је на ранг књижевног како би на њега могла да буде преведена потребна богослужбена литература.

Када је реч посебно о синтакси старословенског језика, дуго се у палеославистици говорило о грчко-словенској симбиози најстаријег словенског књижевног језика на овом језичком нивоу. Ово се нарочито односило на домен инфинитивне, партиципске фразе као и на домен зависносложене реченице, јер су то карактеристике писаног језика (BAUER, J. 1972: 74–75). Сматрало се да су многе инфинитивне и партиципске конструкције, будући књишког карактера, у ствари синтаксичке позајмице из књижевно развијеног грчког језика. Међутим, применом компаративне методе не само у словенској, већ и у широј типолошкој перспективи установљено је да су многе партиципске и инфинитивне конструкције по којима се старословенски, а касније и редакцијски језици, разликовао од своје вернакуларне базе, будући потврђене у многим старим индоевропским

---

* Овај рад је објављен у зборнику: Јасмина Грковић-Мејдор, Ксенија Кончаревић (ур.). *Теоллингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, 2013, 401–417.

¹ То су оне области језичког система у којима говорни словенски језик није још увек имао у потпуности формирана средства за исказивање значења која су се, и у типолошком светлу посматрано, у историји језика касније формализовала (нпр. средства за исказивање футура, средства за формализацију хипотактичких односа и сл.), односно није имао реч за дотада непостојеће појмове.

језицима, у типолошком смислу реликти старијег типа језика.² Начин настанка старословенског језика упућује на претпоставку да је спољашњи фактор (ширење писмености) само подржао, тј. дао предност једној од два конкурентна језичка средства, оба иманентна словенском језичком устројству, за исказивање неког значења и то оном који се сматрао панданом грчке конструкције. Са друге стране, грчки утицај је био могућ у оним областима језичког система који у време настанка словенске писмености нису били довољно развијени, као што је био домен зависносложене реченице (BAUER, J. 1972: 212).

Са ширењем сазнања о карактеристикама српскословенског језика, који се уопштено дефинише као редакција старословенског језика, све је више сазрела и свест о томе да „иако редакције старословенског функционишу као варијанте јединственог црквенословенског језика, оне садрже систем жанровски условљених стилова, одређених типом, карактером и садржином текста, али у појединим случајевима и ‘стилом епохе’” (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2007а: 292).

О српскословенском језику, његовом карактеру норме и намени, данас судимо на основу жанровски разноврсне споменичке грађе. Ови споменици сведоче о томе да се током трајања српскословенске фазе писмености³ може говорити у основи о два функционална стила овог језика: српскословенском језику вишег и нижег стила. Разлике између поменутих два функционална стила тичу се карактера њихове норме, а највише се испољавају у домену синтаксе и лексике (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2007а: 453). Српскословенски језик вишег стила одликује строга граматичка норма која је представљена у делима култног, тј. сакралног карактера, било да су у питању преводи или оригинална дела (попут јеванђеља, псалтира, служби, канона, житија, похвала и сл.). На синтаксичком нивоу њу одликује чување старословенских језичких образаца и модела, међу којима су многи постали препознатљиво обележје тог стила (тзв. књишке категорије). У оквиру ове норме појављује се веома мали број иновација које се испољавају у процентуалном давању предности једној од две наслеђене конкурентне словенске црте (нпр. повећање учесталости партиципских конструкција уведених везником *и*), проширивању опсега употребе неког језичког средства (нпр. случај апсолутног датива) или у повећању фреквенције конструкција којима се формализује семантика

---

² У српској средини, што је примењиво на целу словенску језичку ситуацију, највише је оваквом схватању ствари допринела Ј. Грковић-Мејдор. Уп. нпр. следеће њене радове: ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2008; 2010; 2011.

³ Српскословенски језик је у ареалу *Slavia Orthodoxa* служио као богослужбени и књижевни језик Срба од краја 12. века, од када датирају најстарији сачувани споменици писани тим језиком, до 30-тих година 18. века, када је у тим функцијама замењен рускословенским језиком.

категорије које су ишчезле из вернакулара (употреба везника уз партицип у предикатској или АД у адвербијалној функцији) (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2012).

Српскословенски језик нижег стила одликује флексибилна граматичка норма која је представљена у текстовима профаног карактера (попут дела наративне прозе, историографских дела и сл.), али и у оним сакралне тематике који нису обележени речју Божијом (нпр. у апокрифима). У њима долази до прожимања црта наслеђених из старословенског језика и оних пореклом из вернакулара, што овај тип норме чини редакцијски маркираним. Главни подстицај за ово био је прагматичке природе: функционалностилско прилагођавање адресату (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2007б: 255–256). Нижи функционални стил се на синтаксичком нивоу анализе често испољава кроз отклон од књишких категорија уместо којих се употребљавају функционално еквивалентна језичка средства из потенцијала вернакулара, док њихову реализацију, уколико су употребљена, карактеришу и кршења норме на формалном плану.

Током читавог шестовековног трајања српскословенског периода у историји српског књижевног језика, употреба његове више стилске варијанте остаје резервисана за сферу сакралног. Многа језичка средства, не само у синтакси и лексици, већ и у фонологији и морфологији, доживљавана су као елементи вишег стила, док су њихова функционално и(ли) семантички конкурентна средства постојећа и у вернакуларној бази, припадала нижем, свакодневнијем стилу језичког изражавања. Виша стилска варијанта српскословенског језика испољавала се као служба Богу по себи, односно као симболичка манифестација оног што је апстрактно, те којем треба тежити (ГРИЦКАТ 1984–85: 19). То је истовремено био језик интелектуалне елите друштва, што за средњовековно европско друштво значи језик духовништва, тј. језик цркве који је уживао високи статус у дрштву (KRETSCHMER 1996: 35).

Конструкција апсолутни датив⁴ спада у једно од типичних обележја вишег, тј. сакралног стила српскословенског језика на синтаксичком језичком нивоу. Као један од атрибута сакралности, ова конструкција је потврђена и у другим редакцијама црквенословенског језика (уп. нпр. BAUER, J. 1972: 52; РЕМНЁВА 1989; CORIN 1995).

2. О КОНСТРУКЦИЈИ АПСОЛУТНОГ ДАТИВА. О пореклу ове конструкције у литератури постоје различите хипотезе⁵ које су, према Ј. Грковић-Мејдор (2001: 17) у бити сводиве на две основне: једна је да апсолутни датив представља индиректну позајмицу из грчког (уп. нпр. VEŠERKA 1996: 190), а

---

⁴ Конструкција апсолутни датив представља синтагму састављену од партиципске и номиналне компоненте у дативу чија је употреба слободна, тј. није регирана. У раду ће се надаље за назив ове конструкције употребљавати скраћеница АД.

⁵ Преглед различитих хипотеза о пореклу ове конструкције в. у STANISLAV 1934–35: 1–7; VEŠERKA 1961: 53–56; CORIN 1995: 255–256; ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2008: 77–78.

друга је да је у питању прасловенско средство (уп. нпр. STANISLAV 1933–34: 41). На основу досада познатих података ова конструкција је од самих почетака словенске писмености на већини словенског терена била књишко средство, док неки аутори наводе да је она у источнословенским језицима била живо језичко средство све до 14. века, а други да је ова конструкција у неким периферним словенским дијалектима жива и данас (наведено према STANISLAV 1933–34: 40–41 и CORIN 1995: 257). Ми у овом раду прихватамо став да је АД средство које је постојало у балто-словенском прајезику, те које има своје индоевропске корене. Овакав став базиран је не само на основу података из словенских и балтских језика,⁶ већ и на основу података из других индоевропских језика (латинског, грчког, готског, староиндијског, староенглеског итд.) (BAUER, B. 2000: 261–333; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 78). У свима њима потврђено је постојање сличне апсолутне конструкције чија је основна функција била исказивање субординираног, најчешће адвербијалног значења. Присуство номиналних средстава у свим поменутих језицима оправдано је и са аспекта језичке еволуције. У ранијим фазама језика реченична субординација исказивала се номиналним средствима (инфинитивом, партиципом или сложеницама) (МЕЈЕ 1961: 204; LENMANN 1980: 116), док су формални показатељи реченичне субординације млађег порекла.

Наше полазиште је да се током језичке еволуције, као последица промене језичког типа,⁷ архаична језичка средства не повлаче из опште употребе уступајући место својим функционално-семантичким конкурентима, већ да између живе употребе и њиховог потпуног губљења може да постоји период паралелног егзистирања два функционално конкурента средства, при чему је употреба архаичнијег средства стилски маркирана (нпр. везана је за одређену сферу употребе или постаје функционалностилско

---

⁶ О очувању ове црте и током историјског периода словенских језика сведоче подаци наведени у већ цитираним студијама: STANISLAV 1933–34: 40–42; CORIN 1995: 257, али и у MIKLOSICH 1926: 614–617, док потврде његовог чувања срећемо и у историји балтских језика, уп. АМБРАЗАС 1990: 169–172.

⁷ Под типолошком променом језика подразумевамо кретање праиндоевропског и његових наследника од језика активног ка језику номинативног типа, што је теоријски изложено у следећим студијама: ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 308–314; LENMANN 1996: 213–233, а коју као полазиште у објашњењу језичких промена заступају данас многи лингвисти у својим истраживањима, уп. нпр. АМБРАЗАС 1990; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007в; 2008; 2010; GRKOVIĆ-MAJOR 2010. Главним одликама језика активног типа везаним за синтаксу сматрају се релативна аутономија реченичних делова, потом конгруенција или слагање као доминантан вид реченичне организације, исказивање семантичке субординације номиналним средствима и сл. Са друге стране, развој синтаксичке транзитивности и глаголске рекције, који доводи до формализације субјекатско-објекатских односа унутар реченице и синтаксичко-семантичких односа међу суседним реченица, јесте карактеристика језика номинативног типа (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 80–81).

обележје језика унутар неког жанра). Овакав методолошки приступ у складу је са ставовима америчког лингвисте Е. Корина (CORIN 1995) који заступа тезу да при синтаксичко-семантичкој анализи конструкције АД у словенским писменостима треба водити рачуна о три нивоа анализе: синтаксичком, комуникативном и стилском. По речима овога аутора (CORIN 1995: 259–260), употреба АД је у старословенским и раним редакцијским споменицима била снажно синтаксички и комуникативно мотивисана, што значи да се (претежно) употребљавала у хетеросубјекатским структурама и да је, притом, увек исказивала позадину радње исказане управном предикацијом. Језичком еволуцијом, током које долази до смене номиналних средстава вербалним,⁸ његова употреба бива све мање синтаксички и комуникативно, а све више стилски мотивисана. Конструкција АД постаје стилски маркирана форма реченице, тј. књишко средство чешће и са већом семантичком разумењем употребљавано у текстовима сакралног карактера, тј. постаје специјално језичко обележје сакралности језичког израза. То међутим не значи да се конструкција АД не среће и у текстовима профаног карактера. Њу срећемо у наративним пасажима и у жанровима попут записа, наративне прозе, делима научне садржине, историографским списима итд., где је она својеврсно језичко обележје учености (уп. КУРЕШЕВИЋ 2007б). Конструкција АД, будући да се појављује и у оригиналним делима, а не само у преводним, током редакцијског периода словенске писмености, постаје карактеристика језика образованог писца.

3. АД У ДЕЛИМА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПИСМЕНОСТИ САКРАЛНОГ КАРАКТЕРА. Овом приликом, намера нам је да представимо све синтаксичко-семантичке (3.1.), морфолошке (3.2) и функционалностилске (3.3.) карактеристике употребе АД у српској средњовековној оригиналној књижевности сакралног карактера, пре свега у житијима, химнографским делима, похвалним словима и др. самосталним делима, попут описа преноса моштију, који учествују у креирању култа светог⁹ како бисмо указали на све битне одлике које карактеришу употребу овог стилског средства у српскословенском језику високог стила. У оквиру синтаксичко-семантичке анализе пажња ће бити усмерена на поштовање норме на синтаксичком, комуникативном (3.1.1.) и функционалном плану (3.1.2.). У оквиру морфолошке анализе обратићемо пажњу на то да ли су оба елемента ове конструкције у дативу, те ако нису, чиме је то условљено. У оквиру функционалностилске анализе указаћемо на то у ком типу текста се

---

⁸ Смена номиналних средстава вербалним јесте једна од манифестација поменуте типолошке промене језика, тј. последица је нарастајуће потребе за формализацијом субјекатско-објекатских односа унутар реченице (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008; GRKOVIĆ-MAJOR 2010).

⁹ Списак дела који су послужили као корпус дат је на крају рада под насловом *Извори*.

конструкција АД чешће среће (3.3.1.), као и на то да ли се специфичне карактеристике његове употребе могу сматрати одликом стила неког писца, односно одликом стила епохе (3.3.2.).

3.1. СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ОДЛИКЕ АД

3.1.1. Употребу АД на синтаксичком плану у старословенским споменицима одликовало је поштовање две врсте правила: правила о неједнакости вршилаца радњи апсолутне конструкције и управног (финитног) глагола и правило о одсуству везника уз АД, док је на комуникативном плану одликује то да се њим за разлику од истакнутости главне радње исказане финитним глаголом исказује позадина пропозиције (LUNT 1965: 130–131; GARDINER 1984: 136; CORIN 1995: 259–260). У српкословенским текстовима сакралног карактера забележен је велики број примера АД чија је употреба у складу са наслеђеним обрасцима. Уп. примере:

1. СИДЖЕ СЪВРШЕНОМЪ БЫВШИНЪ, ѿтъць нашъ господиный прѣде въ нашъ монастырь (Ж1 6/28–29)¹⁰
2. въ вѣтеръ сѹщюу глѣбоконошню не сѣнецинь наць тако въ истиноу христову прѣхождаше ѿ запада съ оное страны рѣка [...] (Ж 6 324/2–4)
3. грѣкомъ же непрѣмѣн о ратѹемомъ ѿ(т) бл҃гари и лютѣ страж(а)ѹщемъ, крѣпчаншѣхъ потрѣбокаше, прѣведеть на ѿмѣщеніе немоцнѣишнихъ и зломѹ сът҃гнѣю злѣиши пластирь прилагаетъ и смрадныхъ ранама мѣрскою лѣзѹ растѣвають (Ж 7 37/5–8)

Међутим, употреба АД у хетеросубјекатским структурама од самих почетака словенске писмености испољавала се као тенденција, а не као апсолутно правило (LUNT 1965: 131). Постоје истраживања која мотиве за употребу кореферентног АД у старословенским текстовима виде у прагматичким факторима повезаним са тематским дисконтинуитетом субјеката или међуреченичном кохезијом (COLLINS 2004). Временом се проценат примера овакве употребе повећава,¹¹ што сведочи о губљењу синтаксичке мотивисаности употребе АД, док се његова комуникативна функција – исказивање позадине пропозиције – и даље чува. Сличну комуникативну функцију имали су и герунди. Конкуренција АД, као књишког

---

¹⁰ Унутар овог записа великим словом се означава жанр, арапским бројем конкретно дело тог жанра, потом страна коришћеног издања са које је преузет пример и на крају број реда на тој страни. Запис се разрешава погледом на *Изворе* дате на крају рада.

¹¹ Резултати истраживања употребе АД у старословенским текстовима показују да је таутоагентни АД у њима забележен у 5,3% случајева (уп. STANISLAV 1933–34: 13), док истраживања редакцијских споменика потврђују да се проценат овако употребљених АД у њима повећава од три до пет пута (уп. нпр. CORIN 1995: 276; Грковић-Мелџор 1997: 29, 33; Курешевит 2006: 105; Драгин 2007: 268, 276).

средства, и герунда, као општесловенског средства, у таутосубјекатским конструкцијама ће током времена довести до истискивања АД, што се јаче манифестовало у текстовима профаног карактера, тј. оним који су писани нижим стилом српскословенског. Међутим, у текстовима писаним вишим стилом овог језика, како потврђује грађа из текстова сакралног карактера, ова особеност употребе АД се и даље чува као специјално стилско обележје, односно својеврсно обележје сакралности језика. Уп. примере:

4. младенцоу емоу соуцоу двоѡ крѣштѣнѣ прѣ н пакы прѣдѣмоу емоу свѣты ааггѣльсы образѣ. (Ж 1 14/14–15)
5. Контавоу же емоу м(о)д(н)твоу сню. призваѣ к' себѣ подроуѣжнѣ своѣ. [...] глаголашекъннѣ (Ж 2 50/12–16))
6. н на вѣстоцѣ емоу жнвоуцоу въ честн своѣн (начѣтъ здати монастирь) (Ж 3 7/1)

Употреба субординираних или координираних везника уз АД такође представља иновацију на синтаксичком плану у односу на наслеђене канонске обрасце. У споменицима српскословенске писмености запажено је повећање фреквенције ових структура (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 1997: 36; КУРЕШЕВИЋ 2006: 105–106) у односу на старословенски, где су овакви случајеви забележени у веома малом броју примера.¹² Употреба субординираних везника израз је унутарјезичке потребе за прецизирањем семантике конструкције (STANISLAV 1933–34: 22–23), док употреба координираних везника између апсолутне конструкције и финитног глагола представља појаву која сигнализује извесну самосталност ове партиципске конструкције. Забележена појава се сматра трагом старине у којој се крије ранији паратактички карактер реченичне структуре (ПОТЕБНЯ 1958: 188–191; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2003: 31). У највећем броју случајева примери употребе конструкције АД са финитним глаголом спојеним помоћу везника *и* интерпретирају се независном реченицом, док је ретко могућа и њихова двострука интерпретација: независном и адвербијалном временском реченицом (уп. РЕМНЁВА 2003: 57; КУРЕШЕВИЋ 2006: 50, 79). Уп. примере:

а) АД са субординираним везницима:

7. Временско значење могло је да се прецизира везником кгда: кгда нсходѣцоу деспотоу нѣз града мноѣство народа лнкъствоуѣще н вѣскланцаѣще (Ж 6 296/9–11)
8. Узрочно значење могло је да се прецизира везницима ѣко или понеже: н м(о)лнѣ того ѡ на(с) кѣ вл[а]д[н]цѣ ходатанствовати. ѣко нмоуцоу многы(хъ)

¹² Ј. Станислав (STANISLAV 1933–34: 22–23) је забележио свега 11 примера у којима је уз АД у старословенским споменицима употребљен субординирани везник, при чему се најчешће појављивао као маркер узрочног значења, док примере употребе везника *и* између АД и њој управне предикације не наводи. Такве потврде, међутим, срећемо код Р. Вечерке (VEČERKA 1961: 50).

ради исправленїи къ нѣмоу дръзновѣнїе (Ж 5 35b/11-16); и понеже къснѣшоу жєннх(ѣ) ноуж[а] е[с]ьствѣна нашъ [а]ьвьз[а]рѣматн се вьсе творитъ и спаты. (Ж 5 81a/4-7)

9. Допусно значење могло је да се прецизира везником аше н: тын ... послѣдствова Х(рн)с(т)оу, тогда бо аше и въ пѣталн мн соушоу (...зрє... оутѣшах' се) (Ж 2 54/5-6)
10. Значење поредбене / начинске реченице такође је могло да се прецизира везником тако: оѣ ѿоанне. яко живѣ сушѣ тн. живн бо б[о]гѣ всн правѣднѣ. (Х 5 65/37)
11. Функција допунске реченице такође је могла да се прецизира везником тако: прозрѣ даноу нѣмоу благодѣтню, яко Хрнстоу прославити хотѣшоу своєго слоужителя ... (Ж 4 186/ 13-14)

б) АД са координираним везницима:

12. съвькоупникѣца се нма. и съ вьѣдн соушнм властелн и болгарн, и пакы вѣторєе благословенїе нма давъ, и ѿнде ѿтѣ соуда. (Ж 1 7/34-35)
13. и многыне дѣни царю дръжѣшоу єго оу себе, и исправнѣ работы манастирьскыне боґоносныи, и по тоѣмъ приложн слово рѣци къ царю о зѣмлн своєго ѿтѣства, рѣкъ (Ж 4 217/25-28)
14. и таковыи(м) поутѣ(м) текоушии(м) вѣще(м). и до на(с) достигнуѣ. (Ж 7 38/21)

Описане иновације у употреби АД, будући да нису забележене само у текстовима српске, већ и у текстовима руске редакције (уп. РЕМНѢВА 1989), треба сматрати изонормом црквенословенског језика.

3.1.2. Према канонским обрасцима АД представља једно од номиналних средстава којима се, у складу са налазима језичке типологије, исказивало значење хипотактичких односа. Будући да се у основи ове конструкције налазе партиципи (и то првенствено активни) чија је инваријантна семантика исказивање релативних временских односа, не зачуђује чињеница да се овом конструкцијом у старословенском језику најчешће исказивало значење темпоралне детерминације, док су остала адвербијална значења (узрока, услова, допуштања и сл.), контекстуално условљена, потврђена у мањем броју случајева (STANISLAV 1933-34: 9-10; VEŠERKA 1961: 47-48).

У редакцијском периоду црквенословенске писмености потврђено је ширење опсега употребе ове конструкције – она је поред адвербијалне функције забележена и у функцији допуне глагола, функцији адноминалне детерминације, као и у функцији независне реченице (Уп. РЕМНѢВА 2003: 159-160; ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2006; КУРЕШЕВИЋ 2006: 101). Ширење опсега реализационих могућности ове конструкције представља такође изонорму црквенословенског језика и одлика је текстова писаних његовом вишом стилском варијантом, док супротна појава, сужење поље употребе ове

конструкции, може да указује на нижу функционалностилску реализацију српскословенског језика.

Највеће одступање на функционалном плану у односу на наслеђено старословенско стање представљају случајеви употребе АД у значењу независне реченице. Овакви примери поред тога што указују да АД више није средство за исказивање зависног адвербијалног односа указују такође и на неутрализацију његове комуникативне функције – то више није средство за исказивање позадине пропозиције. Овиме се доказује да је конструкција АД у редакцијским писменостима постала стилски маркирана варијанта реченице у односу на стилску неутралност финитне реченице, радо употребљевана у текстовима наративног карактера као својеврсно обележје сакралности књижевног језика.

Независним АД могле су да се именују конкретне радње које су заузимале било позицију предиката просте реченице, било позицију управне предикације унутар зависноскоженог реченичног комплекса (уп. доле примере бр. 15 и 16) или предикације које су међусобно биле у координираном односу (уп. доле примере бр. 17, 18 и 19), а могле су да се именују и радње којима се иконички представљао след догађаја у времену (уп. доле примере бр. 20 и 21). Како у овим случајевима АД, чија је употреба синтаксички и комуникативно немотивисана, представља стилски маркирану форму реченице, није редак случај да при таквом структурирању реченице често изостаје и финитни глагол.

15. и еше дѣволоу глаголюшѣ, се скръбещиимъ прѣдѣстатель и въдовницамъ застѣпникъ [...] моченикъ ѡлазаръ прѣдѣста съ тысоушамъ тысоушѣ аггелъ... (П 5 363/290–364/3)
16. прѣднатеа'ствоуиоушѣ збѣо тѣмъ въ такоѣи слоужбѣ тѣстѣнишомѣ въ с[вѣ]ш[с]ноннокѣ(х) фѣофанѣ, нже бѣше соушомѣ тогда прѣвкостоателю обнѣтѣи с[вѣ]тые присѣнишѣи по плѣти братѣ. (ПМ 3 130/ 9–12)
17. Минѣвѣшѣ же вѣрѣдени мнѣмоу владычѣствѣ его ·лѣ· лѣт[ѣ]. въ дрѣжавѣ и крѣпости непобѣдниѣ но невѣрѣдниѣ съ сѣхрани. ѡт[ѣ] въсѣхъ странѣ. и дѣтелѣ его бл(а)городнымъ въскръсѣнимъ соушѣимъ въ бл(а)говѣрѣи и чистотѣ. (Ж 1 154/18)
18. не жнѣшѣу мн въ добродѣтелѣхъ не ж(д)ѣшѣ съмрѣтъ ѡ(т)раднѣ же и кроткѣ. не ж(д)ѣшѣ ни по съмрѣти покон. (Х 6 116/18–20).
19. къ своимъ ѡбѣщають се, никомоу же соушѣу нже ѡ(т) града проваж[д]аиоушѣ нхъ збѣ, тѣѣю малѣмъ нѣщѣмъ ѡ(т) нишѣихъ и ѡ(т) ннѣтствоуиѣихъ же також(д)ѣ. (ПМ 3 131/10–12)
20. рождѣствѣу его бышѣу въ зѣтѣ на рыбници, и тамо прѣидишѣу светѣе крѣщенѣ изнесѣноу младаѣниѣу томоу соушѣу сѣмо, прѣидѣ епископъ светѣихъ апостѣлъ црѣкве, и моантѣвоу давѣ младаѣноу томоу соушѣу, и мнрѣомъ его полаза, и дроуго крѣщенѣ прѣидишѣу емоу. (Ж 1 14/9–13)

21. малоу оубо прѣшь(д)шоу вѣмѣни н грѣтскымъ сѣѣрѣшнѣ се вѣщѣмъ н нзнедогшѣмъ, Іоанноу Ісѣню бѣгарскымъ опасаѣшоу се ц[а]р(с)тѣ(м) н грѣтскаа крѣпцѣ н нзлагаюшоу н градынѣхъ прѣѣмляшоу, въ сѣдѣцѣ прѣшь(д). (Ж 7 35/9–12)

3.2. Морфолошке одлике АД

3.1.3. Из досадашњег прегледа употреба АД у српскословенским текстовима обележених сакралношћу свог садржаја видело да се је његова употреба у њима била снажно стилски мотивисана. Притом треба истаћи да су писци, упркос књишком карактеру ове конструкције, водили рачуна о њеној формалној страни. У текстовима сакралног карактера веома ретко је забележена нека формална грешка приликом употребе АД. То је бивало стога што се и само писање сматрало светим чином, те би огрешење о формалну страну тог језика значило грех пред Богом. Но, понека грашка при употреби ове конструкције на формалном плану потврђује њен књишки карактер. Грешка се могла испољити у неадекватној употреби падежа једног од елемената конструкције (уп. пример бр. 22) или пак у неадекватној конгруенцији чланова синтагме који чине конструкцију АД (уп. пример бр. 23).

22. тако оубо бл[а]жнѣмоу въ пещерѣ живѣоушоу н пр[ис]но в[ого]ви своѣмъ, тако д[ѣ]нь прѣбл[а]жajoу се, с[ы]нь брата его въ пещерѣ къ немъ приходѣть... (Ж 7 31/29–31)
23. бысть въ послѣднѣиѣ вѣмѣна владыгѣствѣюшоу сръбскоу земљю н ннѣи странами многими въ хрѣста бога благовѣрномоу деспотѣ Гьорѓіюу сыноу его деспотѣ Лазарѣ пакы възвѣщѣе бываеъ ѿ кожьствѣномъ апостола. (ПМ 2 118/4–8)

Од случајних огрешења о формалну страну конструкције треба разликовати оне које су донекле имале системски карактер, будући да су настале интерференцијом са номинативом апсолутним, цртом општесловенског карактера. Реч је о конструкцији АД унутар које је партиципска компонента употребљена у облику номинатива, а која је одликовала текстове писане нижим стилем српскословенског језика.¹³

3.3. Функционалностилске одлике АД

3.2.1. Истраживањима функционалностилских одлика АД у делима српске средњовековне писмености (ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 1997: 36; КУРЕШЕВИЋ 2006: 102–103; 2007: 444) утврђено је да је његова реализација поред сфере употребе снажно била условљена и типологијом текста. Конструкција АД

---

¹³ Више о овој формалној иновацији у конструкцији АД, о узроцима њеног појављивања и функционалностилској условљености употребе, в. у КУРЕШЕВИЋ 2007б.

била је наративно средство радо и често употребљавано у сакралним текстовима прозног карактера (нпр. у житијима и описима преноса моштију, као самосталним делима). Управо је оваква природа АД условила његову веома ниску фреквенцију појављивања у поетским или прелазним жанровима (нпр. у химнографским делима или у похвалама), иако су то дела изразито сакралног карактера. Спорадична употреба АД и у овим делима би се пре могла приписати језичком стилу појединих писаца у којем се огледа и стил епохе, него језичким одликама тог функционалног стила.¹⁴ Употребу конструкције АД срећемо у оним химнографским и панегиричким делима који се приписују Димитрију Кантакузину и другим писцима ресавске епохе српскословенске писмености. Уп. горенаведене примере бр. 10 и 18, као и следеће:

24. вѣснхъ и сицевыхъ соушоу м[оу]т[е]ннкоу и тѣшешѣ се вѣсако ѿ(т) тѣла ѿ(т)лоуѣннѣ се и съ Х(рист)ѿмъ быти. (П 3 85/25–26)
25. ѿн, рече, млычу и некештаю являенѣнша праведноу м[оу] соудѣн и богу моєму сѣ повелѣшоу, за еже землиныи и тѣнныи обложенъ есмь тѣломъ... (П 4 309/9–11)

3.2.2. Поједине дистрибутивне карактеристике његове употребе у сакралним текстовима прозног карактера условљене су индивидуалним склоностима аутора у којем се одражава стил културног круга у којем ствара и(ли) стил одређене епохе. Реч је о употреби неколико конструкција АД у низу који могу да имају различиту функцију или су употребљени у функцији независне реченице на месту финитног глагола, чиме се такође потврђује да АД представља стилски маркирану форму реченице. Овакве структуре се срећу и у језику писаца рашке епохе, нпр. у језику Светог Саве или Доментијана (уп. гореневедени пример бр. 17 и доленаведени пример бр. 26), али се као посебно стилско обележје фреквенцијски издвајају у језику писаца ресавске епохе који припадају истом културном кругу, као једна од одлика тада владајућег стила писања, тзв. плетенија словес, као нпр. у језику Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика¹⁵ (уп. доленаведене примере бр. 27 и 28).

¹⁴ Исто запажње износи и Ј. Грковић-Мејдор (1997: 36).

¹⁵ Обојица се везују за Ново Брдо, велико рударско, трговачко и културно сре-диште српске писмености XV века (уп. БОГДАНОВИЋ 1991: 224–229). За језик ових писаца је утврђено да је он изузетно високог стила, те да он на синтаксичком плану „врви од тешких конструкција” насталих посредним или непосредним утицајем грчког језика, на основу чега се њихов језик сматра узорним образцем стила званог „плетеније словес” (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 1993: 20–21, 26–27).

26. и распрн велницѣ и мнозѣ млькѣ бывшии о словеси томи, и седмоу боголюбивоу
кralю неослабно прѣдстоющеу, и много прилежно молящоу цара: (Ж 4
335/19–22)
27. лѣтѡ[м]оубо не малыниѣ прѣш[ь][д]ѣшнѣ и срѣдѣтскомоу тако
бл(а)г(о)дѣнствіемъ чюдесѣ богатеиоу се градоу, ѡ[т]ѣствоу с(вета)го,
андроникоу тогда трѣтскаа правещоу скуптра, оугарскомоу кralю їстрѣскоу
съ вон сконди и прѣшѣашѣ рѣкоу и тривалїнскыѣ соущее под грѣкы, еже къ
ѡропїи, злѣ плѣноущоу страны. (Ж 7 34/11–15)
28. врѣмени же по сихъ миннишѣ[д](ь)шоу ѡбѡ не малоу и чюдесемъ тако
прѣславниѣмъ и нспїаїніемъ оу пр(ѣ)п(о)[д](о)бнаго раки съдѣваюшии се,
Гркѡмъ же крѣпкоу абїе и непрѣмїннтелноу и бл҃гарѡмъ меж[д]оу собою
съдѣжєшииѣ рать, бо҃рю въз[д]вижєть [...] ратникъ [...] (ПМ 3 125/5–8).

4. ЗАКЉУЧАК. Анализом употребе АД у српскословенским оригиналним текстовима сакралног карактера уочене су синтаксичке и семантичке иновације у употреби АД у односу на постојеће канонске обрасце до којих је довела унутрашња динамика развоја овог језика. Оне сведоче о томе да је АД, некада живо синтаксичко средство за исказивање семантичке субординације, изгубивши системску мотивацију за своју употребу услед промене језичког типа, у сакралном типу културе постао обележје узвишеног језичкостилског израза. Будући да су ове иновације заједничке свим редакцијама црквенословенског језика, њих треба сматрати изонормом тог језика. Функција и статус коју су текстови сакралног карактера имали у средњовековном друштву спречавала је продор црта из вернакулара, те у њима ретко срећемо огрешење о норму на формалном плану. Анализа употребе АД у овим текстовима на функционалностилском плану показала је да АД представља стилско средство карактеристично за дела наративног карактера, као што су нпр. хагиографије или описи преноса моштију као самостална дела. Његова спорадична употреба и у жанровима поетског (нпр. у химнографским делима) или прелазног карактера (нпр. у панегиричкој литератури) пре се може приписати језичком стилу неког писца као обележје његове учености¹⁶ него функционалностилском обележју овог типа текста. На овом нивоу анализе такође је уочено да је на његову конкретну реализацију у тексту у великој мери утицао и стил епохе (тзв. плетеније словес) који се одликовао склоношћу ка пренаглашеној употреби књишких црта. Одлике овог стила препознајемо у језику појединих писаца који су стварали у оквиру истог културног средишта током ресавске епохе српске средњовековне писмености, као што су нпр. Димитрије Кантакузин и Владислав Граматик.

¹⁶ Ученост у средњовековном смислу ове речи подразумевала је познавање нормe средњовековног књижевног језика и правила његове употребе, као и литерату-
ре написане на том језику.

На основу наведених синтаксичко-семантичких и функционално-стилских одлика употребе АД у оригиналним делима српске средњовековне писмености сакралног карактера може се закључити да је ова конструкција изгубивши своју синтаксичку и комуникативну мотивацију постала књишко средство, стилски маркирано, чији се прагматички потенцијал испољавао у две вредности: као одлика сакралности средњовековног књижевног језика, али и као одлика учености писца (што је у духу средњовековља подразумевало језик духовништва).

Извори

ХИМНОГРАФСКА ЛИТЕРАТУРА (Х):

1. Свети Сава: „Служба светом Симеону” (СВЕТИ САВА 1998: 193–221).
2. „Служба светом Сави” (БОГДАНОВИЋ 1980: 57–90).
3. Теодосије: „Служба Петру Коришком” (НОВАКОВИЋ 1884: 12–27).
4. Теодосије: „Заједнички канон Спасу Христу, светом Симеону и светом Сави” (ТРИФУНОВИЋ 1975: 50–55).
5. Димитрије Кантакузин: „Канон повратку моштију Јована Рилског” (КАНТАКУЗИН 1989: 58–77).
6. Димитрије Кантакузин: „Молитва Богородици” (КАНТАКУЗИН 1989: 112–122).

ХАГИОГРАФСКА ЛИТЕРАТУРА, ЖИТИЈА (Ж):

1. Свети Сава: „Житије Светога Симеона” (према: ЈЕРКОВИЋ 1977).
2. Стефан Првовенчани: „Житије Светог Симеона” (према: РАЈНХАРТ 2000).
3. Доментијан: „Житије Светог Симеона” (према: РАЈНХАРТ 2000).
4. Доментијан: „Житије Светог Саве” (према: ШТРБАЦ 2002).
5. Григорије Цамблак: „Житије Стефана Дечанског” (према: СТОЈМЕНОВИЋ 2010).
6. Константин Филозоф: „Живот Стефана Лазаревића” (ЈАГИЋ 1875: 244–328).
7. Димитрије Кантакузин: „Житије Јована Рилског” (КАНТАКУЗИН 1989: 26–43).

ОПИС ПРЕНОСА МОШТИЈУ (ПМ):

1. Григорије Цамблак: „Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин и Србију” (ТРИФУНОВИЋ 1975: 90–93).
2. „Опис преноса моштију светог Луке из Рогоса у Смедерево” (ТРИФУНОВИЋ 1975: 118–123).
3. Владислав Граматик: „Рилска повест или О обнови Рилског манастира и о преносу моштију светог Јована Рилског” (ТРИФУНОВИЋ 1975: 125–136).

ПАНЕГИРИЧКА ЛИТЕРАТУРА (П) :

1. Јефимија: „Похвала кнезу Лазару” (ТРИФУНОВИЋ 1975: 85).
2. Димитрије Кантакузин: „Похвала светом Николи” (КАНТАКУЗИН 1989: 91–92).
3. Димитрије Кантакузин: „Похвално слово Димитрију Солунском” (КАНТАКУЗИН 1989: 82–90).

4. „Тужбалица над Ђурђем Бранковићем” (НОВАКОВИЋ 1904: 309–313).
5. Непознати Раваничанин: „Слово о светом кнезу Лазару” (ТРИФУНОВИЋ 1975: 74–84).
6. „Похвала кнезу Лазару” (ДАНИЧИЋ 1861).
7. Стефан Лазаревић: „Натпис на мраморном стубу на Косову” (ЈЕРКОВИЋ 1976).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АМБРАЗАС, Витаутас. *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков*. Вильнус: Мокслас, 1990.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Најстарија Служба светом Сави*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1980.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., Вяч. Вс. ИВАНОВ. *Индоевропейский язык и Индоевропейцы, I-II*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГРИЦКАТ, Ирена. О дихотомији књижевног израза. *Cyrrillomethodianum* VIII–IX (1984–85): 17–27.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Димитрије Кантакузин. Владислав Граматик. *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматака*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 1993: 9–27.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Партиципи у српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XV/1 (1997): 21–39.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Предикативни герунд у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 23–34.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* I. (2007б): 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О развоју синтаксичке транзитивности. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72 (2007в): 417–433.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О конструкцији акузатива са партиципом (типолошки и когнитивни аспекти). *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): 187–204.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Датив + инфинитив: праиндоевропско порекло и словенски развој. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 27–44.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О функционалности раслојености српскословенског језика. *Кирило-Методијевски студии* 21 (= Средновековни текстове, автори и книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), София: Българска академия на науките, Кирило-Методијевски научен център, 2012: 288–299.
- ДАНИЧИЋ, Ђура. Похвала кнезу Лазару. *Гласник Друштва србске словесности* XIII (1861). 358–368.
- ДРАГИН, Наташа. *Језик Теодосијевог Живота светог Саве: у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.

- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ЈАГИЋ, Ватрослав. Константин Филозоф и његов Живот Стефана Лазаревића. *Гласник Друштва србске словесности* XLII (1875): 4–328.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Натпис на мраморном стубу на Косову. *Зборник историје књижевности* 10 (1976): 137–145.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Апсолутни датив у „Житију светог Симеона” од светог Саве. *Зборник Владимира Мошина* (1977): 117–124.
- КАНТАКУЗИН, Димитър. Боњо Ангелов, Георги Данчев, Стефан Кожухаров, Георги Петков (прир.). *Събрани съчинения*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1989.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Апсолутни датив у српској средњовековној писмености. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 35–112.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. О једној редакцијској иновацији у конструкцији апсолутног датива. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1 (2007а): 245–255.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L (2007б): 427–445.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Одломци средњовековне космографије и географије. *Старине ЈАЗУ* XVI (1884): 41–56.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Тужбалица над Турђем Бранковићем. *Примери књижевности и језика старог српског и српско-славенског*. Београд, 1904.
- ПОТЕБНЯ, Александр Афанасьевич. *Из записок по русской грамматике*. Том I–II, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.
- РАЈНХАРТ, Јоханес. Синтакса Житија Симеона Немање од светог Саве, Стефана Првовенчаног и Доментијана. *Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање* XCIV /26 (2000): 137–152.
- РЕМЊЕВА, Марина Леонтьевна. Конструкција „дательный самостоятельный” как стилистически маркированное средство передачи временных значений. *Вестник Московского университета* 2 (1989): 33–41.
- РЕМЊЕВА, Марина Леонтьевна. *Пути развития русского литературного языка XI – XVII вв.* Москва: Издательство Московского университета, 2003.
- СВЕТИ САВА. *Сабрана дела* (приредио и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга, 1998.
- СТОЈМЕНОВИЋ, Чедомир. *Служба и Житије Стефана Дечанског (дечански препис): палеографска, ортографска и језичка истраживања*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”, 2010.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Примери из старе српске књижевности*. Београд: Слово љубве, 1975.
- ШТРБАЦ, Гордана. Апсолутни датив у Доментијановом Животу светог Саве. *Прилози проучавању језика* 33 (2002): 5–18.
- *
- BAUER, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universiteta J. E. Purkyně, 1972.
- BAUER, Brigitte. *Arcahic syntax in Indo-European. The Spread of Transitivity in Latin and French*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000.

- COLLINS, Daniel E. Distance, Subjecthood, and the Early Slavic Dative Absolute. *Scando-Slavica* 50 (2004): 165– 181.
- CORIN, Andrew R. The dative absolute in Old Slavonic and Old East Slavonic. *Die welt der Slaven* XL/2 (1995): 251 –284.
- GARDINER, S. C. *Old Church Slavonic. An Elementary Grammar*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Hansen, Björn, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus. Wiener Slawistischer Almanach* (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010, 63–74.
- KRETSCHMER, Anna. О феномену тзв. Pax Slavia Orthodoxa у контексту историје словенских стандардних језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2 (1996): 31–41.
- LEHMANN, Winfred. The reconstruction of non-simple sentences in Proto-Indo-European. Ramat, Paolo (ed.). *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax*. Amsterdam: John Benjamins, 1980.
- LEHMANN Winfred. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London and New York: Routledge. 1996.
- LUNT, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar*. The Hague, 1965.
- MEJE, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- MIKLOSICH, Franz. *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen. IV. Band: Syntax*. Heidelberg: Carl Winters Universitäts buchhandlung, 1926.
- STANISLAV, Jan. Dativ absolutný v starej cirkovnej slovančine. *Byzantinoslavica* V (1933–34): 1–112.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I: Die innere Satzorganisation*. Freiburg: Weiher Verlag, 1989.

ПРОУЧАВАЊЕ ХИПОТАКТИЧКИХ СТРУКТУРА И ЊИХОВА УЛОГА У РАСВЕТЉАВАЊУ ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКЕ РАСЛОЈЕНОСТИ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Овај рад представља синтезу истраживања хипотактичких структура спроведених на неколико текстова српскословенске писмености.¹ Основни циљ ових истраживања био је да се утврди да ли се и у којој мери српскословенски језик у овом језичком домену разликовао од језика забележеног у старословенским споменицима, те да се на основу процентуално исказаног односа књишких и општесловенских средстава за исказивање хипотактичких односа, узимајући у обзир и степен наноса из вернакулара, одреди функционалностилски статус језика текстова различитих жанрова. Оваква истраживања, с једне стране, шире досадашња знања о српскословенском језику, а са друге, омогућују бољи увид у његову унутрашњу динамику и функционалне стилове, пре свега виши и нижи стил (Грковић-Мелџор 2007а: 443–459; 2012).

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. Проучавање хипотактичких структура српскословенског језика један је од језичких домена који омогућава успешно сагледавање његове функционалностилске раслојености јер у многим случајевима нефинитне, партиципске и инфинитивне, конструкције (*номинална средства*) конкуришу финитним реченицама (*вербалним средствима*) изражавајући исто значење. Ако знамо да се поменута номинална средства чешће употребљавају у књижевним текстовима, а њихова функционално конкурентна вербална средства у вернакуларним текстовима, њихов однос, процентуално исказан, могао би бити један од показатеља функционалног стила.² Стога је један од мојих истраживачких задатака био да утврдим дистрибуцију различитих хипотактичких стратегија у текстовима нелитургијског карактера различитих жанрова и да објасним разлике које у том погледу постоје међу њима. Како је конкуренција номиналних и вербалних средстава за исказивање истог садржаја могла бити условљена не само стилски, већ и семантички и хронолошки, у оваквим истраживањима

---

* Овај рад је објављен у зборнику: Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић (ур.). *Српски језик и његове норме: дијахроно-синхрони аспекти*. Ед: Лингвистичке свеске. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2016: 64–82. Овде се доноси у допуњеној верзији.

¹ Уп. КУРЕШЕВИЋ 2012; 2014а; 2014б.

² Према М. Радовановићу (1996: 10), функционални стил се боље дефинише „у статистичким вредностима типа ‘више/мање’ него у оним квалитативним типа ‘или/или’”.

требало је водити рачуна и о налазима до којих се дошло проучавањима историјске синтаксе словенских, па и индоевропских језика.

3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР – УКРАТКО. Настанак сложене реченице представља дуг процес који је у историјском развоју многих индоевропских, па и словенских, језика прошао кроз различите фазе реченичне организације – од аутономије реченичних елемената и њихове јукстапозиције до структура са субординираним реченицама.³ У историји језика потврђена су два начина настанка сложене реченице: 1) путем сједињавања координираних простих (релативно самосталних) реченица или 2) путем проширења постојећих реченичних структура (КНАБЕ 1955; NOPPER – TRAUGOT 2003; HEINE 2009). Оба начина се могу сматрати последицом језичког кретања од активног ка номинативном језичком типу, са развојем синтаксичке транзитивности као главној манифестацији ове језичке промене. Наиме, са развојем синтаксичке транзитивности финитни предикат у реченици постепено је добијао све значајнију улогу у интегрисању реченичне структуре. То је повећало унутарреченичну кохезију, као и кохезију међу суседним реченичним предикатима, што је у резултату доводило до формирања сложених реченица. Први пут настанка сложене реченице подразумевао је граматикализацију некадашњих реченичних конектива и аутосемантичких речи у везнике, а други постепено нестајање номиналних средстава за исказивање семантичке субординације и њихово замењивање одговарајућим финитним структурама како би се јасно формализовали односи међу конституентима у реченици (GRKOVIĆ-MAJOR 2010).

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА. Док је старословенска хипотакса у великој мери стилизована под утицајем грчког књижевног језика (BAUER 1972: 74–75; VEŠERKA 1997: 373), рани словенски вернакуларни језици чувају у великој мери паратактичке реченичне структуре.⁴ Тако су реченичне структуре у српскословенским литургијским текстовима, будући наслеђене из

---

³ Како је у историји језика понекад веома тешко направити разлику између хипотактички и паратактичких међуреченичних односа (ХАБУРГАЕВ 1974: 399–401), напомињем да ћу у овом раду употребљавати термин ‘реченица’ у оба смисла, и да ћу под тим термином подразумевати оно што и Р. Вечерка (VEŠERKA 2010: 181–194) предлаже – ‘релативно аутономан ентитет’ који се семантички интерпретира као ‘релативна’, ‘временска’ и сл. на основу формалних маркера (везника или речи у везничкој функцији) помоћу којих се он интегрише у сложени реченични комплекс.

⁴ Ово се закључује на основу проучавања хипотаксе најстаријих словенских вернакуларних споменика у којима још увек није завршен процес формализације свих типова зависносложене реченице (уп. нпр. следеће студије BAUER 1960; ИГРЯ 1979; ПАВЛОВИЋ 2009). Подаци из старосрпских текстова, на пример, сведоче о томе да је граматикализација партикуле да у хипотактички везник трајала вековима (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2004; PAVLOVIĆ 2006).

старословенског, биле сасвим другачије од старосрпских. Међутим, због хомогене диглосије у средњовековној српској писмености у текстовима писаним нижим стилем српскословенског језика долази до прожимања црта наслеђених из старословенског језика и оних пореклом из вернакулара, за шта је главни подстицај био прагматичке природе: функционалностилско прилагођавање адресату (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2007б: 255–256). Стога се приликом језичког проучавања таквих текстова стално мора имати на уму њихова двострука повезаност: са српскословенским језиком високог стила, са једне, и са вернакуларом, са друге стране.

5. КОРПУС. Корпус за наведено истраживање представљали су следећи текстови: Живот Светог Ћирила (ЖСЋ) (препис из 15. века), Варухово откровење (ВО) (препис из 15. века) и Српска Александрида (СА) (препис из 16. и века).⁵ Сви ови текстови, писани српскословенским језиком, различитог су жанра, порекла и времена када су први пут настали. Први текст припада хагиографској, други апокрифној литератури, а трећи средњовековној наративној прози. У Толстојевој (2004: 153) пирамиди жанрова они заузимају различито место: хагиографије су смештене у трећој, апокрифи у седмој, а романи у деветој рубрици. Кад је у питању њихово порекло, само први међу њима представља оригинални састав. Друга два текста су у основи преводи са грчког, али због њиховог неканонског карактера, они се могу сматрати прилагођеним верзијама превода, тј. ‘полуоригиналима’. Сви текстови представљају касније преписе својих оригинала. За текст ЖСЋ се сматра да је настао у 9. веку (уп. ТРИФУНОВИЋ 1976: 30; BRATULIĆ 1985: 16, 17), те да су први српскословенски преводи ВО и СА настали крајем 13. века (уп. ЈОВАНОВИЋ 2005: 487; МАРИНКОВИЋ 2007: 309). Иако су познати из каснијих преписа, верује се да неки од њих (нарочито ЖСЋ и СА) могу да чувају граматичку структуру језика из времена свог настанка (уп. ГОРШКОВ 1969: 112). У случају ЖСЋ у томе се одражава ауторитет текстуалног образаца сакралне литературе, а у случају СА језичка традиција жанра витешког романа, који су у одсуству језичке кодификације имали велики значај у очувању језичке норме у раним фазама словенске писмености код Јужних и Источних Словена (ЖИВОВ 1988: 56–57, 66). Тако, резултати мојих истраживања заправо осликавају језичку ситуацију у феудалном периоду српске средњовековне писмености која је трајала до краја 15. века.

---

⁵ Подаци о коришћеним издањима налазе се на крају овог рада у оквиру одељка *Извори*.

6. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

6.1. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ: ОПШТИ РЕГИСТАР. Пре самих резултата представићу регистар свих расположивих хипотактичких стратегија (реченичних структура, везника и номиналних средстава) у српскословенском језику са назнаком о њиховом статусу у оквиру тог језика, у смислу да ли је у питању књишка,⁶ општесловенска⁷ или вернакуларна црта⁸. Овом приликом ћу представити само хипотактичке структуре за изражавање атрибутивности, темпоралности, финалности те експликативности, јер су то функционално-семантичка поља у којима је конкуренција номиналних и вербалних средстава најистакнутија.

6.1.1. АТРИБУТИВНОСТ. Под овим термином на хипотактичком нивоу анализе подразумевамо идентификацију / квалификацију именског појма помоћу предикативних средстава, тј. антецедента (који може, а не мора бити исказан) и то у основи на два начина: издвајањем неког његовог инхерентног својства или исказивањем додатног садржаја. Према томе којој класи речи су хипотактичка средства функционално најближа, ове структуре делимо на оне адјективног типа (које унутар синтагме са именском речи попуњавају позицију придева) и оне супстантивног типа (које иступају самостално попуњавајући позицију неког именичког конституента).

У оквиру функционално-семантичког поља атрибутивности српскословенски језик је располагао следећим хипотактичким средствима сентенцијалног типа која је наследио из старословенског језика: реченицом уведеном релативизаторима *j- основа и партиципима, који су могли бити адјективног (1, 2) и супстантивног (3, 4) типа (уп. VEČERKA 2002: 174–215).

---

⁶ Књишким цртама у српскословенском језику на синтаксичком плану сматрају се категорије и структуре наслеђене из старословенског, а које нису особина старосрпског вернакулара. Међу њима се могу разликовати *синтаксички неологизми*, тј. црте са унутарјезичком мотивацијом које су још у старословенском стилизоване према грчким моделима или чија је фреквенција повећана под утицајем грчког језика и *синтаксички калкови*, тј. црте које представљају формалну имитацију грчке конструкције и притом нису унутарјезички мотивисане.

⁷ Општесловенским цртама сматрају се оне језичке карактеристике које су у време настанка словенске писмености биле заједничке одлике књижевног и вернакуларног језика, међу којима се такође може направити разлика између *продуктивних категорија* и *архаизама*, тј. између црта које су током историјског периода српског језика чувале и оних које су губиле системску мотивисаност у говорном језику. Архаичне црте су стога бивале постепено замењиване новијом формом или структуром, док су у појединим жанровима могле бити очуване као њихово функционалностилско обележје.

⁸ Вернакуларним цртама називају се оне језичке категорије које су искључиво особина вернакулара, те чији продор у књижевни језик представља нарушавање његове норме.

Фреквенцијски однос њихове употребе био је стилски условљен.⁹ Употреба релативне заменице *нже* испред супстантивизираниог партиципа (5), која нема подршку у систему словенских језика, сматра се формално-синтаксичким калком према грчком обрасцу (уп. KURZ 1972). Релативне реченице са инкорпорираним (6) и екстрапонираним (7) антецендентом, које представљају трагове еволуцијски старијег стања језика (уп. VEŠERKA 2002: 203, 204–205), могу се сматрати нестилизованим реченичним структурама продрлим у језик српкословенских текстова из вернакулара. Утицај говорног језика, чиме се нарушава чистота књижевнојезичког израза, могуће је видети и у употреби релативизатора изведених од **k-* основа (6),¹⁰ релативно честој употреби неконгруентне форме заменице *нже* у функцији апсолутног релативизатора (8),¹¹ као и у употреби детерминативног или супстантивизираниог партиципа у неконгруентној (9) или вернакуларној форми (10).¹²

1. *и есмо по[д]рѣчнѣи перѣдѣскон десннѣи. енже вѣса вѣселѣнаа по[д]рѣчна е[с](ть).* (Српска Александрида);
2. *кто еси ты зовен мѣ* (Српска Александрида);
3. *ѣлицѣ ѣко повеѣлѣнѣа сътворнѣе злата многаа нзнесоше.* (Српска Александрида);
4. *не истрыгѣи бо кѣпарнаа мла|д|(а), оstarѣвшѣ емо не трѣди се.* (Српска Александрида);
5. *б(ог)а саваота рѣч|(е). б(о)жє велнкы нже на с(вє)т(ын)хъ почнвает.* (Српска Александрида);
6. *да кон ча[с] прѣмешѣ сѣю кннгѣ. въ тѣм ча[с] съ вѣω[м] запа[д]номѣ конскω[м] ω[т]торѣ[д](ѣ) на индѣю грѣдѣи.* (Српска Александрида);

⁹ Иако партиципи у овим функцијама представљају прасловенско наслеђе, њихова употреба се у старословенским споменицима сматра књишком цртом чија је употреба повећана (детерминативни партицип) или ревитализирана (супстантивизирани партицип) под утицајем грчких оригинала (VEŠERKA 1961: 35). Такође, в. и рад *Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика у овој књизи.*

¹⁰ Сматра се да се процес преласка релативних заменица у својству релативизатора из **j-* типа у **k-* тип у старосрпском догодио још пре појаве првих писаних споменика (уп. ГРИЦКАТ 2004: 70; ПАВЛОВИЋ 2009: 101–141).

¹¹ Употреба апсолутног релативизатора јесте индоевропска појава која представља виши степен граматикализованости речи у својству релативних везника. Оваква употреба неконгруентне релативне заменице особина је првенствено говорног језика (GALLIS 1959: 7, 12).

¹² У овој појави се огледа процес адвербијализације активних партиципа који су у историји српског језика почев од 14. века губили конгруенцију са именицом и постали формално замењиви са глаголским прилозима (BROZOVIĆ – IVIĆ 1988: 34).

7. тѣ бо чѣтѣры нѣри елїно[м] вѣхоу. нѣ же юнїи вїтезѣ нскоушахоу се.
(Српска Александрида);
8. Прїнде же н вѣ трою еже нѣкаа лѣта елїни прїемше н разоуше (Српска Александрида);
9. аще снаѣ нѣкъши дѣнствѣющн сїа творн не къснїи (Српска Александрида);
10. н се птица прѣлѣтеки н крїла ен ѿт[ъ] вѣстока до зап[а]да. (Варухово откровєње).

6.1.2. ТЕМПОРАЛНОСТ. Под овим термином на нивоу хипотаксе подразумевамо временску детерминацију управне предикације на два начина: локализовањем управне предикације на временској оси помоћу зависне корелативне предикације (временска идентификација) и одмеравањем трајања радње управне предикације помоћу зависне корелативне предикације (временска квантификација). Само прво значење било је могуће исказати како вербалним тако и номиналним средствима, при чему је њихов однос стилски условљен.

У оквиру функционално-семантичког поља темпоралности српскословенски је наследио реченице уведене везницима изведеним од *j-основе и партиципе унутар таутосубјекатских и хетеросубјекатских структура (тј. партиципе у функцији герунда и апсолутног датива) (1–12) (уп. VEŠERKA 2002: 232–264). Притом, герунд (1, 4) представља млађе општесловенско средство (VEŠERKA 1961: 126), док употреба апсолутног датива (5) представља књишку црту из групе синтаксичких неологизама.¹³ Реченичну структуру, у којој се огледа архаично општесловенско стање, представља употреба везника *и* између партиципа / партиципске конструкције и финитног предиката, а која је продрла и у српскословенски језик вишег стила (6) (уп. ПОТЕБНЯ 1958: 188–191; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2003: 31). Утицај говорне базе манифестује се у употреби везника изведених од *k-основе (10),¹⁴ потом у употреби герунда или апсолутног датива са партиципом у неконгруентном облику или вернакуларном фонетском лику,¹⁵ као и неким особеностима реченичне структуре са временском реченицом (нпр. употреба корелатива као помоћних интегративних маркера међу семантички зависним временским реченицама или употреба везника *и* међу семантички временским реченицама) (12–14). Употреба апсолутне инфинитивне конструкције (датив

¹³ Апсолутни датив је, иако наслеђен из прасловенског, са порастом синтаксичке транзитивности у српскословенској писменостима све више губио системску мотивацију, те је постао обележје високог стила изражавања (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 78; КУРЕШЕВИЋ 2013: 409). Уп. такође Прилог 1 и Прилог 2.

¹⁴ Временски везници изведени од *k-основе потврђени су у овој функцији од почета старосрпске писмености (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 154–208).

¹⁵ В. фусноту бр. 11.

+ инфинитив) (15) уведене временским везником представља књишку црту из групе синтаксичких калкова (уп. VEŠERKA 2002: 264).

временска идентификација:

симултаност:

1. алѣзандръ же по срѣдѣ нх на волюе главоу коны езде, сѣню прѣстатн молаше се. (Српска Александрида);
2. егда же ли въ нѣмѣ постѣпаше, разлика бланстанїа ѿ[т] каменнаго вида крѣзна того нсхож[д]аше. (Српска Александрида).

антериорност:

3. ѿ[д]а же бранѣ сътворетѣ македонїане съ персїн, носи сїе да тебѣ познавше не ѡбью[т]. (Српска Александрида);
4. олімѣада же възымши отроче, къ дафнеонѣ аполоноу въ цр(ь)ковѣ ѿ[т]не[с](е). (Српска Александрида);
5. сидже съвършеноу быбшии, ѿтыць нашъ господинъ прѣде въ нашъ монастырь. (Хиландраски типик);
6. Ихнилать же шѣдѣ къ царюу и поклонн се емоу. (Стефанит и Ихнилат);
7. и тѣ ѿмѣ соущѣ въ рыме вѣ[с](е)лещѣ се, въкоупѣ съ рїмлянїн и съ македонїанин, и прїидоше къ нѣмѣ въса ц(а)р[с]твїа западнаа, дары ѿмѣ многын и бесѣннїе прїнесоше. (Српска Александрида).

временска квантификација:

ингресивност:

8. ѿ[т]нѣлиже афїна зачала се ѿ[с](ть) ни єдинѣ ц(а)рь сїю не прїе. (Српска Александрида).

терминативност:

9. подрѣжн се бѣ о ц(а)р(н)це не родити. дондеже бл(а)гоставеренїи часъ прїидетѣ. (Српска Александрида);
10. и къда се оузрашоу, ако боудуу живютьнъ и богъ дастъ, до пролѣтїа хошоу оу васъ быти. (Свети Сава: Писмо игуману Спиридону);
11. защо си бѣо мене погѣбѣо аѣда дѣтнїа послашавши. (Прича о Акиру Премудром);
12. нь егда въса земльскаа прѣобрѣщешн. тог[д]а и аѣда наслѣдншн. (Српска Александрида);
13. и егда нстрѣбн се вода ѿ[т] земли. и бысть земля соуха. (Варухово откровѣне);
14. егда сътвори б(ог)ъ потоу на земли, и възнде вода прѣжде горъ високих[ъ] четирд(е)сетъ сежанын над[ъ] горами. и възетѣ ѿ[т] раи вода єдинъ прїет[ъ] ѿ[т] лозы. и егда нстрѣбн се вода ѿ[т] земли. и бысть земля соуха и не

знааше ја како ложа ес(тъ) нѣ тъкмо сншашъ бѣ ѿ нѣн. какова ес(тъ)
 ѡбразомъ.н въ сѣбѣ подншашаше г(лаго)лѣ. (Варухово откровѣње);

15. съ же дондѣже посланиѣмъ ѡбѣходити богатство свое добрѣ оуправляше.
 (Теодосије: Житије Светога Саве).

6.1.3. ФИНАЛНОСТ. Овај термин употребљавамо као хипероним за семантичке категорије циљ, намеру или резултат, које се могу односити на сферу нереализованог. Хипотактичке структуре за изражавање финалности обично срећемо уз: а) интранзитивне глаголе кретања (*ићи, поћи, изаћи и сл.*) (1–3), б) глаголе кретања каузативног типа (*послати и сл.*) (3–7) и в) глаголе срачунате на постизање неког циља (8–10).

Нормативну одлику српскословенског језика у функционално-семантичком пољу финалности представљају употреба реченице уведена везником / партикулом *да* и инфинитив у таутосубјекатским и хетеросубјекатским реченичним структурама (уп. VEŠERKA 2002: 314–344). Овакве структуре потврђене су и у старосрпском (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 280–300). Књишку црту представља употреба везника изведених од *j- основе којима су се могле уводити како реченице са финитним предикатом, тако и оне са инфинитивом или апсолутном инфинитивном конструкцијом (датив + инфинитив) у функцији зависне предикације, при чему последње немају подршку у словенском систему језика (ГРАМАТИКА 1993: 506; VEŠERKA 2002: 287). Архаичном цртом сматра се употреба супина, чији је процес замене иновативнијом формом, инфинитивом, започет још у епоси старословенског, у српскословенском периоду приведен крају (ЈЕРКОВИЋ 1984: 62). Продор везника изведених од *k- основе представља нанос говорне базе који нарушава чистоту књижевног језика.¹⁶

1. не съ ваин прѣдох| бы|т|(и) з|д|ѣ, нѣ ва|с| прѣдох|х| вндѣтѣн. (Српска Александрида);
2. принди зде адаме да вндшн чюд[о] велне (О Адаму и Еви);
3. н съ въсею снлоу на бон пондн. яко да болшѣ ч(ь)[с]тъ македонаномѣ сътворшн. (Српска Александрида);
4. с(ы)на же своего полѣкратѣша сложити тебѣ на ч(ь)|с|тъ посла|х|. (Српска Александрида);
5. копѣ мое ваимъ послахъ да мегю ваимъ ц(а)р[с]твоуєтъ мѣсто мене (Српска Александрида);

¹⁶ О употреби ових везника у старосрпском в. у ПАВЛОВИЋ 2009: 288–290.

6. мене же послала њ[с](ть) великоє твоє ц(а)р[с]тво. и г(о)[с]пож[а]ѣ мою ц(а)р(и)цю роѣан'нѣ ѡко да въсерѣдо и любѣзно ѡ[т] нѣе ва[с] подолѡ. ѡко да въскорѣ къ онон прѣидѣте (Српска Александрида);
7. господь... посла арханг(ь)г(е)ла ѡко да спасѣть тело адамово. (О Адаму и Еви);
8. ег[а] же бранѣ сътворетѣ македонѣне съ персѣн. носн сѣе да тебѣ познавшѣ не ѡбыю[т]. (Српска Александрида);
9. потѣшн се ѡ александ'дре чедо сътвори[т](н). ѡко да въ македонѣн по съдѣртѣн твоєн памѣть оставишн. (Српска Александрида);
10. дрѣжитѣ се не съгрѣшати. (Српска Александрида);
11. и работника нѣмъ давати ѣко нѣмъ работати въсѣмъ (Српска Александрида).

6.1.4. ЕКСПЛИКАТИВНОСТ. Под експликативношћу подразумевамо конкретизацију онога што се у главној реченици уопштено представља као саопштење, перцепција, мишљење, схватање, догађај, питање, наредба, забрана, молба, савет, препорука, евалуативна процена итд. Норму српскословенског језика у функцији изражавања допунског реченичног садржаја представљала су следећа средства сентенцијалног типа наслеђена из старословенског: реченица уведена везником ѡко (за изражавање асертивности), везником да (за изражавање волунтативности) или везником ѡко да (за увођење реченица асертивно-волунтативног карактера), потом упитним прилозима, заменицама или партикулама *ли*, *аште* или *ѣда* (за изражавање дубитативности), као и различита номинална средства (инфинитив, апсолутне инфинитивне конструкције, двоструки акузатив, укључујући *ту* и конструкцију акузатива са партиципом) (VEŠERKA 2002: 389–449). Сва ова средства можемо груписати у а) допуне уз глаголе и б) допуне уз безличне изразе, именице и придеве.

Међу наведеним хипотактичким стратегијама књишки начин изражавања представљају асертивне реченице уведене везником ѡко или ѡко да, дубитативне реченице уведене везником *аште*,¹⁷ инфинитив *pro imperativo*, односно инфинитив којим се замењују императив из директног говора (VEŠERKA 1996: 84–85) и апсолутне инфинитивне конструкције (датов / акузатив + инфинитив глагола *бити*), док остале употребе инфинитива, као и употреба конструкција са двоструким акузативом имају општесловенски карактер. Употреба предлога испред инфинитива или инфинитивне конструкције којом се исказује допунски реченични садржај представља књишку црту из групе синтаксичких калкова (уп. VEŠERKA 2002: 446). Нанос

---

¹⁷ Према налазима Ј. Бауера (BAUER 1972: 400–420), употреба партикуле *аште* у функцији увођења општих питања представља стилизацију према грчким обрасцима.

вернакуларне базе се у овом домену језичког система огледа у употреби везника да, ере, потом оних изведених од *k- основа за увођење асертивних реченица,¹⁸ у великом проценту директног и полудиректног говора јукстапонираног управним глаголима,¹⁹ као и у грешкама на формалном плану приликом употребе књишких средстава.

І Допуне уз глаголе

1. уз фазне глаголе: н тако сеши се начеше (Српска Александрида);
2. уз модалне глаголе: како может лоубити (Српска Александрида);
3. уз волунтативне глаголе: волеь бын[х'] прѣж[д] е тебѣ самѣ ѡмрѣтѣн. нежелн влась ѣдинь ѡ[т] главы твоѣ да ѡ[т]падне[т].²⁰ (Српска Александрида).
4. уз каузативне глаголе:
  - а) граж[д] анѣ же кавѣлѡ[н] сѣн на ѣ. пырнцѣ не давахѣ алѣксандрѣ къ градѣ да прѣиде[т] (Српска Александрида);
  - б) фнлѣпа же врача г(о)|с(подн) на всѣмѣ егѣптѣ сѣтворн (Српска Александрида);
  - в) вѣсе же къ вѣстокѣ зрѣтн сѣтворн (Српска Александрида).
5. уз когнитивне глаголе:
  - а) ѣднна же ѡ[т] отроковнцѣ кѣ вѣ[д] (ѣ)ши ѣако непло[д] ства радн скръбы[т] (Српска Александрида);
  - б) хотѣ его ѡвѣдѣтн ѣако любѣ вѣ его дрѣжнтѣ се (Српска Александрида);
  - в) ѣще на|с| малѣ|х| н неѣцѣ|х| мнншн бы|т|(н) (Српска Александрида);
  - г) н се слышавѣшн кѣофнла ц(а)р(н)ца оухватитн его надѣѣше |с|(ѣ) (Српска Александрида);
  - д) н помѣсанѣхѣ да погѣбенѣ родѣ чловѣчьскѣн. (Епистола о недељи);
  - ђ) знаше бо адамѣ ѣре сѣнннтн хошетѣ господѣ на землѣ (О Адаму и Еви).
6. уз комуникативне глаголе:

¹⁸ Уп. налазе до којих је дошао и С. Павловић (2009: 84–85) анализирајући језик старосрпских пословноправних исправа од 12. до 15. века.

¹⁹ Према речима И. Грицкат (2004: 139), уклопљеност директног говора у наразију не представља толико архаизам писаног језика, колико верност говорном.

²⁰ Ваља скренути пажњу на то да је у овој реченици у функцији допуне уз глагол волеѣти једанпут употребљен таутоагентни инфинитив, а други пут, када је допуна имала субјекат другачији од субјекта управног глагола, конструкција да + презент.

а) и да не рекътъ сѣсѣды нашн. яко н мѣн съ фнлѣпоу ц(а)ремъ оумрѣсмо (Српска Александрида);

б) имѣс же къ дарию пришь[д]. н възвѣсти емъ вѣса яже сътвори. н како емъ алеза[н]дръ живо[т] ѡ[т] рѣкы свое даде (Српска Александрида);

в) аще истинною ѡ[т](ь)ць емъ бѣ матеръ свою въпрашаше (Српска Александрида);

г) и тројане въпрашаше г(лаго)лѣ. || вѣтезѡ[м] гробовѣ гдѣ соутъ (Српска Александрида);

д) тако къ нымъ г(лаго)лѣ, яко ц(а)рь вашъ ѡбыенъ к[с](ть) дариѣ. да немонте бѣгати нь стантѣ. аще бо бѣгати начнете. вси д(ь)нь[с] ѡвдѣ ѡмрѣти нмате (Српска Александрида);

ђ) алѣксандръ же повелѣ сѣн[х] дръжати донде[ж](ѣ) вѣ[ч](ѣ)рь приспѣтъ. концѣ же вѣсон повѣла. вѣсакы чл(овѣ)къ скон огнь да наложитъ (Српска Александрида);

е) велиши ли сѣ мнѣ пнво пнтн. (Српска Александрида);

ж) дльжнь бо есмъ видѣти отрока сего. моудра бо мн его н съмысльна сказуютъ быти (Српска Александрида);

з) н вонскѣ его сповѣдахъ снлнѣ (Српска Александрида).

7. уз перцептивне глаголе:

а) дариѣ же слышавъ яко пріе алѣксандръ вавуло[н] (Српска Александрида);

б) н выде ева лютаен звернн горкне гдѣ гонеть с(ы)нна (О Адаму и Еви);

в) видѣ[х] алѣксандра моего текущаа д(ь)нь[с]. на волѣглаво[м'] кони (Српска Александрида);

г) н видѣхъ дрѣгѣ аггелн гредуке н носекѣ празна скровища (Варухово откровене);

д) видѣсте ли колицѣ[м] лѣкав'ствѡ[м] прѣлѣсти на[с] фнлѣповъ с(ы)нь (Српска Александрида);

ђ) да азъ виж[д]ѣ те жалостна д(ь)нь[с] (Српска Александрида).

II Допуне уз безличне изразе, именице и придеве.

1. уз безличне изразе:

а) аще мн к[с](ть) с тобою оумрѣти. тебѣ раздѣити се не нмамы²¹ (Српска Александрида);

---

²¹ Конструкција кѣтъ + дат. + инфинитив предствалѣ архайчну *mihi est / esse*-конструкцију за исказиване поседовања, по пореклу, која је у новом типу

- б) вѣше вндѣти стрѣли лѣтееще въ гра|д| яко облакы.²² (Српска Александрида);
- в) непо|д|(о)бно ꙗ|с|(ть) ц(а)рѣ поклѣсара ѹбыти. (Српска Александрида);
- г) по|д|(о)бно ꙗ|с|(ть) власте|л|(ѣ) твоѣ домоу да вндѣтъ. (Српска Александрида);
- д) не по|д|(о)баєтъ тѣбѣ алекѣа|н|дре афѣне назвати се ц(а)рь. (Српска Александрида);
- ђ) по|д|(о)баєтъ намѣ ближнѣмѣ ц(а)ремѣ да оустрымѣи се на ны|х|. и сѣмѣ забавѣи своѣи избавѣи се забавѣ. (Српска Александрида);
- е) моужѣ велехмѣ ц(а)р|с|цѣи двороу нли въ поустинѣи|х| жити изѣбра се. (Српска Александрида);
- ж) вѣдомо да ти ꙗ|с|(ть) о ц(а)рѣ. яко смъртѣю замѣнѣши живѣ|т|. (Српска Александрида).

2. уз именице:

- а) се вѣмѣ пришло ꙗ|с|(ть) за ѡ|т|(ѣ)тъ|с|кѣю быти се землю. (Српска Александрида);
- б) аще лии скрѣбѣ за македонѣне не бы была. яко да въ чюж|д|ѣи земли не погыбѣтъ. (Српска Александрида).

3. уз придеве:

- а) и тоу мѣ|с|(то) по|д|(о)бно вндѣвъ заидати н|х|. яко да въ вселѣн,нѣи не изыдоутѣ. (Српска Александрида);
- б) достонѣ бо еси ты яко да въсемѣ г(о)|с|подѣствѣѡеши свѣтѣ. (Српска Александрида).

6.2. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКИМ ТЕКСТОВИМА: УПОРЕДНА АНАЛИЗА. Покушаћу кроз упоредну анализу резултата истраживања хипотактичких структура у три жанровски различита текста српскословенске писмености да представим дистрибуцију номиналних и вербалних хипотактичких стратегија у њима, те да на основу њихове

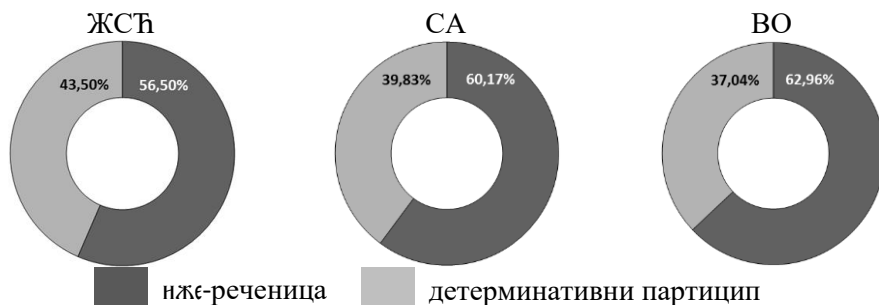
реанализирана у конструкцију за исказивање модалног значења (в. Прилог 1). Интерпретација ове реченице на стандардни српски језик би гласила: Ако треба са тобом да умрем данас, од тебе се нећу одвојити.

²² Конструкција вѣше + инфинитив, за разлику од претходне, има словенско порекло, и такође исказује модално (динамичко) значење. Интерпретација ове реченице на стандардни српски језик би гласила: Могле су се видети стреле које лете на град као облаци.

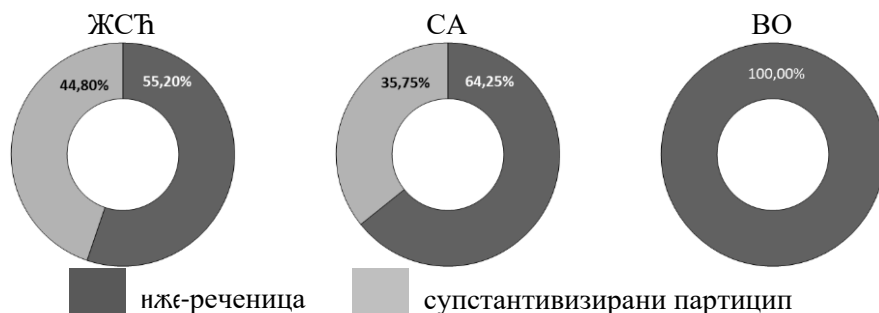
процентуалне заступљености, степена поштовања књижевне норме и степена прожимања књишких и вернакуларних црта укажем на функционалностилске разлике у језику које постоје међу њима. У презентацији резултата руководила сам се хронологијом настанка прве верзије текста.

6.2.1. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ АТРИБУТИВНОСТИ

У функцији придева

У функцији именице

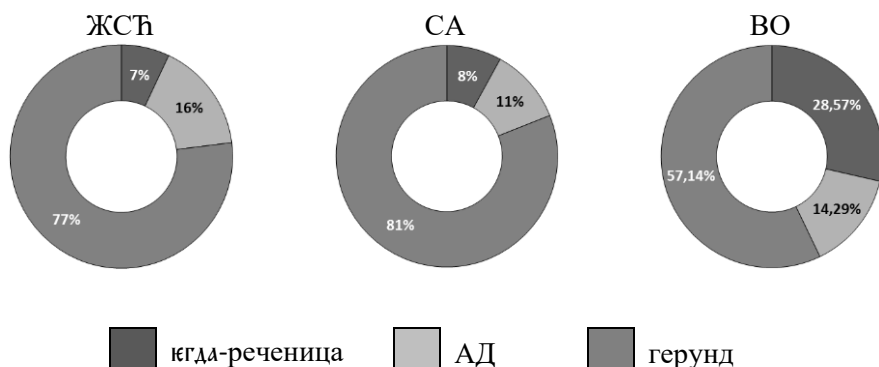

Из графички представљеног процентуалног односа заступљености конкурентних средстава види се да реченица уведена везницима **j*-основе у сва три текста и у обе функције доминира у односу на своја функционално и стилски конкурента номинална средства, детерминативни или супстантивизирани партицип. Може се уочити да се употреба партиципа процентуално смањује идући од најраније насталог текста ка најпознијем, у чему се, поред стилских разлика међу њима, огледа и еволутивни процес замене номиналних средстава вербалним, те таква употреба партиципа временом постаје све више обележје високог стила изражавања.

ЖСЋ	СА	ВО
Калкови: 7,1% <i>иже</i> + птц. у функцији именице.	Калкови: 1,2% <i>иже</i> + птц. у функцији именице.	Нема калкова.
Нема варирања књижевне норме.	27,52% дет. птц. у неконгруентној форми.	40% дет. птц. у вернакуларној форми (на *-ke, -ki).
Везници су из књишког регистра.	5,2% везника из вернакуларног регистра.	Везници су из књишког регистра.
4,5% <i>иже</i> реченица са <i>relativum generale</i> .	24,1% <i>иже</i> реченица са <i>relativum generale</i> .	40% <i>иже</i> реченица са <i>relativum generale</i> .
26,8% екстрапонираних <i>иже</i> реченица.	34,3% екстрапонираних <i>иже</i> реченица.	5,8% екстрапонираних <i>иже</i> реченица.
4,5% <i>иже</i> реченица са инкорпорираним антецедентом.	2,36 <i>иже</i> реченица са инкорпорираним антецедентом.	5,8% <i>иже</i> реченица са инкорпорираним антецедентом.
	31,4% <i>иже</i> реченица у функцији именице са корелативима.	

На основу процентуалне употребе калкираних структура, која се смањује, за разлику од степена варирања књижевне норме када су у питању књишке форме и степена прожимања књишких и вернакуларних црта на нивоу реченичне организације, који су у порасту идући од првог ка последњем тексту, можемо да закључимо да је први текст написан најчистијим књижевним језиком.

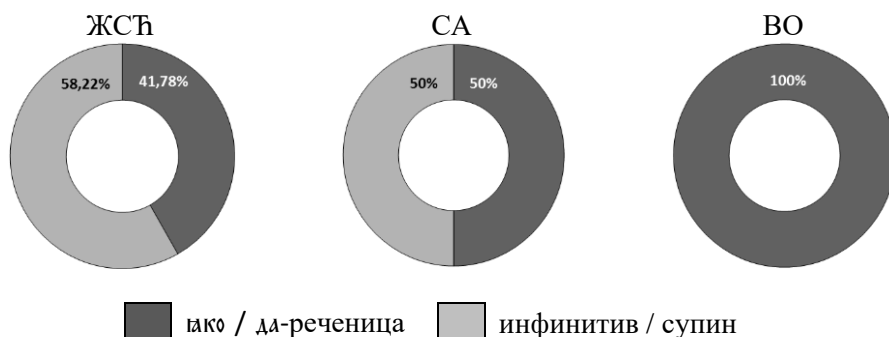
6.2.2. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ТЕМПОРАЛНОСТИ

ЖСЋ	СА	ВО
Нема калкова.	Нема калкова.	Нема калкова.
	4,14%	100%
12% корелативног АД.	АД са птц. у ном. 17,93%	АД са птц. у ном. 66,66%
Везници су из књишког регистра.	Везници су из књишког регистра.	Везници су из књишког регистра.
Нема вернакуларних реченичних модела (са корелативима или са везником / конективом и).	Корелативи су чешћи уз семантички неспецификоване везнике (64%) него уз семантички спецификоване (19%).	77,77% временских реченица је са конективима или корелативима.
		100%
		АД + и + финитни гл.

На основу графички представљених резултата употребе конкурентних номиналних и вербалних средстава, може се закључити да је у сва три текста доминантан начин изражавања релативних временских односа био помоћу партиципа у функцији герунда, који је имао ослонац и у вернакулару, а чија је висока учесталост била условљена наративним карактером текста. Треба уочити да употреба временске реченице процентуално временом расте. Својеврсно снижавање стила огледа се у степену варирања књижевнојезичке норме приликом употребе номиналних средстава из књишког регистра, као и у употреби вернакуларних реченичних модела (са корелативима и сл.) чија фреквенција расте идући од првог ка последњем тексту.

6.2.3. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ФИНАЛНОСТИ

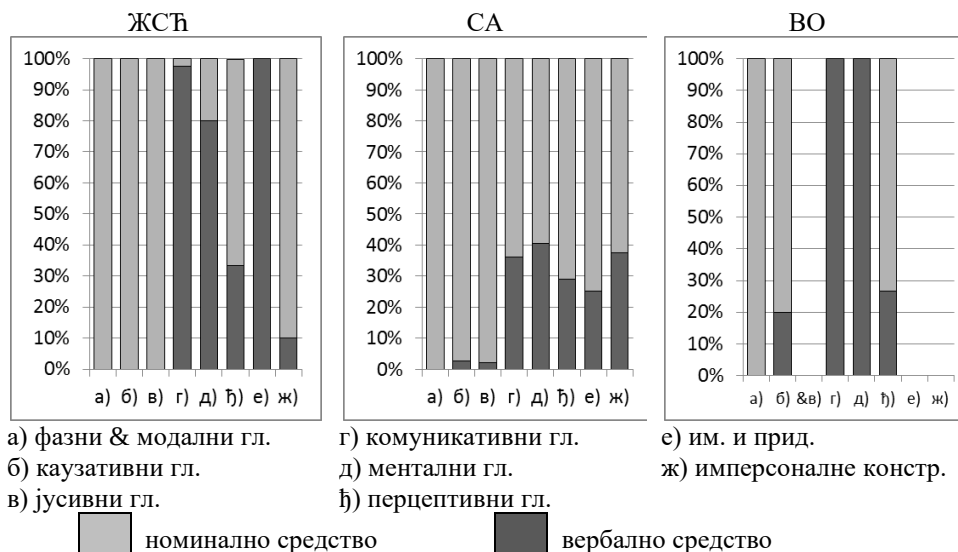

ЖСТ	СА	ВО
Нема калкова	Нема калкова.	Нема калкова.
У употреби су и инфинитив и супин.	Нема супина.	
Уз интранзитивне гл. кретања: 0% : 100% (вербално : номинално средство)	Уз интранзитивне гл. кретања: 15,79% : 84,21% (вербално : номинално средство)	Уз интранзитивне гл. кретања: 100% : 0% (вербално : номинално средство)
Уз транзитивне гл. кретања: 0% : 100% (вербално : номинално средство)	Уз транзитивне гл. кретања: 12,50% : 87,50% (вербално : номинално средство)	Уз транзитивне гл. кретања: 100% : 0% (вербално : номинално средство)
Уз друге глаголе: 65,63% : 34,37% (вербално : номинално средство)	Уз друге глаголе: 73,59% : 26,41% (вербално : номинално средство)	Уз друге глаголе: 100% : 0% (вербално : номинално средство)
Везници су општесловенског карактера (забележен је по један пример везника из књишког и вернакуларног регистра).	Везници су у 18% случајева општесловенског карактера, а у 82% из књишког регистра.	Везници су општесловенског карактера (само једанпут из књишког регистра).

У овом функционално-семантичком пољу, за разлику од претходних, однос номиналних и вербалних средстава није био условљен стилским факторима, већ хронолошким. Како се из графичког и процентуалног приказа резултата види, највећи проценат номиналних средстава забележен је у првом, најраније насталом, тексту. У њему употреба инфинитива и супина доминира

у конструкцијама са интранзитивним и транзитивним глаголима кретања, док уз друге глаголе, који могу да искажу намеру, вербална средства преовлађују. Идући ка последњем тексту, може се уочити постепено опадање употребе номиналних средстава, да би у последњем она била потпуно замењена вербалним структурама. Смена инфинитива (и супина) вербалним структурама одраз је језичког кретања ка номинативном типу језика, током којег се најпре губе номинална средства која су градила лабаве синтаксичке односе са управним предикацијама (у конкретном случају у функцији исказивања намере као адвербијалне одредбе управних глагола), а дуже чувају она која ступају у синтаксичке везе са њима преко заједничких денотата градећи таутосубјекатске или хетеросубјекатске реченичне структуре (у функцији допуне глагола кретања) (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 79). Наноси говорне базе који нарушавају норму књижевног језика видљиви су у употреби везника из вернакуларног регистра, а такви су забележени појединачним примерима.

6.2.4. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ЕКСПЛИКАТИВНОСТИ.

Дистрибуција и фреквенција конкретног номиналног или вербалног средства у функционално-семантичком пољу експликативности била је условљена стилски, хронолошки, али и семантички.²³ Тако, уз фазне, модалне, волунтативне, каузативне и јусивне глаголе, као и уз именице, придеве и

²³ О семантичким разликама између употребе номиналног, односно вербалног средства уз глаголе перцепције, као и уз комуникативне и когнитивне глаголе в. у ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2010; КУРЕШЕВИЋ 2010.

безличне изразе конкуришу инфинитив и реченица уведена везником да, односно иако да. Уз когнитивне и перцептивне глаголе као конкурентна средства се појављују реченице уведене везником иако и конструкције двоструког акузатива, акузатив + инфинитив глагола бити, односно акузатив + партицип. Уз комуникативне глаголе референцијалног карактера се поред средстава која се срећу уз когнитивне глаголе среће и инфинитив *pro imperativo*, као и јукстапонирани директни или полудиректни говор. Из графички представљених резултата анализе може се уочити да су номинална средства у сва три текста сачувана у великом проценту, будући да су са управном речи градила јаке синтаксичке односе. Њихов проценат употребе се благо снижава идући од првог ка последњем тексту, што се може објаснити еволутивним процесима у језику који су у вези са растом синтаксичке транзитивности. Та тенденција је забележена уз каузативне, јусивне, комуникативне и когнитивне глаголе. Међу номиналним средствима преовлађују она која имају општесловенски карактер, док је највећи проценат књишких црта из категорије синтаксичких неологизама (инфинитива *pro imperativo*, као и конструкције акузатив + инфинитив) забележен у другом тексту, што се може објаснити утицајем предлошка. Приближавање вернакуларном стилу изражавања уочљиво је у употреби директног и полудиректног говора уз комуникативне глаголе, која је у највећем проценту забележена у последњем тексту.

7. ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКА ВРЕДНОСТ ЈЕЗИКА ИСПИТИВАНИХ СРПСКО-СЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА. На основу упоредне анализе резултата истраживања хипотактичких структура у жанровски различитим текстовима српскословенске писмености, насталим у различитим временским одсецима, могу се извести следећи закључци о функционалностилској вредности њиховог језика.

Житије Светог Ћирила. Изнети резултати упућују на закључак да је ЖСЋ писано негованим књижевним језиком, без грешака на формалном плану приликом употребе књишког регистра синтаксичких средстава. Језик овог текста је због одсуства компликованих и неразумљивих конструкција, вероватно, био у великој мери разумљив читаоцу тога времена. Стога можемо да претпоставимо да је текст у време када је настао писан књижевним језиком нижег стила. Таква употреба језика се може објаснити садржајем и друштвеном наменом текста – Константин (свети Ћирил) описан је у њему као велики просветитељ (дакле, као световна личност), а његово житије написано је са намером да се његов допринос на успостављању равноправности словенског језика, писма и богослужења с латинским и грчким језиком, писмом и богослужењем сачува од заборавља (BRATULIĆ 1985: 16).

Српска Александрида. На основу процентуалног односа номиналних и вербалних средстава, који је у овом тексту, у поређењу са претходним, померен у корист вербалних, одступања од књижевне норме приликом

употребе књишког регистра номиналних средстава у већој мери него у ЖСТ, као и на основу организације реченичне структуре, у којој се огледа већи ослонац на вернакуларне реченичне обрасце, можемо да закључимо да је језик у овом тексту са филолошког аспекта нижег стила него претходни. Таква употреба језика је у великој мери била условљена садржином и наменом дела. Текст СА жанровски припада наративној прози, конкретно витешким романима чију садржинску окосницу представља неки историјски догађај испреплетен легендама и анегдотама. Дакле, његова садржина је упућивала на уплив одређених конструкција из усмене књижевности, у којој се поред вернакуларних реченичних модела крију и многе језичке црте које су изашле из употребе из књижевног језика или свакодневног говора. Такви текстови су били првенствено намењени српској властели, која није морала бити упућена у високи стил изражавања својствен литургијским текстовима.

Варухово откровење. Упоредном анализом резултата установљено је да је у овом тексту у свим осим у функционално-семантичком пољу експликативности доминантан вербални начин изражавања, да су одступања од књижевне норме приликом употребе књишког регистра номиналних средстава у њему забележена у већој мери него у претходна два текста, док је на плану организације реченичне структуре забележен највећи проценат вернакуларних реченичних образаца. Ове чињенице указују да је у анализираном препису ВО, у поређењу са друга два текста, у употреби српскословенски језик најнижег стила. То се може објаснити карактеристикама жанра, афинитетима писара, наменом текста, али и временом његовог настанка. Апокрифи су, као „израз радозналости да се што више сазна о ономе о чему ћуте званични, канонски извори,” представљали врсту додатне литературе монаха и свештеника намењене за читање у монашким ћелијама (БОГДАНОВИЋ 1971: 16–17). Сачувани су веома често у више редакција које се међусобом текстолошки разликују. Слободнији однос према оригиналном тексту условио је и флексибилнији однос писара према језичкој норми,²⁴ што је подразумевало и отвореност ка синтаксичким иновацијама пореклом из вернакулара. Стога можемо да кажемо да се у овом тексту у највећој мери рефлектује ситуација вернакулара из времена настанка његовог преписа, а у нашем случају то значи најмлађи језички слој.

8. ЗАКЉУЧАК. Одсуство формалних калкова, уз избор синтаксичких стратегија које имају упориште у систему старосрпског језика, као и релативно једноставни и транспарентни семантички односи унутар сложене реченице показују да су ови текстови, иако се уопштено придржавају српскословенске норме, били синтаксички приближни старосрпском

---

²⁴ Леп пример текстолошких варијација у основи истог текста, које се међусобом разликују и на језичкостилском плану, дао је Т. Јовановић поредећи две верзије Варуховог откровења сачуване у два манастирским збиркама, савинској и никољачкој (уп. ЈОВАНОВИЋ 1996).

вернакулару, тј. да су писани нижим стилем српскословенског језика. Иако сви испитивани текстови располажу сличним синтаксичким стратегијама, они се међу собом разликују у њиховој дистрибуцији и у начину њихове употребе, што је довело до даљег функционалног раслојавања језика. Примећује се да што је у тексту потврђен мањи проценат номиналних средстава из књишког регистра, њихову употребу прати одступање од норме у већој мери. Такође, што је текст каснијег датума настанка, у њему је забележен већи проценат вербалних хипотактичких структура.

Резултати испитивања потврђују да је реализација језика у средњем веку, поред жанра, садржаја и афинитета аутора, у великој мери била одређена и њиховом друштвеном сврхом.

Извори

- ЖСТ: Pavel Josef Šafařík (prir.). *Život sv Konstantina řečeného Cyrilla: z rukopisu XV. století. 2. izdanje. Památky dřevních opísemnictví jihoslovánův*. Praha: Nákladem V. Temského, 1873, 1–25.
- СА: Радмила Маринковић, Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида. (Свеска друга)*. Београд: Српска академија наука (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.
- ВО: Томислав Јовановић. Варухово откровење у преписима манастира Савине и Никољца. *Српски језик* I/1–2 (1996): 557–574.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Стара српска библиотека*. Сепарат из *Летописа Матице српске*, 408/5, 408/6 (1971): 405–432, 588–620.
- ГРАМАТИКА: Иван Дуриданов (ред.). *Грамматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Институт за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Предикативни герунд у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 23–34.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Развој хипотактичког да у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1/2 (2004): 185–203.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*. Зборник радова I. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007б: 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.
- ГОРШКОВ, А. И. *История русского литературного языка*. Москва: Издательство „Высшая школа“, 1969.

- ЖИВОВ, В. М. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаева (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва: Издательство Московского университета, 1988: 49–99.
- ИГРЯ: В. И. Борковский (ред.). *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Сложное предложение*. Москва: Издательство „Наука”, 1979.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Југословенски семинар за стране слависте* 33–34 (1984): 55–66.
- КНАБЕ, Г. С. Еще раз о двух путях развития сложного предложения. *Вопросы языкознания* 1 (1955): 108–116.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у *Варуховом откровењу* (у препису из рукописног зборника манастира Никольца број 52). *Зборник радова са међународног научног скупа: Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду, 2012 [2013], 181–195.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ, 2013, 401–417.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционалностилске одлике језика Житија Константина Филозофа из Рилског зборника: хипотактичке структуре. Јованка Радић, Виктор Савић (ур.). *Свети Ђурило и Методије и словенскописано наслеђе: 863–2013*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014а: 213–234.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014б.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Књижевност и језик, 2007.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПОТЕБНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*. Том I–II, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004: 148–156.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Кратак преглед југословенских књижевности средњег века: записи са предавања Ђорђа Трифуновића*. Београд: Филолошки факултет, 1976.

*

- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českéhousověti*. Praha: Nakladatelství Čehoslovenské akademie věd, 1960.
- BRATULIĆ, Josip. Predgovor. *Žitija Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*. (Preveo i protumačio Josip Bratulić), Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985: 5–26.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. Sistemski podsticaj za konektivnu unifikaciju asertivnosti i voluntativnosti u starosrpskom jeziku. *Zora* 44 (2006): 181–190.

- BROZOVIĆ, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. [izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije]. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- GALLIS, Arne. *The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian: Viewed on a Historical Basis*. Oslo: I Kommissjonhos H. Aschehoug & co. (W. Nygaard), 1956.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010: 63–74.
- KURZ, Josef. *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha: Universita Karlova, 1972.
- HEINE, Bernd. From nominale to clausal morphosyntax: Complexity via expansion. Talmy Givón, Masayoshi Shibatani (eds.). *Syntactic Complexity. Diachrony, Acquisition, Neuro-cognition, Evolution*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009: 23–51.
- HOPPER, Paul J., Elizabeth Closs Traugott. *Grammaticalization*. Cambridge University Press, 2003.
- VEČERKA, Radoslav. Ke konkurenci vztahných vět a participií ve staroslověnině. Zborník prací Filozofické fakulty Brněnské university 1961/X: 35–45.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The Influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* 58/2 (1997): 363–386.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 2002.

СТАБИЛНОСТ И ДИНАМИКА СИНТАКСИЧКЕ НОРМЕ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКИМ ПРЕПИСИМА АПОКРИФА*

1. УВОД. Реализујући се ван своје основне, литургијске, употребе, српскословенски језик се, као наследник старословенске књижевнोजезичке традиције у српској језичкој средини, у зависности од врсте текста испољавао у читавој лепези функционалностилских реализација – од оних у којима се на језичком и стилском плану саображава обрасцима у канонским текстовима (тзв. виши функционални стил српскословенског) до оних у којима постаје отворенији за иновације пореклом из вернакулара на свим језичким нивоима, док се на стилском плану приближава језичким обрасцима својственим усменој комуникацији (тзв. нижи функционални стил српскословенског) (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2012: 290–292). Стога норму српскословенског језика ван литургијске употребе не треба схватати статично, већ као норму која је имала своју унутрашњу и спољашњу динамику развоја. Унутрашња динамика развоја српскословенског подразумева његову функционалностилску варијантност,¹ док се спољашња испољава кроз међусобне утицаје њега и њему функционално комплементарног старосрпског идиома (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 255–257, 263).

Досадашњим истраживањима језика жанровски разноврсних дела српске средњовековне писмености стекао се увид у општи регистар синтаксичких средстава српскословенског језика, како оног вишег, тако и оног нижег функционалног стила.² Такође, стекао се увид и у то како проучавање појединих сегмената тог система може допринети расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016а). Даља истраживања је потребно усмерити на проучавање текстова истог жанра из различитих епоха и различите провенијенције, како је то предложила Ј. Грковић Мејџор (2007б: 257), те одвојити оне елементе језичке структуре који се појављују као стална обележја језика одређене врсте текста

---

* Овај рад је објављен у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016): 7–23.

¹ Функционалностилска варијантност српскословенског се испољавала на синтаксичком и лексичком плану кроз избор и употребу конкурентних језичких средстава из различитих регистара, пре свега књишког и оног који је заједнички књижевном језику и вернакулару (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 453; 2012: 294), при чему се специфичности функционалних стилова испољавају у фреквенцијском односу функционално конкурентних средстава (РАДОВАНОВИЋ 1996: 10; ТОШОВИЋ 2002: 65).

² Да поменемо само монографске студије у којима се налазе и синтаксички описи језика српскословенских споменика: ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 1993; 2007а; ДРАГИН 2007; 2013; СТОЛМЕНОВИЋ 2010; ЈОВИЋ 2011; КУРЕШЕВИЋ 2014.

од оних у чијим сегментима језичка норма варира, тј. у којима се манифестује индивидуални стил писара или стил одређене писарске традиције. Стога је ово истраживање усмерено на изучавање језика српских преписа средњовековних апокрифа, будући да је њихов језик слабије систематски изучаван.³

2. АПОКРИФИ – ЖАНР (И) СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПИСМЕНОСТИ. Њихов назив, грчког порекла (грч. ἀπόκριφος), упућује на то да су то „тајне”, „скривене” књиге које је званична хришћанска црква прогласила забрањеним још у 4. веку на првом васељенском сабору у Nikeји 325. године, што је касније на шестом васељенском сабору одржаном 691. године у Цариграду и потврђено (БОГДАНОВИЋ 1971: 15). У раду се под овим појмом подразумевају само „прозни књижевни списи који обухватају библијске личности и теме, интерпретиране на нешто другачији, углавном маштовитији, начин, и који из било којих разлога нису доспели у канон Старог и Новог завета”, а по страни остају „састави који припадају апокрифним молитвама, апокрифним питањима и одговорима, гатарским врстама као што су громовник, коледник, луновник, сановник и трепетник” (ЈОВАНОВИЋ 2005а: 10, 11). Апокрифе Н. И. Толстој (2004: 153) сврстава у тип црквене литературе смештајући их у седму рубрику замишљене пирамиде жанрова. Срећу се најчешће у зборницима апокрифних текстова или оним мешовитог садржаја, унутар којих су се поред њих налазила и друга дела махом поучног и забавног карактера, потом у палејама,⁴ а каткад и „‘прокријумчарени’ у виду додатка појединим црквеним књигама, претежно богослужбеним приручницима, молитвеницима, требницима и сл.” (БОГДАНОВИЋ 1971: 17). Апокрифи су врста литературе која је била првенствено намењена самосталном читању у монашким ћелијама, као својеврсна допунска литература монаха и свештеника.⁵ Међутим, постоје потврде и о читању неких апокрифа у цркви.⁶

---

³ У домаћој литератури, колико нам је познато, језик апокрифа предмет је истраживања тек понеког рада (уп. нпр. КУРЕШЕВИЋ 2012 [2013]; ЈОВАНОВИЋ, Г. 2013), остављајући по страни дуже или краће белешке о њиховом језику у каталозима рукописа као и приликом њиховог издавања.

⁴ Палеја је врста књиге у којој је препричана Библија на понародњен начин са додацима из других, најчешће апокрифних, извора (БОГДАНОВИЋ 1971: 14).

⁵ На овај закључак, према речима Т. Јовановића (2005а: 45–46), наводе неки ванлингвистички фактори: на листовима ових зборника има доста капи воска, а њихове маргине су углачане и потамнеле од додира руку приликом држања књиге, што неоспорно говори о условима у којима су се они читали и њиховом честом коришћењу.

⁶ „О томе сасвим јасно говори смештање појединих апокрифа у пролог, у коме се иначе налазе пролошка житија која се читају у самом храму.” (ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 17) „Потврђени случајеви читања апокрифа говоре да су се они итекако користили као поучно штиво у настојању да се важне личности и догађаји који су се славили

Већина апокрифа је настала на грчком терену и написана је на грчком (БОГДАНОВИЋ 1971: 17). Велики број српских превода апокрифа, њихова распрострањеност и преписи у периоду од XIII до XVIII века сведочи о њиховој великој популарности у средњем веку код Срба. Њихово важно обележје јесте варијантност (ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 51). Необележени речју Божјом, једном преведени, они настављају свој живот – њихов текст се током преписивања мења: скраћује или проширује. Слободнији однос према оригиналном тексту⁷ условио је и флексибилнији однос према језичкој норми. Генерално се може рећи да је језик који се среће у српским преписима средњовековних апокрифа углавном књижевни, српскословенски, који се у стилском погледу одликује великом неуједначеношћу.⁸ Употреба језичких средстава у њима зависила је од стилских особености језичког израза писара, од степена његовог познавања норме књижевног језика, али и од других ванлингвистичких фактора, као што су време и место настанка текста, стил епохе и сл. (ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 9).

3. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. У раду се истражује у којим сегментима синтаксичка норма српскословенског језика у српским преписима апокрифа показује релативну стабилност, а у којима динамичност како би се стекла јаснија слика о функционалностилским одликама апокрифа као жанра. За конкретан предмет истраживања одабране су хипотактичке структуре за исказивање атрибутивности, финалности, темпоралности и експликативности. То су функционално-семантичка поља у оквиру којих највише долази до изражаја конкуренција језичких средстава, међу којима су нека изразито књишког а друга вернакуларног карактера, на основу чега се лакше може пратити унутрашња и спољашња динамика синтаксичке норме српскословенског језика.

представе слушаоцима на књижевно занимљив и маштовит начин, како свештенству, тако и у одређеним случајевима далеко ширем кругу као што су окупљени верници у храмовима за време богослужења.” (ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 21).

⁷ Леп пример текстолошких варијација у основи истог текста дао је Т. Јовановић поредећи две верзије Варуховог откровења сачуване у два манастирских збиркама, савинској и никољачкој (уп. ЈОВАНОВИЋ, Т. 1996).

⁸ Говорећи о старосрпској језичкој ситуацији Ј. Грковић-Мејдор (2007а: 447) каже: „Али, језик апокрифа није уједначен. Међу њима се реализују они у којима се јавља чист српскословенски језик, као што је, рецимо. *Јеванђеље по Јакову* [Реч је о препису који се налази у једном зборнику из XV века манастира Велика Лавра на Атосу, сигнатура GLZ 52 (Matejić / Thomas 1992)], у којем се доследно поштује српскословенска норма на фонолошком и морфолошком плану, док се синтакса одликује књишким конструкцијама апсолутног датива и чак ‘чланским’ инфинитивним конструкцијама. С друге стране, постоје апокрифи који обилују цртама из народног језика, као што је *Варухово откровење* [В. издања текстова Јовановић 1996], са мноштвом примера глаголских прилога насталих од партиципа.”

У том циљу праћена су сва средства за исказивање хипотактичких односа на међуреченичном плану (номиналне – партиципске и инфинитивне – и вербалне реченичне структуре, као и везничка средства) у оквиру истих функционално-семантичких поља, процентуално је исказан фреквенцијски однос међу функционално конкурентним средствима и регистрована су одступања од норме књижевног језика. Индикаторима вишег, односно нижег стила сматран је процентуално исказан: 1) однос номиналних и вербалних средстава за исказивање истог значења (на виши стил упућује процентуално већа заступљеност номиналних средстава и обратно), 2) однос књишких и општесловенских употреба номиналних средстава (на виши стил упућује процентуално већа заступљеност књишких конструкција и њихов шири синтаксичко-семантички опсег употреба), 3) степен поштовања књижевно-језичке норме (у текстовима писаним нижим стилем приликом употребе књишких црта често долази до огрешења о норму на формалном или функционалном плану) као и 4) степен прожимања књишких и вернакуларних црта (КУРЕШЕВИЋ 2016б).

Добијени резултати могу да допринесу бољем познавању синтаксичке норме српскословенског језика у неканонским текстовима коју је с једне стране одликовала веза са старословенским језичким наслеђем, а са друге тежња ка вернакуларном начину изражавања, како би се књижевни језик учинио разумљивијим широј читалачкој публици. Функционалностилски аспект анализе језичких чињеница води ка бољем разумевању језичког понашања људи и ка реконструкцији језичке свести тадашњих говорника (у смислу шта је за њих књишка црта, а шта не), а тиме и о путевима развоја књижевног језика.

4. КОРПУС. За корпус овог истраживања одабрани су српски преписи старозаветних и новозаветних апокрифа различитог времена настанка и провенијенције. За неке међу њима узете су у обзир и њихове варијанте (в. *Изворе*). Међу текстовима су се нашли преписи од XIV до XVIII века потекли из рукописних књига насталих на простору од Хиландара, значајне духовне престонице Срба у средњем веку, до запада штокавског говорног подручја, за које је утврђено да су писане српскословенским језиком са већим или мањим наносом црта из локалних говора. Овако осмишљен корпус обухвата различите дијалекатске базе и писарске традиције те може да послужи за доношење валидних закључака о функционалностилским одликама српскословенског језика у средњовековним апокрифима.

5. УПОРЕДНИ ПРИКАЗ РЕЗУЛТАТА ФИЛИЛОШКЕ АНАЛИЗЕ. У наредним сегментима рада биће представљени процентуално исказани резултати

добијени синтаксичко-семантичком анализом⁹ корпуса груписани по испитиваним функционално-семантичким пољима. По једним примером биће илустрована свака употреба одређеног средства о којој ће бити реч.

5.1. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ АТРИБУТИВНОСТИ.¹⁰

Од језичких средстава сентенцијалног типа којима је у овом функционално-семантичком пољу располагао српскословенски (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016а: 68–69) у прегледаним текстовима среће се реченица уведена релативизаторима изведеним из основа **j*- или **k*- типа,¹¹ као и активни партиципи, при чему они представљају књишко средство.¹² Конструкција типа *нже* + *птц.*, типичан калк структуриран према грчком обрасцу (VEČERKA 1961: 102–103), није својствена овим текстовима.

Табела 1: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање атрибутивности изражена у процентима

	Функција придева		Функција именице	
	адјективна релативна реч.	дет. птц.	супстантантивна релативна реч.	супст. птц.
I	60% (100% са рел. <i>*j</i> -типа)	40%	50% (од тога 33% формални калк <i>нже аште</i>)	50%
II	/	/	г) 100% (100% са рел. <i>*j</i> - типа; од тога 50% у форми <i>апс.рел.</i>)	/
III	100% (100% са рел. <i>*j</i> -типа; од тога 50% у форми <i>апс.</i> <i>рел.</i>)	/	/	/

⁹ Резултати синтаксичко-семантичке анализе *Варуховог откровења* су објављени (уп. КУРЕШЕВИЋ 2012 [2013]), док се резултати синтаксичко-семантичке анализе осталих текстова сада први пут објављују.

¹⁰ Под овим термином у раду подразумевамо изражавање идентификације именског појма (који може, а не мора бити исказан) и то у основи на два начина: издвајањем неког његовог инхерентног својства или исказивањем додатног садржаја у циљу његове што прецизније карактеризације. Према томе којој класи речи су анализирана сентенцијална средства функционално најближа, ове структуре делимо на оне у функцији придева и на оне у функцији именице.

¹¹ Релативизатори изведени од основа **j*- типа припадају књишком, а они изведени од основа **k*- типа вернакуларном регистру (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 101–141).

¹² Иако је реконструкција партиципа за прасловенски типолошки оправдана, њихова употреба се у старословенским споменицима сматра књишком цртом, будући да им је употреба повећана (детерминативни партицип) или ревитализирана (супстантивизирани партицип) под утицајем грчких оригинала (VEČERKA 1961: 35).

IV	63% (100% са рел. *j-типа; од тога 50% у форми апс. рел.)	37% (од тога 40% у верн. форми)	/	/
V	50% (100% са рел. *j-типа у форми апс. рел.)	50%	/	/
VI	45% (од тога 50% са рел. *j- типа у форми апс. рел. и 50% са рел. *k- типа)	55% (од тога 12% у неконгр. форми)	29% (од тога 13 % са рел. *j- типа у форми апс. рел. и 87% са рел. *k- типа)	71%

(дет.птц. = детерминативни партицип, супст.птц. = супстантивни партицип, апс. = апсолутни, рел.= релативизатор, верн. = варнакуларни, неконгр. = неконгруентни)

Генерално посматрано, у прегледаном корпусу процентуално претеже употреба реченице. Активни партиципи у обе функције потврђени су само у два текста (I, VI), при чему се њихова употреба у првом тексту може приписати старини преписа и(ли), што је извесније, месту настанка преписа (Хиландар) (1), а у другом типу дискурса, будући да се у деловима у којима се даје поука људима захтева кондензација реченог ради постизања јачег ефекта (2).

(1) дет. птц.: хвалюте вл[а]д[ы]ко г(оспод)н н(соу)се х(рн)с(т)е явлен на^ма стран'нынѣ рабоѣмь своиѣмь (I: 49/26); супст. птц.: ап(о)с(то)лъ же обѣхождааше грады и всѣи раздавае требующиѣмь (I: 50/30).¹³

(2) дет. птц.: огорѣ женам[ь] скаждающиѣмь [ь] ложе братію (VI: 487/12); супст. птц.: огоре творѣщиѣмь [ь] враждѣ съ сѣсѣды своиѣмь (VI: 487/22).

У појединим текстовима (III, IV, V, VI) запажа се снажнији продор иновација под утицајем вернакулара, које се испољавају у следећим језичким особинама: у употреби неконгруентне (3а) или вернакуларне (3б) форме детерминативног партиципа, релативизатора изведених из *j- основа у форми апсолутног релативизатора (4), као и оних *k- типа (5). Ове црте представљају нарушавање синтаксичке норме српскословенског језика. Најупадљивије долазе до изражаја у тексту VI који је са самог краја српскословенске епохе, чиме сведоче, с једне стране, о слободнијем односу писара према тексту који пише, а са друге, о непостојању његове јасне свести о разликама између књишких и некњишких црта. Иако су у том тексту и партиципи веома фреквентно средство, ове иновације треба имати у виду приликом доношења суда о његовој стилско-језичкој реализацији.

¹³ Примери су пренети онако како су забележени и у издањима. Испис у загради треба тумачити на следећи начин: римска цифра упућује на анализирани српски препис апокрифа, слово уз ту цифру на варијанту тог текста међу српским преписима, арапске цифре иза знака : упућују на место (страну/ред) у издању на којем се цитирани део текста налази.

- (3а) и еше послати хоциѡ на касъ звѣра лютаго двѣ гл(а)вѣ ниѡциѡ (VI: 485/12).
 (3б) и се птица прѣлетекы и крѡла ен ѡт[ь] вѣстока до зап[а]да. (IV: 572/15)
 (4) азъ не изидохъ доньдеже виждѡ белегъ ѡже ми дас(тъ) адам(ь) (V: 375/26–27).
 (5) ѡгорѣ чл(о)в(ѣ)комѡ томѡ кон не вѣрѡють с(вѣ)тоѡ писанїе сїе (VI: 486/15).

5.2. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ТЕМПОРАЛНОСТИ.¹⁴

Од наслеђених могућих хипотактичких структура за исказивање темпоралности (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016а: 69–70) у корпусу су потврђене реченице уведене везницима изведеним из *j- основа,¹⁵ активни партиципи у функцији герунда и партиципска конструкција апсолутни датив. Док су реченица и герундски употребљен партицип заједничке особине књижевног и народног језика, конструкција апсолутног датива представља типичну књишку црту.¹⁶ У грађи нису пронађене потврде за употребу апсолутног инфинитива са временским везником, што се сматра формалним калком према грчком обрасцу (VEČERKA 2002: 264).

Табела 2: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање темпоралности изражена у процентима

	временска реченица	герунд	апсолутни датив
I	12% (од тога 8% са кон. и)	70%	18% (од тога 17% у функц. нез. реч.)
II	а) б) 100% в) 75% г) 0% д) /	0% 25% (са хип. везн.) 100% (са хип. везн. и кон. и) /	0% 0% 0% /

¹⁴ Под овим термином у раду подразумевамо исказивање релативних временских односа (односно локализовање управне предикације на временској оси помоћу корелативне предикације), а не исказивање временске квантификације (односно одмеравање трајање радње управне предикације), будући да је само прво значење било могуће исказати како вербалним тако и номиналним средствима (уп. КУРЕШЕВИЋ 2013б: 133).

¹⁵ Као и у оквиру функционално-семантичког поља атрибутивности, и у овом се везници изведени од основа *j- типа према оним изведеним из основа *k- типа налазе у односу књишко–вернакуларно средство (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 154–208).

¹⁶ Иако се и за апсолутни датив може утврдити прасловенско порекло, то је средство које се пре почетка историјског периода српске писмености полако повлачило из језика губећи системску мотивацију. Његове су функције преузимали временска реченица и герундски употребљен партицип. Но, апсолутни датив се током целог средњовековног периода старосрпске писмености радо употребљава као књишка категорија и обележје високог стила изражавања (уп. ГРКОВИЋ–МЕЛЏОР 2008: 78; КУРЕШЕВИЋ 2013а: 409).

III	а) 50%	50% (сакон. и)	0%
	б) 28%	57%	15%
	(од тога 50% са кор.)		(100% у функц. нез. реч.)
	в) 50%	25%	25%
	(од тога 50% са кор.)		(100% у функц. нез. реч.)
IV	г) 50%	25%	25%
	(од тога 50% са хип. везн. и кон. и)		(100% у функц. нез. реч.)
	29%	57%	14%
V	(од тога 78% са кор. или кон. и)	(од тога 68% у верн. форми)	(100% са птц. у ном. и кон. и)
	62,5%	37,5%	0%
VI	(од тога 36% са кор. и кон. и)		
	12,5%	87,5%	0%

(функц. = функција, хип. везн. = хипотактички везник, кон. = конектив, кор. = корелатив, нез. реч. = назависна реченица, верн. = вернакуларни, птц. = партицип, ном. = номинатив)

На основу табеларно представљених резултата може се закључити да у овом функционално-семантичком пољу процентуално доминирају општесловенска средства, тј. герундски употребљени активни партицип или реченица. Апсолутни датив, као књишко средство, није особина сваког текста. Процентуално највећи број примера правилно употребљене конструкције забележен је у апокрифу који припада хиландарском рукописном зборнику (I) (6).

(6) всѣмъ же нзлѣзъшнѣмъ. женихъ запоноу трѣтѣжъноу от[ъ]влѣче. да неѣстоу въведеѣ къ себѣ. (I: 48/34–36).

У текстовима IIIб, IIIв, IIIг и IV у употреби овог средства забележене су иновације, тј. одступања од књижевне норме: употребљен је апсолутни датив са номиналном компонентом у номинативу (7) или је конструкција имала функцију независне реченице (8). Поменути текстови припадају рукописним зборницима са југозапада (IV) и запада (IIIб, IIIв) штокавске територије, или су са самог краја српскословенске епохе писмености (IIIг).

(7) н се ожндающе намъ мало вѣмѣ. н се быс(тъ) гла(сь) отъ вѣшнаго небесе (IV: 574/14–15).

(8) егда распеше г(оспод)а нашего н(со)у(са) х(рн)с(т)а поекоанъ с(вѣ)тоу ю б(огородн)цоу въ домъ скон рашѣдъшнѣмъ се ап(о)с(то)ломъ по землн. (IIIв: 73/1–2).

Иновације су забележене и у употреби активних партиципа у функцији герунда. У појединим текстовима (IIв и IIг) уз њих је забележена употреба хипотактичког везника (9) којим се формализује његова семантика, док су у тексту IV они забележени у вернакуларној форми (10), што представља нанос вернакуларне базе.

(9) Ико клеѡ се д[а]в[ы]дъ г(о)с(подѣ)вн ѡбеща се бо҃гоу ѡковаѡх (Пв: 309/1–2)

(10) н не ѡт[ь]поуѡшаѡу ю да роднѣтѣ ѡдѡ своѣ. нъ цѡутекы варѣ родѣн (IV: 570/19–20)

Иако су у грађи потврђени једино везници из књишког регистра, забележен је висок проценат реченичних структура конструкционо блиских вернакуларним, попут реченичних комплекса са корелативом тогдa (11) или са конективом и међу семантичким зависним предикацијама (12). Ове црте нарочито долазе до изражаја у текстовима IIIa–г, IV и V и сведоче о чињеници да они нису прошли кроз језичку стилизацију каква је карактеристична за текстове канонског карактера.

(11) егдa простреше се и прѡтѡше. тогдa приннесе вѣсакн своѣ писаннѣ (IIIa: 73/11).

(12) и егдa принблжнт' се д(ь)нъ его сьмртнн и вьпаде его вь болѣсть (V: 373/5–6).

5.3. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ФИНАЛНОСТИ.¹⁷ Од могућих хипотактичких стратегија за исказивање финалности које је имао на располагању српскословенски (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016a: 70) у прегледаном корпусу су потврђене реченице уведене везницима да, иако да, када и како,¹⁸ таутоагентни и хетероагентни инфинитив, као и апсолутна инфинитивна конструкција иако + датив + инфинитив, од којих се само последњој приписује књишки карактер (VEČERKA 2002: 334–335). У грађи нису потврђене књишке инфинитивне конструкције са каже, које се сматрају калком према грчким чланским конструкцијама (GARDINER 1984: 138–139).

Табела 3: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање финалности изражена у процентима

	уз интранзитивне глаголе кретања		уз каузативне глаголе кретања		уз друге глаголе срачунате на постизање неког циља	
	финална реч.	инф.	финална реч.	инф.	финална реч.	инф.
I	60% (да + през.)	40%		100%	87,5% (да + през.)	12,5% (иако + дат. + инф.)
II	а) 50% (иако да + през.) б) 0% в) 33% (иако да + през.) г) / д) /	50% 100% 67% / /	/	/	/	/

¹⁷ Термин 'финалност' употребљавамо као хипероним за семантичке категорије циљ, намеру или резултат, које се могу односити на сферу нереализованог.

¹⁸ И у сфери финалности везници изведени од основе *k- типа представљају наносе из говорне базе (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 288–290).

III	а) полисиндетон	/	/	/	/
	б) полисиндетон				
	в) 100% (да + през.)				
	г) 100% (да + през.)				
IV	100% (да + през.)	100% (да + през.)	100% (да + през./	100% (да + през./	100% (да + през./
			иako да + през)	иako да + през)	иako да + през)
V	75% (да + през.)	25%	100% (да + през. /	100% (иako како + през. / пот.)	100% (иako како + през. / пот.)
			како да + през)		
VI	/	/	/	/	86% (да+през./
					иako+пот.)
					14%

(реч. = реченица, инф.= инфинитив, дат. = датив, през. = презент, пот. = потенцијал)

Апсолутна инфинитивна конструкција иako + датив + инфинитив, књишко средство, забележена је у малом проценту и то само у тексту I хиландарске провенијенције (13).

(13) аbнѣ ѡвн се нѣдъ спасъ иako дѣвѣти се апостолю (I: 52/25–26).

Дистрибуција општесловенских средстава, реченице и таутоагентног, односно хетероагентног инфинитива, зависила је од граматичко-значењских одлика управног глагола као и од еволутивних тенденција у језику.¹⁹ Табеларно представљени резултати јасно сведоче о томе да се инфинитив у сфери финалности (осим у тексту I) употребљава претежно у тауто-субјекатским структурама, тј. уз интранзитивне глаголе кретања (14), мада и у тим синтаксичко-семантичким околностима доминира реченица (15), чиме јасно осликавају тенденције које су постојале и у вернакуларној бази (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 296–300).

(14) и сѣде писати псалтир.(IIa: 307/3)

(15) принди здѣ адаме да видѣши чюд[о] велне (V: 374/13)

У појединим преписима који припадају рукописним зборницима са југозападнoг (IIIa) и западнoг (IIIб, V) штокавског подручја запажен је значајнији продор вернакуларних црта које се огледају или у начину структурирања реченичног комплекса у виду полисиндетона са семантички зависним реченицама паратактички устројеним из којих се може индуковати финална семантика (16) или у продору везника из вернакуларног лексичког регистра (17). Оне не сведоче само о слободнијем односу према предлошцима

¹⁹ Инфинитив се боље чува у структурама у којима са управним глаголом ступа у јаче синтаксичке везе преко заједничких денотата (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 90).

неканонског карактера, већ и о слободнијем односу према језичкој норми у књижевним текстовима са поменутих подручја (Ивић 1986: 120).

(16) идемъ въ ѿроуѣсаниѣмъ ѿ поклониѣ се прѣсвѣтенъ богородици ѿ видниѣ что товориѣтъ (Ша: 72/ 4–5)

(17) господь... посла арханг(ѣ)ла како да спасиѣ тело адамово (V: 376/34–35)

5.4. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ЕКСПЛИКАТИВНОСТИ.²⁰

Од разноврсних хипотактичких стратегија које је у овом функционално-семантичком домену имао на располагању српскословенски (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016а: 70) у прегледаном корпусу потврђене су следеће структуре: реченица уведена везником *иако*, *иако да*, *да*, *иако*, *гдѣ*,²¹ зависно-упитним прилозима књишког и вернакуларног лика, инфинитив, потом конструкције датив + инфинитив и акузатив + партицип / герунд, као и јукстапонирани директни говор. Књишком начину изражавања, поред употребе појединих везника, припада употреба хетероагентног инфинитива уз комуникативне глаголе у функцији императива (VEČERKA 1996: 85), као и употреба акузатива са партиципом (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 110–111).

Табела 4: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање експликативности изражена у процентима

	управна предик. тип допуне	модал. гл.	фазни гл.	вол. гл.	кауз. гл.	ком. гл.	јус. гл.	когн. гл.	перц. гл.	безл. гл.
I	вербално средство	0%	0%	0%	/	100%	0%	0%	0%	0%
	номинално средство	100%	100%	100%	/	0%	100%	100%	100%	100%
II	вербално средство	а) /	/	50%	0%	93%	0%	100%	0%	/
		б) /	/	50%	50%	82,5%	0%	100%	0%	/
		в) /	/	100%	0%	91%	0%	100%	100%	/
		г) /	/	/	0%	100%	/	100%	0%	/
		д) /	/	/	/%	100%	/	100%	/	/
	номинално средство	а) /	/	50%	100%	7%	100%	0%	100%	/
		б) /	/	50%	50%	12,5%	100%	0%	100%	/
		в) /	/	0%	100%	9%	100%	0%	0%	/
		г) /	/	/	100%	0%	/	0%	100%	/
		д) /	/	/	/	0%	/	0%	/	/

²⁰ Под појмом ‘експликативност’ у овом раду подразумевамо изражавање садржаја управне предикације која је представљена као молба, питање, наредба, забрана, препорука, перцепција, евалуативна процена и сл.

²¹ Међу забележеним везницима последња три припадају вернакуларном лексичком регистру (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 74–100).

III	вербално средство	а) /	/	/	/	100%	/	/	100%	/
		б) 0%				100%			/	
		в) 0%				100%			/	
		г) 0%				100%			/	
	номинално средство	а) /	/	/	/	0%	/	/	0%	/
IV	вербално средство	б) 100%				0%			/	
		в) 100%				0%			/	
V	вербално средство	г) 100%				0%			/	
VI	вербално средство	0%	/	/	20%	100%	0%	100%	25%	/
		100%	/	/	80%	0%	100%	0%	75%	/
VII	вербално средство	0%	0%	0%	/	100%	50%	100%	50%	/
		100%	100%	100%	/	0%	50%	0%	50%	/
VIII	вербално средство	0%	0%	/	17%	80%	0%	100%	100%	/
		100%	100%	/	83%	20%	100%	0%	0%	/

(вол. = волунтативни, кауз. = каузативни, ком. = комуникативни, јус. = јусивни, когн. = когнитивни, перц. = перцептивни, безл. = безлични)

Дистрибуција и фреквенција конкретног номиналног или вербалног средства у функционално-семантичком пољу експликативности у великој мери зависила је од граматичко-значењских карактеристика управне предикације, али и од времена и места настанка преписа, што се директно одражавало и на језички стил конкретног текста. У тексту I, хиландарске провенијенције и хронолошки најстаријем од свих анализираних преписа, забележена су доминантно номинална средства, осим уз комуникативне глаголе, уз које је убедљиво најфреквентније средство јукстапонирани директни говор. Тиме се још једном потврђује да је језик овог преписа у односу на друге анализиране преписе највишег стила.

У другим текстовима употреба номиналних и вербалних хипотактичких средстава у функционално-семантичком пољу експликативности варира. Како грађа потврђује, инфинитив је у свим текстовима доминирао у функцији допуне уз модалне (18), фазне (19) и волунтативне глаголе (20) (уз које се по изузетку могла јавити и реченица уведена везником да), са којима је ступао у таутосубјекатске односе.

(18) не бы могъь род[ъ] чл(овѣ)ч(ъ)скы трьпѣти пламене сл(ъ)н(ъ)цѣ (IV: 572/24–25)

(19) и поетъ адамъ волинн и наче землѣ делати (V: 375/2)

(20) и хотеше сповѣдати царѣ нже емаѣ естъ заповѣдано (Пг: 311/5–6)

Инфинитив се чешће него реченица уведена везником иако да употребљавао и уз каузативне (21) и јусивне глаголе (22), са којима је градио хетеросубјекатске структуре.

(21) не дамъ азъ тебѣ Бога славити иакоже ти менѣ не даваешн родѣ людемъ Бога хвалити (Пв: 310/ 22–23)

(22) посты заповѣдахъ вамъ постити да нхъ поститѣ и почитаетѣ (VI: 484/1–2)

Уз комуникативне глаголе доминирају вербалне структуре, међу којима велики проценат представља заправо јукстапонирани директни говор (23), чиме се језик у овим текстовима саображава реченичним обрасцима својственим усменој комуникацији.

(23) и въ единъ дньнъ рече нау азъ (IIIг: 73/3)

Понека употреба инфинитива у функцији императива (24), књишког карактера, може се објаснити утицајем књижевнојезичке традиције.

(24) И почитати празникимоу еже рече вамъ почитати. (VI: 483/25–26)

Грађа потврђује да се допунски садржај когнитивних глагола претежно исказивао вербалним средствима и то реченицом уведеном књишким везником иако (25), вернакуларним кје (26) или да (27), као и зависноупитним прилозима, често у вернакуларном фонетском лику (28).

(25) разуме давнь иакѡ аггелъ г(осподь)нъ кажетъ емоу писати (Пв: 310/12–13)

(26) знаше бо адамъ кје съннннн хотеть господъ на земли (V: 375/8–9)

(27) и помислихъ да похвннхъ родъ чловѣчьскѣн. (VI: 482/31–32)

(28) и не св(ѣ)дѣаше от[ъ]к[оу]доу и що пишеть (IIб: 308/3–4)

Допунски садржај перцептивних глагола се у појединим текстовима (IIа, IIб, IIг) исказивао само номиналним, у другима (IIв, IIIа и VI) само вербалним средством, док се у текстовима IV и V могао подједнако исказивати реченицом уведеном везницима гдѣ и иакѡ (29) и конструкцијом акузатив + партицип/герунд (30), при чему се разлика успостављала на стилском плану.²²

(29) и выде евра лютаен зверни горкне гдѣ гонеть с(ы)нна (V: 376/11–12)

(30) и видѣхъ дрѣвїе аггелан гредуке и носеке празна скровища (IV: 574/29–30)

Ретко потврђени примери употребе безличних глагола (само у тексту I) сведоче да се и уз њих у својству допуне по правилу употребљава номинално средство формализовано структуром датив + инфинитив (31).

---

²² Номинално средство се након губљења из говорне базе у књижевном језику задржало као књишка црта (уп. Павловић 2009: 43; Грковић-Мелџор 2013: 111).

(31) оулуѣн се коуѣцоу едномоу быти тоу. (I: 46/13–14)

Највећи проценат употребе вернакуларних везника, који представљају кршење књижевнојезичке норме, забележен је у тексту V, западноштокавске провенијенције (уп. горенаведене пр. 26 или 29).

6. КА СИНТЕЗИ. На основу процентуално исказаног упоредног приказа резултата филолошке анализе хипотактичких структура и описаних специфичности њихове употребе у српским преписима старозаветних и новозаветних апокрифа различитог времена настанка, који репрезентују различите дијалекатске базе и писарске традиције употребе, јасно произилази у којим сегментима испитиваног дела језичког система синтаксичка норма показује стабилност, а у којима динамичност, тј. иновативност иницирану интеракцијом два функционално комплементарна језичка идиома, српскословенског и старосрпског.

Стабилним одликама синтаксичке норме српскословенског језика реализованим у анализираним српским преписима апокрифа може се сматрати следеће:

1. Тежња ка вербалном начину изражавања уз истовремено очување оних номиналних средстава која имају упориште и у вернакуларном језичком систему (нпр. употреба партиципа у функцији герунда, употреба инфинитива у таутосубјекатским структурама у функцији циљне одредбе уз интранзитивне глаголе кретања или у функцији допуне уз модалне, фазне, волунтативне глаголе и сл.). Фреквентнија употреба поменутих номиналних средстава везује се за наративне пасаже у дужим саставима, чиме се постиже и стилизација језичког израза.
2. Редукована (у функционалном и фреквенцијском смислу) употреба књишких црта,²³ попут апсолутног датива, детерминативног и супстантивизираниог партиципа, конструкције *иак* + датив + инфинитив за исказивање резултативности, инфинитива у функцији императива и конструкције *акузатив* + партицип, наслеђених књижевнојезичком традицијом. То су очигледно она средства која су се и у свести говорника очувала као део књижевнојезичке норме.
3. Одсуство вештачких конструкција које су се и у старословенској епоси ретко употребљавале, док се у српскословенској епоси везују за ресавски период и високи стил, тзв. *плетеније словес* (попут ‘чланских’ партиципских или инфинитивних конструкција или употребе апсолутних инфинитивних конструкција са везницима).
4. Употреба везника доминантно из књишког лексичког регистра.
5. Тежња ка исказивању хипотактичког садржаја једноставним реченичним структурама које се конструкционо приближавају

---

²³ У прилог тој тврдњи иде и запажање да процентуално доминира њихова употреба у типизираним реченичним структурама.

вернакуларним моделима (попут употребе релативне реченице уведене апсолутним релативизатором, временске реченице са корелативом тогдa унутар главне, финалне реченице чија се семантика индукује из реченице структуриране као полисиндетон, директног говора јукстапонираног комуникативним глаголима и сл.).

Наредне иновације нарушавају књижевнојезичку норму и чине синтаксичку норму ових текстова динамичном и у појединим сегментима редакцијски маркираном. Извор ових иновација увек је интерференција са функционално идентичним средством вернакуларне провенијенције. То су:

1. Формално понародњавање појединих књишких црта, као што је, на пример, употреба партиципа у функцији придева или герунда у неконгруентној форми или, чак, у вернакуларном лику, употреба номинатива унутар конструкције апсолутног датива, употреба герунда уместо партиципа у конструкцији са акузативом и сл.
2. Продор везника из вернакуларног лексичког регистра.

Запажа се да су побројане иновације нарочито карактеристичне за текстове западне и југозападне крајеве штокавског говорног подручја, у којима је, вероватно због јачег додира са световном књижевношћу ренесансне инспирације (ИВИЋ 1986: 120), постојао толерантнији однос према књижевнојезичкој норми. Такође, већи продор вернакуларних црта забележен је и у текстовима са краја српскословенске епохе писмености. Све оне са једне стране сведоче о слободнијем односу писара према предлошцима неканонског карактера, а са друге о непостојању јасне свести писара о разликама између књишких и некњишких црта.

На основу процентуланог исказаног фреквенцијског односа конкурентних номиналних и вербалних хипотактичких средстава за исказивање атрибутивности, темпоралности, финалности и експликативности, те на основу карактеристика њихове употребе у анализираним текстовима може се рећи да се језик српских преписа старозаветних и новозаветних апокрифа генерално реализује у оквирима нижег функционалног стила српскословенског језика.²⁴ Сличан језик запажамо и у наративним текстовима профаног карактера (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014; 2016в; 2016г). Свакако треба истаћи да нижи функционални стил подразумева континуум са безброј финих прелаза од стилизованог начина изражавања до оног у којем преовладавају реченичне структуре конструкционо блиске усменој комуникацији или употреба средстава са огрешењима о књижевнојезичку норму, што је зависило од степена образованости писара и његовог индивидуалног стила (тј. његовог односа према тексту), као и од времена и места настанка преписа.

---

²⁴ Напомињемо да је то само генерална слика, од које свакако има одступања. Уп. фусноту бр. 7.

- I:** Дела апостола Томе у Индији, новозаветни апокриф у препису из: Хиландарског зборника, 1320–1330. Манастир Хиландар, бр. 644: 196–24а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1998: 46–52.
- II:** Како Давид написа Псалтир, старозаветни апокриф у преписима из:
- а) Тиквешког зборника, 15. век. Софијска Народна библиотека, бр. 677: 18а–19а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1999: 307–308.
  - б) Зборника мешовите садржине, 1485/95. Збирка манастира Никољац, бр. 52: 179а–180б. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1999: 308–309.
  - в) Туманског апокрифног зборника, средина 16. века. ХАЗУ, бр. III а 10: 49а–50б. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1999: 309–310.
  - г) Пакрачког апокрифног зборника, 16/17. века. ХАЗУ, бр. III а 43: 239а–240а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1999: 311–312.
  - д) Зборника апокрифа и других састава, 1570–1580. Народна библиотека Србије, бр. 53: 56а–57б. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1999: 312–313.
- III:** Како се написа јеванђеље, новозаветни апокриф у преписима из:
- а) Зборника мешовите садржине, 1485/95. Збирка манастира Никољац, бр. 52: 180б. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 72.
  - б) Зборника апокрифа и других састава, 1570–1580. Народна библиотека Србије, бр. 53: 57б. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 72–73.
  - в) Зборника апокрифа и других састава, трећа четвртина 16. века. Народна библиотека Србије, бр. 38: 34а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 73.
  - г) Зборника апокрифа и других састава, 17/18. век. Архив САНУ, бр. 147: 104б. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005а: 73–74.
- IV:** Варухово откривење, старозаветни апокриф у препису из: Зборника мешовите садржине, 1485/95. Збирка манастира Никољац, бр. 52: 338а–346а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 1996: 568–574.
- V:** О Адаму и Еви, старозаветни апокриф у препису из: Зборника апокрифа и других састава, 1570–1580. Народна библиотека Србије, бр. 53: 60б–73а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 2005в: 332–377.
- VI:** Епистола о недељи (јерусалимска дужа верзија), новозаветни апокриф у препису из: Зборника апокрифа, 17. век. Народни музеј у Прагу, бр. IX Н 16 (Š 19): 75а–90а. Издање: ЈОВАНОВИЋ, Т. 2004–2005: 481–490.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Стара српска библиотека* [П.о.: Летопис Матице српске 408/5, 6]. Нови Сад: Матица српска, 1971.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Језик „Псалтира” из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I. Београд, 2007б, 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О функционалности раслојености српскословенског језика. *Кирило-Методијевски студии* 21 (= Средновековни текстове, автори и

- книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), София: Българска академия на науките, Кирило-Методијевски научен център, 2012, 288–299.
- ГРКОВИЋ-МЕЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДРАГИН, Наташа. *Језик Теодосијевог Живота светог Саве: у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- ДРАГИН, Наташа. *Споменици српскословенске писмености: језик и текстологија*. Нови Сад: Тиски цвет, 2013.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ЈОВАНОВИЋ, Гордана. Неке језичке одлике новозаветних апокрифа српске редакције (на грађи протојеванђеља Јаковљевог). *Зборник Матице српске за славистику* 83 (2013): 133–145.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. *Варухово откровење у преписима манастира Савине и Никољца*. *Српски језик – студије српске и словенске* 1/1–2 (1996): 557–574.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. „Дела апостола Томе у Индији” према Хиландарском препису XIV века. *Археографски прилози* 20 (1998): 41–53.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Српски преписи апокрифа „Како Давид написа Псалтир”. *Археографски прилози* 21 (1999): 299–313.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Епистола о недељи у српским преписима. *Археографски прилози* 26–27 (2004–2005): 465–516.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Апокрифи у старим српским преписима (предговор). *Апокрифи старозаветни*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 2005а, 9–66.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Српскословенски преписи апокрифа *Како се написа Јеванђеље. Неохеленско наслеђе код Срба* I. Зборник посвећен обележавању десетогодишњице оснивања Катедре и седамдесетогодишњице њеног првог управника професора Миодрага Стојановића. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Асоцијација неохелениста „Јоргос Сеферис”, 2005б, 69–74.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Краћа верзија апокрифа о Адаму и Еви у српском препису XVI века. *Slavia* 74/2–3 (2005в): 367–377.
- ЈОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у Варуховом откровењу (у препису из рукописног зборника манастира Никољца број 52). *Зборник радова са међународног научног скупа: Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду, 2012 [2013], 181–195.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. Грковић-Мејџор, Јасмина и Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ, 2013а, 401–417.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у Српској Александриди са функционалностилског аспекта (на примерима исказивања темпоралних односа). *Зборник Матице српске за славистику* 84 (2013б): 121–140.

- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика. Јасмина Грковић-Мејдор, В. Ружић (ур.). *Српски језик и његове норме: дијахроно-синхрони аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2016а, 64–82.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2016б, 133–150.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Језик *Слова Акира Премудрог* из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолог* 72/1–2 (2016в):105–126.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Слово о Александру Тројанском из Григоровичевог зборника (XV в.): прилог познавању српскословенског језика нижег стила. Јасмина Дражић, И. Бјелаковић, Д. Средојевић (ур.). *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију*. Зборник у част Љиљани Суботић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016г, 159–172.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Предговор. Милорад Радовановић (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, [1]–16.
- СТОЈМЕНОВИЋ, Чедомир. *Служба и житије Стефана Дечанског: (дечански препис) : палеографско, ортографско и језичка истраживања*. Скопје: [Филолошки факултет „Блаже Конески“], 2010.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику (у вези са развојем жанрова у старој српској књижевности). *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, 2004, 148–156.
- ТОШОВИЋ, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига, 2002.
- *
- GARDINER, S.C. *Old Church Slavonic. An Elementary grammar*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 2002.

СИНТАКСИЧКА АНАЛИЗА ПОУКА / ГНОМСКИХ ИСКАЗА
из ПОВЕСТИ О АКИРУ ПРЕМУДРОМ
(у препису из рукописа бр. 29 манастира Савине из 1380. г.).*

1. УВОД. Почев од XIV, а нарочито од XV века, у српској средњовековној књижевности, како то наводи и Д. Богдановић (1991: 230–234), „уз црквену, духовну и ’високу’ књижевност” оживљава интересовање и за текстове различитих жанрова световног карактера. То су пре свега средњовековни романи, приповетке, али и друга дела профане књижевности. Таквој литератури припада и Повесть о Акиру Премудром (у даљем тексту ПАП). Ова прича има источњачко порекло.¹ Текст се најчешће појављује као двосаставни – садржи наративни део, причу о Акиру, саветнику асирско-вавилонског цара Синагрифа, који није имао своју децу па је усвојио сестрића, којем је пожелео да пренесе сву своју животну мудрост, и гномски део, са Акировим поукама сестрићу Анадану. Испреплетеност наративног и поучног чини ову причу препознатљивим књижевностилским изразом средњовековне нелитургијске прозе, који се среће и у другим делима сличног карактера (нпр. у Стефаниту и Ихнилату или у Александриди).

ПАП је позната према сиријским, арапским, арамејским, грузијским, румунским и словенским преписима (ДУРНОВО 1915: 56), при чему њена словенска верзија представља веома продуктивну грану.² Најстарији потврђени текст ове приче у словенском свету данас се чува у рукопису бр. 29 манастира Савине из око 1380. године.³ Према мишљењима И. Кузидове (2012: 311) и Б. Лурјеа (LOURIÉ 2013: 76), овај савински препис припада најстаријој словенској редакцији текста, заједно са још неким бугарским и српским преписима. Утврђено је да јужнословенски преписи ове приче међу собом показују слабо текстолошко јединство, те да се највеће разлике испољавају у делу са поукама. То сведочи о односу средњовековних

---

* Ово истраживање је објављено у зборнику: *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017 [2019], 127–137.

¹ Доводи се у везу са изгубљеним архетипом написаним у 5. в. п. н. е. у Месопотамији, од када потичу и сачувани папируси у египатском Елефантину, јеврејској колонији, на библијско-арамејском језику (ДУРНОВО 1931: 1; LOURIÉ 2013: 66).

² О несумњивој популарности ове повести међу Словенима у средњем веку сведочи податак да је сачувана у десетак јужнословенских и у преко педесет руских рукописа (LOURIÉ 2013: 73).

³ За њега се сазнало са откривањем Зборника мешовите садржине бр. 29 из манастира Савине, на чији значај су указали Димитрије Богдановић и Анисава Милтенова (уп. БОГДАНОВИЋ – МИЛТЕНОВА 1987).

преписивача према текстовима нелитургијског карактера. Истовремено таква ситуација отежава реконструкцију првобитне словенске редакције текста, што као последицу има и непостојање његовог критичког издања.

Данас нам је издање савинског преписа текста ПАП познато захваљујући И. Кузидовој (2010: 499–506), која је том приликом истакла да се савински препис одликује многим грешкама на правописном и језичком плану, као и смисаоним нејасноћама насталим услед скраћивања и испуштања делова текста, тако да је у много случајева његова разумљивост немогућа без поређења са другим преписима.⁴ Слободнији однос према оригиналу, упућује и на претпоставку о карактеру језика ове повести – очекујемо језик чија је норма, у поређењу са језичком нормом у сакралним делима, отворенија за иновације⁵ из говорног језика, тј. очекујемо нижи стил књижевног језика у којем кроз нестилизоване језичке структуре пробијају вернакуларне црте.

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. У центру пажње нашег истраживања јесте језик гномских исказа из савинског преписа ПАП, као посебног типа дискурса. Важност језичког проучавања овог типа текста лежи у чињеници да су гномски изрази производ колективног искуства, тачније усмене речи, те да они у великој мери могу одражавати разговорни језик одређене епохе (уп. ТАРЛАНОВ 1982: 3). Стога њихово језичко устројство у нашем тексту, у основи писаном књижевним (српскословенским) језиком, може индиректно сведочити о одликама говорног језика тог времена, што представља велики интерес за историјску граматику старосрпског језика. У крајњем, откривање језичких карактеристика и овог типа микротекста води ка бољем познавању унутрашње и спољашње динамике развоја српско-словенског језика.⁶

Поуке које изговара Акир сестрићу Анадану представљају језичке творевине које исказују мудрост искусног човека и наук за људски живот на овом свету, и по томе су врло блиске пословицама. Иако тек свака трећа

---

⁴ Суочени са многим нејасноћама, насталим услед непажљиво копираног текста, и сами смо, ради схватања смисла појединих поука, нашу грађу поредили са нама доступним преписима ове приче, са оним из Прибиловог зборника из XV века, некад НБС 828 (издање: ДУРНОВО 1915: 37–44), и из рукописа НБС бр. 53 из XVI века (издање: СТАНКОВИЋ 1980: 222–225), који припадају истој текстолошкој групи (уп. КУЗИДОВА 2012: 31; LOURIE 2013: 76).

⁵ Треба нагласити да под појмом ‘иновација’ подразумевамо све што одступа од норме средњовековног књижевног језика, што са аспекта језичке еволуције може да буде и језички архаизам.

⁶ Унутрашња динамика развоја српскословенског подразумева његову функционалностилску (дијафазиску) варијантност, док се спољашња испољава кроз међуутицаје српскословенског и старосрпског (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007б: 255–257, 263).

Акирова поука у нашем корпусу има праву пословичну структуру,⁷ ми ћемо овом приликом анализом обухватити све Акирове поучне исказе имајући на уму њихову заједничку дискурсну функцију.

Предмет анализе у овој раду јесу синтаксичке одлике Акирових поука Анадану, посебно оне које се тичу њихове структуре, са циљем да се открију најдоминантнији реченични модели, а потом и употреба глаголских облика у функцији предиката, што у крајњем доприноси откривању функционалностилских специфичности ове врсте микротекста. Посматрајући језик српске средњовековне писмености као својеврстан континуум ограничен српскословенским језиком високог стила, с једне, и старосрпским вернакуларом, с друге стране, у одређивању функционалностилских особености језика овог типа микротекста руководили смо се односом писара према употребљеним књишким цртама на синтаксичком плану,⁸ потом његовим односом према вернакуларним цртама, те релацијским односом употребљених вербалних и номиналних средстава за исказивање семантичке субординације.⁹

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА. Будући да је структура издвојених 60 примера поука¹⁰ била тројака – представљене су у форми прости, потом сложене реченице, али и у форми микротекста састављеног од више исказа – синтаксичкој анализи овог типа дискурса приступили смо са прагматичког аспекта.¹¹ Структурне карактеристике гномских изрека сагледане су с обзиром на њихову комуникативну функцију.

---

⁷ Оно што је *differentia specifica* пословице у односу на поуке/гномске исказе у ширем смислу јесте њихова архитектонска структура, тј. синтаксичка организација. Оне, према мишљењу Алана Дандиса (1978: 25), представљају тврдње које садрже поређење или супротстављање, при чему су те тврдње уобличене у устаљене (типизирани, клишетиране) форме. Као посебне врсте микротекстова, њих карактерише посебан функционални стил језичког изражавања.

⁸ У којој су мери те црте присутне и да ли се поштује књижевнојезичка норма приликом њихове евентуалне употребе.

⁹ Под вербалним начином изражавања, који је владао у вернакулару, првенствено је подразумевамо исказивање семантичке субординације финитним средствима за разлику од конкурентних инфинитних средстава која се везују за виши стил књижевног језика (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 63–68; КУРЕШЕВИЋ 2016: 139).

¹⁰ Према речима Н. Дурнова (1931: 3), текстови прве, потпуније редакције ПАП садрже више од 100 гномских исказа.

¹¹ На важност проучавања пословица и са комуникативног (прагматичког / функционалног) аспекта, с обзиром на то с којим циљем и у којим ситуацијама се она изговара, указала је између осталих и Светлана Толстој (2015: 6,7) приликом проучавања српских народних пословица које је забележио В. С. Карацић. Том приликом она истиче (2015: 7): „Схватање пословица (као и других паремија) као прагматички маркираних исказа дозвољава да се на грађу пословица примени апарат

Међу Акировим поукама уочавају се искази директивног, оптативног и асертивног типа, што се на структурном плану поклапа са комуникативним типом главне реченице. Поред основне функције, свака од поука имала је и своју додатну прагматичку семантику – исказивала је упозорење, савет, препоруку, прекор, изрицање општих друштвених вредности и сл. Интенција адресанта (Акира), притом, није експлицитно исказана, већ се контекстуално индуковала. Иако структуриране као искази упућени конкретном саговорнику (адресат је веома често формализован речима *сноу, снѣ или снѣ мон*), оне се могу односити на било које лице (припадају неодређено-илокутивном типу), чиме се уздижу изнад обичног говора и попримају обележја уопштеног и свевременског (гномског) начина изражавања.

4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

4.1. АКИРОВЕ ПОУКЕ ДИРЕКТИВНОГ ТИПА. Акирове поуке директивног типа имају регулативни карактер – прописију одређени тип понашања. Њихов главни пропозитивни садржај се по правилу исказивао императивом (у потврдном или одричном облику). У зависности од типа реченичне структуре и логичко-семантичких односа предиката унутар ње, оне се могу схватити као говорни чинови *забране, упозорења, прекора, благе наредбе, предлога, савета* или *препоруке*.

4.1.1. Најјачим илокутивним набојем одликују се искази чији се пропозитивни садржај исказује негираним обликом императива у облику просте или сложене реченице саставног типа. Овим исказима се изриче *забрана*, мада могу да се схвате и као *прекор*.

1. 499: II/3b¹²: *сноу свѣзан на оуџа нѣ ѿрешшоуѣ н ѿрешена нѣ свезоуѣ.*
2. 500: II/29: *снѣ веретивѣ нѣ боудѣ.*
3. 500: II/32: *снѣ въ стѣ днь цркве нѣ лиши сѣ.*
4. 500: II/38: *н бжѣмъ нценемъ въ лѣжоу нѣ каьнн сѣ.*

4.1.2. Нешто блажи илокутивни набој у односу на претходне примере забележен је у исказима са пропозитивним предикатом у потврдном облику императива којима се изражава *блага наредба* или *предлог*.

5. 500: II/42: *н петальна ѡтѣши блгыди сконди словѣси.*
6. 500: II/44a, b: *н оудръжи ѣзныкы твои ѿ зла а роуце ѿ тѣбѣи.*
7. 501: II/55: *снѣ своѣо друѣга хлебомъ н виномъ нс питан тога на по больше поусты.*

и методика изучавања говорних аката, који су разрађени у лингвистици средином прошлог века и који се налазе у основи веома продуктивног правца, названог теорија говорних аката [...]

¹² Први римски број упућује на страну у издању на којој се тај део текста налази, а друга два су ознаке за број епизоде и реченице које је И. Кузидова, следећи Георгијева, унела у издање текста.

4.1.3. У највећем броју случајева Акир, у погледу знања и искуства супериорнији члан замишљене говорне ситуације, говори свом сестрићу шта да учини под одређеним условима и(ли) зашто, што се контекстуално декодира као *савет* или *препорука*. Искazi тог прагматичког типа најређе су имали логичко-семантичку структуру типа а) услов – савет/препорука (симболично представљену као исказ „Ако X, учини Y”), а чешће структуру типа б) савет/препорука – образложење (што се може симболично представити као исказ типа „Учини Y + образложење Z”), или пак структуру са сва три елемента логичко-семантичке релације, типа в) услов – савет/препорука – образложење (што се симболички може исказати изразом типа „Ако X, учини Y + образложење Z”).

а) У оквиру првог структурног подтипа, у оба забележена примера услов за реализацију пропозитивне радње исказан је глаголом у облику активног партиципа презента у функцији герунда. У његовом облику је, међутим, у оба случаја забележена формална грешка – уместо очекиваног облика *нѣѣ/нѣѣ* (<*нѣѣѣ*), једанпут је забележено *нѣн*, а други пут *нѣю*.

8. 500: II/34a: снѣ конѣ своѣ нѣ нѣн на чоуга (!) нѣ всѣдан

9. 500–501: II/48: снѣ нѣ нѣю мѣдна прѣстена злата чюжега полан (!) нѣ полан (!) на се

б) Много чешће у исказима овог типа Акир Анадану образлаже свој савет (препоруку). Образложење је могло бити различито формализовано: 7х реченицом уведеном везником/партикулом да¹³ (10–15), 1х намерном реченицом са везником *ѣда* (16), 2х узрочном реченицом коју уводи везник *ѣко* (17, 18), 4х сложеном реченицом са евентуалнореалном условном клаузом у свом саставу коју уводи везник *ѣѣ* (19–20), или 6х координираним реченичним структурама које су са главном пропозицијом биле спојене помоћу синтаксичке партикуле *ѣо* (21, 22), везника *н* (13, 23) или асиндетски (24, 25). Суседне реченичне предикације се чешће налазе у паратактичком (13х) него хипотактичком односу (7х). Субординирани реченични садржај исказује се финитним средствима, што је истовремена одлика књижевног и народног језика, док избор везничких средстава припада књишком регистру.

10. 499: II/8: снѣ ѣоудн *ѣѣдн* (!) *ѣѣѣ* мѣрн сладѣѣ да поѣ роутѣ тебе *ѣѣѣ* мѣрн ѣѣ днѣ. *нн* *ѣѣ* мѣрн сладѣѣ (!) *нн* пакн горѣѣ да *нѣ* проѣѣгноутѣ раѣн тѣон ѣѣ тебе.

11. 499: II/19: снѣ нѣ коупоун раѣа ѣѣнтаѣа н раѣа краѣѣѣѣѣѣ да тн нѣѣѣѣѣѣ *нѣ* растѣѣѣѣѣѣ.

¹³ Граница између зависних намерних и независних опативних реченица јесте врло фазична. Њихова блискост се објашњава заједничким пореклом речи да, која их уводи. Намерне реченице уведене везником да генетски се везују за опативне реченице паратактички везане за надређену реченицу. Граматикализација опативне партикуле у хипотактички везник за увођење намерних реченица у старосрпском траје током XIV и XV века (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 222). Стога је најбоље о овим структурама говорити као о намерним реченицама са опативном семантичком нијансом, које су врло слабо синтаксички везане за своје управне предикате.

12. 500: П/34с: съ силньнмь рати не створи. да не поговѣленъ (!) боудешн.
13. 501: П/104: снѣ къ другоу своему не ходоу друга своего оскръбншь. да въ безчѣтѣ не боудѣшнн.
14. 500: П/46: не блѣудн се ѿ блѣуда пате н ѿ мѡужате женѣ. да не прнде г невь бжы на те.
15. 500: П/91: на чоу(!) брашно <не> наден се. да оукорень не боудешн ѿ другоу сконхъ.
16. 501: П/52: друга своего не ѡкаран се. ед не самъ въ оукоре прѣбоудншн.
17. 499: П/23: снѣ оца своего послюшан н по[м]ако все ндѣнне остави тебе.
18. 500: П/44: безъ вини крѣвь не проливаетъ тако бѣ ти е мѣстньнѣ
19. 500: П/88: снѣ друга ского искоушн н тавн кѣлоу тanno сло лѣж но. н прѡводн .г. дны раскарн се съ ннмь да аще не [...] твои танны нже мѡу еси побѣдаль. то любн его ѿ срца. тако нзвѣстно ти е другъ аще ли ѡбѣлава тавн танныи твоѣ остави его
20. 499: П/18: снѣ сна своего ѿ дѣтѣста оукроуѣты. аще ли не кротншь състараѣтъ те прѣже вѣрѣмене твоего.
21. 500: П/26: снѣ безъ дружен не ходн вьношнн. не весн бо ч то срещеть те.
22. 501: П/62: снѣ лоубн н женоу свою ѿ в сего срца. та бо естъ мѣти децѣмь тевоимъ н въ жнвѣте твоѣмь волею твоєю съврѣшнть.
23. 500: П/28а–28е: сноу не р цн тако гнѣ мѡн безѡумень е. азъ мѡудръ есмь. нѣ наказаннѣ гна своего прндѣ н помѡва боудешы. а на своему мѡудроу не наден се. еанко мѡжешн трыпн. зло не глы.
24. 499: П/4: снѣ не казнран на красотѣю женьскоу. нн срѣцѣмь не въжелѣн се. нн еднноу пользѣ не прндѣшь ѿ нею нѣ пате къ боу въ грѣхъ вьпадаешн.
25. 500: П/43: сноу не не ѡблакоудн се на злато н не мѡзн клѣветѣты на ба[н] ѿ ба зло прндѣшн, а ѿ члѣвкъ ненавнсть.

в) Исказ трећег типа („Ако X, учини Y + образложење Z”) реализује се на површинској структури у виду комплексне сложене реченице или у виду микротекста. Услов за извршење те радње, поред реченице уведене условним везником аще (26–35), могао је бити исказан и реченицом уведеном примарно темпоралним везником югда (36–37), док је исказивање услова нефинитним глаголским обликом (активним партиципом презентѣ или претерита) забележено сасвим ретко (38–40) и, притом, у неким случајевима са грешком на формалном плану.¹⁴ Образложење је формулисано на исти начин као и у претходној групи примера: 7х реченицом уведеном везником / партикулом да (29, 34, 35, 36, 38, 39), 4х сложеном реченицом са условном клаузом у свом саставу (27, 31, 34, 39) и 5х координираним реченичним структурама спојеним везником н (28, 33), синтаксичком партикулом бо (29) или асиндетски (32, 38) са главним пропозитивним садржајем. У овом типу исказа забележен је нешто чешћи хипотактички (20х) него паратактички (12х) однос међу предикацијама. Доминантан начин изражавања семантичке субординације јесте вербални (тј. онај са финитним глаголским облицима) уз употребу

¹⁴ У пр. 38 употребљено је нѣѣю уместо очекиваног нѣѣк, што би било у складу са нормом српскословенског језика, а у пр. 39 први партицип погрешно конгруира са објектом, уместо са субјектом радње.

везничких средстава из књишког регистра. Срећу се, ређе, и структуре са инфинитним средствима (тзв. номинална средства). Оне са активним партиципима у функцији герунда (38, 39, 40) јесу заједничка одлика књишког и вернакуларног начина изражавања, али се процес њихове адвербијализације, који се дешавао у вернакулару, одражава на њихову употребу у књижевном језику репрезентовану несигурним избором њиховог облика. С друге стране, употреба конструкција датив + инфинитив у пр. 30 и апсолутног датива у пр. 38 представљају књишке црте, које као део старословенског наслеђа припадају вишем стилу књижевног језика. Спорадичне књишке црте надмашује употреба реченичних структура са корелативима (26, 28, 30, 32, 33, 39), о којима се у литератури о старословенском и црквенословенском језику говори као о цртама продрлим у књижевни језик из вернакулара (VEČERKA 2002: 358–362; BAUER 1972: 400–420).

26. 499: II/2: снѣ аще гѣ цю чююшь н внишь оу црѣ сѣгнон въ сирн (!) свонемь. н николю не жи. аще ли повеси. н т оудѣ въ оугоуль горешъ. а напоследокъ оужежеше се ѿ него н тело ти се прирокомъ боудѣть. тога въбезоуми своємъ къ боу станешн.
27. 499: II/15: снѣ аще дроуга твон възненавити те н начне на те каныѣ метати а ти ѣго внио н хлѣбомъ оусрѣти н ѿ ба соудъ приметъ а ти велоуланкоу (!) матъ ѿ ба придешь.
28. 499: II/20: снѣ аще ти кто прише клеветѣшеть на дроуга. то не ниен верн. твою бо рѣчь понесетъ къ дроугоумоу.
29. 500: II/30, 31a–31b: аще те гнь поустишь те на работоу кою любо не ѡкрѣси да ннь въ твоѣ место не пошлетъ се. да не ре гнь твон ѡстоупи по талоу н ти ѡскрѣбиши се. нъ да би рекълъ пристоупи самоу н ты н ѡбесѣл[н]ши се.
30. 500: II/33: сноу на [...] домѣ причнѣтъ се не ѡс [...] ѣди на в сакъ ча нъ шь ѣднаго аще н званъ б[ѣ]дѣши на ѡбѣдѣ кон либо то шыше. прѣже оутѣшы бѣд наго. н тога приидеши на ѡбѣдѣ з ванъ поменн ѡко те оумрети.
31. 500: II/35: ашь храмъ твон ѡбѣзнизень ѣ. н тако въходи нсѣходи спсешн се.
32. 500: II/77: снѣ аще придеши оу безоуми не люе тога не смен се н къ нимъ оусмен [...] безоумниѣ. нсходнѣть оу безоуми свада. а ѡ свадаѣ оубнсто н смръ н грѣхъ сврѣшает се.
33. 501: II/56: н аще званъ боудеши на ѡбѣдѣ то прѣво званнѣннѣ не ходи. да аще бѣ. позовоутъ те то на чѣть грешъ.
34. 501: II/102: снѣ на бракъ ходи. аще ли ходиши дълго не сѣди да прѣжде похода твоего не нженеу тебе.
35. 501: II/107: снѣ аще пьсь чоужь по тебе ндѣ а ти обратнѣ се ѡдари н каменнемъ. да зъ пѣтали боудѣшь.
36. 500: II/73a, 73b: сноу ѣга прозовѣши дроуга своего на чѣть веселомъ срѣемъ прѣстон ѣмоу. а не стани похлабленъ лицемъ. да не боудѣ въ пороуганнѣ ѡбѣдѣ твон.
37. 499: II/21: снѣ ѣга срѣщешн кого н възыглетъ къ тебе. ти же кротостнѣ ѡбѣщан къ нѣмоу въ брьзе нзрешн се. н после вьскаѣши се.
38. 501: II/100: снѣ нмѣннѣ нмѣю не поуцари себе глдемъ ни жежѣю. да бгати боудѣши оумьрьшоу. тебе ннь прѣиметъ домъ твон. н начъ нетъ радава се.

39. 501: II/54a, b: снѣ моудра члвѣка послабѣша на на (!) поуѣть нѣ скажн ꙗ много а безоум на послабѣто самѣ въследъ его пондн. да в срамѣтъ нѣ вѣдѣтъ тѣ.
40. 500: II/94: н друуга призва на шѣбѣ нноуѣ деле нѣ прилаган рѣтнн. аще ли то лѣжѣ на рѣшн сѣ.

4.2. АКИРОВЕ ПОУКЕ ОПТАТИВНОГ ТИПА. Међу поукама које изговара Акир нашле су се и оне којима се у први план поставља његова *жеља* за реализацијом неке радње, односно појаве. Оне су формализоване помоћу трећег лица једнине императива, који у два примера има аналитички облик (оптативна партикула да + 3. л. јд. през.) (41, 42), а у једном примеру се чува стари синтетички облик (43). Модалну обележеност ових структура у првом примеру потврђује и употреба сложене реченице са иреалном условном клаузом (са протазним и аподозним предикатом у облику потенцијала) у функцији образложења.

41. 499: II/6a–6b: снѣ да нѣ (!) боу очн твоѣ долоу зрѣшѣ а гласъ твоѣ сдѣренѣ. аще сѣ бы храмѣ гласомѣ създаль то шѣсѣ бн риканнѣ .Ѣ. храма създаль въ ѣнѣ (!) днѣ.
42. 500: II/75b: снѣ съ женою твоєю да боудѣтъ свѣ твоѣ. нѣ срѣно сло н нѣ пове[...]
43. 501: II/51: ѣзыкѣ твоѣ сладкѣ боудн н оуста твоѣа добро глагы.

4.3. АКИРОВЕ ПОУКЕ АСЕРТИВНОГ ТИПА. Посебну групу међу поукама које изговара Акир чине гномски искази који својом језичком формом представљају исказе асертивног типа. Примарно, оне изражавају опште мишљење о појавама и стварима у свету, а секундарно имају и дидактичку, морализаторску функцију. То су изрази за које се може рећи да имају праву пословичну структуру, будући да су изграђени по принципу бинарне опозиције и могу се класификовати на изразе неопозитивног (4.3.1) и опозитивног (4.3.2) типа (уп. ДАНДИС 1978).

4.3.1. ГНОМСКИ ИСКАЗИ НЕОПОЗИТИВНОГ ТИПА. Првом типу припадају искази чији се чланови пословичне структуре пореде по једнакости или сличности, што се симболички може представити изразом А=Б. Поређење по једнакости могло је бити формализовано на различите начине¹⁵, али је увек у питању слабија синтаксичка веза међу суседним предикацијама.

44. 499: II/22b: лѣжнѣ члвѣка рѣтъ. пѣтъчн ш[ъ]пѣтъ без оума послушашѣ.
45. 500: II/27a, b: снѣ дрѣво съ пѣмѣ пломѣ (!) прикоднт сѣ н въ красѣте пребнвнѣтъ (!). тако н члвѣкъ въ родѣ своѣмѣ н въ знанѣнн свонѣмѣ почѣтенѣ боудѣтъ.
46. 500: II/47: аще кто послушашѣт моудра члвѣка (!) тако въ д ны жѣтъбѣ стоуоденоу (!) водѣ напнѣшѣтъ.

¹⁵ У пр. 44 асиндетски, у пр. 45 независном реченицом на чијем почетку се деиктичким прилогом тако успоставља семантичка веза са претходно изреченим, а у пр. 46 поредбеном реченицом еквативног типа уведеном прилогом тако у функцији везника, која, поред тога што иступа као начинска одредба радње главног предиката, функционише и као образложење поступка.

4.3.2. ГНОМСКИ ИЗРАЗИ ОПОЗИТИВНОГ ТИПА. Оpozитивном типу припадају искази у којима се чланови пословичне структуре могу супротстављати на два начина: а) по принципу антитезе или б) по неједнакости.

а) Искази који се граде по принципу антитезе симболички се могу представити изразом А : Б. Они су имали у нашем корпусу форму напоредносложене реченице у којој је антитеза два догађаја, осим лексичким средствима, формализована и везником а међу њима (47,48), али се такав логичко-семантички однос могао успоставити и између две зависносложене реченице асиндетски спојене (49). Овом типу, вероватно¹⁶, припада и пр. 50, грађен по принципу каузалне опозиције.

47. 499: II/16: снѣ безаконѣннѣ моужѣ паѣт се а правѣд ныкѣ въстаѣтъ.

48. 499: II/22a: снѣ лъжѣлыкѣ чѣлкѣ испрѣва лоуѣнт се а послѣ въсмѣт се нѣдн.

49. 501: II/53: моудроу чѣ вкоу аще рѣши то болѣтъ срѣцѣмъ. безѣмѣна аще стапомѣ бнѣшн оумѣ не дасн ѣмоу.

50. 500: II/95a, b, d, e: се аще вода наоупе тѣѣтъ н пѣтница наоупеъ полѣтытъ нан [...] мѣаъ мѣдѣ н горѣкѣ боудѣтъ ти тын безѣмѣнъ ѣмѣ прѣмѣтъ.

б) Поуке које се граде по принципу неједнакости могу се симболички представити изразом А > Б. Оне чине посебну и бројну групу у нашем корпусу. То су тзв. пословице превасходства,¹⁷ којима се ствари, појаве, догађаји класификују на позитивне и негативне. У поређењу са другим исказима асертивног типа, имају типизирану структуру. Формализоване су помоћу градационих поредбених реченица са везником нежелн, које се наслањају на управну копулативну предикацију са компаративом прилога добро на позицији лексичког дела. Уколико су супротстављени чланови пословичне структуре радње, оне су чешће формализоване инфинитивом (51–54) него презентом глагола (55, 56). У осталим случајевима у позицији супротстављених чланова иступају појаве, предмети или својства (57, 58, 59, 60).

51. 499: II/7a: снѣ оуѣе ти ѣстъ съ моудрѣмѣ каменнѣ вѣлати нежелн съ людеѣмъ (!) вѣно пѣтн.

52. 500: II/75a: сноу ѣне ты ѣ ог немѣ горѣтнѣ трѣсавнѣю нежелн ти съ злою жен[ою].

53. 501: II/65: снѣ мон боле ѣстъ послушати пѣмана чѣлкѣ моудра нежелн трѣмѣ лоуда.

54. 501: II/111a: сн оуѣе ти ѣ ѿ моудра стапомѣ бнѣноу быти неж желн (!) ѿ безоумѣ на масломѣ мажноу бнты.

¹⁶ Вероватно, јер је поука нејасна, будући да је из ње испуштен један део.

¹⁷ Пословице (максиме) превасходства, према налазима руске научнице Н. Д. Артјунове, потврђене су у многим језицима света и представљају посебну групу пословица „које својом формом изражавају у друштву прихваћена вредновања ствари, догађаја, обележја, саопштавајући да су једни добри, други лоши, једни бољи или гори од других итд.” (према Толстој 2015: 10).

55. 500:II/72d: добро је н конопнѣно прѣдено нже нмашн нежелн копрннѣ же не нмашн.
 56. 500:II/89: снѣ боле ты нданнѣ (!) тебе оукракрадѣтъ(!) нелн тн татѣ нарешн се.
 57. 500:II/71: снѣ оуѣне је боле сдрѣтъ члвкоу неже золь нзн жнвотѣ.
 58. 500:II/72a: снѣ оуѣне је овѣчѣта ногѣ въ твон роуце нежелн въ тюннжен (!) цело рало.
 59. 501:II/66: боле је слепѣ отнмѣ нежелн слепѣ срцеѣмѣ. слепѣ срцеѣмѣ оуѣт нѣтъ ѣкланатн.
 60. 501:II/67: снѣ оуѣне је золь снѣ матерн нежелн туюжѣ добръ що хранннѣ. занѣ добро створнѣ а ѿнѣ зло въдастѣ ты.

5. КА СИНТЕЗИ. На основу спроведеног истраживања можемо да констатујемо да се поуке које изговара Акир сестрићу Анадану од наративних текстова лепе књижевности у средњем веку издвајају по избору глаголских облика и специфичној реченичној организацији. Карактеристике њихове употребе зависе од комуникативне функције исказа.

У функцији реченичних предиката доминирају финитни глаголски облици (87,5%) над инфинитним (12,5%), а међу њима најучесталији су презент свршених и несвршених глагола (50%) у свевременском, неодређеном, значењу и императив (34,5%). Презент се контекстуално везује за реченице којима се исказују опште тврдње, услов или образложење, а императив за исказе директивног типа којима се исказује забрана, блага наредба, савет или препорука. Прагматички потенцијал нефинитних глаголских облика, активних партиципа и инфинитива, чија употреба у разноликим синтаксичко-семантичким функцијама јесте, пре свега, одлика вишег стила изражавања, у овом тексту је релативно низак и своди се на оне њихове употребе које су потврђене, мада ређе, и у вернакулару: у случају активних партиципа то је њихова употреба у функцији герунда (својеврсног кондензатора зависних адвербијалних реченица), а у случају инфинитива то је њихова употреба у својству допуне пропозитивног садржаја уз фазне глаголе или безличне изразе са предикативима. Присуство књишких конструкција је сведено на минимум.

Укупно посматрано, у Акировим поукама незнатно преовлађује хипотактички тип реченичне организације (57,5%) у односу на друге (паратаксу – 39,6% и просте реченичне структуре – 4,7%). Чињеница да се семантичка субординација доминантно исказује вербалним структурама (реченицама са финитним глаголима) (62,7%), иако уведеним везницима пореклом из књишког регистра и са честом употребом корелатива (вернакуларна карактеристика) на које се ослањају хипотактички односи, упућује на нижи језичкостилски израз. Такав начин изражавања карактеристичан је за поуке директивног типа. Процентуално већа заступљеност инфинитних средстава за исказивање семантичке субординације забележена је у поукама асертивног типа, и то у тзв. пословицама превасходства, које се одликују структурном клишетираношћу. Тиме се оне и формално уздижу изнад говорног језика репрезентујући стилизованији начин изражавања.

Иако саткане од гласова, облика и речи који припадају књишком регистру (додуше, не без грешака), Акирове поуке се на функционалностилском плану приближавају, с једне стране, вернакуларним реченичним моделима, а с друге, типизираним структурама, што их чини разумљивијим и лако памтљивим књижевним творевинама.

Изнети резултати анализе потврђују да се у Акировим гномским исказима реализовала таква употреба српскословенског језика која је, с једне стране, подразумевала прилагођену употребу језичких средстава типу, намени или садржају текста, а с друге, била отворена за иновације пореклом из вернакулара.

Извор:

ПАП: Повест о Акиру Премудром (издање: КУЗИДОВА 2010).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије и Анисава Милтенова. Апокрифният сборникот манастира Савина, XIV в., в сравнение с други подобни јужнославјански ръкописи. *Археографски прилози* 9 (1987): 7–30.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова I*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007б, 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАНДИС, Алан. О структуре пословицы. Г. Л. Пермяков (ред.). *Паремиологический сборник: пословица, загадка (структура, смысл, текст)*. Москва: Наука, 1978, 13–34.
- ДУРНОВО, Николай. *Материјали и изследованія по старинной литературѣ: къ исторіи повѣсти об Акирѣ*. Москва: Синодальная типографія, 1915.
- ДУРНОВО, Николай. *Дубровничкият список Повести од Акире*, П.о. из: *Iz Dubrovačke prošlosti: zborniku čast M. Rešetara*, Dubrovnik: Jadran, 1931.
- КУЗИДОВА, Ирина. Преписът на повестта за Акир Премъдри в ръкопис N° 29 от манастира Савина (око ло 1380 г.). Мария Йовчева (ред.). *пѣние мало георгию: сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов*, София: Издателски център „Боян Пенев“, 2010, 492–510.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung*.

- Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj.* Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2016, 133–150.
- СТАНКОВИЋ, Радомир. Слово Акира Премудрог (препис из 1570/1580. године). *Археографски прилози* 2 (1980): 219–227.
- ТАРЛАНОВ, Замир Курбанович. *Очерки по синтаксис русских пословиц.* Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982.
- ТОЛСТОЈ, Светлана. Нека запажања о српским пословицама. Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.). *Вук Стефановић Караџић: 1787–1864–2014.* Београд: Српска академија наука и уметности, 2015, 5–12.
- *
- BAUER, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby.* Brno: Universiteta J. E. Purkyně, 1972.
- KUZIDOVA, Irina. Textologische Übersicht von südslawischen Abschriften der Geschichte über Akiris den Weisen. *Кирило-Методиевски студии*, 21 (= *Средновековни текстове, автори и книги: сборник в чест на Хайнц Миклас*). София: Българска академия на науките, Кирило-Методиевски научен център, 2012, 309–320.
- LOURIÉ, Basil. The Aḥiqar, Its Slavonic Version and the Relics of the Three Youths in Babylon. *Slověne* 2 (2013): 64–117.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz,* Freiburg: Weiher Verlag, 2002.

АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У СРЕДЊЕМ СТИЛУ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПИСМЕНОСТИ: МОГУЋ ПРАВАЦ РАЗВОЈА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА*

Главни предмет овог рада јесте употреба активних партиципа, једне од одлика књишког начина изражавања, у средњем стилу српске средњовековне писмености. Овај стил представља српскословенски језик функционално прилагођен широј читалачкој публици, тј. књижевни језик чија је норма била отворена за утицаје из старосрпског вернакулара. Употреба активних партиципа описује се са морфосинтаксичког, комуникативног и стилског аспекта, а забележена одступања од књижевнојезичке норме сагледавају се у светлу процеса који су се дешавали у вернакуларној бази (адвербијализација партиципа и њихово претварање у сентенцијалне форме), а део су општег типолошког преображаја језика од номиналног ка вербалном типу.

Циљ истраживања јесте откривање оних реализација активних партиципа и специфичности њихове употребе које се могу сматрати функционалностилском одликом средњег стила српске средњовековне писмености.

1. О СРЕДЊЕМ СТИЛУ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПИСМЕНОСТИ. Српску средњовековну писменост карактерише коегзистирање два језичка идиома, српскословенског и старосрпског,¹ чија је употреба у условима хомогене диглосије била функционално разграничена. Оба језика су имала своју норму² и свој развој. За разлику од старосрпског, норму српскословенског је одликовала извесна стабилност (нарочито изражена у делима сакралног карактера), сложенији комплекс језичких средстава и развијенија

---

* Овај рад је објављен у зборнику: Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика: колективна монографија: [радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта]. Том 1, Језик.* Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018: 173–188.

¹ Српскословенски језик се дефинише као редакција старословенског језика, настала у процесу прилагођавања старословенског старосрпском фонолошком систему (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 427). Под старосрпским подразумевамо староштокавску дијалекатску базу са својим територијалним варијантама (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 253).

² Норма, схваћена као укупност најуобичајенијих и традицијом сачуваних елемената језичке структуре, јесте била одликом и српскословенског и старосрпског језика. Она је у средњем веку била имплицитно дефинисана и одражавала се кроз верно преписивање и подражавање ауторитативних текстова, тј. језичких образаца. При том је „еталон српскословенске норме био старословенски текст” (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 253–254).

функционалностилска издиференцираност. Како су црквена литература и оригинална остварења српске средњовековне књижевности достојни представници високоноормираног српскословенског са минималним иновацијама у односу на наслеђени старословенски систем, значајну улогу у разумевању унутрашње и спољашње динамике развоја српскословенског језика³ имала су књижевна дела преводног и неконфесионалног карактера (тј. дела старе белетристике). Припадајући граничној жанровској зони у којој се укрштају сфере употребе два језичка идиома, ови текстови се разликују по својим језичким и стилским реализацијама – у једнима се њихов језик на граматичком и стилском плану саображава обрасцима у литургијским текстовима, а у другима он постаје отворенији за иновације пореклом из старосрпског вернакулара на свим језичким нивоима, док се на стилском плану приближава језичким обрасцима својственим усменој комуникацији.

Приближавање српскословенског старосрпском вернакулару подразумевало је давање извесне предности оним језичким елементима из регистра синтаксичко-семантичких и лексичких средстава књижевног језика који постоје и у старосрпском, али и својеврсно прожимање књишких и вернакуларних црта, што је омогућавала хомогена диглосија. Главни подстицај за такву употребу језика био је функционалностилско прилагођавање широј читалачкој публици (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 255–256). То је водило до стварања *средњег стила* српске средњовековне писмености, који се још назива и нижим функционалним стилем српскословенског⁴ (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 452–453; КУРЕШЕВИЋ 2016: 134–135).

Основни циљ овог рада јесте представљање одлика средњег стила српске средњовековне писмености у оном сегменту граматичког система који се сматра спецификом књижевног језика у односу на вернакулар, а то су активни партиципи.⁵

---

³ Унутрашња динамика развоја српскословенског подразумева његову жанровски условљену функционалностилску варијантност, док се спољашња испољава кроз међусобне утицаје њега и њему функционално комплементарног старосрпског идиома (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 255–257, 263).

⁴ О језику српске средњовековне књижевности посматраном са аспекта поштовања наслеђене норме говоримо као о језику у којем се у основи разликују два функционална стила: виши и нижи (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 443–459). Слична ситуација карактерисала је и друге језике из ареала Православне Славije. Упркос шароликости у термилошком погледу, њима су именовани суштински исти појмови. Тако, на пример, у терминологији Н. И. Толстоја (2004: 5–22) то су стари словенски књижевни језик и књишко-словенски језик староруског, старосрпског или старобугарског типа, В. М. Живов (1988) говори о стандардном и хибридном типу књижевног језика у средњем веку, М. Л. Ремњова (РЕМНЕВА 2003: 27–41) разликује црквенословенски строге и снижене норме.

⁵ Напомињемо да је преглед функција партиципа и карактеристика њихове употребе у српскословенском дат у ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 231–258. Како је то

2. АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ: ТИПОЛОШКИ И ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКИ АСПЕКТИ. Активни партиципи (у даљем тексту акт. птц.) у српскословенском језику представљају старословенско наслеђе, чија употреба има своје типолошке и функционалностилске аспекте. Специфичност природе акт. птц.⁶ условила је широки синтаксичко-семантички распон њихових реализација у старословенском, те се разликују употребе у којима доминирају њихова номинална својства и оне у којима долази до изражаја њихов глаголски карактер.⁷

Прасловенско порекло птц. и птц. конструкција доказује се компаративном методом на индоевропском плану, а у сагласју је и са налазима језичке типологије.⁸ Типолошки преображај касног прасловенског од језика са већом аутономијом реченичних елемената ка језику са јасно израженим предикативним центром, инициран развојем синтаксичке транзитивности,⁹ доводио је, између осталог, до промена и у птц. систему. Оне су се одвијале у два правца: а) у правцу постепеног преображаја полусамосталних птц. форми у структуре које су биле синтаксички зависне од главног предиката и б) у правцу њихове замене сенценцијалним структурама које су прецизније исказивале њихов реченични садржај. То је зависило од јачине њихове синтаксичке везе са главним реченичним предикатом.¹⁰

истраживање засновано на оригиналним делима српске средњовековне писмености, који жанровски припадају сакрално обележеној литератури, намера нам је да нашим истраживањем, базираним на делима преводне књижевности профаног карактера, употпунимо представу о употреби партиципа у оквиру српскословенске писмености као целине.

⁶ Изведени од глаголских основа (презентске и инфинитивне), чије је основно значење исказивање радње која траје или која је завршена, и форманта *-nt-* / *-us-* на који се додају наставци за род и падеж, првобитно су исказивали стање субјекта за време вршења главне радње или непосредно пре ње (МИНАЈЕВИЋ 2014: 172, 176–177).

⁷ Називи партиципских конструкција и функција, коришћени у овом раду, преузети су из следећих студија: VEČERKA 1961 и ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 237–258.

⁸ То су била аутономна или полуаутономна предикативна средства, потврђена и у другим старим индоевропским језицима, помоћу којих се у условима неразвијености површинске хипотаксе могла исказивати семантичка субординација (МЕЈЕ 1965: 204; ЛЕНМАНН 1980: 177–124; ВЕЕКЕС 1995: 249; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 63–64).

⁹ О манифестацијама ове типолошке промене, релевантним за словенске језике в. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 33–54.

¹⁰ Леп пример описаних процеса представља настанак герунда у првом случају и историја апсолутног датива у другом случају. Герунди као ближе одредбе реч. предиката бивају увучени у његову орбиту и постају адеврбијалне одредбе, док је АД исказивао даље околности вршења радње гл. предиката те бива замењен сенценцијалном формом (најчешће временском реченицом), што се у старосрпском дешава још пре појаве првих писаних споменика (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 66–68).

Птц. су, дакле, у време настанка словенске писмености у говорној бази били латентно могућа, али ретко употребљавана средства (VEŠERKA 1996: 199; ЖИВОВ 2017: 329). Грчки књижевни језик је у домену птц. фразе утицао на однос ових конструкција и њихових конкурентних средстава изражавања, чиме је деловао на промену њиховог статуса унутар старословенског (VEŠERKA 1997: 377). Многе птц. конструкције су тако добиле стилски маркирану улогу поставши одликом књишког начина изражавања¹¹ од почетака словенске писмености, док су друге, испрва заједничке књижевном језику и вернакулару,¹² стицале статус књишког средства тек након њиховог губљења из вернакулара, тј. након њихове замене сентенцијалним структурама, или након трансформације кратких форми конгруентних партиципа у неконгруентне форме (герунде¹³). Понеке употребе птц.¹⁴ заузимале су периферну позицију унутар старословенског граматичког система, будући да се сматрају карактеристиком вернакуларног регистра синтаксичких средстава (VEŠERKA 1961: 107–108, 134).

Српскословенски језик високог стила реализован у делима сакралног карактера чува правилну, функционално разуђену и интензивнију употребу акт. птц. као номиналног средства, док се еволуција у њиховом функционисању, иницирана интерференцијом српскословенског и старо-српског вернакулара, у којем је процес преосмишљавања акт. птц. у друге форме спонтано настављен, најпре одражавала у књижевним текстовима профаног карактера. Стога птц. представљају област синтаксе у којој се најбоље испољава диференцијација не само између српскословенског и старосрпског регистра, већ и између вишег и нижег стила српскословенског, односно вишег и средњег стила српске средњовековне писмености.¹⁵

---

¹¹ Такав статус се може приписати птц. у функцији супстантива, атрибута или унутар конструкције асполутног датива, будући да је на њихово активирање (супстантивизирани птц.), повећану фреквенцију појављивања (детерминативни птц.) или ревитализацију (апсолутни датив) утицао грчки језик (уп. VEŠERKA 1965: 35, 45–56; ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2013: 64–65).

¹² Такав статус имају птц. у функцији предикативног атрибута (унутар конструкције акузатива са птц.), у функцији герунда и у позицији предикатива (уп. VEŠERKA 1961: 59, 72–74, 126).

¹³ Многи аутори говоре да описани процес адвербијализације партиципа у словенским језицима траје током XII и XIII века, и да се окончао у XIV веку. Он је потврђен како у старосрпском (BROZOVIĆ – IVIĆ 1988: 34), тако и у староруском (БОРКОВСКИЙ – КУЗНЕЦОВ 1963: 354–355).

¹⁴ Мисли се на птц. спојене са финитним глаголом везником / партикулом *и* и конструкцију апсолутног номинатива.

¹⁵ Овом приликом нашу пажњу усмерили смо на саме акт. птц., на њихове морфосинтаксичке, комуникативне и стилске карактеристике употребе, док су њихове конкурентне форме остале ван нашег интересовања.

3. КОРПУС. Истраживање је спроведено на издањима и рукописима српских средњовековних преписа старозаветних и новозаветних апокрифа, романа и повести. Међу текстовима су се нашли преписи из времена од XIV до XVII века потекли из рукописних књига насталих на простору од Хиландара до југозапада и запада штокавског говорног подручја.¹⁶ Овако осмишљен корпус обухвата различите писарске традиције које репрезентују различите приступе писаној речи.¹⁷ Анализирани текстови се међусобно разликују по својој језичкој и стилској реализацији,¹⁸ али припадају истом типу дискурса – наративима.¹⁹ То нам омогућава прави увид у дистрибуцију и фреквенцију птц. у зависности од типа и стила језика, а флексибилнија књижевнојезичка норма реализована у текстовима профаног карактера дозвољава нам да пратимо интерференцију књишких и вернакуларних црта у овом домену језичког система.²⁰ Такође, треба истаћи да се функционално-стилске одлике језика текста или групе текстова боље испољавају процентуално исказаним преференцијама писара ка употреби књишких средстава и степеном њиховог поштовања књижевнојезичке норме, него опозицијама присуство–одсуство неке црте (РАДОВАНОВИЋ 1996: 10; ЖИВОВ 2017: 460).

4. АНАЛИЗА. Преглед употреба акт. птц. у овом раду даје се према њиховим синтаксичким позицијама унутар којих су процентуално исказане иновације у њиховој реализацији на морфосинтаксичком плану. Поред тога, посебна пажња скренута је и на карактеристике њихове употребе на

---

¹⁶ Списак извора дат је на крају рада.

¹⁷ Тако је, на пример, запажено да се у текстовима насталим у оквирима хиландарске преводилачке школе реализује српскословенски вишег стила (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 306), док је у оним потеклим са запада штокавске територије запажен ранији продор вернакуларних елемената у књижевни језик (ИВИЋ 1986: 120; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 260).

¹⁸ У зависности од језика којим су писани и од степена поштовања књижевнојезичке норме, анализирани текстове смо разврстали на три групе: 1) текстови писани српскословенским вишег стила (ДАТ и СиИ), 2) текстови писани српскословенским нижег стила (НБС 53, Ник. 52, СА, БА и САТ) и 3) текстови писани у основи старосрпским језиком (ГА и РоТ).

¹⁹ Наративе, као тип дискурса, одликује следећа стратегија приповедања. Причајући по правилу о прошлим догађајима они теже да их искажу оним редоследом како су се и дешавали, разграничавајући притом главни наративни ток – који помера приповедање унапред – од споредног – у којем се ради мотивисања главне радње дају описи атмосфере, људи и простора.

²⁰ Ј. Грковић-Мејџор (2013: 56) истиче важност истраживање ове врсте текстова као секундарних извора за историју старосрпског језика, а В. М. Живов (1988: 57) за разумевање развојних путева руског књижевног језика новог типа.

комуникативном и стилском плану, узимајући у обзир и њихову дискурсну и контекстуалну условљеност.²¹

4.1. СУПСТАНТИВИЗИРАНИ И ДЕТЕРМИНАТИВНИ ПАРТИЦИП. У функцији именице или именичког детерминатора иступали су по правилу акт. птц. одређеног вида (уп. VEŠERKA 1961: 19, 38–39), што је забележено и у наративним текстовима писаним нижим стилом српскословенског, али не као обавезна карактеристика сваког текста. Индикативном се показује њихова контекстуална везаност за сакрални контекст, као у примеру: *начело премѣдрости страѣ гѣне · н разѣмъ бл҃глы творещиѣмъ* € (НБС 53, I: 466/3–6), или за гномске исказе унутар којих реферишу о уопштеним или неодређеним референтима, као у следећем случају: *не истръгѣн бо кѣпариса мѡ|д|(а), оstarѣвшѣ ѡмъ не трѣди се.* (СА: 39v/10–13). Срећу се и унутар устаљених фраза: *алеѣандръ ц(а)рь на|д| ц(а)рѣн. вѣсѣмъ жнвѣщи|м| вѣ иер(о)|с|(о)л(н)мѣ пниш* (СА: 85r/1–3). Фреквенција употребе тзв. „чланских” птц. конструкција у овим текстовима је процентуално занемарљива, те се може рећи да таква употреба за њих није својствена. Нешто чешће у њима срећемо атрибутски употребљене птц. – у сличним контекстима, као и њихове супстантивизирание форме: *они се чакъ подѣанѣ · оноѡмъ кон рабѣ храни · а госпѡждѣ ѡставѡ · каконо кон плѣтъ ѣмнраѡщѣ погѣлаѡ* (НБС 53, I: 506/2–6), *алеѣандръ ц(а)рь на|д| ц(а)рѣн с(ы)нѣ филипа ц(а)ра, н олимпѡдѣ ц(а)р(н)це. кѣ обрѣтаѡщи|м| се начелникѡ|м| еврѣнскаго г(о)|с|пѡства* (СА: 82v/14–83r/2), понекад и у контекстима који су захтевали кондензацију исказа: *н нар[е]че всем(ъ) имена н всем(ъ) вѣщѣмъ · лѣтаѡщиѣмъ рече* (НБС 53, IV: 374/42–43). У функцији именичког детерминатора забележена је и употреба птц. који не конгруира у роду, броју или падежу са својим антецендентом: *трѣ|х|сѣ сѣтворѡше ѣбы* (СА 26v/10–11), *ка александѣрѣ пѣнносоше прѣстѣнѣ египѡцке кралицѣ нѡѣще снѡѣ такоѣх...* (БА: 286/8–11), као и примери птц. у вернакуларној форми: *ѡа си сѣтъ пнхѡдѣкѣ аг(ъ)г(е)лн ѡд[ъ] земѣ.* (Ник. 52, I: 574/26). Забележен је и у текстовима на старосрпском²², нпр. *преѡгоы* *крал ѡкторѣ* (РоТ: 53/4; 53/5; 54/11), *леѣжѣкѡ* *внѣтеза* (РоТ: 63/24).

²¹ Како сведоче досадашња истраживања српскословенских споменика, неке употребе птц. су с временом бивале све мање синтаксички и комуникативно, а све више стилски мотивисане. Ова методологија, коју предлаже А. Корин (CORIN 1995: 259–260), налази се и у основи наших истраживања употребе апсолутног датива у српској средњовековној писмености (уп. КУРЕШЕВИЋ 2006; 2013а). Такође, показало се да се различите птц. реализације везују за различите сегменте унутар наратива као надређеног типа дискурса, као и да се у извесним случајевима може уочити и њихова контекстуална условљеност (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014).

²² Ови примери се могу објаснити утицајем књишког начина изражавања. То је могло бити условљено текстуалном или стилском нормом жанра, или пак индивидуалном одликом језика писара (уп. ГРКОВИЋ–МЕЛЏОР 2007б: 265).

Табела 1: Преглед фреквенције *супстантивизираних* и *детерминативних* *птц.* по анализираним текстовима

српскословенски										српскословенски										старосрпски									
вишег стила										нижег стила																			
ДАТ		СиИ		НБС 53		САТ		Ник. 52		СА		БА		ГА		РоТ													
супст. птц.	4/102	47/410	2/50	0/9	0/56	74/1367	8/645	2/311	0/55																				
	3,96%	11,46%	1%	0%	0%	5,39%	1,24%	0,64%	0%																				
	20,4% иже+птц.					1,2% иже+птц..																							
дет. птц.	12/102	37/410	5/50	1/9	8/56	169/1367	51/645	29/311	5/55																				
	11,76%	9,02%	10%	11,11%	14,29%	12,37%	7,91%	9,32%	9,09%																				
	8,3% у неконгр. форми	2,7% у неконгр. форми			50% у неконгр.. / верн. форми	27,52% у неконгр. форми	45,1% у неконгр. форми	86,21% у верн. форми	20% у верн. форми																				

супст. птц.= супстантивизирани партицип, дет. птц.= детерминативни партицип, неконгр. форма = некогруентна форма, верн. форма = вернакуларна форма

Иако се птц. у овој функцији спорадично срећу и у наративним текстовима на старосрпском, они су пре свега одлика књишког регистра. Показује се да фреквенција и дистрибуција употребе ових средстава, будући да је у вези са садржином текстова, није релевантан критеријум за разликовање вишег и нижег стила српскословенског. Друге карактеристике се показују диференцијалним: присуство „чланских” конструкција у функцији именице у тексту може да буде показатељ вишег стила, док на снижавања стила указује процентуално чешћа употреба детерминативног птц. у неконгруентном облику. Ван домена књижевнојезичке норме остаје употреба вернакуларне форме у овим функцијама.

4.2. АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У ФУНКЦИЈИ ГЕРУНДА (СЕКУНДАРНОГ ПРЕДИКАТА). У старословенском језику представљали су уобичајено средство за исказивање пратеће радње главног предиката са општим и неодређеним адвербијалним значењем у таутосубјекатским структурама.²³ Ово је најчешћа функција акт. птц. у анализираним текстовима. Како се конгруентни птц. у функцији герунда сматрају нормом књижевног језика високог стила, а њихове адвербијализоване форме²⁴ почев од краја XIV века одликом вернакуларног

²³ О морфолошким и синтаксичко-семантичким карактеристикама ове употребе акт. птц. у старословенском в. више у VEČERKA 1961: 116–118.

²⁴ У историји старосрпског језика почев од XIV века забележене су форме на *-he / -hi*, за акт. птц. през., и форме на *-vше/-vши*, за акт. птц. прет. и у позицији других падежа, што упућује на њихову адвербијализацију (уп. ДАНИЧИЋ 1874: 356–361; 375–380).

регистра, интерференција књижевног језика и вернакулара, која је била јача у наративним текстовима профаног садржаја, доводила је до појаве њихове адвербијализоване форме (герунда) у књишком фонетском лику. У наративним текстовима писаним нижим стилом српскословенског релативно често забележени су овакви примери: *зашо си бнѡ мене погѣбнѡ · лѣда дѣтища послѣшавѣши* (НБС 53, I: 41a/10–13), *и лѣтит се родѣ чл(овѣ)чь не ведѣше нѣтесо* (Ник. 52, I: 574/3–4), *и трѣбн гласовнн по подобнѣнн нареднѣ на сретеннѣ рнцланоу ндоше* (БА: 21a/7–10). Поред ових забележене су и форме које имају вернакуларни лик: *и не ѡт[ъ]поуѣшаѡу ю да роднѣ чѣдоу своѣ. нѣ моутѣкы варѣ родѣн* (Ник. 52, I: 570/20), *рнба тнрауѣн на сѣхѡ нзрннѣ се* (БА: 1096/4).

Табела 2: Преглед фреквенције *птц. у функцији герунда* по анализираним текстовима

српскословенски вишег стила				српскословенски нижег стила		старосрпски		
ДАТ	СиИ	НБС 53	САТ	Ник. 52	СА	БА	ГА	РоТ
53/102 51,96%	173/410 42,20%	26/50 52%	3/9 33,33%	17/56 30,36%	548/1367 40,12%	394/645 61,06%	186/311 59,81%	15/55 27,27%
		>10% у адв. форми	>60% у адв. форми	>50% у адв. / верн. форми		>50% у адв. / верн. форми	>50% у верн. форми	20% у верн. форми

адв. форма = адвербијализована форма, верн. форма = вернакуларна форма

На основу фреквенције употребе по анализираним текстовима може се закључити да су акт. птц. (или форме потекле од њих) у овој функцији стилски необележена средства – као веома погодно језичко средство у наративима, помоћу којих се постиже перспективизација догађаја, срећу се подједнако у текстовима писаним српскословенским и старосрпским језиком. Њихова употреба у адвербијализованој форми и књишком фонетском лику може се сматрати одликом нижег стила српскословенског, док употреба вернакуларне форме представља кршење књижевнојезичке норме.

4.3. АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У ФУНКЦИЈИ НЕЗАВИСНОГ ПРЕДИКАТА (САМОСТАЛНИ ПРЕДИКАТИВНИ ПАРТИЦИП). У одређеном проценту у свим анализираним текстовима забележене су и структуре у којима су кратке форме акт. птц. лишене своје основне комуникативне функције – исказивања пратеће радње главног реченичног предиката, те у којима се њихова употреба приближава независном предикату.²⁵ То је запажено у неколико случајева: а)

²⁵ Употреба кратких птц. у функцији независних предиката сведочи о губљењу њихове основне синтаксичке и комуникативне функције, те се та њихова употреба може посматрати једино на стилском нивоу анализе. Као таква она је

када се између акт. птц. и финитног глагола појављује везник *и*²⁶ и б) када се ове форме јављају у низу или стоје на месту где би се очекивао лични глаголски облик²⁷.

У нашем корпусу структуре са везником и између птц. и финитног глагола забележене су како у текстовима писаним књижевним језиком: *Ихннлатъ же шьдѣ къ цароу и поклонн се емоу. (СиИ: 269/22), вѣдѣши конѣ въ граѣ траѣ на вратѣ гроу нзыде сѣмъ црѣ нс конѣ (САТ: 380/7–8), сътворнѣши се адамоукоу образомъ и много блазнии мѣнѣ (НБС 53, IV: 375/25–26),* тако и у текстовима на старосрпском језику: *и зато кен Прѣкмоушь краљ не вѣровавъ и посла Парнжа Алѣсандра оу Грьке (РоТ: 42/10–11).* Са друге стране, употреба птц. у низовима била је својствена пре свега текстовима на српскословенском са дужим наративним пасажима²⁸ исказујући притом след догађаја: *се же повинованіе конѣ алѣсандръ видѣвъ. Ключѣ облоднѣвъ и къ нѣмѣхъ пришьдѣ. И сего осѣдлавъ и на нь вѣсѣдѣ. На коньско христаніе поаха (СА: 22v/15-23r/4),* или опис атмосфере: *алѣха[н]дрѣ оупражниае се на ѣченіа книжна. напѣдѣхъ і однѣю нзѣѣае всѣхъ за годнѣе. і шрганѣ велнкы нзѣѣае за дрѣго годнѣе. и о семъ же ненавѣдѣше его по[д](о)бны еѣхъ отроци въ сколи. (СА: 16v/7–15).* Последњи пример уједно сведочи и о томе да је у оваквим низовима могло доћи и до смене субјеката.

Табела 3: Преглед фреквенције *птц. у функцији независног предиката* по анализираним текстовима

српкословенски вишег стила				српкословенски нижег стила			старосрпски		
ДАТ	СиИ	НБС 53	САТ	Ник. 52	СА	БА	ГА	РоТ	
12/102	80/410	8/50	2/9	10/56	294/1367	119/645	74/311	15/55	
11,76%	19,51%	16%	22,22%	17,86%	21,51%	18,46%	23,79%	27,27%	
а)	41,67%	46,25%	100%	100%	100%	18,85%	52,94%	47,30%	100%
б)	58,33%	53,75%	/	/	/	81,15%	47,06%	51,35%	/

Показује се да употреба птц. повезаног са финитним глаголом везником / партикулом *и* није релевантна за диференцирање књишког и

потврђена и у текстовима писаним вишим стилем српкословенског (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 240–241, 246–247).

²⁶ Као одлика говорног језика, ове структуре потврђене су још у старословенском, чија фреквенција у каснијим споменицима расте (уп. VEŠERKA 1961: 134–137).

²⁷ У старословенским споменицима овакви примери су веома ретки (уп. VEŠERKA 1961: 93–98).

²⁸ Занимљиви су резултати компаративне анализе СА и ГА, који представљају две језичке верзије истог текста. У ГА, тексту насталом у процесу понародњавања првобитне српкословенске верзије текста, у великом проценту потврђена је употреба финитног глагола на местима на којима су у СА акт. птц. у низу. Преостале употребе акт. птц. у низу могу се објаснити утицајем предлошка, а не вернакуларном карактеристиком.

вернакуларног начина изражавања.²⁹ Са друге стране, употребе птц. у низовима, којима се не исказују синтаксички зависне нити комуникативно секундарне предикације, јесу стилско средство које диференцира књижевни језик од вернакуларног, али не и виши од нижег стила изражавања.

4.4. АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У ОКВИРУ КОНСТРУКЦИЈЕ АПСОЛУТНИ ДАТИВ. Ова конструкција је у старословенском представљала уобичајено средство за исказивање пратеће радње главног предиката са општим и неодређеним адвербијалним значењем у хетеросубјекатским структурама. Иако у великој мери синтаксички и комуникативно мотивисана, њена је употреба од почетака писмености представљала књишку црту (ВЕЋЕРКА 1961: 45–56).

У текстовима из нашег корпуса писаним српскословенским нижег стила потврђен је, међутим, и кореферентни апсолутни датив: нхсѡдѣшѣ жѣ кмѣ кѣ ннѣ рѣчѣ (СА: 155r/ 11–12), као и апсолутни датив у функцији независне реченице³⁰: ѣгда жндѡвѣ распѣшѣ г(ѡспѡд)а і(ѡ)у(ѡ)а х(ѡ)с(ѡ)т)а. н поѣтъ нѡ(а)н(ѡ) пр(ѣ)ч(ѡ)стѣ в(ѡ)городн)цѣ вѣ дом(ѡ) свѡн. рѡзѣш(ѡ)дшнѡ(ѡ) се ап(ѡ)с(ѡ)лом(ѡ) по землн. (НБС 53, II: 72/2–73/1). Тако употребљена, ова конструкција је често бивала са главним предикатом спојена везником / партикулом и: н тѣ ѣмѣ соушѣ кѣ рѣчѣ вѣ(ѡ)лѣшѣ се. кѣкоу(ѡ)пѣ сѣ рѣчѣ ннѣ н сѣ македонѡнѡн. н рѣчѣ дошѣ кѣ нѣмѣ вѣсѡ ц(ѡ)р(ѡ)тѣа западнаѡ. дарѣ ѣмѣ многѡн н бесѣѣннѣ прннесѡшѣ. (СА: 60v/15–61r /6). Употреба хипотактичких везника уз апсолутни датив у овим текстовима је веома ретко потврђена.³¹ Поред ових, у текстовима писаним нижим стилем срећу се и

---

²⁹ Томе у прилог говоре и резултати истраживања Ј. Грковић-Мејдор вршених на корпусу текстова који су писани како српскословенским вишег стила (уп. 2007а: 240–241) тако и старосрпским (уп. 2007а: 174–187). Ове структуре, иако имају вернакуларно порекло, ушле су и у књижевни језик. Оне заједно са герундски употребљеним птц. заправо представљају два хронолошка слоја исте дубинске структуре, при чему су структуре са везником / партикулом и примарније. Њихово коегзистирање сведочи о процесу превирања, тј. о процесу успостављања реченице са централизованим главним предикатом у којем је веома важну улогу играо и развој писмености (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007а: 183–184).

³⁰ Употреба кореферентног апсолутног датива као и апсолутног датива у функцији независне реченице сведоче о губљењу његове синтаксички и комуникативне мотивисаности и потврђују његов статус стилског средства у језику српске средњовековне писмености (уп. КУРЕШЕВИЋ 2013).

³¹ Употреба хипотактичких везника уз апсолутни датив потврђена је у старословенским споменицима малим бројем примера и то пре свега као маркер узрочног значења (уп. STANISLAV 1933–34: 22–23), док њихова фреквенција и репертоар расту у редакцијском периоду писмености. Како то запажа и В. М. Живов (2017: 343–344), то је пре свега била одлика текстова писаних вишим стилем (уп. КУРЕШЕВИЋ 2013: 446–447).

употребе апсолутног датива са партиципом у облику номинатива³²: ѡдѣвѣши же се нѣмѣ алѣксѣндрѣ калѣстенѣши оубѣн (СА: 24v/12–13), н се оуждающе намѣ мало вѣрѣмѣ. н се бис(тъ) гла(сь) оуѣ вншнаго небесе (Ник 52, I: 574/14–15); плачуще се чловѣкъ тому н ѡ днн гласъ его слншахмо (БА: 98a/6–8). У наративним текстовима писаним у основи старосрпским језиком ово средство је забележено само у формули сеимоу же снѣ бывшоу (РоТ: 57/12), при чему је и унутар формуле у одређеном проценту забележена адвербијализована форма партиципа свѣимоу тако бывѣши (ГА: 226/1).

Табела 4: Преглед фреквенције акт. птц. у оквиру конструкције *апсолутни датив* по анализираним текстовима

	српскословенски вишег стила				српскословенски нижег стила			старосрпски	
	ДАТ	СиИ	НБС 53	САТ	Ник. 52	СА	БА	ГА	РоТ
	13/102	45/410	1/50	1/9	3/56	154/1367	45/645	13/311	20/55
	12,75%	10,98%	2%	11,11%	5,36%	11,29%	6,98%	4,18%	36,36%
а)	15,38%	2,22%	/	100%	/	17,93%	31,11%	/	/
б)	15,38%	24,44%	100 %	/	100%	43,75%	48,89%	100%	100%
в)	/	/	/	/	100 %	4,14%	11,11%	30,27.	/
г)	/	/	/	/	/	9,09%	22,22%	69,23%	100%

а – кореферентни апсолутни датив, б – у функції незалежне речення, в – са партиципом у номинативу, г – у формулі

На основу компаративне анализе резултата изнетих у табели може се закључити да је апсолутни датив, осим унутар формуле, својство пре свега текстова писаних књижевним језиком. При томе, може се уочити унутрашња еволуција у његовом функционисању: од адвербијалног детерминатора ка функцији независне реченице, односно од средства којим се на комуникативном нивоу анализе маркира позадинска предикација ка неутрализацији те функције. Прве карактеристике се процентуално чешће срећу у текстовима вишег стила, а друге у текстовима нижег стила. Непотврђеност хипотактичких везника уз апсолутни датив у српскословенским текстовима нижег стила само говори у прилог редукцији његове адвербијалне употребе. Паралелено са овим, одликом српскословенских текстова нижег стила појављују се и друге иновације:

³² Употреба птц. у облику номинатива унутар ове конструкције представља иновацију у односу на класичну старословенску структуру апсолутног датива. У тој појави се крије утицај народног језика, који је могао да иде у два правца: са једне стране, у њој се, могуће је, огледа започети процес адвербијализације партиципа, а са друге стране, до ње је довела интерференција са апсолутним номинативом, функционално идентичним средством вернакуларног порекла (уп. КУРЕШЕВИЋ 2007).

процентуално чешћа употреба кореферентног апсолутног датива и појава партиципа у форми номинатива унутар конструкције.

4.5. АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У ОКВИРУ КОНСТРУКЦИЈЕ АКУЗАТИВ СА ПАРТИЦИПОМ. Као варијанта двоструког акузатива ова конструкција се у старословенском и редакцијским споменицима употребљавала у функцији објекатске допуне уз глаголе перцепције (видѣти, зрѣти, слышати) и уз глаголе интелектуалних радњи (вѣдѣти, разумѣти) (уп. VEČERKA 1961: 57–58). У време настанка словенске писмености била је продуктивна у говорној бази,³³ али је с временом, будући да се партиципом исказује секундарна предикација, као последица нарастајуће синтаксичке транзитивности, у старосрпском постепено била замењивана герундом, а потом и вербалном структуром (GRKOVIĆ-MAJOR 2018).

У нашем корпусу забележена је пре свега у текстовима писаним књижевним језиком.³⁴ Њена употреба како унутар директног говора (заѣтра же его хоцѣте видѣти на велнкѡ|м| коны з|д|рава н вѣ|с|(ѣ)ла назѣщаа, СА: 91v/7–10), тако и унутар наративних пасажа (прншѣдше же вѣ ц(а)р|с|кѣн дворѣ. алѣзандра на прѣстолѣ вносоѣ сѣ|д|(ѣ)ша видѣше, СА:37r/6–9) у великој мери доприносила је експресивности језичког израза. У појединим текстовима срећемо и употребу ове конструкције са адвербијализованим обликом птц. (герундом) у књишком фонетском лику: н видн зидѣ велнка вше себе к немѣ плазѣше се ва недоимни внѣв (БА: 138б/ 3–5), као и у вернакуларном лику: н видѣхъ дрѣгѣ агѣгѣн грѣдѣке н носеке празна скровница (Ник. 52, I: 574/29–30).

Табела 5: Преглед фреквенције акт. птц. у оквиру конструкције *акузатив са партиципом* по анализираним текстовима

српкословенски вишег стила			српкословенски нижег стила			старосрпски		
ДАТ	СиИ	НБС 53	САТ	Ник. 52	СА	БА	ГА	РоТ
2/102 1,96%	26/410 6,34%	6/50 12%	2/9 22,22%	10/56 17,86%	72/1367 5,24%	21/645 3,26%	7/311 2,25%	0/55 0%
/	/	>65% у адв. форми	/	>20% у адв. / верн. форми	<2% у адв. форми	>60% у адв. / верн. форми	100% у верн. форми	/

адв. форма = адвербијализована форма, верн. форма = вернакуларна форма

³³ То доказује њихова системска ослоњеност на конструкцију двоструког акузатива (уп. ПОТЕБНЯ 1958: 308–309), као и преводна техника, будући да су њом превођене грчке конструкције акузатив са птц. и акузатива са инфинитивом (уп. VEČERKA 1996: 196).

³⁴ Њене спорадичне потврде у ГА, у 100% случајева са птц. у вернакуларном лику, могу се оправдати утицајем предлошка који је био на књижевном језику.

На основу података изнетих у табели може се закључити да је употреба овог средства једна од црта која диференцира српскословенски од старосрпског регистра, док се одликом нижег стила може сматрати повећана употреба адвербијализоване форме птц. (герунда) у књишком фонетском лику уместо партиципа у оквиру ове конструкције. Употреба герунда у вернакуларном лику у оквиру ове конструкције остаје ван домена којим се дефинише књижевнojeзичка норма.

4.6. АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У ФУНКЦИЈИ ПРЕДИКАТИВА. Ову функцију имали су активни птц. који су се налазили на позицији обавезног конституента предиката у два структурна типа: а) уз фазне и комплексно транзитивне глаголе и б) уз глагол бити (VEČERKA 1961: 65–92). Уз глагол бити означавају су стање или радњу субјекта са конкретним семантичким реализацијама дуративности, итеративности и фреквентивности (VEČERKA 1961: 82). Будући архаично средство³⁵ они су већ у старословенским споменицима стилски маркирани.

Забележили смо их и у нашем корпусу: Н ѿ|т| того хбо д(ь)не вѣсѣгда вѣ недохмѣнѣн прѣбываѣ бѣ а лежа|н|дрьц(а)рь. (СА: 240г/8–10). И међу овим примерима бележимо употребу адвербијализоване форме: сннѣ мѡн ан^анѣ · да бѣдаѣтъ ѡчи твоѣ долѣ зрѣше · а горѣ внѣше (НБС 53, I: 476/8–11). Нису одлика сваког текста, већ представљају индивидуалну одлику језика писара.

Табела 6: Преглед фреквенције акт. птц. у функцији предикатива по анализираним текстовима

српскословенски вишег стила		српскословенски нижег стила				старосрпски		
ДАТ	СиИ	НБС 53	САТ	Ник. 52	СА	БА	ГА	РоТ
6/102	2/410	2/50	0/9	5/56	56/1367	7/645	0/311	0/55
5,88%	0,49%	4%	0%	8,93%	4,10%	1.09/%	0%	0%

Показује се да је оваква употреба акт. птц. стилско средство које може да диференцира књижевни језик од вернакуларног, док степен њихове конгруентности може да указује на виши односно нижи стил српскословенског.

5. ЗАКЉУЧАК. На основу дистрибуције и фреквенције појављивања синтаксичко-семантичких реализација акт. птц. унутар анализираних текстова јасно се издвајају употребе заједничке књишком и вернакуларном начину изражавања од чисто књишких. У прве се сврставају употребе акт. птц. у функцији герунда и структуре са везником / партикулом и између активног птц. (/герунда) и финитног глагола, које заправо представљају два хронолошка

³⁵ Подаци из раних словенских вернакуларних споменика потврђују њено словенско порекло (VEČERKA 1961: 68, 82).

слоја исте дубинске структуре, док књишки карактер имају све остале. Међу њима се уочавају особености које диференцирају виши од нижег стила српскословенског.

Супротстављање вишег и нижег стила српскословенског језика се на плану синтаксе акт. птц. најбоље изражавало степеном њихове конгруентности – процентуално чешће употребе неконгруентних акт. птц. у функцији адноминалног или адвербијалног детерминатора јесу црте које је допуштала норма српскословенског језика нижег стила, до којих је довела интерференција књишког и вернакуларног начина изражавања. Ти примери, са једне стране, сведоче о слободнијем односу писара према предлошцима неканонског карактера (тј. о његовом степену владања књижевнојезичком нормом), а са друге, о процесу адвербијализације птц. који се дешавао у вернакуларној бази. Поред тога, средњи стил се одликује и повећаном употребом партиципа и партиципских конструкција у функцији независног предиката, која указује на губљење њихове синтаксичке и комуникативне функције, те о оправданости њихове употребе једино на стилском нивоу анализе.

Највеће разлике међу стиливима се могу уочити на плану употребе конструкције апсолутни датив. Иако је од почетака писмености то књишко средство, на основу иновација на функционалном плану може се реконструисати еволуција његове употребе током српскословенског периода писмености: од средства снажно синтаксички и комуникативно мотивисаног до чистог стилског средства. Поред тога, нижи стил српскословенског се одликује процентуално чешћом употребом кореферентног апсолутног датива као и чешћом појавом птц. у форми номинатива унутар конструкције.

Будући да су уочене иновације, настале на основу заједничких унутарјезичких развојних процеса, потврђене и у староруској писмености (уп. CORIN 1995; РЕМНЁВА 1989; ЖИВОВ 2017: 328–464), закључујемо да се у овом домену језичког система може говорити о постојању изонорме црквенословенског језика нижег стила у оквиру ареала Православне Славвије.

Проучавање употребе акт. птц., тог типично књишког средства изражавања, у средњем стилу српске средњовековне писмености показује да је тај језик у великој мери пратио развојне процесе који су се дешавали у вернакулару. Они су се у средњем стилу манифестовали на два начина: у правцу смањења употреба акт. птц. у својству именских речи и истовремено у правцу пораста њихове прилошке функције, што је водило ка њиховој граматицизацији у чисто прилошке форме.

Извори

ДАТ: Дела апостола Томе у Индији (ЈОВАНОВИЋ 1998).

СиИ: Стефанит и Ихнилат (DANIĆIĆ 1870).

НБС 53: Зборник апокрифа и других састава. Београд: Народна библиотека Србије, РС 53, 1570–1580.

- I: Повест о Акиру Премудром (л.37а–556).
 II: Како се написа јеванђеље (ЈОВАНОВИЋ 2005а: 72–73).
 III: Како Давид написа псалтир (ЈОВАНОВИЋ 1999: 312–313).
 IV: О Адаму и Еви (ЈОВАНОВИЋ 2005б: 367–377).
 САТ: Слово о Александру Тројанском (МОЋУЛЈСКИЈ 1893).
 Ник.52: Зборник мешовите садржине. Збирка манастира Никољац, бр. 52,1485/95.
 I: Варухово открићење (ЈОВАНОВИЋ 1996: 568–574).
 II: Како се написа јеванђеље (ЈОВАНОВИЋ 2005а: 72).
 III: Како Давид написа Псалтир (ЈОВАНОВИЋ 1999: 308–309).
 СА: Српска Александрида (МАРИНКОВИЋ – ЈЕРКОВИЋ 1985: 1–614).
 ГА: Гајева Александрида. Загреб: Научна и свеучилишна књижница, S. M. 32F.15,1520–1540.
 БА: Берлинска Александрида. Берлин: Државна библиотека – Пруско културно наслеђе, Рукописно одељење [Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Handschriften abteilung], Ms. slav. quart 8, последња деценија XV века.
 РоТ: Роман о Троји. (RINGHEIM 1951: 35–75).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОРКОВСКИЙ, Виктор Иванович, Петр Саввич Кузнецов. *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1963.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*. Зборник радова I. Београд, 2007б: 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII века*. Београд: Државна штампарија, 1874.
- ЖИВОВ, Виктор Маркович. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаева (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва: Издательство Московского университета, 1988: 49–99.
- ЖИВОВ, Виктор Маркович. *История языка русской письменности. Том I*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2017.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. *Варухово открићење у преписима манастира Савине и Никољца. Српски језик – студије српске и словенске I/1–2* (1996): 557–574.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. *Дела апостола Томе у Индији према Хиландарском препису XIV века. Археографски прилози 20* (1998): 41–53.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Српски преписи апокрифа *Како Давид написа Псалтир. Археографски прилози 21* (1999): 299–313.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Српскословенски преписи апокрифа *Како се написа Јеванђеље. Неохеленско наслеђе код Срба I*. Зборник посвећен обележавању

десетогодишњице оснивања Катедре и седамдесетогодишњице њеног првог управника професора Миодрага Стојановића. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Асоцијација неохелениста „Јоргос Сеферис“, 2005а, 69–74.

ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Краћа верзија апокрифа о Адаму и Еви у српском препису XVI века. *Slavia* 74/2–3 (2005б): 367–377.

КУРЕШЕВИЋ, Марина. Апсолутни датив у српској средњовековној писмености. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 35–113.

КУРЕШЕВИЋ, Марина. О једној редакцијској иновацији у конструкцији апсолутног датива. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1 (2007): 245–256.

КУРЕШЕВИЋ, Марина. Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић (ур.), *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, 2013, 401–417.

КУРЕШЕВИЋ, Марина. Дискурсне и контекстуалне основе употребе номиналних средстава у Српској Александриди. Алановић, Миливој et al. (ур.), *Лексика–граматика–дискурс (Зборник у част проф. Вери Васић)*, Нови Сад: Филозофски факултет. 2014а: 327–342.

КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014б.

КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2016, 133–150.

МАРИНКОВИЋ, Радмила и Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида: свеска друга*. Београд: Српска академија наука (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.

ПОТЕБНЯ, Александр А. *Из записок по русской грамматике*. Тт. I–II. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Предговор. Милорад Радовановић (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, [1]–16.

РЕМНЁВА, Марина Леонтьевна. Конструкция ‘дательный самостоятельный’ как стилистически маркированное средство передачи временных значений. *Вестник Московского университета* 2 (1989): 33–41.

РЕМНЁВА, Марина Леонтьевна. *Пути развития русского литературного языка XI–XVII вв.* Москва: Издательство Московского университета, 2003.

ТОЛСТОЈ, Никита И. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.

*

BEEKES, Robert S. P. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995.

- BROZOVIĆ, Dalibor i Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- CORIN, Andrew R. The dative absolute in Old Slavonic and Old East Slavonic. *Die welt der Slaven* XL/2 (1995): 251–284.
- DANIČIĆ, Gjura. Indijske priče prozване Stefanit i Ihnilat. *Starine JAZU* II (1870): 261–310.
- GRKOVIĆ-MAJOR J. The development of perception verb complements in the Serbian language. J. Grković-Major, B. Hansen, B. Sonnenhauser (eds). *Diachronic Slavonic Syntax. The Interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors*. Berlin – Boston: de Gruyter, 2018, 339–360.
- LEHMANN, Winfred. The reconstruction of non-simple sentences in Proto-Indo-European. Paolo Ramat (ed.). *Linguistic reconstruction and Indo-European syntax: Proceedings of the Colloquium of the 'Indogermanische Gesellschaft', University of Pavia, 6–7 September 1979*, 113–144. Amsterdam: John Benjamins, 1980.
- MEJE, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- MIHALJEVIĆ, Milan. *Slavenska poredbena gramatika: 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- MOČULJSKI, W. Zur mittelalterlichen Erzählungs literatur bei den Südslaven. *Archiv für slavische Philologie* XV (1893): 377–380.
- RINGHEIM, Allan. *Eine Altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'État à Prague, 1951.
- STANISLAV, Jan. Dativ absolutný v starej cirkovnej slovančine. *Byzantinoslavica* V (1933–34): 1–112.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantino slavica* LVIII/2 (1997): 363–386.

III

КА МЕШАНОМ ЈЕЗИКУ

О ГРАНИЦАМА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА (ЖАНР, ПРОСТОР, ВРЕМЕ)*

Уобичајено се у литератури говори о томе да је српску средњовековну писменост, као и остале словенске писмености у оквиру културног круга *Slavia Orthodoxa*, одликовала хомогена диглосија, тј. функционално диференцирана употреба два језичка идиома – српске редакције старословенског језика (српскословенског) у функцији вишег стила изражавања, и српског вернакулара (у којем се одражавају црте штокавског наречја) у функцији нижег стила изражавања.

Међутим, треба имати у виду и то да су „штокавци, као носиоци српског језика, припадали двама културним круговима: већински кругу *Slavia Orthodoxa* и мањински кругу *Slavia Romana*. Та су се два културна круга на српском језичком простору преплитала и у културном и у језичком смислу, и то управо зато што је штокавштина, тј. *lingua serviana* (уп. ИВИЋ 1991: 207–222), како је овај идиом најчешће био називан у службеним документима на латинском или италијанском језику, функционисала као „језички мост” између двеју култура, упијајући утицаје и једне и друге.” (ПАВЛОВИЋ 2017: 169). Произилази да је део српске средњовековне писмености настао и у средини коју је одликовала хетерогена диглосија. Утицаји двеју културних зона могли су се осетити и на плану српскословенског језика.

Редакције старословенског језика се, да подсетимо, дефинишу као језички системи наслеђени из стсл. епохе фонолошки прилагођени одговарајућој говорној средини. Као такве оне се сматрају варијантама заједничког црквенословенског језика (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007а: 427). Наследивши старословенски граматички и лексички систем, оне су наследиле и његову основну функцију – богослужбену и функцију језика високе (црквене) књижевности. У науци се од друге половине XX века указује на то да је у оквиру редакција црквенословенског језика потребно разликовати њихове две основне варијанте (језичке реализације), оне које Пикио (ПИККИО 2003: 402) назива „язык славянского церковного богослужения” и „язык православного славянства”, Н. И. Толстој (2004: 5–22) – стари словенски књижевни језик и књишко-словенски језик староруског, старосрпског или старобугарског типа, В. М. Живов (1988: 49–99; 1996: 31–41) – стандардни и хибридни тип књижевног језика, а Ј. Грковић-Мејдор (2007: 443–459) – виши и нижи стил књижевног језика.

---

* Овај текст је послужио као део ширег излагања насловљеног *Осврт на историјске границе српског књижевног језика (жанр, простор, време)* у коауторству са Исидором Бјелаковић на Трећој интеркатедарској србистичкој конференцији одржаној 18. и 19. јуна 2022. у Тршићу.

Српскословенски језик¹ вишег стила (тј. српскословенски богослужбених књига) током читавог шестовековног трајања у тој функцији тежио је да остане непромењен, јер се као варијанта заједничког црквенословенског језика доживљавао једним од важних симбола православне културно-језичке заједнице. Ван богослужбене употребе, односно у оригиналним делима књижевног карактера (у службама, житијима српским светитељима, књижевним посланицама, похвалним словима и др.), али и у (црквено)правним делима (типичима, законправилима, указима), потом у делима историографског и нелитургијског наративног карактера (родословима, летописима, хронографима, повестима, романима, апокрифима и сл.), као и у оним научног карактера (медицинским, филолошким списима и др.), овај језик је имао своју унутрашњу и спољашњу динамику развоја.

Са дијатопијског аспекта посматрано, он се употребљавао на штокавском говорном подручју и ван територијалних граница српске средњовековне државе, а често и ван православно обележених конфесионалних граница, и то у делима која нису имала национални печат, већ су припадала фонду опште словенске литературе. „Посредством ове литературе Срби су, заједно с осталим православним Словенима улазили у широк круг европско-медитеранске културе, на овој лектури се васпитавали у хришћанској религиозности и стицали сва тада потребна знања из разних области. Била је то у пуном смислу речи ‘литература посредница’, како је назива Д. С. Лихачев.” (МАРИНКОВИЋ 2000: 8). Таквој литератури поред библијских текстова, припадају и средњовековни романи, повести и апокрифи.

Унутрашња динамика развоја овог језика водила је ка његовој вертикалној стратификацији која се испољавала у виду лепезе жанровски условљених стилова одређених типом, карактером и садржином текста (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б; 2012а). Сваки жанр² одликовао се одређеним регистром језичких средстава и правилима њихове употребе, односно конкретним релацијским односом конкурентних форми наслеђених из старословенског (нпр. номинално ~ вербално или књишко ~ општесловенско средство).

Са друге стране, спољашња динамика развоја српскословенског језика подразумевала је контакте између њега и њему функционално комплементарног штокавског вернакулара (у дијатопијској варијацији), што

---

¹ Српскословенски језик дефинише се као редакција старословенског језика, настала у процесу прилагођавања старословенског старосрпском (староштокавском) фонолошком систему (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 427).

² Н. Толстој (2004: 153) је све ове жанрове сликовито представио као нивое хијерархизоване пирамиде, која представља метафору свеукупне и панхронијски схваћене српске средњовековне писмености, у којој су они распоређени, почевши од врха ка дну, по принципу опадајуће сакралности. Она представља полазиште у описивању језичкостилских реализација у српској писмености.

је у резултату доводило до постепене промене норме српскословенског језика кроз време,³ али и до стварања регионалних норми.⁴

Стога осим о дијахронијским променама и дијафазиски (стилски) условљеним варијацијама говоримо и о дијатопијски условљеним иновацијама унутар српскословенског.

Оне су, иако присутне од почетака српскословенске писмености и у богослужбеној литератури, поготову на фонетско-фонолошком нивоу,⁵ нарочито карактеристичне за текстове профаног карактера настале у периоду под турском влашћу, када долази и до јаче диференцијације дијалеката, када је језички израз у великој мери зависио од образованости самог писара, од његовог односа према самом тексту који преписује, али и од утицаја који су допирали са простора где се неговала световна књижевност ренесансне инспирације (ИВИЋ 1986: 120; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 260). Губљење државности и временско удаљавање од ћирилометодијевске епохе у српскословенској писмености одразило се и на језички план: долазило је и до несистематског преплитања књишких и вернакуларних штокавских црта на свим нивоима у језику текстова из жанровски граничне зоне, односно до стварања *мешаног* српскословенско-српског (у дијатопијској варијацији) језика у којем долази до *ad hoc* мешања књишких и вернакуларних елемената на свим језичким нивоима. Појава мешаног језика са једне стране сведочи о слободнијем односу писара према предлошцима неканонског карактера, а са друге о непостојању јасне свести писара о разликама између књишких и некњишких црта у познијем периоду српскословенске писмености.

У историјскојезичкој литератури употреба мешаног језика, забележена је у појединачним текстовима из XVI и XVII века који жанровски припадају доњем делу Толстојеве пирамиде, као што су нпр. Хиландарски медицински кодекс, са простора југоисточне штокавштине (уп. ЈОВИЋ 2011), Слово Акира Премудрог из НБС 53 (КУРЕШЕВИЋ 2016; КУРЕШЕВИЋ – БЕЛАКОВИЋ 2018) и Берлинска Александрида (КУРЕШЕВИЋ 2021), са простора западне Босне и Поклоњеније часнаго гроба Гаврила Тадића, са простора централне Босне (уп. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2021).

Из свега реченог произилази да је сврсисходно у оквиру српске редакцијске писмености разликовати две групе текстова: једну коју чине они писани чистим српскословенским језиком (вишег или нижег стила, са варијацијама унутра норме), а другу они писани мешаним језиком у којем

---

³ Део књижевне норме постајале су језичке промене које су биле опште-штокавског карактера или су обухватале већину штокавских говора (ЈЕРКОВИЋ 1984).

⁴ Не треба запоставити ни чињеницу да је спољашња динамика норме делимично утицала и на унутрашњу, будући да је су нека средства, нпр. синтаксичка, постајала фреквентнија у одређеном стилу управо захваљујућу утицају вернакулара.

⁵ Уп. нпр. рефлексацију јата у Никољском јеванђељу са терена западне штокавштине и у Чајничком јеванђељу са терена источне Босне (ЈЕРКОВИЋ 1975: 117–123; KUNA 2008: 106–108, 117–121 ; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2012б: 24)

долази до *ad hoc* мешања књишких и вернакуларних елемената на свим језичким нивоима, при чему границе српскословенске писмености са лингвистичког аспекта, које се везују за штокавштину, не треба мешати са конфесионалним или државно-политичким границама.⁶

Наредни радови илуструју динамичност норме српскословенских текстова условљену различитим регионалним нормама и временом њиховог настанка.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*. Зборник радова I. Београд, 2007б: 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Средњовековно језичко наслеђе Босне и Херцеговине. *Језик и писмо у Републици Српској*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови. Књига XXIV. Одјелење књижевности и умјетности. Књига 13, 2012: 17–35.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Ка историјском речнику српског језика. Јасмина Грковић-Мејџор, Исидора Бјелаковић, Марина Курешевић (ур.). *Историјска лексикографија српског језика*. Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак – Матица српска, 2021, 11–24.
- ЖИВОВ, В. М. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаева (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва: Издательство Московского университета, 1988: 49–99.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу. Нови Сад: Матица српска, 1975.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Јужнословенски семинар за стране слависте* 33–34 (1984): 55–67.
- ЈОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- КРЕЧМЕР, Ана. О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији). *Јужнословенски филолог* 1–2 (2000): 543–559.

---

⁶ Тј. мора се претпоставити ситуација идентична оној каква је постојала на источнословенском терену, где су од најранијег периода у употреби поред народног били и црквенословенски и упрошћена варијанта црквенословенског, тзв. хибридни црквенословенски (ЖИВОВ 1988). Слична ситуација је постојала код Хрвата, на просторима где се неговала глагољска писменост, где се такође поред текстова писаних чистим чакавским вернакуларом разликују текстови писани чистим црквенословенским хрватске редакције, и они писани мешаним језиком (црквенословенско-чакавским) (CORIN 1991–’93: 177).

- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Стабилност и динамика синтаксичке норме српскословенског језика у српским преписима апокрифа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016): 7–23.
- КУРЕШЕВИЋ, Ф. Марина и Бјелаковић, Г. Исидора. Номинација лица у три преписа Приче о Акиру Премудром. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 66/2 (2018): 605–625.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Понародњавање језика у Берлинској Александриди на синтаксичком нивоу. Никитовић, Зорица (ур.). *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне, Хума и Травуније*. Бања Лука: Филолошки факултет: Филозофски факултет; Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2021, 355–378.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила, Средњовековна књижевност. Радмила Маринковић и др. *Кратак преглед српске књижевности*, Београд: Лирика, 2000, 7–24.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Српска лингвистика на почетку XXI века. *Јужнословенски филолог* LXXIII/3–4 (2017): 81–112.
- ПИККИО, Риккардо. *Slavia Othodoxa: литература и јазик*. Москва: Знак, 2003.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
- ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена. *Зде, у светому граду Јерусалиму: прилог проучавању језика српске путописне прозе*. Ниш: Филозофски факултет – Центар за црквене студије, 2021.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љубица, Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Цернић. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књига прва. Београд: Народна библиотека Србије, 1986.

*

- VAN DEN BERK, Christiaan Alphonsus. *Der „serbische“ Alexanderroman*. München: Wilhel Fink Verlag, 1970.
- CORIN, Andrew R. Variation and norm in Croation Church Slavonic. *Slovo* 41–43 (1991–`93): 155–196.
- KUNA, Herta. Srednjovjekovna bosanska književnost. *Formu Bosane: kultura – znanost – društvo – politika* 45, Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna. 2008.

ЈЕЗИК СЛОВА АКИРА ПРЕМУДРОГ
ИЗ РУКОПИСНОГ ЗБОРНИКА
НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ БР. 53*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Знатан део српског средњовековног писаног наслеђа, поред црквене литературе и дела оригиналног карактера, представљају зборници мешовитог садржаја.¹ У њиховом саставу срећу се различите врсте неканонских текстова: апокрифи, приповетке, чуда, гатарске врсте и сл. Ови текстови, преводног карактера, део су општесловенске литературе. За неке међу њима се чак може рећи да, будући тематски везани за средњовековну књижевност Истока и Запада, припадају светској књижевној баштини. Ова врста литературе чинила је незаобилазан део скоро сваке манастирске библиотеке и представљала је незаобилазну лектуру монаха.² Најстарији сачувани зборници овог типа потичу из XIII века,³ док се у наредним вековима, а нарочито од XV века, њихов број постепено повећава. Из овог податка могу се посредно извести барем два закључка, а то су: као прво, да је и на почецима наше писмености, када се она везивала за ужи круг људи, чланове манастирског клера или писаре из владараских канцеларија, постојало интересовање за литературу која је излазила из прагматиком задатих оквира, те која се преписивала и читала да би задовољавала радозналост и машту средњовековног човека, а као друго, да је ова врста литературе временом, а нарочито од XV века постајала све популарнија. Последње се може објаснити подједнако губљењем државности и слабљењем верске опрезности, што је директно утицало на повећану писмену продукцију апокрифних, фолклорних, легендарних и сл. тема. С тим у вези не треба да чуди чињеница што су овакви зборници сачувани више са западнијег подручја српског (штокавског) говорног подручја.

---

* Резултати овог истраживања објављени су у *Јужнословенском филологу* 72/1–2 (2016): 105–126. Овде се доносе у незнатно измењеној верзији.

¹ Нажалост, не постоји свеобухватан списак рукописних књига који би на једном месту побројао све споменике овог типа писане у основи српскословенским језиком.

² В. Ивошевић (1989: 54–57) описујући књижни фонд библиотека православних манастира у Боки Которској и Паштровићима каже, а ова констатација важи за све православне манастире, да оне садрже, поред теолошке литературе (ту поред богослужбене литературе спада и хагиографско стваралаштво, као и патристичка и хомилистичка литература), готово сва главнија дела из области друштвених наука, потом природњачке списе који припадају егзактним наукама, а добрим делом и домаћу и страну белетристику која је представљала својеврсну лектуру свештеника и монаха (ту убраја средњовековне романе и апокрифе).

³ Зборник попа Драгоља представља рукописни зборник овог типа и потиче с краја XIII века. Данас се чува у Народној библиотеци Србије под сигнатуром 651.

Нашу пажњу овога пута привукао је текст Слова Акира Премудрог, једног од најстаријих споменика светске књижевности, који се налази у оквиру Зборника апокрифа и других састава из Народне библиотеке Србије број 53 на л. 46–л. 56 насталог у трећој четвртини 16. века.⁴ За језик овог зборника у целини констатована је српска редакција босанског типа, на шта упућују неке палеографске, правописне и поједине фонетске црте. Такође, у језику зборника примећен је велики нанос црта из говорног језика штокавске основице на свим језичким нивоима (СТАНКОВИЋ 1980: 220; ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ и др. 1986: 117–118).

1. ПОВЕСТ О АКИРУ ПРЕМУДРОМ. Ова повест има источњачко порекло. Доводи се у везу са изгубљеним архетипом написаним у 5. в. п. н. е. у Месопотамији, од када потичу и сачувани папируси у египатском Елефантину, јеврејској колонији, на библијско-арамејском језику (ДУРНОВО 1931: 1; LOURIE 2013: 66). Данас је позната према сиријским, арапским, арамејским, грузијским, румунским и словенским преписима (ДУРНОВО 1915: 56). Најстарије сачуване редакције текста ове повести нису старије од 12. века, а на словенском терену од 15. века, мада се претпоставља да је архетип доста раније постојао (СТАНКОВИЋ 1980: 220). Касније, са откривањем зборника мешовите садржине бр. 29 из манастира Савине из око 1380. године, у којем се такође налази препис Слова, ова граница се померила на крај 14. века (БОГДАНОВИЋ –МИЛТЕНОВА 1987; КУЗИДОВА 2010). У литератури постоје размимоилажења у вези са пореклом словенске верзије текста – да ли је настала на основу грчког превода или директно са сиријског оригинала, као и у вези са местом настанка најстарије словенске верзија текста – да ли је настала на територији Бугарске, те се одатле ширила међу Источне и Јужне Словене или на источнословенском терену.⁵ О несумњивој популарности ове повести међу Словенима у средњем веку сведочи податак да је сачувана у десетак јужнословенских и у преко педесет руских рукописа (LOURIE 2013: 73). Текстолошким истраживањима установљено је да се међу словенским преписима може разликовати пет редакција овог текста: 1) најстарија словенска редакција са руском и бугарском подредакцијом, 2) друга руска, затим 3) друга српска редакција, те 4) трећа и 5) четврта руска редакција (LOURIE 2013: 74–76). Анализирани текст представља два релативно дуга

---

⁴ Каснијим детаљнијим увидом у оригинал текста установили смо да овим листовима претходи још један део који чини целину са издатим Словом о Акиру из овог зборника у СТАНКОВИЋ 1980. Ову грешку отклонили смо тако што смо целовит текст ове средњовековне приче поново објавили, в. КУРЕШЕВИЋ 2019.

⁵ Резиме ранијих становишта о овим темама даје Б. Лурије у свом раду (в. LOURIE 2013). Уп. такође и КУЗИДОВА 2010: 492–493.

фрагмента ове повести који припадају бугарској подредакцији⁶ најстарије словенске верзије текста, заједно са још осам преписа, од којих су четири написана српском, а четири бугарском варијантом црквенословенског језика (LOURIÉ 2013: 76–77).⁷

Интересантност сижеа ове приче, њена поучност и живописан стил излагања доприносили су њеном лаком памћењу и даљем преношењу, при чему је однос према оригиналном тексту био слободнији, што је условило и флексибилнији однос према језичкој норми.

2. ЈЕЗИК У ГРАНИЧНОЈ ЖАНРОВСКОЈ ЗОНИ. У условима хомогене диглосије, основне карактеристике српске језичке ситуације у средњем веку (в. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 443–459), унутар које је употреба српскословенског и старосрпског језика била функционално разграничена,⁸ ова врста литературе представљала је тзв. мешану зону, тј. граничну жанровску зону у којој није постојала тачно одређена употреба језика, већ су текстови унутар ње могли бити писани једним или другим језиком, као и мешаним језиком, што је зависило од односа аутора према тексту и теми о којој пише (ТОЛСТОЈ 1997: 20; ПИККИО 2003: 415–416; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 453; 2012).

У науци је више пута потврђено да је за српску средњовековну писменост било карактеристично функционалностилско варирање књижевнојезичке норме с основном поделом на два стила тог језика, виши и нижи (ГРИЦКАТ 1984–1985; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007б: 255; 2012). Притом се виши стил, карактеристичан за текстове литургијског карактера, одликује максималном конзервативношћу у односу на наслеђене старословенске

---

⁶ Како Б. Лурје наводи (LOURIÉ 2013: 76–77) термин ‘бугарска подредакција’ не упућује на језик конкретног споменика, већ на чињеницу да је текст настао на основу бугарског протографа.

⁷ Према тврдњама аутора (LOURIÉ 2013: 74–75), две дуго времена једино познате верзије ове приче међу Јужним Словенима, једна из Петрисовог глагољског зборника из 1468. године, а друга из ћирилског дубровачког зборника (*Лиbro од мнозијех разлога*) из 1520. године, припадају трећој текстолошкој редакцији, коју он назива (*друга*) *српска редакција*. Ова редакција је веома скраћена и текстолошки промењена у односу на најстарију.

⁸ Главне сфере употребе ова два језичка система биле су дефинисане основним погледом на свет средњовековног човека у којем је кључна дихотомија сакрално–профано. Тако се српскословенски језик употребљавао у текстовима сакралног карактера, а старосрпски у текстовима профаног карактера. Притом, треба да се има на уму да је српскословенски језик могао да продре и у сферу профаног, док уплив старосрпског у сакралну сферу није био могућ (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 451). Овај принцип је у основи пирамиде жанрова српске и руске средњовековне књижевности Н. И. Толстоја (2004: 153), помоћу које се условљеност употребе једног или другог језичког идиома у средњем веку у зависности од жанра лакше може схватити.

моделе, док је нижи стил, којим су писани нелитургијски и световни текстови, отворен за иновације пореклом из вернакулара. Отвореност нижег стила могла је водити и до његовог даљег раслојавања, тј. до појаве мешаног језика. Познато је да је на западу штокавске територије, тј. у Дубровнику, Хуму и Босни, раније него на истоку долазило до продора штокавских вернакуларних црта у црквенословенски (Ивић 1986: 120; Грковић-Мелџор 2007б: 260). У томе се могу видети и ране тенденције стварања књижевног језика на вернакуларној бази, тј. његове демократизације, на шта је утицала и општа атмосфера у којој су ти текстови настајали, а у којој су се осећали утицаји ренесансе.⁹ Будући да су се овакви текстови налазили у зборницима који нису имали ауторитативан карактер попут богослужбених књига, као и то да су писани у скрипторијама са периферије штокавског говорног подручја, тј. на територији штокавског говорног подручја која можда никада није била у саставу српске средњовековне феудалне државе, нити је била покривена организацијом српске православне цркве, употреба мешаног језика у њима задржала је периферан карактер и жанровски је спецификована.

Досада је познато да се међу српским средњовековним нелитургијским текстовима наративног карактера са најгрубљом поделом на текстове верског и световног садржаја могу срести они који су писани чистим српскословенским језиком, тј. његовом високостилском језичком реализацијом (нпр. Варлаам и Јоасаф¹⁰), потом они писани његовом нижом функционалностилском варијантом у чији језик слободније продиру наноси из живог говора (нпр. Српска Александрида¹¹), као и они писани скоро чистим старосрпским језиком (нпр. Роман о Троји¹²). Конкретна реализација језика у њима била је, у првом реду, садржински условљена:¹³ духовни роман се пише високим стилем српскословенског, витешки романи проткани хришћанском идеологијом нижим стилем тог језика, док у делима у којима нема хришћанске

---

⁹ Желала бих да скренем пажњу на речи И. Грицкат (1969: 16) којима она исказује слично размишљање о језику средњовековне белетристике: „За нас је овде важнија претпоставка да је тај фонд на српском земљишту био можда народнији по језику него што га неки од постојећих каснијих егземплара приказују, а још је битније то да је он, тај слабо познати, местимице само наговештени фонд, садржао доста услова да буде данас признат као модел неког раног вида књижевног језика. Он је, наиме, био формиран у нешто устаљенијем државно-политичком амбијенту, показивао је знаке консолидације стила, и то без толиког притиска туђинштине или артифицијелности као што је то био случај у верској и историјској књижевности.”

¹⁰ Уп. Грковић-Мелџор 2007а: 290–308, 397–412.

¹¹ Уп. Јерковић 1983; Курешевећ 2014.

¹² Уп. RINGHEIM 1951.

¹³ Поред жанра и садржине и други фактори су могли утицати на конкретан избор језика у овим делима, као што су нпр. намена текста, језик оригинала, литерарна школа која га је изнедрила, као и тип дискурса којем текст припада. В. више о томе у Курешевећ 2013: 124–125, али и у првом тексту ове монографије.

идеологије може да преовлађује старосрпски идиом. Будући да настајање ове врсте текстова није везано за конвенционализоване услове, сасвим је могуће да је у неким од њих долазило и до мешања ова два језичка идиома унутар истог текста. То је омогућавала хомогена диглосија унутар које су се два језичка система поимала као два стила истог језика (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007а: 444–445).

У наредном излагању намера нам је да на основу фонетско-фонолошке, морфолошке и синтаксичке анализе представимо језик поменутог преписа Слова Акира Премудрог у циљу употпуњавања представе о реализационим могућностима језика нелитургијске литературе која се у средњем веку читала и преписивала међу Јужним Словеним са штокавског говорног подручја. За потребе овог истраживања служили смо се дигиталним фотографијама рукописа¹⁴ као и издањем текста (СТАНКОВИЋ 1980: 222–225). Илустративне примере наводили смо са упућивањем на страну/ред у којем се пример у оригиналу налази.¹⁵

3. АНАЛИЗА

3.1. ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ПЛАН. Норма српскословенског језика на фонолошком плану добро је позната (ЈЕРКОВИЋ 1984). Фонолошки систем тог језика у 16. веку у великој мери одражавао је промене које су се десиле у говорној (штокавској) бази. Некадашњи гласови *јат*, *тврдо и* и *полуглас* су се изговорно прилагодили општештокавским рефлексима, док је правопис остао етимолошки. Једине књишке црте на овом језичком нивоу у текстовима са штокавске територије из 16. века тицале су се присуства слоготворног *л* у вокалском и група *шт* и *жд*, као рефлекса прасловенских **t̥* **d̥*, у консонантском систему српскословенског језика, док су се у српском народном језику, тј. на већини штокавске територије, употребљавали њихови рефлeksi у, *ћ* и *ђ* (ЈЕРКОВИЋ 1984: 57–62).

3.1.1. У тексту су, међутим, забележена бројна одступања од етимолошког правописа. Такве су, на пример, замене *ѣ>е*: *премѣдрости* (46v/4), *сѣхѣ* (46v/11), *грѣхѣ* (47r/1), *повѣлѣ* (47v/12), *повѣдаю* (48r/12), *неверѣанѣ* (48v/9), *на водѣ* (49v/10), *без вѣременѣ* (50r/4–5), *в. кнѣзѣ* (52v/2), *ѡвѣщаѣмѣ* (53v/2), *бѣсѣдаѣмѣ* (53v/3), потом замене *ѣ>и*: *ѡкаѣѣ* (50r/11–1,2), *кѣ женѣ* (55r/1), те замене *ѣ>н*: *бѣснаѣ* (52r/2), *потрѣбѣмѣ* (52v/8), *нѣ снаѣ* (50r/5), *приѣдаѣхѣ* (52r/6), *приѣдрѣмѣ* (55v/12), као и замена *ѣ>ѣ* у везнику *ѣрѣ* (47v/6), заменици *ѡ(т) ѣвѣ* (51v/8–9) и речици *нѣ* (49v/5). Такође, потврђено је и писање *н* уместо етимолошког *ѣ*: *тн* (47r/5), *слишѣѣмѣ* (48r/9), *вѣлн вѣ* (52v/4), замена графеме *н* са *ѣ*: *погѣѣнты* (54v/4),

¹⁴ Захваљујем библиотекарицама из Одељања за археографију Народне библиотеке Србије, а посебно проф. др Татјани Суботин Голубовић, што су ми уступили цеде са снимцима рукописа бр. 53 за потребе филолошких истраживања.

¹⁵ Том приликом су скраћене речи задржане, док је надредно слово спуштано у ред и стављано у обле заграде.

као и знака њ (на месту полугласника секундарно развијеног под утицајем вернакулара, етимолошког и оног у књишким категоријама) са л: *преиџдаръ* (46v/7), *сакоръ* (46v/11), *неверанъ* (48v/9), *вазиран* (49v/2–3), *под(б)анъ* (50v/3), *жизанъ* (49v/1), *добаръ* (49v/13), *прншадъ* (53v/4), *васен* (55v/10–11). Ретко, потврђена је и рефлексација *полугласника* карактеристична за македонски: *внсерно* (47г/12), *ког(д)а* (51v/12). Са друге стране, у тексту смо забележили *вокално л* у неколико примера: *цлѣтлнѣъ* (46v/8), (50v/8), *цлѣтнѣъ* (50v/12), *плѣтъ* (50v/5) и *гльбокъ* (55v/5), док његов народни рефлекс није потврђен.

3.1.2. Кад су у питању резултати прасловенских **t̥* **d̥* у тексту су у скоро подједнаком броју потврда забележени њихови и српскословенски (у 53,8%) и српски (штокавски) (у 46,2%) рефлекси. Српскословенски гласовни склопови се углавном везују за категорије речи и лексеме књишког карактера, какви су, на пример, облици активног партиципа презента: *творѣщнѣъ* (46v/5–6), *зрѣще* (47v/11), *видѣще* (47v/11), *слншѣши* (48г/9) и *ѡднрающѣ* (50v/6), императив глагола *повѣждъ* (51г/6), предлог *прѣж(д)ѣ* (51г/11), али се појављују и у речима: *госпож(д)ѣ* (50v/4), *оцѣшши* (54v/1) или *чюж(д)ѣ* (51v/6). Са друге стране, *к* за означавање гласа *ћ* и *г* за означавање гласа *ђ* срећемо претежно у речима из лексичког регистра народног језика или речима у народном фонетском / морфолошком лику: *властѣлнѣнѣъ* (47г/11), *кѣтнѣъ* (47v/2), *говорекн* (52v/4), *погѣшь* (50г/6), *нагѣшь* (50г/7), *погѣ* (52г/12), *погѣ* (53v/1), *вигн* (53г/9), *векѣ* (49г/1). Притом се у речима *погѣшь*, *нагѣшь*, *погѣ* и *погѣ* ради о обележавању гласа *ђ* насталог од од групе *јд*, што је одликовало само штокавске говоре (ИВИЋ 1994: 63). Два пута је на месту прасловенског **t̥* забележено слово *ч* и то у енклитичкој форми помоћног глагола *хтѣти* за творбу футура, што је као ортографско решење потврђено још у старосрпским документима из 12. и 13. века са територије Рашке, Босне и Дубровника (ИВИЋ – ЈЕРКОВИЋ 2008: 425): *че* (49г/12), (49v/1).

Забележена одступања са једне стране потврђују западноштокавску провенијенцију рукописа а са друге откривају слободнији однос овог писара према фонолошкој норми књижевног језика, какав је потврђен и на другим нивоима језичке анализе.

3.1.3. И друге фонетске црте потврђују истовремено присуство елемената српскословенског и вернакуларног језика штокавске основице, чија се дистрибуција не може везати за поједине делове текста, лексеме или категорије речи, нити се може рећи који елементи уопштено преовлађују.

а) У тексту су потврђени примери *-л* на крају слога или речи, као и примери у којима је дошло до замене *-л* > *-о*, од чега је ова друга типично штокавска особина (ИВИЋ 1994: 63, 88), са скоро подједнаком фреквенцијом: *вѣлнн* (47v/11), *ѡсѣл* (47v/13), *дрѣжал бн* (48г/1–2), *ѡтнннѡ* (53г/4), *навѣѡ* (53г/5), *положнѡ* (54v/9), *ѡбѣшнѡ* (54v/11).

б) *Вокално л* ниједанпут није замењено својим народним рефлексом: *ѡбѣлѣтннѣъ* (55г/6–7), *гльбокъ* (55г/5–6).

в) Предлог *въ* је у књишком фонетском лику потврђен 8, а његов народни рефлекс *оу* 19 пута. Предлог *въ* се по правилу везивао са именицом (а)омъ: (47г/3), (52г/12), (54в/12–13), (54в/5), али је забележен и уз именицу *страхъ* (53г/12–13), *полата* (50в/1), као и уз заменицу *сеѣ* (54г/5), док је његов народни пандан забележен уз следеће именице: *сѣхъ* (46в/11), (49г/4), *свада* (46в/13), (49г/6), *сѣдрѣтъ* (47г/1), (49г/6–7), *внрь* (47в/6), *лодостъ* (49г/4–5), *безѣмнѣ* (49г/5–6), *ладня* (49г/9), *каца* (50г/11–12), *дворъ* (52г/8), *старостъ* (52г/11), *ровъ* (55в/4), *братинъ* (54в/8), *добелнѣ* и *братѣнъ* (55г/7–8). Овај предлог у оба фонетска лика потврђен је чак и унутар исте реченичне целине: *снѣ мон ала(д)нѣ болѣ тн ѣ жнтн ѣ кацѣ безъ храдинѣ сѣ правдомъ · нежелн бес прав(д)ѣ жнтн въ полатахъ* (50г/10–50в/1).

г) У приближном броју примера забележене су и речи које садрже књишку групу *чт-* као и њен народни рефлекс *шт-*, што је такође специфика штокавских говора у односу на чакавске (ИВИЋ 1994: 89): *что* (51в/9), (47г/6), *почто* (54г/8), *защо* (50в/9), *за що* (47г/12), *що* (50в/10), (53г/3), (54г/5).

д) Предлог *от* је у књишком фонетском лику забележен у 2, а у народном у 4 примера: *от(т) зазора* (46в/12), *от(т) сеѣѣ* (51в/8–9), *от(д) рѣчн* (46в/13), *от(д) прав(д)ѣ* (49в/13), *от(д) жнта* (50г/1) и *от(д) вѣтере* (55г/4).

ђ) Међутим, у тексту је по правилу потврђено иницијално *въ-*, као и заменички корен *въс-* без извршене метатезе, који имају књишки карактер: *въннѣшн* (47г/2–3), *въпадаѣ* (53/13), *въсѣмъ* (47в/7–8), *въхъ* (55г/9–10), *въсакон* (52г/3), *по вѣсен* (55в/10–11).

е) У понеком примеру једначење сугласника по звучности је обележено и у правопису: *бѣс книгѣ* (47г/3), *прѣтѣшко* (49в/8), *бѣс прав(д)ѣ* (50г/13).

3.2. МОРФОЛОШКИ ПЛАН. Поред фонолошке, позната је норма српскословенског језика и на морфолошком плану (ЈЕРКОВИЋ 1984: 62–64). Она је подразумевала делимично усвојене (уопштене) иновације пореклом из говорне базе, и то оне које су имале општесловенски и општештокавски карактер, а потврђене су још у старословенском канону. Велики број каснијих иновација, који откривају општештокавску и ужу дијалекатску базу писара, факултативног је карактера, а њихово присуство у тексту нарушава морфолошку норму српскословенског језика и помаже у одређивању провенијенције рукописа (ЈЕРКОВИЋ 1984: 64).

У Слову је у великом броју категорија поред књишких забележено и присуство народних облика општештокавског карактера. У морфолошкој анализи осврнућемо се само на оне категорије у којима се јављају црте које одступају од књижевне норме, тј. код којих је забележено варирање књишких и вернакуларних наставака.

3.2.1. ИМЕНИЦЕ

3.2.1.1. *Лјд. именичке промене.* Код именица и придева некадашње **а* и **ја* промене у 4 примера потврђен је стари локативни наставак на *-ѣ < -ѣ:* на *воде* (49в/10), *ѣ ... рѣцѣ* (51в/5), односно на *-н* у некадашњим меким основама: *ѣ сваѣн* (46в/13), (49г/6), *по ... зѣмн* (55в/10–11). Иновације су забележене у

већем броју примера (5х) – у 2 примера забележен је наставак -н коднекадашњих тврдих основа¹⁶: на трапезни (48v/3–4), на мѣтне водни (49г/9–10)¹⁷, а у 3 примера наставак -ѣ у речима које су некада припадале меким основама¹⁸: х ѣтлє ладнє (49г/9), х кацє (50г/11–12). Код именица некадашње *о и *јо промене забележена је обрнута ситуација: књишки наставак -ѣ <ѣ је потврђен свега у 1 примеру: на сѣдє (48v/4), док је његов народни еквивалент -оу¹⁹ забележен у 7 примера: х мѣхх (46v/11), (49г/4), х безхмню (49г/5–6), по ... званију (50г/3–4), на дворх (50г/8), х мѣхтнвх члхх (50v/12), на ср(а)цх (50v/12), на полю (52v/5), (52v/11–12), (53г/11), х рохх (55v/4).

3.2.1.2. *Г јд., Н и А мн. именичке *а промене.* У тексту је у овим облицима по правилу забележен народни облик са наставком -ѣ²⁰: мѣдрє рѣтнн (48г/4), лѣдє рѣтнн (48г/6–7), мѣхатє женє (49v/4–5), бес кннгє (47v/3), (47г/11), д жѣпє (48г/1), ѡ(а) прав(а)є (49г/13), без храмннє (50г/12), бес прав(а)є (50г/13), силнє конскє (53г/11–12), до зємлє (53v/7), а само у једном случају и књишки наставак -н: кннгн (54г/3).

3.2.1.3. *И јд. именица *а промене.* У јединој потврди овакве именице потврђен је народни наставак -ѡм²¹: сѣ правѡмѣ (50г/12–13).

3.2.1.4. *Л јд. м. р. придевске промене.* У тексту је у овом облику у 2 примера потврђен облик са вернакуларним наставком -ѡмѣ²²: на полю ѡдорѡмѣ (52v/5–6), по прѣѡмѣ званију (50г/3–4), а у 2 примера облик са наставком -нмѣ или -нмѣ²³: на полю ѡдорскнмѣ (52v/11–12) и на го(с)поскнмѣ дворх (50г/7–8).

¹⁶ Према речима Ђ. Даничића (1874: 51), нови наставак -н се у овим именицама усталио у западним и јужним штокавским говорима тек после 16. века.

¹⁷ Скрећемо пажњу да је у синтагми нови наставак продоро само у промену именица, док се у промени придева чува стари наставак.

¹⁸ Ђ. Даничић (1874: 51–52) наводи да је прелажење именица некадашње *а у *ја промену и преузимање наставка -ѣ (>ѣ/н) у овом падежу било карактеристично за многе споменике из 14. и 15. века.

¹⁹ Ситуација у писаним споменицима, како наводи Ђ. Даничић (1874: 46–50), показује да је нови наставак -оу у овај падеж некадашње *о и *јо промене почео продирати од почетка 13. века, да би од краја 15. века у овом падежу потпуно преовладао. Према тврдњама П. Ивића (1994: 89) то је једна од штокавских црта чија се ареа простирања протеже и на запад, на чакавско или кајкавско подручје.

²⁰ Овај облик је у писаним споменицима забележен од почетка писмености (Даничић 1874: 16).

²¹ Он се, према потврдама Ђ. Даничића (1874: 37–38), у писаним споменицима почео јављати од почетка 13. века.

²² Према Ђ. Даничићу (1874: 183) овај наставак, пореклом из тврде заменичке промене, појављује се у писаним документима од почетка писмености.

²³ Можда би се овај облик могао довести у везу са књишким наставком -ѣмѣ, у којем се крије икавски рефлекс јата (-ѣмѣ > -ѣмѣ > -ѣмѣ > -нмѣ), код којег би се у другом случају радило о контаминацији са народним обликом (књ. -нмѣ и нар. -ѡмѣ > -нмѣ).

3.2.1.5. *Д и Л јд. ж. р. придевске промене.* У тексту је у два примера потврђен наставак -он, пореклом из тврде промене, као заједнички за тврде и меке основе, у следећим речима: чуж(а)о (51v/6) и вьсакон (52r/3), од којих се у првој несумњиво ради о наставку продрлом из говорне базе (уп. ДАНИЧИЋ 1874: 185). Међутим, у једној синтагми ж. рода потврђен је и облик са наставком -омъ: по вьсен земн одорскомъ (55v/10–11).

3.2.2. ЗАМЕНИЦЕ

3.2.2.1. *Личне заменице.* У промени ове категорије речи забележене су многе иновације пореклом из говорне базе. У промени личне заменице за прво лице потврђени су следећи облици према узусу народног језика: Н јд. њ (53v/1), (53r/9) и Д јд. к њени (55v/2), док се у другим облицима форме књижевног и народног језика поклапају. Лична заменица за треће лице ж. р. у А јд. потврђена је у облику ю (51r/10), а у једном непоузданом примеру потврђена је у енклитичком облику ѓ (46v/6)²⁴. Лична заменица за треће лице м. р. је у косим падежима по правилу забележена са иницијалним њ-: њнемъ (50v/10), под ннемъ (52v/1), кь немъ (53v/12), сь ннемъ (51r/8), (55v/7), немъ (55v/3), што је у складу са изговором ове заменице у народном говору, а ређе без иницијалног њ-: емъ (51r/6), его (52r/7), што има књишки карактер. У тексту су са великим бројем потврда забележени и енклитички облици ове заменице у Д јд. (6x): емъ (53v/7), (53v/8), (53v/5), (53v/13), (54v/12), (55v/10) и А јд. (7x): га (47v/6), (47v/7), (51r/9), (51r/11), (53v/2), (54r/9), (54r/10). Ови облици без сумње имају вернакуларно порекло (ДАНИЧИЋ 1874: 163, 168).

3.2.2.2. *Упитне именичке заменице.* У промени ових заменица запажени су у подједнаком броју потврда књишки облици: никто (46v/9), што (47r/6), (51v/9), потто (54r/8) као и облици пореклом из вернакулара штокавске основице (ИВИЋ 1994: 89): на кога (54r/3), що (50v/10), (53r/3), (54r/5), защо [защо, прим. М. К.] (47r/13).

3.2.2.3. *Упитна заменица кьи, кая, кою.* Једина потврда ове заменице у тексту јасно указује да је у косим падежима, под утицајем говорне базе, усвојена основа кон-: кою срацотъ (49v/5–6).

3.2.2.4. *Релативна заменица.* У свим забележеним примерима релативна заменица је имала вернакуларне облике: кон (49v/12), (50v/3), (50v/5), за коє (54v/8), сь конемъ (54v/10–11).

3.2.3. ГЛАГОЛИ

3.2.3.1. *Презент глагола.* У једином примеру за 1. л. јд. потврђен је облик по норми народног језика: љвѣштамъ (53v/2). У 2. л. јд. поред облика са књишким наставком -ши: хоѣши (46v/7), вьннѣши (47r/2–3), бѣдѣши (47r/6–7), ѡ(т)крнѣши (50v/11), почннѣши (52r/10–11) забележени су и они са народним наставком -шь: сеѣшь (48v/2), чюѣшь (49r/2), погѣшь (50r/6), нагѣшь (50r/7), не знашь (50v/9–10), (50v/11), (51v/9), бѣдѣшь (50r/2), (52v/11), не ѡ(т)говарашъ (54r/8),

²⁴ Пример је непоуздан јер није потпуно јасно да ли се та заменица односи на именицу *прецѣдрость* из претходног контекста. Могуће је, наиме, да је приликом преписивања дошло до испуштања неког дела текста.

хоцешъ (54v/4), можешъ (47v/6). У 3. л. јд. и мн. потврђени су подједнако и књишки облици са финалним -тъ: пожрѣтъ (47г/8), не расплаѣтъ (47г/9–10), бѣдѣтъ (47v/9), (48г/10), поведають (48v/1), не шгорѣаѣтъ (48г/5), хоцѣтъ (48v/10–11), (48v/12–13), (49v/6), ѡсплѣаѣтъ (49v/9), просѣтъ (51v/13), ѡгодѣтъ (52г/9–10), глѣ(т) (54г/3), као и народни без финалног -тъ: нѣа (47г/13), говорѣ (48г/5), (48г/7), (48г/8–9), поведаю (48г/12–13), не растѣнѣ (48v/8), лѣн (49v/12), не проговорѣ (50v/13), дѣрѣ (53v/14), оплѣтѣ (54v/6). Забележено је и сажимање вокалске групе у завршетку: оства (50v/4–5) и поѣѣла (50v/6), коѣ (52v/1). У 1. л. мн. потврђени су само облици са књишким наставком -ѣ: ѡкѣсѣѣ (55г/3–4) и ѡготовѣѣ (55г/2).

Такође, атематски глагол ѣтъ је у презенту у 7 примера потврђен у несажетом облику, што је особина и књижевног језика: ѣтъ (5х) и ѣн (2х), док је у сажетом, енклитичком, облику ѣ или ѣн потврђен два пута чешће (14х). За разлику од овог, глагол хотѣти је чешће потврђен у несажетој, књишкој, форми, а у 2 примера и у форми енклитике ѣ (49г/12) (49v/1).

3.2.3.2. *Императив*. Императив је, поред презента, веома чест глаголски облик у овом тексту. У свим примерима био је употребљен у облику 2. л. јд. Од глагола који су у књижевном језику императив градили по моделу атематских глагола, у тексту је потврђен глагол повѣѣти у књишком лику: повѣѣ (51г/6), док је глагол видѣти забележен у народном облику: вѣн (53г/9). Други глаголи су формално имали наставак -н, који је у књижевном језику код глагола треће презентске врсте имао гласовну вредност [-jī]. Правопис нам не дозвољава да закључимо да ли је у тим случајевима дошло до губљења финалног [-i], тј. да ли се ти облици изговарају са финалним [-j], као у народном језику, или су задржали и књишки изговор: не ѣлан (49v/4), не вѣнѣн (49v/3), не во ѣ (51г/13), не ѣвѣнѣн (51v/2–3) итд.

3.2.3.4. *Аорист*. У тексту је су потврђени облици аориста у 11 случајева. Међу забележеним облицима глагола у аористу издвајају се два која имају народни фонетски лик, тј. облик: поѣ (53v/5) и даѣ (53г/2).

3.2.3.5. *Имперфект*. У оба глаголска облика у имперфекту забележено је сажимање вокала у основи: ѡдѣ(ѣ)ѣѣ (52г/5) и не ѣнаѣ (52г/13).

3.3. СИНТАКСИЧКИ ПЛАН. Норма српскословенског језика је на синтаксичком нивоу била жанровски условљена: у текстовима култног/црквеног карактера реализовала се строга норма, са наслеђеним основним реченичним обрасцима из старословенског језика, док се у текстовима световног карактера испољавала флексибилна и динамична норма, тј. норма која је, са једне стране, подразумевала прилагођену употребу језичких средстава типу, намени или садржају текста, а са друге, била отворена за иновације пореклом из вернакулара (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 2007а: 431–436; КУРЕШЕВИЋ 2016а: 122). Како би смо на најбољи начин описали синтаксичке одлике језика овог текста, у наредном излагању представимо употребу инфинитива и активних партиципа, као и основне одлике зависносложене реченице (начин њеног исказивања и репертоар везника),

будући да се у тим доменима овог дела језичког система књижевни језик и вернакуларни највише разликују (Грицкат 1968: 39; Грковић-Мелџор 2007а: 144–149).

3.3.1. УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА. Инфинитив је у овом тексту забележен у следећим употребама:

а) у склопу футура (2х): *ѿ ... погѣнѣти* (49г/12–13) и *ѿ ... растоѣнѣти* (49в/1–2). Примери граматикализованог футура као категорије, будући да га књижевни језик не познаје,²⁵ несумњиво су у текст продрли из вернакулара, а познато је да је тај процес на целом штокавском терену окончан још у 14. веку (Грковић-Мелџор 2013: 148).

б) унутар модалних имперсоналних структура, са глаголом **jestь / byti*, са значењем објективне неопходности или могућности, које су потврђене у старословенском (ВЕЋЕРКА 1996: 239, 249), а ретко и у другим старим словенским језицима (Грковић-Мелџор 2007а: 200): *ако ти є самѡмѣ попраѣнѣ бити* (51в/13–52г/1) и *вн(с) слншатн по васѣн зѣмн...* (55в/10–11). Иако прасловенског порекла, обе структуре су веома архаичне и у тексту имају стилски набој.

в) у конструкцији са рефлексивно употребљеним егзистенцијалним глаголом у којој се морфемом *сѣ* имплицира уопштени агенс: *нѣ нма сѣ заѣо [за ѡ, прим М. К.] покрѣстн нн к ѿѣмѣ прикѣзати* (47г/13–47в/2). Ова структура, будући непотврђена у старословенском и редакцијским језицима, представља иновацију која сведочи о балканским процесима који су захватили јужнословенске језике,²⁶ а која је у језик овог текста могла доспети из предлошка (бугарске или македонске провенијенције).

г) у функцији глаголске допуне уз *модалне* глаголе, и то уз *хѡтѣти* (5х): *аѣѣ хѡѣѣшн бити* (46в/7), *ако лн мѣ погѣнѣти хѡѣѣш* (54в/4) и уз *моѣти* (2х): *ѡрѣ га моѣѣш са(м) ѡвалѣти а нѣ моѣѣ га сѣ всемѣ племенѡмѣ нѡвалѣти* (47в/6–8), потом уз глагол *крѣтаѣа*²⁷ унутар таутосубјекатских структура *лѣшн* (1х): *лѣгоѣш спати* (55г/10–11), и уз глаголе *говѡреѣа референцијалног карактера*²⁸ у функцији императива (5х), чија је употреба у старословенским споменицима, према речима Р. Вечерке (ВЕЋЕРКА 1996: 85), била инспирисана грчким

²⁵ Познато је да се будуће време у старословенском исказивало облицима презента, што је зависило од контекста (тзв. прости футур), или перифразом сачињеном од глагола *идѣти*, *хѡтѣти* или *начати* и инфинитива глагола (тзв. сложен футур) (ГРАМАТИКА 1993: 301–308; ВЕЋЕРКА 1993: 175–176). Овакво стање наслеђују и редакцијски језици.

²⁶ Продирање глагола *имати* у егзистенцијалне структуре јесте одлика балканског језичког савеза (ДЕМИРАЈ 1994: 182).

²⁷ Уз ове глаголе се као конкурентно средство инфинитиву среће и *да*-реченица, која је потврђена у двоструко више примера и то у оквиру хетеро-субјекатских структура: *велн ти прѣти кѣ нѣмѣ да тѣ дарѣѣ* (224/24–25), тако и у оквиру таутосубјекатских структура: *некаѣ погѣ кѣ ѡѡѣ моѡмѣ да га ѡвѣѣѣѣѣ* (224/19).

²⁸ У истим синтаксичко-семантичким условима, али у више него двоструко мањем броју потврда (2х) потврђена је и *да*-реченица: *велн вн царѣ синѣгрѣѣ да бѣѣѣѣ...* (224/7–8), *велн ти ти царѣ синѣгрѣѣ да бѣѣѣѣ...* (224/10)

оригиналима. Уп. нпр. велн тн црѣ синагрѣфъ прѣнтѣ къ немѣхъ (53г/10–12), велн тнн црѣ синагрѣфъ главѣхъ ѡцѣщнн н ѡ(т)нстн... (54г/13–54в/1).

На основу потврђених примера може се закључити да се инфинитив у овом тексту доминантно користи у словенском духу, те да неке његове употребе сведоче о процесима који су у вернакулару увелико поодмакли (нпр. граматикализација футура или исказивање егзистенцијалног значења помоћу конструкција са глаголом *имати*), док су се друге очувале традицијом иако имају књишко порекло (нпр. инфинитив у функцији императива).

3.3.2. УПОТРЕБА АКТИВНИХ ПАРТИЦИПА. Активни партиципи су у овом тексту забележени у следећим употребама:

а) у функцији именице у свом супстантивизираном облику (2х): и разѣмъ блгѣтворѣщнмъ є (46г/5–6), и слншѣщн рѣкошѣ (48г/9).

б) у функцији именичке одредбе (4х): ѡбогъ мѣжъ а мѣдаръ на сѣде сѣден (48г/3–4), кон плѣтъ ѡмнрающѣхъ погѣбала (50в/5–6), да бѣдѣтъ ѡтн твоє долѣ зрѣще а горе вндеще (47в/9–10).

в) у функцији герунда (11х) исказујући семантички различите адвербијалне одредбе реченичног предиката, начинску (2х): не ндн на саборѣ смее се (46в/10–11), (49в/3), временску (6х): помало ѡдає много нмѣнна хошѣтъ растѣннн (48в/9–11), и тамо шь(а) безъ времена не снн (50г/4–5), као и ону којом се уводи директни говор (3х): напнсн ан(а)данѣ -в- кннзе єднѣ посла къ ратанѣ царѣ н алонѣ а говорекн (52в/1–4), а трѣтню даде г(с)нѣ своємѣ царѣ синагрѣфѣ а говорє (53г/1–3).

Док су активни партиципи доминантно забележени у функцији герунда, што је заједничка системска одлика књижевног и вернакуларног језика, њихове релативно ретке потврде у функцији именице и именичке одредбе имају књишки карактер.

3.3.3. ИСКАЗИВАЊЕ РЕЧЕНИЧНЕ СУБОРДИНАЦИЈЕ. Књижевни језик је за исказивање реченичног субординираног садржаја располагао већим бројем изражајних средстава. Он је поред финитних реченица, иста значења могао да исказе и нефинитним средствима, при чему су нека међу њима имала изразито књишки карактер. У вернакулару је, насупрот томе, владао вербални начин изражавања (GRKOVIĆ-MAJOR 2010; КУРЕШЕВИЋ 2016а: 65).

У тексту за исказивање субординираног реченичног садржаја доминирају финитна средства (зависне реченице). Забележена нефинитна средства (инфинитив и активни партиципи) употребљена су у складу са системом словенског језика, док вештачке нефинитне конструкције за исказивање појединих субординираних значења, попут конструкције апсолутни датив или инфинитивних конструкција са єже или везником, нису потврђене (в. параграфе 4.1. и 4.2.). У тексту је забележена и конструкција двоструког акузатива, једна од архаичних стратегија прасловенског порекла (уп. ПОТЕБНЯ 1958: 301) за исказивање допунског реченичног садржаја: блгата мѣжа богатѣства ра(а) мѣдра поведая а ѡбога мѣжа ѡбожѣства ра(а) лѣда поведаятъ (48г/11–13).

У отклону од књишких конструкција и одабирају оног средства из синтаксичко-семантичког регистра књижевног језика које је постојало и у вернакулару огледа се један од начина приближавања тог језика говорним обрасцима (Грковић-Мелџор 2007а: 433–434). Ослонац на говорне моделе много изразитије се осећао у начину формализовања зависносложеног реченичног комплекса (Курешевећ 2016б). У тексту су потврђени реченични комплекси унутар којих су успостављени семантички транспарентни хипотактички односи чији формални експонент јесте употреба семантички спецификованих везника (в. доле табелу 1). Понекад се исказивање хипотактичког реченичног садржаја ослањало на употребу корелатива или емфатички употребљених партикула чија употреба јесте карактеристика говореног језика. Уп. нпр: аще мн ѿгодити ѿ а(д)нањ то ти починешн съ мнромъ ѿ старости своен (52г/9–12), ако ѿ аљжѿ, а ти вниг самъ (53в/9–10), оникн е властелѣникъ бес кнѣге каконо вѣсерно зръно непроврѣтено, ... а онакое кметикъ бес кнѣге каконо старъ плоть без по(д)порна (47в/10–47г/4).

Табела 1.

4. ЗАКЉУЧАК. Циљ овога рада је био да филолошком анализом, спроведеном на фонетско-фонолошком, морфолошком и синтаксичком нивоу, утврдимо да ли је и на штокавском терену могло долазити до мешања

старосрпских (штокавских) и српскословенских црта на свим језичким нивоима, као што се то дешавало на источнословенском терену или код Хрвата на просторима на којима се неговала глагољска писменост, а да се притом не ради о натрућености књижевног језика елементима из вернакуларног језика (што је дозвољавала и норма књижевног језика нижег стила), нити о вернакулару у којем су присутне и црте књижевног језика.

Филолошка анализа језика текста Слова Акира Премудрог из рукописног зборника бр. 53 Народне библиотеке Србије из 1570–1580. године, за који је у целини потврђена српска редакција западноштокавског типа (ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ 1986: 117) показала је да је у њему долазило до таквог прожимања црта на свим језичким нивоима, те да се не може рећи који језик преовлађује. Оно што је притом важно истаћи јесте то да међу вернакуларним цртама на фонетском и морфолошком плану доминирају општештокавске црте, карактеристичне за раздобље до XV века (ИВИЋ 1994: 55–65). Штокавске иновације каснијег датума²⁹ у овом тексту нису потврђене, што не значи да их у другим текстовима истог рукописног зборника нема. Издвајају се ретке црте које нису општештокавског карактера, а које сведоче о провенијенцији писара или су у језик *Слова* продрле из ранијег македонског / бугарског предлошка.³⁰

Са функционалностилског аспекта може се рећи да је стил овог текста сличан језику средњовековне нелитургијске наративне прозе у којем се у већој или мањој мери преплићу традиционални књижевнојезички обрасци са обрасцима карактеристичним за говорни језик или усмену књижевну традицију.

Мешавина црта пореклом из два језичка система у резултату је доводила до стварања својеврсног језичког амалгама. Неки аутори тај језик називају хибридни сматрајући га секундарним језичком системом који се у одређеним књижевнојезичким срединама могао до извесне мере стандардизовати (MATTHESEN 1984: 47; ЖИВОВ 1988: 56). То се постизало тако што се у низу сличних текстова срећу исте црте које су на тај начин градиле језичку традицију жанра.

Даљим истраживањима требало би обухватити и друге текстове из овог зборника, како би се утврдило да ли је таква употреба језика карактеристика само овог текста, или целог зборника. Истраживање би потом требало проширити и на друге зборнике сличне провенијенције и садржине како би се утврдило да ли је употреба мешаног језика у српској средњовековној писмености имала одређену традицију и да ли се везивала

---

²⁹ Мисли се пре свега на губљење гласа *х*, ново јотавање, појаву нових наставака у дативу, инструменталу и локативу множине, као и на друге промене које су доводиле до дијалекатске диференцијације штокавских говора (уп. ИВИЋ 1994: 65).

³⁰ Првима припадају икавске рефлексације *јата*, а другима ретке вокализације некадашњих *полугласника* у *е* или *о*, изостанак *емпентетског л* у лексеми *земља*.

само за одређену територију. На тај начин би се стекао још бољи увид у унутрашњу и спољашњу динамику развоја нашег средњовековног језика књижевности, тј. да ли се у средњем веку могу разликовати само функционалностилски варијетети српскословенског језика или је варирање било и територијално условљено. Филолошка проучавања текстова писаних оваквим (мешаним/ хибридни) језиком могу имати и шири значај: у великој мери могу помоћи у реконструкцији ранијих стадијума језичког развоја националних језика, у појединим срединима могу чак открити и путеве развоја књижевног језика новог типа, а свакако су значајна и за откривање језичке свести тадашњих говорника (ЖИВОВ 1988: 57).

Извори

Зборник апокрифа и других састава. Београд: Народна библиотека Србије, РС 53, трећа четвртина XVI века: л. 46–л.56.
СТАНКОВИЋ, Радоман. Слово Акира Премудрог (препис из 1570 / 1580. године). *Археографски прилози* 2 (1980): 222–225.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије, Анисава Милтенова. Апокрифният сборник от манастира Савина, XIVв., в сравнение с други подобни южнославянски ръкописи. *Археографски прилози* 9 (1987): 7–30.
- ГРАМАТИКА: *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. И. Дуриданов (ред.). София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.
- ГРИЦКАТ, Ирена. О неким видовима историјскојезичких истраживања (на српском материјалу с краја 17. и почетка 18. века). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XI (1968): 39–45.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха. *Јужнословенски филолог* XXVIII/1–2 (1969): 1–35.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I. Београд, 2007б: 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О функционалностилској раслојености српскословенског језика. *Кирило-Методиевски студии* 21 (= Средновековни текстове, автори и книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), София: Българска академия на науките, Кирило-Методиевски научен център, 2012: 288–299.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студиије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. Хиландарска повеља Стефана Немање у светлу српске средњовековне диглосије. *Стефан Немања – преподобни Симеон*

- Мироточиви*. Беране: Епископија Будимљанско-никшићка, Манастир Ђурђеви Ступови – Београд: Институт за историју уметности, Филозофски факултет: Институт за српски језик САНУ, 2016, 189–198.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII века*. Београд: Државна штампарија, 1874.
- ДЕМИРАЈ, Шабан. *Балканска лингвистика*. Скопје: Логос-А, 1994.
- ДУРНОВО, Николай. *Материјали и изследованія по старинной литературѣ. Къ исторіи повѣсти объ Акирѣ*. Москва: Синодальная типографія, 1915.
- ДУРНОВО, Николай. *Дубровничкиј список Повести од Акире*. П.о. из: *Iz Dubrovačke prošlosti: zbornik u čast M. Rešetara*. Jadran, Dubrovnik, 1931.
- ЖИВОВ, В. М. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаева (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва: Издательство Московского университета, 1988: 49–99.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ИВИЋ, Павле. *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- ИВИЋ, Павле, Вера Јерковић. Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века. Јасмина Грковић-Мејџор (прир.). *Студије из српске средњовековне писмености. Целокупна дела Павла Ивића VI*. Сремски. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008: 361–588.
- ИВОШЕВИЋ, В. Библиотеке православних манастира у Боки Которској и Паштровићима. Душан У. Мартиновић (ур.). *Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе Ђурђе Црнојевић, 1989: 53–104.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. *Српска Александрида / Академијин рукопис (бр. 352): палеографска, ортографска и језичка истраживања*. Београд: САНУ, 1983.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Јужнословенски семинар за стране слависте* 33–34 (1984): 55–67.
- ЛОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- КРЕЧМЕР, Ана. О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији). *Јужнословенски филолог* LVI/1–2 (2000): 543–559.
- КУЗИДОВА, Ирина. Преписът на повестта за Акир Премъдри в ръкопис N° 29 от манастира Савина (около 1380 г.). пѣнне цало георгиу. *Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Г. Попов*, София, 2010: 492–510.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у Српској Александриди са функционалностилског аспекта (на примерима исказивања темпоралних односа). *Зборник Матице српске за славистику* 84 (2013): 121–140.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика. Јасмина Грковић-Мејџор, В. Ружић (ур.). *Српски језик и његове*

- норме: дијахроно-синхрони аспекти. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2016а: 64–82.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*, 11–13. XII 2013, Institut für Slawistik, Universität Wien, 2016б.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Уз целовито издање Приче о Акиру Премудром из рукописног зборника бр. 53 Народне библиотеке Србије. *Зборник Матице српске за књижевност и језик LXVII/1* (2019): 165–177.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2* (1977): 1–21.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПИККИО, Риккардо. *Slavia Orthodoxa. Литература и јазик*. Москва: Знак, 2003.
- ПОТЕБНЯ, А.А. *Из записок по русской грамматике*. Том I–II, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. Слово Акира Премудрог (препис из 1570/1580. године). *Археографски прилози* 2 (1980): 219–227.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Slavia Orthodoxa I Slavia Latina* – общеевропейское в литературно-языковой ситуации. *Вопросы языкознания* 2 (1997): 16–23.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику (у вези са развојем жанрова у старој српској књижевности). *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, 2004: 148–156.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љубица, Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Цернић. *Опис ћириских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књига прва. Београд, 1986.
- *
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010: 63–74.
- CORIN, Andrew R. Variation and norm in Croatia Church Slavonic. *Slovo* 41–43 (1991–93): 155–196.
- LOURIÉ, Basil. The Aḥiqar, Its Slavonic Version and the Relics of the Three Youths in Babylon. *Slovène* 2 (2013): 64–117.
- MATHIESEN, Robert. The determination of norms (a problem in the diachronic study of Church Slavonic). Henrik Birnbaum (ed.). *American contributions to the Eight International Congress of Slavists*. Zagreb – Ljubljana, 1984: 483–493.
- RINGHEIM, Alen. *Eine Altserbische Trojasage*. Prague-Upsal, 1951.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II: Die innere Satzstruktur*. Freiburg: Weiher Verlag, 1993.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.

НОМИНАЦИЈА ЛИЦА У ТРИ ПРЕПИСА ПРИЧЕ О АКИРУ ПРЕМУДРОМ*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Познато је да је старословенски лексикон садржао како старији слој прасловенског лексичког фонда¹ (око 50%, према ЛЬОВ 1976: 77) тако и нову лексику,² насталу током превођења и даље редактуре преведених текстова (ЕФИМОВА 2011: 28). Наведени механизми настављају да живе и у наредном, редакцијском периоду српске писмености, чиме се лексикон константно богатио.

Када су у питању лексеме за именовање лица, најстаријем лексичком слоју припадају форме чије порекло и творбена структура указују на прасловенску старину. То су просте, неизведене речи (нпр. сынъ, отьць, мати, дѣждь, жена и сл.), потом речи изведене помоћу продуктивних или непродуктивних афикса (нпр. вѣжника, прадѣдъ, вѣждъ, пастѣухъ / пастырь и сл.), старе сложенице (нпр. чловѣкъ, вѣкѣда и сл.), или речи које су још у доба прасловенског позајмљене из других језика (нпр. кѣназь, господъ и сл.) (ЕФИМОВА 2011: 28–40). Део иновативног фонда овог лексичког слоја чине лексеме настале за потребе превођења одговарајућих грчких речи, и то пре свега, (1) изведенице, од којих су најбројније оне грађене помоћу следећих суфикса: *-ik(ъ)/*-ьnik(ъ) (нпр. свѣтъникъ, грѣшникъ), *-tel'(ъ)/-itel'(ъ) (нпр. гонитель, цѣлитель), *-ьs(ъ) (нпр. творьць, слѣпыць), али и (2) сложенице, међу којима су многе настале у процесу калкирања, (нпр. златооустъ, богословъ, самовѣдъць, нноплеменьникъ, вѣсѣдъръжитель, законооучитель итд.) (ЕФИМОВА 2011: 54–115).

Диференцијација лексике на стару и нову у великој мери потпомогнута је резултатима истраживања спроведених на преводним књижевним текстовима профане тематике из редакцијског периода писмености. Приликом њиховог превода или преписивања писари се, наиме, нису строго држали оригинала, већ су бирали реч која је њима блиска или творбено прихватљива, што је било дозвољено према узусима средњовековне писмености. У том смислу, књижевни текстови профаног карактера представљају не само богат извор за грађу историјског речника српског језика

---

* Овај рад је написан у коауторству са Исидором Г. Бјелаковић и објављен је у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик* 66/2 (2018): 605–625.

¹ Међу овим речима разликујемо оне општесловенског и дијалекатског карактера које, са генетског аспекта посматрано, могу да се диференцирају на изворно словенске лексеме и позајмљенице (ГРКОВИЋ-МЕЉДОР 2001: 24).

² Наведеној лексичкој скупини припадају позајмљенице (грецизми и семитизми), форме настале књишком творбом (новостворене речи настале коришћењем продуктивних словенских афикса, тзв. књишки неологизми) и калкови (ГРКОВИЋ-МЕЉДОР 2001: 24).

него и за проучавање односа наслеђа и иновација у погледу творбених модела заступљених у њима. Посебно интересантним за истраживање чине се они модели који су били продуктивни у говорној бази старосрпског језика, који су заступљени у лексици докумената овог профила, а не представљају део наслеђа старословенске епохе.

2. КОРПУС. Прича о Акиру Премудром, одабрана за корпус нашег истраживања, спада у преводну књижевност профаног карактера. У српској средњовековној писмености позната је на основу неколико преписа који потичу из периода од XIV до XVI века (ЈОВАНОВИЋ 2012: 314). Текст ове приче источњачког, старојеврејског порекла³ појављује се најчешће као двосаставни – садржи (1) наративни део (причу о Акиру, саветнику асирско-вавилонског цара Синагрифа, који није имао своју децу па је усвојио сестрића којем је пожелео да пренесе сву своју животну мудрост) и (2) гномски део (Акирове поуке сестрићу Анадану).

Досадашња истраживања јужнословенских преписа ове повести показују да међу њима постоји слабо текстолошко јединство и језичко-стилска уједначеност (LOURIÉ 2013; КУЗИДОВА 2012). За ово истраживање одабрана су три српска преписа текста о Акиру Премудром, различита како у погледу времена и места настанка тако и језика на којима су написана. Најстарији је савински препис (у даљем тексту *Сав.* 29) из 1380. године, познат на основу издања И. Кузидове (2010: 499–506) и писан српскословенским језиком нижег стила.⁴ Други је препис из Дубровачког ћирилског зборника из 1520. године (у даљем тексту *Либро*), познат по издању М. Решетара (1926: 48–55) и писан народним језиком штокавског типа (РЕШЕТАР 1952). Најмлађи анализирани препис потиче из треће четвртине XVI века. Налази се у Зборнику апокрифа и других састава Народне библиотеке Србије бр. 53 (у даљем тексту *НБС* 53), а потиче са терена западне Босне (ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ и др. 1986: 117). Иако је део наведеног текста приређен (в. СТАНКОВИЋ 1980: 222–225), за потребе овог истраживања служиле смо се

---

³ У литератури се доводи у везу са изгубљеним архетипом написаним у 5. в. п. н. е. у Месопотамији, од када потичу и сачувани папируси у египатском Елефантину, јеврејској колонији, на библијско-арамејском језику (ДУРНОВО 1931: 1; LOURIÉ 2013: 66).

⁴ Карактеристика нижега у односу на виши стил српскословенског језика јесте његова тежња да се, остајући у домену норме књижевног језика, приближава вернакулару у виду одклона од књишких категорија (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 433). Поред тога, одликом нижег стила сматра се и отвореност књижевнојезичке норме за иновације пореклом из вернакулара на свим језичким нивоима, чиме тај језик бива редакцијски маркиран. Ово потврђују испитивања синтаксичких особености тог текста (уп. КУРЕШЕВИЋ 2017).

дигиталним фотографијама⁵ оригинала. Писан је српском редакцијом, босанског типа, у чијем се језику одражава веће присуство говорних елемената на свим језичким нивоима (ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ и др. 1986: 117; КУРЕШЕВИЋ 2016), што је одлика мешаног (српскословенско-старосрпског) типа језика.

Према текстолошким истраживањима Б. Лурјеа (2013: 74–76), анализирани преписи припадају двома различитим редакцијама текста: најстаријој словенској верзији са руском и бугарском подредакцијом (Сав. 29 и НБС 53) и другој српској редакцији (Либро). Другу српску редакцију, за разлику од прве, одликује знатно скраћивање текста, посебно у делу са поукама.

Имајући све то у виду, у фокус овог истраживања поставља се анализа лексема за номинацију лица у три наведена српска преписа текста о Акиру Премудром како би се утврдило (1) којем слоју лексике ове именице припадају, (2) који творбени модели међу њима доминирају, (3) које се иновације у том сегменту лексичког система могу уочити у односу на старословенску епоху, те (4) да ли се могу уочити варијације у избору лексике и у начину творбе међу преписима.

Анализиране су све регистроване лексеме овог тематског профила, без обзира на порекло и тип творбеног модела којим су настале (и просте и изведене речи). Приликом овог истраживања нису узете у разматрање именице које означавају лична имена (Ѕкирѣ, Ѕнагѣиѣ и сл.), називи за божанства (богѣ, господѣ и сл.), као ни супстантивизирани придеви (глоуѣвъ, слѣпѣ, блѣжнѣи и сл.). Све ексцерпирани лексеме⁶ дате су у форми речника, са подацима о потврђености и њиховој фреквенцији у сваком од преписа (датој у заградама уз скраћену ознаку за документ), као и са значењем посведоченим у корпусу. Уз то, наведени су и подаци о томе у којим је речницима⁷ дата лексема регистрована. Значење речи илустровано је једном потврдом из сваког преписа у којем је забележена. Издвојене лексеме су потом анализиране са лексичко-семантичког и творбеног аспекта, као и с обзиром на њихову спојивост са другим лексемама (колокабилност).

---

⁵ Текст се у рукопису налази на л.37–л.55. Захваљујемо библиотекарицама из Одељења за археографију Народне библиотеке Србије што су нам за потребе филолошких истраживања уступили компакт-диск са снимцима рукописа бр. 53.

⁶ Одредница је навођена у оном лику у којем је потврђена у тексту, а тамо где је реконструкција непоуздана, будући да лексема није регистрована у основној форми или је доследно скраћивана, стављана је звездица, при чему је лексема дата према фонолошкој норми српскословенског језика из 12. века.

⁷ За поређење смо одабале следеће речнике: СС 1999, М 1970, Д 1863–184, РЈАЗУ 1880–1976, РСАНУ 1959–, што нам је омогућило да пратимо иновације у овом домену лексикона на хронолошком, семантичком и творбеном плану.

3. Речник именица за номинацију лица у три преписа приче о Акиру Премудром

- боларь / боляринь* 'веломожа, великаш, великодостојник'
 Сав. 29 (2), Либро (2) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: н приз ва болярн свое 47v/V.8;
 Либро: и-призва к-себи своие виећнике и-властеле и-боларе 35a/53
- братъ 'брат'
 Сав. 29 (2) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: оѣѣ мѣн ѡгоныть мѣ оѣнне братоу докѣдоу предають нмѣнне свое 42v/III.15
- вельможь 'велможа, великаш, великодостојник'
 Сав. 29 (4) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: побегоше вельможи фараоновн 50v/VII.88
- внѣшникъ 'саветник, саветодавац; члан неког већа'
 Либро(1) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Либро: и-призва к-себи своие виећнике и-властеле и-боларе 35a/53
- вitezъ 'витез, храбар ратник, племић нижег реда'
 НБС 53 (1) -, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 НБС53: додеаше мн витезѣн глаю|¹⁰ще нзѣн нн конюхъ твон 42б/9
- владыка* 'господар, старешина; владар, поглавар'
 Сав. 29 (1) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: ганѣ мон н влѣко мон да коѣ зло створишь исль акы^мю 43v/III.50
- властелиникъ 'властелин нижег реда'
 НБС 53 (1) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 НБС53: онникн |¹¹ є властелиникъ бес кннѣ .. |¹² каконо енсерно зрьно
 непр|¹³окрътено не нма се за що | |^{47б} повръстн · нн к ѣмѣх привез|²ати 47a/11
- властель / властелинъ* 'велможа, великаш, великодостојник'
 Либро (4), НБС 53 (2) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Либро: и-призва к-себи своие вијећнике и-властеле и-боларе 35a/53;
 НБС53: седе акиръ на кона н зъѣ б|²нчь великъ н начѣ бити влас|³теле вѣланкѣ н
 малѣ ѣхѣ 42б/2
- врагъ 'непријатељ, противник'
 Сав. 29 (1) СС, М, -, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: нже ро^мль нскоудьнлн то мнн мн (!) прѣ^а врагн сконмн похолень (!) бѣдѣтъ
 39г/II.27с
- господинъ* 'господар, старешина'
 Сав. 29 (18), Либро (16), НБС 53 (20) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: сноу не р цн тако г^ань мон. безоумень ю^с. азъ моудръ исль. 39г/II.28a;
 Либро: и-рече акиръ г^ане царѣ... 34б/46;
 НБС53: тако мн є послао г^ань |¹⁰ мн црь фараонъ да мѣ |¹¹ пошлѣхъ хнтра мѣжа
 38a/9
- господарь 'господар; домаћин'
 Либро (1) -, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Либро: онаки-ми-си ти мени био каконо-ие ниегдие господаръ осла
 злиемъ оужемъ привезао 36б/77

- госпожда ‘госпођа, господарица’
 НБС 53 (1) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ (≠)
 НБС53: сонн се чакъ п|³оодаѣнь (!) • ономъ кон равъ |⁴хранн • а госпождаѣ оста|⁵бла
 • каконо кон пльть |⁶ѣмраюшъ погъбала 50б/4
- госпоѣа ‘госпођа, господарица’
 Либро(1) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Либро: тои си подобанъ томъи човиекъ кои племенитъ госпоѣу оставла а-
 рабъ храни 33а/21
- гость ‘гост’
 НБС 53 (1) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 НБС53: ѣготовиць в’еръ • гостем|³ъ стемъ монь 55а/2
- дѣвница / днѣвца ‘девојка; неударена жена; девица’
 Сав. 29 (1), Либро (1), НБС 53 (2) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: н помн двцъ монъ нже дьжн не знаше 45г/IV.2;
 Либро: изиде жена његова водеѣи собом з диевица 34б/47
 НБС 53: да ме оплете жена ц|⁷оа • н трнста дѣвницъ опл|⁸аченъ ѣ братинъ 54б/7
- дѣлатель / делатель ‘онак који ради, радник’
 Сав. 29 (5) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: се делателнѣ съпоустнаѣ ксьмъ н тн даван каменые н варъ 50v/VII.82
- днеларь ‘онак који ради, радник’
 Либро (2) -, -, РЈАЗУ, РСАНУ (≠)
 Либро: носите клакъ и-ками и-дриевие и-парижинъ да диелари не-стоие
 36а/67
- дѣтнкъ / дѣтнкъ / днѣтнкъ ‘а) дете, б) дечак’
 Либро (4), НБС 53 (2) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 а) Либро: луда диетиѣа послушав 35а/55
 б) Либро: и поведе собом диетиѣа јасина 35б/60;
 НБС53: н понесоста дѣтнка |⁹ ѣ ѣко н поче ѣпнтн говорѣ 42а/8
- дѣтницъ ‘дете’
 Сав. 29 (1), НБС 53 (1) СС, М, Д, -, РСАНУ (≠)⁸
 Сав. 29: о како те погоуѣнѣ прѣмоудры акирнѣ светъннѣ мон. дѣтница послѣшавъ въ
 ѣданъ чакъ погоуѣнѣ те. 48г/V.25
 НБС 53: зѣмънн светн|³нѣ како те погъбенъ • лъ|⁴да дѣтница послѣшавшн 39а/3
- дѣца/ днѣца ‘деца’
 Сав. 29 (1), Либро (1), НБС 53 (1) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29 та бо ѣсть млатъ дѣцамъ твоимъ 41г/II.62;
 Либро: а-що-ие w^л-днѣце твојиѣмъ не-проси ѣ-мене ѣ-тебе иесть
 сестричиѣа анаданъ...32а/2;
 НБС53: тоѣхъ се |⁹ вн н мала дѣца доидсала 40а/9
- дѣте/ днѣте ‘дете’
 Сав. 29 (1), Либро (1) -, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ
 Сав. 29: и встроѣте дн кокош ннѣоу(!) н нандѣте ѣсно дѣте 49v/VI.25;
 Либро: акиръ премудри книжникъ сатвори бракъ са-женомъ својомъ ѣ
 листа и-не-имаше диетета 32а/1

⁸У РСАНУ (II: 458) потврђена је само форма *дјетиште*.

дрѣгъ ‘друг, пријатељ’

Сав. 29 (23), Лиbro (9), НБС 53 (6) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Сав. 29: н рѣхъ дроугоу моѣмоу ѣмѣже бехъ прѣданы погубленнѣ 45v/IV.15

Лиbro: и-говораще-мѣ дрѣже мои вѣрни 34б/48

НБС53: н прѣстѣпн дрѣгъ |⁹ акрѣвъ къ царѣ снѣгѣ |¹⁰х 39а/8

жена а) ‘жена’; б) ‘супруга’

Сав. 29 (8), Лиbro (6), НБС 53 (5) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

а) Сав. 29: жнѣ съ злою женою 40г/II.75а;

Лиbro: ни-не-жели мѣжате жене не-знаш-бо кою срамотѣ на-тебе хоѣе навести 33а/26

НБС53: боле ти се ѣ |⁹ возити хъ оутѣе ладѣ на |¹⁰ мѣтне водни нежелн зл |¹¹е жене съветъ казати 49а/10

б) Сав. 29: лоуби н женоу свою ѿв сего срѣца 41г/II.62;

Лиbro: имаи свѣсть са-женомъ своимъ 32б/16

НБС53: да мѣ оплече жена м |⁷ога 54б/6;

завистникъ ‘онај који завиди, завидник, завидљивац’

НБС 53 (1) СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

НБС53: егѣа сѣдѣш |³ съ завистникомъ на трѣпе |⁴зѣн · не зазѣран да ти хлѣбъ |⁵ въ хстѣхъ не огорѣваеъ 48б/3

златарь ‘златар’

НБС 53 (1) -, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

НБС53: а златара караѣхъ |⁹ нзведеше на поле · н ѿ секошѣ |¹⁰ мѣ главѣ 55б/8

кметникъ ‘великаш, при чему се деминуцијом истиче потчињеност владару’

НБС 53 (1) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ (≠)

НБС53: а онако ѣ кметникъ |³ бес кнѣге · каконо старѣ пл |⁴отъ безъ поѣпорна 47б/2

книжникъ ‘књижник, познавалац закона / светих књига, мудар човек, учењак’

Лиbro (2), НБС 53 (2) СС, М, Д, РЈАЗУ,

РСАНУ(≠)

Лиbro: акире велики книжничѣ и-свѣтничѣ 35а/55

НБС53: зѣравъ |² акирѣ прѣмѣдѣри книжнѣ |³че 54а/2;

конѣхъ ‘коњушар’

Сав. 29 (2), Лиbro (2), НБС 53 (3) -, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Сав. 29: коноуѣ царѣвъ 49v/VII.4;

Лиbro: не-такамъ конѣхъ ѣнчар-би могао гѣнѣхъ потрѣбѣхъ оправити 35б/62

НБС 53: ѣ садѣ набекан |⁸ъ конѣхъ снѣгѣрифа цѣра 41б/8;

кѣн ‘ћерка’

Лиbro(1) -, -, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Лиbro: ако-ли-би кѣн била прѣстила-би сѣхъ на-ме хъ-данѣ смѣрти монѣ 32а/2

ловасъ ‘коњушар’

Лиbro(1) -, -, -, РЈАЗУ, -

Лиbro: пониженъ иесть дрѣгъ гѣна твога иере-ие к-мени посла ловаса w^л-своихъ друзиехъ 35б/62

люды/люди ‘људи’

Сав. 29 (1), НБС 53 (1) -, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Сав. 29: ч то бнѣши люѣ моѣ 50v/VII.89

НБС53: н слншавши рѣтнн |⁶ люди рекоше 46а/6;

матн / матеръ 'мајка'

Сав. 29 (2), НБС 53 (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Сав. 29: та во кѣтъ маты децѣмъ твоимъ 41г/II.62;

НБС53: н не забн|³ван възънхання матре св|⁴ое 51б/3;

мѣжъ а) 'човек'; б) 'мушарац'

Сав. 29 (3), Либро (6), НБС 53 (8)

СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

а) Сав. 29: беззаконьни мѣжъ паѣт се а праведныкъ вѣстаѣтъ 38v/II.16:

Либро: безѣманъ мужъ а-безѣмне рѣчи говори 33б/36

НБС53: а ѣбога мѣжа ѣбожъ ||^{48б} стѣ ра^а лѣда поведають 48а/13

б) Сав. 29: нзидн протикон м не н пондн двѣ мѣжъ нже мѣжн не знаше 45г/IV.2;

НБС53: нан є веке мѣжн на |⁴ жень 41а/3, 41а/6.

мѣстѣннкъ 'онај који се свети, осветник'

Сав. 29 (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ,⁹ -

Сав. 29: безъ винн крѣвъ не проливаѣтъ ѣко бѣ тн є мѣстѣннкъ 40v/II.44

некнѣста 'невеста, млада, неудата жена, девојка'

Либро (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Либро: и-да-ме оплечу моје невиесте 34б/46

овчаръ 'овчар, пастир'

Сав. 29 (1), Либро (1)

-, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ

Либро: не-ѣбиан-ме да ти бѣдѣ овчаръ овцамъ твоимъ 37а/77

отрокъ 'дете'

Сав. 29 (6)

СС, М, -, РЈАЗУ, РСАНУ

Сав. 29: приди ѿрока сего ѣ себе н да боуде мнлостъ твоѣ на стрѣсть мѣю 37г/I.42

Сав. 29: помени ѣко црѣвъ ѿцъ прѣдалъ тебе на погубленне м не 45v/IV.19;

Либро: царе виѣщъ що-ие мои оцацъ навео на-тебе 34а/41;

НБС53: ѿче мѣ|⁹н акнре не ѣбна^н мѣ хочю бн|¹⁰ти конюхъ твоѣ 44а/

пастирь / пастверь 'онај који чува стоку, пастир'

Либро (1), НБС 53 (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ, РСАНУ¹⁰

Либро: у нашој земли и-пастиери знају 36б/70;

НБС53: ѿнакн мн сн ||^{46а} бнѣ ан^ане каконо є пошѣѣ • |² пастирь ѣ поле сѣ

ѣвцамн ...46а/2;

пианица 'онај који је пијан, пијаница'

Либро(3)

-, М, Д, РЈАЗУ

Либро: боле-ти-е бити биеснѣ неголи пианици 32б/12

поклансаръ 'гласник, посланик'

Сав. 29 (2), Либро (2), НБС 53 (1)

-, М, Д, РЈАЗУ

Сав. 29: н посла поклансаре къ синагргнфоу црю 47г/V.2;

Либро: и-потомъ посла поклисаре ка-сина грнпѣ царѣ 35а/52,

НБС 53: великн црѣ егнпѣтск|⁹нн фараѣнъ • посла |¹⁰поклансаре црѣ сина|¹¹грнпѣ а говорекн 37а/10;

праведѣннкъ 'онај који је праведан, праведник'

Сав. 29 (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ

Сав. 29: беззаконьни мѣжъ паѣт се а праведныкъ вѣстаѣтъ 38v/II.16

⁹ У РЈАЗУ (VI: 501) наведена лексема забележена је под *масник*.

¹⁰ Потврде у РСАНУ могуће је, као што је познато, наћи само за лексеме које су по азбучном реду пре лексеме /петогласник/.

прѣмоудръць ‘онај који је веома мудар, мудрац’

Сав. 29 (1)

-, -, -, -

Сав. 29: аще ли мн не припоустниши такова прѣмоудръца ...47v/V.7

раба ‘робиња, слушкиња’

Либро (2), НБС 53 (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ

Либро: и-анадан[ъ] доѣ х-домъ акировъ и-поче неговѣ рабѣ и-рабине бити 34б/51

НБС 53: оми се члкъ п|³одаѣнь (!) · ономѣ кон рабѣ |⁴ хранн · а госпождѣ
оста|⁵вѣа 50б/3

рабниа ‘робиња, слушкиња’

Либро(1)

-, М, -, РЈАЗУ

Либро: и-анадан[ъ] доѣ х-домъ акировъ и-поче неговѣ рабѣ и-рабине бити 34б/51

рабъ ‘а) роб, слуга; б) слуга Божији’

Сав. 29 (6), НБС 53 (5)

СС, М, Д, РЈАЗУ

а) Сав. 29: 42г/II.6

НБС 53: снѣ мон анчанѣ · не кѣпѣ|⁷н раба невернаа · да ти |⁸ нменна не расточни 48б/7

б) Сав. 29: нниа помени г раба своего ѿ тем ници снѣ 47г/IV.52

свѣтъннкъ / светникъ / свиетникъ ‘саветник, саветодавац; члан неког већа’

Сав. 29 (4), Либро (1), НБС 53 (1)

СС, М, Д, РЈАЗУ

Сав. 29 ѿ акира свѣт ннка 42v/III.24;

Либро: акирѣ велики книжничѣ и-свиетничѣ 35а/55

НБС 53: ѿ прѣмѣдрни книжни|²чѣ вѣо моа · земанн светн|³нчѣ како тѣ погѣбнѣхъ 39а/1;

свѣтъннчѣннкъ ‘саветник, саветодавац; члан неког већа’

Сав. 29 (1)

-, -, -, -

Сав. 29: ѿ акирѣ свѣтъннчѣннчѣ (!) мон прѣмоудр[...]|37г/I.30

сестринчѣнъ ‘сестрин син, сестрић’

Либро(1)

-, -, Д, РЈАЗУ

Либро: х-тебе иесть сестричиѣнъ анаданъ поими-га наместо како сина 32а/27

снаниа ‘гласник; посланик’

Сав. 29 (1)

-, -, -, -

Сав. 29: кѣсѣ во оу мене снаниа фараоновн и хоцѣтъ да внѣтъ коѣ моѣ 43г/III.40

сѣжанъ ‘затвореник, роб, заробљеник’

Либро (1), НБС 53 (1)

-, М, Д, РЈАЗУ

Либро: имамъ сѣжна варава 34б/49

НБС 53: х мене кѣ сѣжанъ нменѣмъ |² варава 55б/1

сынъ* / сннъ ‘син’

Сав. 29 (71), Либро (34), НБС 53 (32)

СС, М, Д, РЈАЗУ

Сав. 29: сноу свѣзан на оуѣа не ѿрѣшшоуи н ѿрѣшена не свѣзоуи 37v/II.3б;

Либро: и-не-виѣашѣ акирѣ да синѣ неговѣ подкопавашѣ подѣ нимѣ 34а/39

НБС 53: не прошѣ црѣ · |² нищо ѿ тебе развѣ сна мо|³его анчана · да си га
похѣн|⁴ниа · прѣмѣдрости 44а/2;

- сыновъць* ‘братов син, синовац’
 Сав. 29 (1) -, М, Д, РЈАЗУ
 Сав. 29: дан мнѣ сѣновъца моего нже бехъ ¹⁴оучилъ прѣмоудро⁶ти 52г/VIII.11
- сѣднѣ / сѣдѣ ‘судија’
 Либро (2), НБС 53 (2) -, М, Д, РЈАЗУ
 Либро: праведан сѣдѣ приложень иестъ ка-добру решету 33а/24;
 НБС 53: по¹ | ¹¹бнѣ иѣ правн сѣдѣнѣ • ветрѣ | ¹² добрѣ • кон лѣтн кривннѣ • | ¹³ ѿ¹⁴
 правѣ 49б/11;
- ѿгодннѣ ‘онај који угађа некоме’
 Сав. 29 (1), Либро (1), НБС 53 (1) СС, М, Д, РЈАЗУ
 Сав. 29: ѿцн (!) ѿще ѿгодннѣ мон 48v/V.25;
 Либро: ѿгодниче мои ако тои можѣ истинѣ ѿчинити хоћѣ-ти дати колико
 самѣ ѿхоћешъ 35а/56
 НБС 53: ѿгодннѣ | | ³⁹ мон ако мн истинѣ говорн | ² шѣ • дам ти своѣ цю нщешъ
 • 39а/13;
- оужьннѣ ‘затвореник, роб, заробљеник’
 Сав. 29 (1) -, -, -, РЈАЗУ
 Сав. 29: оужѣ ризн мое н облѣче ѿжьннѣ моего 46г/IV.31
- оумьннѣ ‘онај који је уман’
 Сав. 29 (2) -, -, -, -
 Сав. 29: слышавѣ црѣ радѣ внстѣ н зѣ ва ѿмннѣ своѣ 49г/VI.17
- фараонѣ / парлонѣ ‘фараон’
 Сав. 29 (13), НБС 53 (5) СС, -, Д, РЈАЗУ
 Сав. 29: а дроугю написа цроу фараоноу негнпѣтскомоу 42v/III.27; н поведаше
 парлоноу (!) 51г/VII.103
 НБС 53: велннѣ црѣ егнпѣтск | ⁹ нн фараонѣ • посла | ¹⁰ поклансаре црѣ сннѣ | ¹¹грнфѣ
 а говорекн 37а/9
- царь¹¹ ‘цар’
 Сав. 29 (1), Либро, НБС 53 (>120х) -, М, Д, РЈАЗУ
 Сав. 29: ѿзрѣ мѣ црѣ н рѣ¹⁴44v/III.83
 Либро: и-потомъ приѣе гласѣ ка-алонѣ царѣ 35а/52
 НБС 53: н прнстѣпн дрѣгѣ | ⁹ акнровѣ къ царѣ сннѣгрнф | ¹⁰ѣ • н рѣ¹ 39а/9
- чѣдѣ ‘деца, челяд’
 Сав. 29 (1) -, М, Д, РЈАЗУ
 Сав. 29: повелн поставнтѣ трапезоу чѣдн сен 45г/IV.4
- чловѣкъ* / човнѣкъ ‘човек’
 Сав. 29 (12), Либро (1), НБС 53 (12) СС, М, Д, РЈАЗУ
 Сав. 29: боле ѣстѣ послѣшатн пнѣана члвк моудра нежелн трѣ²ѣа а лоудѣ 41v/II.65;
 Либро: боле-ти-е с-моудриемѣ човнѣкомѣ каменнѣ носити него ли с-
 лѣдиемѣ вино пити 32б/11
 НБС 53: ако лн мн не | ⁹ пошлѣшѣ такога члвѣ | ¹⁰ хоћѣшѣ мн велннѣ дѣнн з | ¹¹а
 вѣлнко времѣ давѣти 37б/8–11

¹¹Ова форма потврђена је у НБС 53 у једном примеру (39а/9), на основу којег можемо претпоставити да се и у осталим случајевима када је ова реч написана скраћено – тако изговарала. У Либру, тексту који је писан на народном језику, у свим је примерима реч забележена у несажетој форми.

јагњчарь ‘онај који чува и напаса јагањце, чобанин’

НБС 53 (2)

-, -, -, РСАНУ¹²

НБС 53: ѡ нашон зем^ан такън закон^а |¹³ко би јагњчарь биѡ а може го |^{42а} споскнн
дѡгъ ѡправити зк |²аан би га смо добра чак 416/1;

јанчарь ‘онај који чува и напаса јагањце, чобанин’

Либро (2)

-, -, -, РЈАЗУ, РСАНУ

Либро: не-ѡбиаи-ме да-ти бѡдѡ јанчарь 366/78

јастрѣбьникъ ‘човек који гаји и чува јастребове (соколове, крагује) за лов’

Сав. 29 (1)

-, -, -, -

Сав. 29: н поведите јастрѣбьникоу донде да наѡчете сѡднѡти гор н ннсѡднѡти
49v/VI.22;

јастребарь ‘човек који гаји и чува јастребове (соколове, крагује) за лов’

Либро (1)

-, -, Д, РЈАЗУ, -

Либро: реци-ми јастребаремъ своиемъ да принесѡ два ноиевиѡа 356/59

4. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА. Регистроване именичке форме којима се денотирају лица могу бити подељене на неколико тематских скупова: 1. општи називи за особе (различитог пола и узраста), 2. називи за родбинске и међуљудске односе, 3. називи за титуле и социјални статус, 4. Nomina professionis, 5. Nomina attributiva и 6. Nomina agentis.

4.1. ОПШТИ НАЗИВИ ЗА ОСОБЕ. У оквиру ове тематске групе регистроване су следеће лексеме, све словенског порекла: дѣвѡца / днѣвѡца, дѣтѡнкъ / дѣтѡнкъ / днѣтѡнѣ, дѣтѡнѣ, дѣца / днѣца, дѣте / днѣте, жѣна, людѡ, мѡжѣ, нѣвѣста¹³, ѡтрокъ, чѣдѣ, чѡвѣкъ* / чѡвѡнѣкъ.

Значење	Сав. 29	Либро	НБС 53
‘девојка; неударена жена; девица’	дѣвѡца	днѣвѡца	дѣвѡца
		нѣвѣста	
‘дете; дечак’		днѣтѡнѣ	дѣтѡнкъ/дѣтѡнѣ
	дѣтѡнѣ		дѣтѡнѣ
	дѣте	днѣте	
	ѡтрокъ		
‘деца, чељад’	дѣца	днѣца	дѣца
	чѣдѣ		
‘жена’	жѣна	жѣна	жѣна
‘људи’	людѡ		людѣ
‘човек; мушкарац’	мѡжѣ	мѡжѣ	мѡжѣ
	чѡвѣкъ*	чѡвѡнѣкъ	чѡвѣкъ*

¹² У РСАНУ (VIII: 495) наведена лексема потврђена је под *јагањчар*.

¹³ Иако би се лексема *нѣвѣста* могла посматрати и у оквиру тематске групе лексема којима се денотирају родбински односи, на основу контекста забележеног у Либру закључује се да је у питању део текста који кореспондира са оним у којем се у Сав. 29 и НБС 53 бележи *дѣвѡца* (в. у Речнику под *дѣвѡца* и *нѣвѣста*).

Док су лексеме *дѣвнца* (у стсл. *дѣвнца*), *дѣтнѣ*, *жѣна*, *мѣжѣ* (у стсл. *мѣжѣ*) и *члѣвѣкѣ** потврђене како у старословенским споменицима тако и у оним из редакцијског периода, лексема *дѣтнѣ* / *дѣтнѣ* / *дѣтнѣ*, са суфиксом карактеристичним за народни језик, појављује се тек од редакцијског периода. У нашем корпусу она је потврђена у Либру и НБС 53, текстовима писаним народним или мешаним језиком. У значењу ‘дечак’, које је посведочено у Либру (в. Речник), ова је лексема регистрована од 15. века (РЈАЗУ II, 455, под *дѣтнѣ*).

Лексеме *дѣтѣ* / *дѣтѣ*, *дѣца* / *дѣца*, *людѣ* / *люди* и *чѣдѣ*, у нашем корпусу потврђене како у Сав. 29 тако и у Либру и(ли) НБС53, забележене су у том облику тек од редакцијског периода¹⁴, док је лексема *отрокѣ*, потврђена и у старословенским споменицима, забележена само у Сав. 29, што, могуће је, упућује на њен књишки карактер.

4.2. НАЗИВИ ЗА РОДБИНСКЕ И МЕЋУЉУДСКЕ ОДНОСЕ. Међу називима ове тематске групе своје место у анализираним текстовима нашле су следеће лексеме: *братѣ*, *врагѣ*, *дрѣгѣ*, *жѣна* (у значењу ‘супруга’), *кѣн*, *матѣ* / *матѣ*, *отѣцѣ** / *отацѣ*, *сынѣ** / *синѣ*, *сѣстрѣнѣ*, *сынѣвѣ*, све словенског порекла, осим лексеме *гѣстѣ*¹⁵, која представља стару прасловенску позјамљеницу.

Значење	Сав. 29	Либро	НБС 53
‘брат’	братѣ		
‘непријатељ, противник’	врагѣ		
‘гост’			гѣстѣ
‘друг, пријатељ’	дрѣгѣ	дрѣгѣ	дрѣгѣ
‘супруга’	жѣна	жѣна	жѣна
‘ћерка’		кѣн	
‘мајка’	матѣ/матѣ		матѣ/матѣ
‘отац’	отѣцѣ*	отацѣ	отѣцѣ*
‘син’	сынѣ*	синѣ	сынѣ*
‘сестрин син, сестрић’		сѣстрѣнѣ	
‘братов син, синовац’	сынѣвѣ		

Све лексеме, осим *кѣн*, *сѣстрѣнѣ* и *сынѣвѣ*, потврђене су још у старословенском периоду. Прве две међу њима, забележене само у Либру, одликује фонетизам карактеристичан за народни језик. Лексема *врагѣ* посведочена је, слично лексеми *отрокѣ*, само у Сав. 29.

4.3. НАЗИВИ ЗА ТИТУЛЕ И СОЦИЈАЛНИ СТАТУС. У анализираним текстовима забележене су две именице којима се означава *титула*: *фараѣнѣ* /

¹⁴ Иако нису потврђене у старословенским споменицима, у литератури се ове лексеме често реконструишу као прасловенске – општесловенског или дијалекатског карактера (уп. нпр за *дѣтѣ* ЕСЈС 1992/3: 131, а за *людѣ/люди* ЕСЈС 1997/7: 432).

¹⁵ П. Скок (1971/1: 595–596) ову реч доводи у везу са латинским *hostis*.

параонъ и царь. Обе су лексеме позајмљенице,¹⁶ само што се прва појављује још у старословенским споменицима, док се друга бележи тек од редакцијског периода.

Када су у питању именице којима се реферише о *социјалном статусу*, у анализираној грађи забележене су форме: боларь / боларнъ*, вельможь, владыка*, витезь, властель / властелнъ, властелнѣ, господнъ, господарь, госпожда, госпожа, кметнѣ, рабъ, раба, рабнна, сѣжанъ, оужьннѣ. Три међу њима, боларь/боларнъ¹⁷, витезь¹⁸ и кметнѣ¹⁹, представљају старе прасловенске позајмљенице.

Значење	Сав. 29	Либро	НБС 53
‘велможа, великаш, великодостојник’	БОЛАРЬ/БОЛАРНЪ*	БОЛАРЬ/БОЛАРНЪ*	
	ВЕЛЬМОЖЬ		
		ВЛАСТЕЛЬ/ВЛАСТЕЛНЪ	ВЛАСТЕЛЬ/ВЛАСТЕЛНЪ
‘велможа, великаш, великодостојник нижег реда’			ВЛАСТЕЛНѢ
‘витез, храбар ратник, племѣ нижег реда’			ВИТЕЗЬ
‘цар’	ЦАРЬ	ЦАРЬ	ЦАРЬ
‘фараон’	ФАРАОНЪ/ПАРАОНЪ		ФАРАОНЪ
‘затвореник’		СѢЖАНЪ	СѢЖАНЪ
		ОУЖЬННѢ	
‘слуга, роб; слуга божји’	СЛОУГА		
	РАБЪ		РАБЪ
‘робиња’		РАБННА	
		РАБА	РАБА
‘великаш, при чему се деминуцијом истиче потчињеност владару’			КМЕТНѢ
‘госпожа, господарица’		ГСПОЖА	ГСПОЖДА
‘господар, старешина; владар, поглавар’	ВЛАДЫКА*		
		ГСПОДАРЬ	
	ГСПОДНЪ*	ГСПОДНЪ*	ГСПОДНЪ

¹⁶ Док лексема фараонъ води порекло од египатског *per'o*, да би највероватније преко грчког *φαραώ*, или латинског *pharao* стигла и у старословенски, па и српски лексикон, реч царь се може довести у везу са латинизмом *цесар* (Скок 1971/І: 258, 506).

¹⁷ У питању је прасловенски дијалектизам, стара позајмљеница турског или протобугарског порекла, коју не познају западнословенски и западнојужнословенски језици (Скок 1971/І: 186–187).

¹⁸ За ову реч нема јединствено прихваћене етимологије, али, према П. Скоку (1973/ІІІ: 600), највећи број научника сматра да је у питању стари германизам који се може довести у везу са germ. *викинг*.

¹⁹ Према П. Скоку (1972/ІІ: 106–107), у творбеној основи лексеме кметнѣ налази се франачки латинитет *кмет*-.

Док су лексеме боларь / боляринъ*, вельможь, владыка*, властель / властелнъ*, господнъ, госпожда, ракъ, раба посведочене још у старословенском језику, потврде за лексеме витезь, властелнѣнѣ, господарь, госпожа, кметнѣ, рабннѣ, сѣжанѣ каснијег су датума. Занимљиво је да су оне у нашем корпусу потврђене или у Либру или у НБС 53, дакле у текстовима који се одликују народном бојом. Према РЈАЗУ, деминутивно образовање властелнѣнѣ бележи се од 12. (XXI: 183), кметнѣ (V: 107), сѣжанѣ (XVII: 107) и рабннѣ (XII: 833–834) од 14, а витезь (XXI: 36) од 15. века.

4.4. NOMINA PROFESSIONIS. Под овим типом именица подразумевају се пре свега десупстантиви који реферишу о лицу које се бави неким послом као професијом. Називи за занимања могу се посматрати и као подгрупа именица *nomina agentis*, али док се њима означава актуелни агенс или лице које дату радњу реализује повремено, именицама *nomina professionis* означавају се првенствено реализатори институцио-нализованих радњи које имају статус професије.²⁰

У анализираној грађи забележене су следеће форме: вѣнѣнѣ, златарь, кнѣжнѣ, коноухъ, овчарь, пастирь / пастнерь, свѣтънѣ / свѣтнѣ / свѣтнѣнѣ, свѣтънѣнѣнѣ, поклансарь, сланнѣ, сѣдѣ / сѣдѣ, ѿгънѣтарь, ѿнѣтарь, ѿстрѣбѣнѣнѣ и ѿстрѣбарь.

Значење	Сав. 29	Либро	НБС 53
‘златар’			златарь
‘књижник, познавалац закона / светих књига, мудар човек, учењак’		кнѣжнѣ	кнѣжнѣ
‘коњушар’	коноухъ	коноухъ	коноухъ
		ловасъ	
‘овчар, пастирь’		овчарь	овчарь
‘онај који чува стоку, пастирь’		пастнерь	пастирь
‘гласник; посланик’	поклансарь сланнѣ	поклансарь	поклансарь
‘саветник, саветодавац; члан неког већа’	свѣтънѣнѣ свѣтънѣнѣнѣ	свѣтнѣнѣ	свѣтнѣнѣ
		вѣнѣнѣ	
‘судија’		сѣдѣ	сѣдѣ
‘онај који чува и напаса јагањце, чобанин’		ѿнѣтарь	ѿгънѣтарь
‘онај који гаји и чува јастребове (соколове, крагује) за лов’	ѿстрѣбѣнѣнѣ	ѿстрѣбарь	

²⁰ Више о дистинкцији између ове две групе именица в. у Алѣановић (2008: 59).

Од наведених форми у старословенским споменицима забележене су само книжникъ (у стсл. књи́жнѣникъ), свѣтъникъ / светникъ / свѣтникъ²¹ (у стсл. свѣтъникъ), пастирь / пастнеръ (у стсл. пастырь) и сѣднина (у стсл. сѣднѣнѣ), док су друге речи или први пут потврђене у споменицима из каснијег периода или уопште нису потврђене у консултованим речницима. Најстарије потврде за лексему поклнсаръ²² датирају, према РЈАЗУ (X: 514), од 13. века, а форме златаръ и октаръ од 14. в. (РЈАЗУ XXII: 895; IX: 483). Иако се у РЈАЗУ тврди да је лексема конюхъ била у употреби у старословенском језику, она није забележена у СС (1999). Њене су најстарије потврде из 14. века (РЈАЗУ V: 290), док је кореспондентни хунгаризам ловахъ регистрован од 16. века (РЈАЗУ VI: 166). Именица ѿгнѣчаръ потврђена је тек у РСАНУ (VIII: 495), али са савременим фонетизмом *јагањчар*, а њен творбени дублет ѿнѣчаръ у РЈАЗУ и РСАНУ. Лексеме ѿстрѣбаръ и вѣѣникъ, бележи и Ћ. Даничић, а према РЈАЗУ најстарија потврда за форму ѿстрѣбаръ датира из 14. (IV: 485), а за вѣѣникъ – из 16. века (са ијекавским рефлексом; XX: 857). Лексема ѿстрѣѣникъ, која је забележена у једном примеру у Сав. 29 и која представља творбени дублет именици ѿстрѣбаръ, није потврђена ни у једном од контролних речника.

Речима страног порекла припадају хунгаризам ловахъ, грецизам поклнсаръ (в. СКОК 1972/II: 696) и вероватно његова текстолошка варијанта слнннѣ, непознатог порекла, док остале регистроване лексеме припадају домаћем лексичком фонду.

4.5. NOMINA ATTRIBUTIVA. Међу именицама које денотирају носиоца неке особине (*nomina attributiva*) у грађи су забележене следеће: завѣстникъ, пѣниница, правѣдникъ, прѣмоудрьць, оумьникъ.

Значење	Сав. 29	Либро	НБС 53
‘онај који завиди, завидник, завидљивац’			завѣстникъ
‘онај који је уман’	оумьникъ		
‘онај који је пијан, пијаница’		пѣниница	
‘онај који је праведан, праведник’	правѣдныкъ		
‘онај који је веома мудар, мудрац’	прѣмоудрьць		

Форме завѣстникъ и правѣдникъ посведочене су још у старословенским споменицима, лексема пѣниница у оним из редакцијског периода (према РЈАЗУ/IX: 837 – од 16. века), док речи оумьникъ и прѣмоудрьць нису потврђене ни у једном од прегледаних речника.

²¹ Форма свѣтънѣникъ, њен творбени дублет, није потврђена ни у једном речнику осим у тексту Сав.29.

²² Реч слнннѣ употребљена је само у Сав. 29 као текстолошка варијанта речи поклнсаръ (КУЗИДОВА 2010: 502).

4.6. NOMINA AGENTIS. У анализираној грађи забележене су следеће именице овог типа: дѣлатѣль / делатѣль, днѣларь, цѣстънникъ, оугодѣнникъ.

Значење	Сав. 29	Либро	НБС 53
‘онај који угађа некому’	ѡгодникъ	ѡгодникъ	ѡгодникъ
‘онај који ради, радник’	делатѣль	днѣларь	
‘онај који се свети, осветник’	цѣстънникъ		

Све су потврђене још у старословенским споменицима, осим лексеме днѣларь, која је, према РЈАЗУ (II: 439), потврђена једино у Либру.

5. ЛЕКСИЧКА СПОЛИВОСТ

5.1. СПОЛИВОСТ СА ИМЕНИЦАМА КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОПШТЕ НАЗИВЕ ЗА ОСОБЕ. Везе са придевским колокатима забележених лексема упућују на интересантну ситуацију јер се њихов највећи број везује за лексему цѣжь и чловѣкъ, при чему се денотати квалификују у погледу инхерентних, карактерних особина, моралних својстава, социјалног и материјалног статуса:

(1) Сав. 29: ѡжълнѣ чловѣкъ (37v/II.22b), почѣтенъ чловѣкъ (37v/II.27b), моудрь чловѣкъ, безоудѣнъ чловѣкъ (41r/II.53), пианъ, трезѣмъ, лоудъ чловѣкъ (41v/II.65);

(2) Либро: добра мужа (32б/6), мудра мужа (33а/19), убога мужа (33б/34), безуман муж (33б/36).

(3) НБС 53: зѣла цѣжа (41а/9); ѡбогъ цѣжь а цѣдарь (48а/3), пошлѣн ѡн хѣтра цѣжа (37б/1, 38а/10), лѣдъ цѣжь (53: 48а/6), лѣ^а цѣжь а богатъ (48а/7–8), богата цѣжа [...] цѣдра (48а/11–12), чѣка хѣтра (39б/9–10), добра чѣка (42а/1–2), прѣве люде (46а/6), ѡ цѣжнѣ чѣкѣ (50б/12).

Наглашавање високих интелектуалних и моралних својстава забележено је, такође, уз лексеме книжникъ (прецѣдрѣн книжникъ НБС 53: 39а/1–2, 43б/3–4; велики книжникъ и-свиетникъ Либро: 35а/55) и сѣдѣнѣ (правѣ сѣдѣнѣ НБС 53: 11/49б; праведан сѣдѣа Либро: 33а/24). Интересантно се чини и веза зѣмѣлѣнѣ свѣтънникъ* ‘земаљски саветник’ (зѣмѣлѣнѣ свѣтънникъ НБС 53: 39а/2–3), што упућује на могућност постојања опозитног квалификатива – небески, божански, духовни (саветник).

Док је уз образовање дѣца / дѣнца регистрована само једна придевска форма, на први поглед плеонастична, а која највероватније представља стилско средство којим се наглашава узраст – мѣла дѣца НБС 53: 40а/9, уз лексему дѣтѣнѣ посведочен је придев лѣдъ, којим се истиче недовољна зрелост ентитета означеног датом лексемом: лѣда дѣтѣнѣ послѣшавѣн (НБС 53: 39а/3–4).

5.2. СПОЛИВОСТ СА ИМЕНИЦАМА КОЈЕ РЕФЕРИШУ О РОДБИНСКИМ И МЕЋУЉУДСКИМ ОДНОСИМА. Придеви и придевске заменице забележене уз именице које реферишу о родбинским и меЋуЉудским односима имају,

очекивано, релационо значење: *дрвгъ акрков* (НБС 53: 396/8–9), *гостемъ момъ* (НБС 53: 2–3/55a), *ѣнъ мон* (НБС 53: 47a/2), *ѣтере своє* (НБС 53: 516/3), *ѣче мон* (НБС 53: 44a/8), *жена моа* (НБС 53: 546/6–7). Нешто више квалификатива забележено је уз лексему *жена*, те се она детерминише с обзиром на брачни статус: *мъжата жена* – ‘удата жена’ (НБС 53: 496/4–5), или с обзиром на карактерне, моралне особине: *зле женѣ* (НБС 53: 49a/10–11, 49a/13).

5.3. СПОЛИВОСТ СА ИМЕНИЦАМА КОЈЕ РЕФЕРИШУ О СОЦИЈАЛНОМ СТАТУСУ. Када је реч о овој семантичкој класи речи, упадљиво је да се уз поједине именице везују стални квалитативи. Тако се, на пример, рабъ квалификује само с обзиром на присуство / одсуство лојалности власнику (веранъ рабъ НБС 53: 39а/6, рабъ неверанъ НБС 53: 486/8–9), а властела само на унутрашњу хијерархију (властеле вѣланке и мале НБС 53: 426/2–3).²³

6. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА. Синхроно посматрана, не узимајући у обзир непрозирне прасловенске творбене modele, регистрована грађа може бити подељена на две (три) групе: на неизведене / немотивисане, било оне словенског било страног порекла, и на изведене речи, док се сложенице јављају по изузетку.

Док се међу неизведеним формама налазе: боларь, братъ, вельможъ, витезь, крагъ, гостъ, дете днеть, деца / днеча, дрягъ, жена, кѣн, локась, людъ / людн, матн/матерь, мѣжъ, невнеста, отрокъ, покансаръ, рабъ, сланнлъ, сѣжанъ, сынъ* / сннъ, царъ, фараонъ / паронъ, члокѣкъ* / чокнекъ, чедъ, у изведенице се убрајају: боларннъ, виеѣнникъ, владыка,* властанчнкъ, властель / властаннъ,* господннъ,* господаръ, госпожда, госпоѣа, девнца / днєвнца, дѣлатель / делатель, днеларъ, дѣтнкъ / дєтнкъ / днєтнѣ, дєтнщъ, завнстнкъ, златаръ, кдєтнкъ, кннжннкъ, конѣхъ, мѣстннкъ, овчаръ, пастнрь / пастнеръ, пнѣаница, правєдннкъ, прѣмюдрьць, раба, равнна, свѣтннкъ / светннкъ / свнєтннкъ, свєтннчннкъ, сєстрнчнѣ, сыновьць*, сѣднѣ / сѣдѣ, 8годннкъ, оужнннкъ, оумьннкъ, ѣгьнчаръ, ѣнтаръ, ѣстрѣбьннкъ, ѣстрєбаръ.

Иако су именице *вельможъ* и *невѣста* етимолошком анализом потврђене као сложене,²⁴ оне немају стилски набој попут сложених лексема насталих по угледу на грчке моделе (ЦЕЈЛИН 1977: 226).

Уколико се наведене изведенице упореде са резултатима истраживања старословенских споменика, одмах упада у очи чињеница да међу регистрованим формама нема оних изведених помоћу суфикса *-enin(ъ)/-(j)anin(ъ), који је уз суфикс *-tel'(ъ)/-itel'(ъ), у текстовима старословенског канона био међу најпродуктивнијим (ЕФИМОВА 2011: 54). Иако је

²³ Као врста потврде за наведену сталну детерминацију може се навести Даничићев опис властеле у *Рјечнику из књижевних старина српских* (1863: 126–127): „властелима се зову и велики дворани, и жупани, и војводе и кнезови, и црквени поглавари; [...] Били су велики и мали: велики као да су били они који су имали још какво име, као кнезови, војводе...”.

²⁴ За реч вельможь уп. Фасмер 1986/1: 290, а за реч невеста ЕСЈС 1999/9: 541.

регистрован, суфикс -тељ потврђен је само у девербативу делатељ, забележеном у *Сав. 29*, дакле у тексту писаном српскословенским језиком.

6.1. Форме изведене помоћу суфикса -ик/-ник најбројније су у анализираној грађи. Док је код појединих образовања у питању извођење секундарног деривата од придевске основе (нпр. завистник, праведник, оудник), при чему се ове форме могу интерпретирати моделом *зависник* → *завистан човек*, *праведник* → *праведан човек*, *умник* → *уман човек*, код лексема книжник, виежник, истрѣжник, свѣтник / светник / свиѣтник, мьстник, оугодник највероватније је реч о изведеницама са суфиксом -ник, при чему је у прве три форме (книжник, виежник, истрѣжник) реч о десупстантиву, а у осталим (свѣтник / светник / свиѣтник, мьстник, оугодник) о девербативу.²⁵ Лексема оужник (→ *заточен човек*) вероватно представља деадјектив, при чему мотивни придев није потврђен у РЈАЗУ. Лексема свѣтничьник творбено је додатно занимљива јер представља секундарни дериват изведен помоћу истог суфикса којим се завршава и творбена основа.

6.2. Следећи по продуктивности показује се и суфикс -ар, најчешће забележен међу номиналним дериватима типа *nomina professionis*. Тако је у лексеми златарь суфикс -ар везан за творбену основу која реферише о предмету на којем се ради или који се продаје.²⁶ С друге стране, творбена основа забележених десупстантива изведених помоћу истог суфикса могла је денотирати и животињу, при чему је дериват означавао чувара, тј. узгајивача: овчарь, лагнчарь, ланчарь, истрѣбарь. Исти тип основе посведочен је и у лексеми конюхъ, али је сада реч о десупстантиву изведеном помоћу суфикса -ух. У савременом српском језику овој форми одговарао би дериват *коњар*, *коњушар*. Иако је, дакле, лексема *коњух* забележена и у РСАНУ и у РМС, она у овим речницима носи стилски маркер *покр.*, односно *заст.*, чиме се указује на архаичност овог творбеног модела, који је чак и у старословенском функционисао као уникатни суфикс, потврђен само у лексеми пастухъ (ЕФИМОВА 2011: 40). Поред наведених, суфикс -ар регистрован је и у десупстантиву *господарь* и у девербативу *днеларь*.

Поређење наведених творбених модела са стањем у старословенском језику доноси интересантне закључке. Суфикси *-ik(ъ)/ *-ьnik(ъ) били су, наиме, веома продуктивни у старословенском језику и помоћу њих су се изводиле именице које означавају родбинске односе или социјални статус, именице типа *nomina professionis*, *nomina attributiva* и *nomina agentis* (ЕФИМОВА 2011: 55). Слична ситуација потврђена је и у анализираној грађи.

²⁵ Код лексеме книжник постоји и могућност да је у питању деадјектив изведен помоћу суфикса -ик. Ово питање отворено је и у дериватологији савременог српског језика (в. АЈДАНОВИЋ 2008: 66).

²⁶ Оваква ситуација идентична је и у савременом српском језику (в. АЈДАНОВИЋ 2008).

С друге стране, чињеницу да лексеме изведене суфиском -ар, а потврђене у анализираном корпусу, нису забележене у старословенском језику поткрепљује податак да је овај суфикс у њему био непродуктиван (свега је 8 именица изведено њиме, уп. ЕФИМОВА 2006: 88). Према истраживањима спроведеним у староруском језику, његова је продуктивност расла до 14. века, да би потом почела да опада у корист других синонимских суфикса (ЧУРМАЈЕВА 1964; према ЕФИМОВА 2011: 75). Сличну ситуацију потврђује и наша грађа, при чему ће тек даља истраживања спроведена на ширем корпусу указати на прецизније податке.

6.3. Деминутивни суфикси -ишт, -ић, -ичић регистровани су у неколико примера: дѣтишь, дѣтнѣ /дѣтнѣ, кѣтнѣ, властѣлнѣ, сѣстрѣнѣ.

6.4. Док је моционим суфиксом -иња изведена лексема равина, суфиксом -(ј)а изведене су именицае раба, госпожда / госпожа, при чему је крајњи дентални пловиз творбене основе *господ-* након јотовања замењен књишком секвенцом /жд/, односно народним палаталом /ђ/.

6.5. Суфикс -ин забележен је у десупстантивима боляринѣ, властѣлнѣ, господинѣ – лексемама којима се денотирају припадници одређеног друштвеног слоја.

6.6. Суфикс -ица посведочен је код две лексеме – десупстантиву дѣвѣнца²⁷ и деадјективу пѣниѣнца.

6.7. За разлику од ситуације у старословенском језику, у којем је именица сѣдѣн грађена помоћу суфикса *-ѣј (ЕФИМОВА 2011: 39), у анализираној грађи реч је о новијој форми, девербативу сѣдѣнѣ, код којег се на творбену основу везује суфикс -ија. Поред наведене, у грађи је регистрована и форма са суфиксом -ја: сѣдѣѣ.

6.8. Суфикс -ир/-ијер²⁸ (првобитно *-уг(ѣ)) посведочен је у девербативу пастѣр / пастѣрѣ, при чему је глагол *пастѣ* употребљен у значењу ‘чувати стоку’ (в. СКОК 1971–1974). Реч је о уникалном суфиксу, помоћу којег се у старословенском градила само ова реч (ЕФИМОВА 2011: 40).

6.9. Слично наведеном, суфикс -ика (првобитно *-ука) регистрован је само у форми владыка (ЕФИМОВА 2001: 40), а -овѣц – у лексеми сыновѣцѣ.

---

²⁷ Још у старословенском периоду лексема дѣвѣнца изгубила је деминутивно значење и постала дублетни пар речи дѣвѣ (ЕФИМОВА 2011: 36).

²⁸ У РЈАЗУ се наводи да је суфикс -ијер карактеристичан за говоре Дубровника (IX: 185).

6.10. Творбено интересантно чини се и придевска изведеница *прѣмудръць*, секундарни дериват изведен од форме *премудар*.

7. ЗАКЉУЧАК. Када је реч о лексичко-семантичкој скупу именица којима се номинују лица, може се рећи да у тексту о Акиру Премудром, у сва три анализирана преписа, доминира лексика домаћег, често прасловенског порекла. Број речи страног порекла веома је мали, али и њих често карактерише велика старина (нпр. *фараонъ*, *поклансарь*, *царь*, *гость*, *боларь* / *боларинъ*). Изузетак представља једино хунгаризам *ловасъ*, посведочен од 16. века (РЈАЗУ VI: 166).

7.1. Међу забележеним лексемама најразвијенији колокациони опсег показују лексичке јединице општег, широког семантичког потенцијала *мъжь* и *чловѣкъ*, које – будући да реферишу о одраслом индивидуализованом појединцу – отварају могућност за различиту детерминацију. На далеко ограниченију колокабилност указују лексеме које денотирају уопштено мноштво (*дѣца* / *днѣца*) или пак представнике друштвене хијерархије, при чему се уз лексеме које реферишу о особама при дну социјалне скале (*рѣбъ*) појављују колокати који одређују степен лојалности (*веран*), док се уз оне које реферишу о вишем социјалном слоју (*властѣла*) везују лексеме које упућују на место у датој хијерархији (*мала* / *велика*). Сасвим очекивано, минималну лексичку спојивост показују лексеме које припадају тематској групи родбинских и међуљудских односа.

7.2. Творбена анализа указује на то да су у грађи, поред простих, потврђене и именице изведене следећим суфиксима²⁹: -ик/-ник (11), -ар (7), -ишт/-ић/-ичић (6), -ин/-елин (3), -(ј)а (3), -ѡц/-овѡц (2), -ица (2), -и/ -ијер (2), -тељ (1), -ика (1), -ија/-ја (2), -иња (1). Занимљив је и податак да се међу регистрованим изведеницама нашла само једна форма изведена суфиксом -тељ, књишког карактера (ЕФИМОВА 2011: 59). У питању је лексема *дѣлатѣљ* / *дѣлатѣљ*, која је потврђена једино у Сав. 29, тексту који је писан књижевним језиком. Поред тога, интересантно је да сложенице – као једно од препознатљивих обележја књижевног језика овог периода – нису регистроване у великом броју, нити су биле стилски марикиране.

7.3. Многе лексеме могу се пратити још од канонских споменика:

- општи називи за особе: *дѣвѡца* / *днѣвѡца*, *дѣтѡиць*, *жена*, *мъжь*, *невѡста*, *чловѣкъ* * / *чловѣкъ*, *отрокъ*,
- називи за родбинске и међуљудске односе: *братъ*, *дрѡгъ*, *матѡи/матѣрь*, *сынъ* */ *синъ*, *врагъ*, *гость*,

---

²⁹ Суфикси се наводе према фреквенцији, при чему се у заградама наводи број лексема регистрованих са њима.

- називи за титуле и социјални статус: *коларь / боларннь, вельможъ, владыка властель / властелннь, *господиннь, *госпожда, рабъ, раба, фараонъ / паронъ,*
- *nomina professionis*: *книжннкъ, пастиръ / пастирь, свѣтъннкъ / светннкъ / свѣтннкъ*
- *nomina attributiva*: *завѣстннкъ, праведьннкъ,*
- *nomina agentis*: *дѣлатель / делатель, цѣстьннкъ, ѿгодннкъ.*

Готово све лексеме основног лексичког фонда – које припадају првим трима тематским скупинама – најчешће су потврђене у сва три преписа, показују највећу стабилност у систему, уз занемарљив број изузетака,³⁰ и обезбеђују континуитет све до савременог стања (в. Речник).³¹ Иако су многе забележене форме осталих тематских група потврђене и у савременом српском језику, понекад је реч о лексемама које нису део активног лексикона, о архаичним или стилски маркираним јединицама.

7.4. Иновације у односу на старословенску епоху, поред појаве народних фонетизама (нпр. *кѣн, вѣѣннкъ, госпоѣа, дѣтнкъ / дѣтнкъ / днѣтнѣ, кѣѣтнкъ, ѿѣтрнѣнѣ*), огледају се, пре свега, у фаворизовању старих творбених механизама, којима се потискују други модели, често посведочени још у старословенском (*господарь (Либро) ум. господинъ (Сав. 29, Либро, НБС 53)*),³² *днѣларь (Либро) ум. дѣлатель (Сав. 29), ѿстрѣбарь (Либро) ум. ѿстрѣбьннкъ (Сав. 29)* и сл.). Потпуно је индикативно да у млађим текстовима (у Либру и НБС 53), ближим народном језику, суфикс -ар постаје све доминантнији приликом грађења овог типа именица. За разлику од њих, у тексту *Сав. 29*, писаном српском редакцијом старословенског језика, боље се чувају старији творбени модели.

7.5. Истраживање је указало и на потврду лексема које нису посведочене ни у једном од контролних корпуса: *свѣтъннѣннкъ, прѣмоудрьць, снлннѣ, ѿудьннкъ, ѿстрѣбьннкъ.*

7.6. Све наведено упућује на коначни закључак да је у Либру и НБС 53, за разлику од *Сав. 29*, на блискост творбених модела са дијалекатском базом сигурно утицао профани карактер текста, али и (југо)западна провенијенција рукописа будући да је у текстовима насталим на западу штокавске територије запажен ранији продор вернакуларних црта у књижевни, српскословенски, језик (ИВИЋ 1986: 120; ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 2007б: 260). У којој мери су варирања у избору лексике и начину њихове творбе

³⁰ Реч је о лексеменама попут *владыка* и *врагъ*, код којих је временом дошло до семантичког померања.

³¹ Овом приликом не обраћа се пажња на фонетске измене које ће се временом реализовати у структури појединих форми.

³² Појава творбене синонимије, тј. везивања синонимних суфикса за исту основу, као у наведеном примеру, уочена је још у старословенском језику (в. ЕФИМОВА 2006; 2011: 55).

унутар других тематских скупина у причи о Акиру Премудром, али и у другим текстовима оваквог профила, функционалностилски и територијално условљена указаће даља истраживања.

Извори

- Сав. 29: *Савински препис*, у: И. Кузидова, Преписът на повестта за Акир Премъдри в ръкопис N° 29 от манастира Савина (около 1380 г.). *пѣннѣ мило георгнию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Г. Попов*. София, 499–506.
- Либро: *Дубровачки препис*, у: М. Решетар, Либро од мнозијех разлога. Дубровачки ћирилски зборник од г. 1520. *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XV*, 1926: 48–55.
- НБС 53: *Препис из рукописа НБС 53*, у: Зборник апокрифа и других састава. Београд: Народна библиотека Србије, РС 53, трећа четвртина XVI века: л.37–л.55.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛДАНОВИЋ, Милан. *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I. Београд, 2007б, 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Питања из старословенске синтаксе и лексике*. Ед. Лингвистичке свеске 1. Нови Сад: Филозофски факултет, 2001.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Краловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Рјечник из књижевних старина српских 1–3*. Биоград: Државна штампарија, 1863–1864.
- ДУРНОВО, Николај. *Дубровничкиј список Повести од Акире*. П.о. из: *Iz Dubrovačke prošlosti: zborniku čast M. Rešetara*. Dubrovnik: Jadran, 1931.
- ЕСЈС 1989–: *Etymologický slovník jazyka staroslověnskeho* (hl. red. Eva Havlová), 1–, Praha: Academia.
- ЕФИМОВА, В. С. *Именования лиц в старославянском языке*. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения, 2011.
- ЕФИМОВА, В. С. *Старославянская словообразовательная морфемика*. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения, 2006.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. *Хрестоматија средњовековне књижевности. Том 1: Старословенска и преводна књижевност*. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- КУЗИДОВА, Ирина. Преписът на повестта за Акир Премъдри в ръкопис N° 29 от манастира Савина (око ло 1380 г.). *пѣннѣ мило георгнию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Г. Попов*. София, 2010, 492–510.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Језик Слова Акира Премудрог из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолог* 72/1–2 (2016): 105–126.

- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Синтаксичка анализа поука / гномских исказа из *Повести о Акиру Премудром* (у препису из рукописа бр. 29 манастира Савине из 1380. г.). *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26-28. маја 2017 [2019], 127–137.
- ЛЬВОВ, А. С. Праславјанский слой старославјанской лексики. *Вопросы языкознания* 2 (1976): 71–85.
- РЕШЕТАР, Милан. *Најстарија дубровачка проза*. (Посебна издања. Одељење литературе и језика. Књига 4.) Београд: Српска академија наука, 1952.
- РЈАЗУ 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpkog jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XIX. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- СКОК 1971–1974: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1– 4. Zagreb: JAZU.
- СС 1999: *Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков)*. 2-е издание, стереотипное. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка и Э. Благовой, Москва: Русский язык.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. Слово Акира Премудрог (препис из 1570/1580. године). *Археографски прилози* 2 (1980): 219–227.
- ФАСМЕР 1986–1987: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV. Москва: Прогресс.
- ЦЕЙТЛИН, Р. М. *Лексика старославјанског језика: опыт анализа мотивированных слов по данным древне болгарских рукописей X–XI вв.* Москва: Наука, 1977.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Књига прва*. Београд: Народна библиотека Србије, 1986.

*

- KUZIDOVA, Irina. Textologische Übersicht von südslawischen Abschriften der Geschichte über Akiris den Weisen. *Кирило-Методијевски студии* 21 (= Средновековни текстове, автори и книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), София: Българска академия на науките, Кирило-Методијевски научен център, 2012, 309–320.
- LOURIÉ, Basil. The Aḥiqar, Its Slavonic Version and the Relics of the Three Youths in Babylon”. *Slovēne* 2 (2013): 64–117.
- М 1970: F. Miklosich, *Lehicon linguae slovenicae veteris dialecti*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik. (Репринт)

ПОНАРОДЊАВАЊЕ ЈЕЗИКА У БЕРЛИНСКОЈ АЛЕКСАНДРИДИ НА СИНТАКСИЧКОМ НИВОУ *

1. УВОД. Рукопис Берлинске Александриде (у даљем тексту БА), који се данас чува у Пруској националној библиотеци у Берлину под сигнатуром Ms. slav. quart 8, представља један од јужнословенских преписа средњовековног романа о Александру Великом. Научној јавности познат је још од 1970. године када га је Ван ден Берк издао у Берлину (VAN DEN BERK 1970). Том приликом, овај аутор је истакао да се на основу водених знакова рукопис БА може датирати последњом деценијом XV века, да је писан језиком који он квалификује као “*rein serbokroatisch*” и да се на основу поређења са Утрехтском Александридом, рукописом писаним руском редакцијом, са једне стране, и са Новаковићем издањем једног од најстаријих преписа Приповетке о Александру Великом, писаним српском редакцијом, са друге стране, закључује да им је свима у основи исти текст, али да се у рукопису БА примећују највеће текстолошке иновације – у њему се појављује садржај који други преписи немају или му недостају делови који други рукописи имају (VAN DEN BERK 1970: 16).

Судећи по палеографским, ортографским и језичким карактеристикама, може се доста поуздано закључити да је рукопис потекао са терена западне или југозападне Босне (в. следећи параграф). Писан је ћирилицом западног типа са применом правописних начела карактеристичних за босанску скупину текстова, док је језичка база штокавска икавица (KUNA 2008: 262–263). Цео текст је, међутим, проткан и многим ијекавизмима, посебно у зависним плуралским падежима именица и придева, које ауторка објашњава утицајем предлошка. Позивајући се на резултате истраживања Р. Маринковић (1976), која је веома аргументовано доказала да је и у Дубровнику крајем XV века постојала посебна редакција Александриде писана чистом штокавском ијекавицом, Х. Куна претпоставља да је предлошак БА могао потицати из Дубровника, мада је, додаје, на терен Босне могао стићи и другим путем, можда и раније од XV века (KUNA 2008: 264).

2. О ЈЕЗИКУ РУКОПИСА. Досадашње филолошке анализе овог текста обухватиле су једино употребу активних партиципа (уп. КУРЕШЕВИЋ 2018а, 2018б). У овим студијама стање потврђено у БА упоређено је са стањем у критичком издању Српске Александриде (СА 1985), у чијој основи је текст веома близак основној редакцији романа, потом са другим споменицима

---

* Овај рад је објављен у зборнику: Зорица Никитовић (ур.). *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне, Хума и Травунице*. Бања Лука: Филолошки факултет; Филозофски факултет; Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2021, 355–378.

писаним у основи српском редакцијом старословенског језика (вишег и нижег стила) и старим српским народним језиком, те је закључено да је рукопис БА у основи писан српкословенским језиком (црквенословенским језиком српске редакције) који је у великој мери понародњен.¹ То нас наводи да рукопис БА, који се може везати за првобитну српкословенску редакцију текста² насталу крајем XIII или почетком XIV века у околини Дубровника или Дукљи (МАРИНКОВИЋ 2007: 312), сврстамо у ону језичку редакцију текста у којој је језик у великој мери понародњен (МАРИНКОВИЋ 2007: 320).

О првобитној српскословенској редакцији текста, поред анализираних црта на синтаксичком нивоу, сведоче и многе црте на фонетско-фонолошком, морфолошком и лексичком нивоу, као што су нпр. рефлексии за прасловенске гласове **t'*, **d'*: ношѣ146/3, господѣди 856/3; чување финалног *-л*: чинилъ 26а/2; чување иницијалне групе *вс-*: вѣ 22а/13; чување финалног *-т* у 3. л. јд. и мн. презента: естъ 58а/3; наставак ген. јд. *-гоу* заменичкој и придевској промени: сего 58а/1; чување старих падежних наставака у именичкој промени: ѿд рѣки 646/9; лексеме попут *аще*, *глаголати*, *егда*, *епистолиѣ*, *повелѣти*, *тисѣща* итд.³

У истим категоријама забележени су и вернакуларни рефлексии општештокавског карактера (уп. ИВИЋ 1994: 88–90): тисѣѣ 6б/12, мѣѣ 6а/8; прнѣнгаѣ 13б/3–4; сѣа чѣстѣ 5б/8; ѣ нашн зѣмлн 101а/9, хѣзѣтн 175а/12; трнѣѣѣ сѣ 175а/5; да мѣ носѣ сѣ нѣѣ сѣѣ клѣнка господа 178б/4–5; сннѣ свога 7а/11; сѣ кннѣгѣмѣ 7а/12; ѣѣ неговѣ рѣѣѣ 76а/12–13; као и речи које припадају вернакуларном лексичком регистру: каѣѣ, ѣѣ, заѣѣ, говѣрѣтн, кннѣѣ (ѣ значењу ‘писмо’) итд.

Срећу се и црте које поред икавске рефлексације јата такође упућују на југозападне ивице штокавске језичке територије (уп. ИВИЋ 1994: 50–51, 57, 179, 184–185). Такве су, на пример, рефлексација назала предњег реда у /a/ иза гласа /j/ у корену глагола *pri-ję-ti: и *прѣ* нх 9a/10, рефлекс /j/ за прасловенско **d'* у изолованој речи: *госпѣ* 29a/11, прелаз *-м>-н*: *нвѣдинѣ* *вѣкашѣ* 30a/5, веома ретко прелаз *-л* у *-а*: *ѣда* *вѣ* *га* *нзлѣнѣ* 172a/9–11, замена *ѣ>и*: *сопѣклѣ* *пѣлѣсопѣ* 9a/6.

¹ На књишки карактер упућују употребе конгруентних партиципа у различитим употребама, као и у оквиру конструкције апсолутни датив, док се понародњавање језика на плану партиципске фразе испољавало у многим погрешним употребама партиципа на формалном или функционалном плану, што сведочи о процесу адвербијализације ове форме који се дешавао у вернакулару (штокавској говорној бази). Иновације пореклом из вернакулара забележене су у овом тексту у већем степену него у другим текстовима писаним нижим стилем (КУРЕШЕВИЋ 2018б).

² Ову тезу поткрепљују и помени српског језика у тексту, сачувани на два места: и САЗДАШЕ ГРАДЪ НА ТОМЪ МНСТЪ И НАРЕКОШЕ ИМЕ ЕМОЪ ЕДНО-СРЪДЪ ОН СЕ ЕНОСАЊ ИЖЕ ПО СРЪБЬСКОМЪ ЕЗНКЪ НАРИЧЕТН СЕ ЕДНОО-СРЪДЪ СТАНАКЪ 266/11–27а/3; КА МАКАРНИНСКИ ОТОКА ВРАТН СЕ МАКАРН БО ПО СРЪБЬСКОМЪ ЕЗНКЪ НАРИЧЪ СЕ БЛАЖЕНН 105а/7–11. (В. илустрације у Прилогу 4.)

³ Исто запажање износи и Х. Куна (KUNA 2008: 263).

су српскословенским језиком нижег стила чија је норма отворенија за иновације пореклом из старосрпског (староштокавског) вернакулара на свим језичким нивоима, док се на синтаксичком одликује отклоном од калкова и избором конструкција које имају упориште и у говорном језику (ГРКОВИЋ-МЕЉЏОР 2012: 292; КУРЕШЕВИЋ 2016б: 133–135). У језику БА вернакуларне црте забележене су у већем степену него у другим текстовима писаним нижим стилем, при чему је избор између књишког и вернакуларног средства насумичан, тако да се језик овог рукописа може назвати и мешаним (српскословенско-српским).¹⁰ Узроци за овакву језичкостилску реализацију језика могу се тражити не само у слободнијем односу преписивача према тексту профаног карактера у којем се осећају утицаји световне књижевности ренесансне инспирације (ИВИЋ 1986: 120), већ и у његовој припадности културном кругу који није био непосредно изложен утицајима Српске православне цркве. Док о вернакуларним процесима који су се дешавали на фонолошком и морфолошком плану могу да сведоче и текстови пословноправне писмености, за проучавање развоја синтаксичког и лексичког система старог српског језика драгоцени су текстови различитих жанрова, будући да су употребе многих конструкција и речи жанровски условљене. Како наративних текстова профаног карактера писаних у основи српским народним језиком пре краја XV века има мало, текстови писани мешаним (српскословенско-српским) језиком представљају драгоцен извор информација о процесима који су се дешавали у вернакулару на синтаксичком и лексичком плану.

Овај рад има за циљ да на основу поређења синтаксичких црта (инфинитивне фразе и хипотактичких везника) употребљених у рукопису БА и у критичком издању Српске Александриде из 1985. године¹¹ (у даљем тексту СА), претпостављеном архипредлошку текста, укаже на разлике међу њима, нарочито на оне које одсљиквају однос књишко-вернакуларно, како би се стекла јаснија представа о томе у којој мери је језик Берлинске Александриде понародњен у овим сегментима синтаксичког система. Поредиће се избор средстава за исказивање исте синтаксичко-семантичке категорије, њихова фреквенција и начин употребе. Промене до којих је долазило у књижевном језику под утицајем вернакуларне базе у теоријском смислу посматрају се у светлу функционалностилске раслојености српскословенског, али и у светлу

---

¹⁰ Као илустарација могу послужити примери реченица у којима паралелно срећемо особине оба језика: *аще д'н оставиш^а познат те нидѣ* БА 1566/15–157а/1. В. још примера у КУРЕШЕВИЋ 2018б: 163. Таквим типом језика писан је текст Слова о Акиру Премудром из рукописа Народне библиотеке Србије бр. 53 (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016в, као и у овој књизи рад *Језик Слова Акира Премудрог из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53.*).

¹¹ За основу критичког издања текста узет је Академијин рукопис бр. 352 који се чува у Архиву САНУ, будући да је текстолошком анализом претходно утврђено да овај препис чува доста добро старо стање текста (СА 1985: IX).

језичке еволуције током које је долазило до постепеног формирања хипотактичких структура карактеристичних и за савремени српски језик.¹²

Поред овог циља, надамо се да ће оваква компаративна анализа указати и на категорије које се у средњовековном књижевном начину изражавања чувају као стабилне (иако књишког карактера), потом на оне које се замењују функционално конкурентном структуром која постоји и у вернакуларној бази, као и на структуре које су биле одлика само говорног језика у одређено време. Одговарајући закључци биће донети у сагласју са чињеницама из литературе посвећене норми српскословенског језика, с једне, и стању у старосрпском вернакулару, с друге стране, у анализираним синтаксичким доменима.

5. АНАЛИЗА

5.1. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА УПОТРЕБЕ ИНФИНИТИВА У БА И СА¹³

5.1.1. ИНФИНИТИВ У ФУНКЦИЈИ ДОПУНЕ ГЛАГОЛА. Инфинитив је у оба текста забележен као једина пропозитивна допуна уз фазне¹⁴ (а) и модалне¹⁵ (б) глаголе. За ситуацију у СА уп. Куршевић 2014: 74–75, а у БА упореди следеће примере:

а) *пило^аъ павѣати начѣ ка штокъ* БА 95а/5–6¹⁶;

б) *и шнѣ ш^а анекнта г^аозднѣ егоже не можети рѣстѣн ннѣднош желнзо^а* БА 46а/1–10.

Једина уочена разлика тиче се избора лексеме на позицији управног фазног глагола: у БА је 2х уместо глагола *начѣти* употребљена лексема *почѣти*, која са таквим префиксом није потврђена у старословенским и редакцијским споменицима, те се може сматрати наносом из говорне базе. Уп. пример:

---

¹² Шире о теоријским оквирима в. у Грковић-Мелџор 2013: 8–71; Куршевић 2016а.

¹³ У овом раду биће представљени само резултати (процентуално исказани) анализе синтаксичко-семантичких употреба инфинитива у БА и СА. Одговарајуће синтаксичко-семантичке реализације биће илустроване појединачним примерима из БА, док ће се за илустрацију ситуације у СА упућивати на одговарајућа места у студији Куршевић 2014.

¹⁴ Фазни (аспектуални) глаголи значе започињање, трајање или завршавање неке радње / стања / збивања.

¹⁵ Модални глаголи исказују објективну / субјективну могућност, неопходност или допуштање неке радње / стања / збивања.

¹⁶ Приликом навођења примера из БА нисмо разрешавали скраћено написане речи, а надредно слово смо обележавали у експоненту тамо где по етимологији припада. Уз сваки пример дата је информација о страни/реду, помоћу којих се упућује на место на којем се пример у рукопису налази. Примери из СА, уколико су навођени, дати су према критичком издању текста (СА 1985).

в) и поче жестокоо плагати и поче епистолию жалосно писати БА 1736/3–6.

Инфинитив у оба текста доминира и као допуна уз волунтативне¹⁷ глаголе (> 95% случајева). Будући да ови глаголи, за разлику од претходних, могу да граде и хетеросубјекатске структуре, треба нагласити да је употреба инфинитива у оба текста била резервисана за тутосубјекатске контексте (а), док се у хетеросубјекатским структурама уз ове глаголе у оба текста појављује реченица (б). За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 233–234, а у БА упореди следеће примере:

а) работати боо хоџѣ тоѣѣн нѣе жнвотѣ мѣнн далѣ еѣѣ БА 656/1–3;

б) хотѣла бнѣѣ антѣшоѣ да о^а насѣ нѣ ѡтѣднѣѣѣ к алексен^арѣ да нѣ вазвратѣѣ се БА 149а/6–9.

Комуникативни глаголи у зависности од своје инхерентне семантике¹⁸ могли су у оба текста поред реченице да вежу и различите типове инфинитивних структура којима се исказује допунски пропозитивни садржај: татуоагентни и хетероагентни инфинитив или тзв. апсолутна инфинитивна конструкција (датов / акузатив + инфинитив).¹⁹ Првима се исказује субјунктивна, а другим индикативна радња²⁰. Уочена разлика међу текстовима своди се на фреквенцију књишких, односно вернакуларних структура у њима.

У језику СА уз комуникативне глаголе референцијалног карактера забележена је учесталија употреба хетероагентног инфинитива у функцији исказивања императивности (у ~30% случајева, уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 82–83), што се сматра књишком цртом (уп. VEŠERKA 1996: 84–85), него у језику БА, где је оваква употреба инфинитива потврђена само у једном случају. Уп. пример:

---

¹⁷ Под волунтативним глаголима подразумевамо глаголе којима је исказивање жеље инхерентна семантичка компонента.

¹⁸ Разликујемо комуникативне глаголе референцијалног карактера, обележене фактивношћу, и јусивне глаголе, обележене нефактивношћу, тј. оне који поред денотирања и одашиљања поруке подстичу адресата на акцију, тј. изражавају наредбу, захтев, молбу и сл.

¹⁹ О статусу ових структура у српскословенском језику уп. КУРЕШЕВИЋ 2016а: 70–71, као и Прилог 1 и 2. Посебно о статусу и значењском потенцијалу конструкције акузатив + инфинитив у старословенском и српскословенском језику уп. КУРЕШЕВИЋ 2010; KUREŠEVIĆ 2018.

²⁰ Појмови субјунктивна ~ индикативна радња се у овом раду посматрају у контрасту. Док се првим термином именује радња која се налази у домену жеље, намере, неодређености, неизвесности, дакле у домену нереализованог, другим се исказује радња која се налази у домену реалног, доживљеног, дакле у домену реализованог (KRISTAL 1988: 125).

Ѣдѡа на"доше ѡднога кѡманскѡ ѡмншѣ н снго тѣмѡть прѡлахѣ²¹ повеленне ѡ^а александра вазѡвѡстѡти БА 11а/3–7.

У оба текста уз комуникативне глаголе референцијалног карактера потврђена је и употреба књишке конструкције акузатив/номинатив²² + инфинитив глагола быти којом се, за разлику од претходних структура, исказује индикативна радња (VEŠERKA 2002: 445–446; KUREŠEVIĆ 2018). У језику СА потврђена је нешто већа фреквенција ових структура (14х, уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 243–244), док су у језику БА забележене свега 3х. Уп. примере:

а) акузатив + инф.:

н рѣ прѡнѡчѡна мѡ тѣ к александ'рѣ глахѣ быти чловѣчѣ БА 72а/4–6;
пазѡте ако александ'рѣ жѡва прѡведѡте ка мѡне жѡнѡмѣ боѡ ѡтрѡкѣ того мѡдѡа бо
мѡ н мѡнѡлана кажѣ быти 76б/15–77а/4;

б) номинатив + инф.:

како богѣ нарѡчѣши се быти БА 114б/1–2.

Са друге стране, употреба инфинитива уз *јусивне глаголе* сматра се општесловенском употребом, будући да се таква употреба ослања и на хетеросубјекатске структуре какве граде и каузативни глаголи на позицији управних (уп. VEŠERKA 2002: 442–443). Оваква употреба инфинитивних конструкција потврђена је у оба текста у високом проценту (~90% случајева). За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 84, а у БА следећи пример:

н сѡе рѣкѣ конѡци повѣли ѡрѡжѡти се н стѡборѣ висѡкѣ пѡставѡти повѣленѣ БА 91а/12–14.

Разлика међу текстовима уочена је једино у лексичко-синтаксичком потенцијалу глагола *рѣши*. Тај глагол је у језику БА веома често употребљен у значењу 'наредити' на месту где у језику СА стоји јусивни глагол *повѣлѣти*. Ширење семантичког опсега глагола *рѣши* на рачун глагола *повѣлѣти*²³, који се као лексема губио из вернакулара, условило је и промену синтаксичког понашања глагола *рѣши* – он је уз себе могао, попут јусивних глагола, да везује инфинитив којим се исказује субјунктивна радња. Агенс инфинитивне радње поклапао се са индиректним објектом глагола *рѣши* (а), а уколико индиректни објект није исказан, агенс инфинитивне радње био је уопштен (б).

---

²¹ Словна грешка. Очекивали бисмо: *прашаху*.

²² Заправо, реч је о истој конструкцији. Појава номинатива уместо акузатива условљена је употребом рефлексивног глагола.

²³ О семантичком и синтаксичком потенцијалу глагола *рѣши* и *повѣлѣти* у старословенском језику уп. СС 1994: 455–456, 580–583.

а) консци свон ѿрѣжати се повелѣн на збоекѣ нхъ ѡреднѣхъ на бон на дарѣа понде н сходникомѣ гледати рече БА 776/3–7²⁴

б) ва та данѣ александръ сходѣ даревѣхъ ѡхватѣ н сѣхъ овенити рече БА 53a/2–5.²⁵

Ово потврђују и примери паралелне употребе поменути два глагола у истој функцији унутар исте реченичне целине (в).

в) н тѣн александарѣ дѣ стѣпе сатвори ѡ златѣ едан себѣ сатвори каторн потоломѣ сатвори сатворити повелѣн сатворити рече на четврьтоѣ пилона храброга БА 516/13–52a/3.

Уз каузативне²⁶ глаголе у оба текста употреба инфинитива забележена је у сличном проценту (~60% случајева). Забележен резултат не изненађује ако знамо да употреба инфинитива уз ове глаголе представља прасловенско наслеђе (уп. VEŠERKA 2002: 442). Иако каузативи прототипично граде хетеросубјекатске структуре (а), уз рефлексивно употребљене каузативне глаголе забележен је таутоагентни инфинитив (б). За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 77–78, а у БА следеће примере:

а) граѣне вавилонци на ѣ паприца не давахъ прѣстѣпити ти александръ²⁷ БА 60a/4–6;

б) свецѣхъ свѣтѣ царѣ бѣхъ а ва мѡецѣхъ ѡчанствѣ не сподобѣхъ се ѡмѡити БА 786/14–79a/1.

Поред инфинитива у оба текста уз ове глаголе потврђене су и структуре са двоструким акузативом што је такође аутохтоно словенско средство (ПОТЕБНЯ 1958: 375–378). За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 234–235, а у БА следећи пример:

---

²⁴ Уп. еквивалентну реченичну структуру из СА: консцѣ же своен [о]роуѣжати се повелѣ. н на збоекѣ сын[х] ѡредн. н на бон на дарѣа понде. сходникомѣ|ѣ| же гледати повелѣ 128v/7–11.

²⁵ Уп. еквивалентну реченичну структуру из СА: Ђѣ тѣж|д|е д(ѣ)нѣ сходѣ даревѣхъ александръ ѡхватѣ. н сѣхъ [о]вѣсн|т|(н) повелѣ. 96v/11–14.

²⁶ У овом раду у њих убрајамо само глаголе дозволе и забране, као и оне који имају значење „(у)чинити да ко /не/ учини што, да буде, постане, што” (РУЖИЋ 2006: 161). На синтаксичком плану њих карактерише то што са пропозицијом допуном граде хетеросубјекатске структуре преко заједничких денотата. Неки глаголи који по синтаксичким карактеристикама припадају каузативима у овом раду сврстани су, међутим, према семантичком критеријуму у комуникативне глаголе (молити, повелѣти) или у глаголе кретања каузативног типа (послати).

²⁷ Потврда нестилизованог језика. Сматрамо да је у питању писарска грешка настала услед немарног односа ка језичком изразу. На основу контекста сматрамо да ту треба да стоји александръ.

КАПЕТАНА АНТИОХА сатворн на друґиґни трыґн тисѣщани голнѣ КАПЕТАНА СЕЛЕВКА сатворн капетана на друґиґни трыґн тисѣщани КАПЕТАНА ВИЗАНТА сатворн БА 256/2–9.

Употреба таутоагентног инфинитива уз когнитивне²⁸ глаголе у својству пропозитивне допуне део је прасловенског наслеђа (уп. VEČERKA 2002: 441). Стога не чуди што је у оба текста инфинитив уз њих забележен у сличном проценту и у сличним контекстима. За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 81, а у БА следеће примере:

защо не знають се на полѣ БНТИ СЕ БА 136/14–15;

не тако азѣ днахѣ бракъ твон САТВОРНТИ на све подѣсѣнчане царе и кнезове призвати хотихѣ и с м^нозиґи и веселихѣ бракъ твон САТВОРНТИ БА 826/13–83a3.

У оба текста потврђене су и конструкције датива/акузатива + инфинитив глагола БИТИ уз ове глаголе, које исказују исту семантику као и уз комуникативне глаголе и представљају одлику књишког начина изражавања (VEČERKA 2002: 445–446; KUREŠEVIĆ 2018), с тим што је у језику СА њена фреквенција нешто већа (18х, уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 237–241), док је у језику БА забележен два и по пута мањи број ових конструкција (7х).

а) акузатив + инф.:

да аще НАСѢ ДЛАДНХѢ И НЕХЦНХѢ динишѣ БНТИ БА 376/11–14;

б) датив + инф.:

тѣи МУКАМѢ мнѣ БНТИ БА 986/4–6.

Инфинитив је у оба текста потврђен и као једина пропозитивна допуна субјунктивног карактера експектаивних²⁹ глагола. За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 81, а у БА следеће примере:

снѹ ненѣтѣнѣ снѣлѣ маѣдоннѣне виднѣше и прѣт^и езици помншлѣхѹ ИЛЕКСЕН⁴РА ИЗДАТИ порѣ инѣнскомоу црѣ и рекоше сѣмн ~~жѣн~~ живѣтѣ ѣ неѣ испроснѣше ва маѣдоннѣ ВИЖАТИ помншлѣхѣ БА 1156/10–116a/1.

За разлику од СА где је уз перцептивне³⁰ глаголе у једном примеру забележена употреба књишке конструкције акузатив + инфинитив (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 85), која се објашњава ареалним утицајем латинског језика, у језику БА није потврђена таква употреба инфинитива.

---

²⁸ Когнитивним сматрамо глаголе код којих пропозитивна допуна иступа као спознајни доступна чињеница, дакле припада индикативној сфери.

²⁹ Експектаивним сматрамо глаголе чија се пропозитивна допуна презентује као предмет мисаоног предвиђеног ишчекивања, дакле припада субјунктивној сфери.

³⁰ Перцептивни глаголи исказују начин примања информација, те се разликују глаголи визуелне, аудитивне или тактичне перцепције. Њихова пропозитивна допуна стога увек исказује индикативну радњу.

5.1.2. ИНФИНИТИВ У ФУНКЦИЈИ ДОПУНЕ ИМЕНИЦА И ПРИДЕВА. Као део прасловенског наслеђа, инфинитив је потврђен као допуна именица само у СА, док у језику БА нису забележени такви примери. Са друге стране, у оба текста инфинитив је потврђен у функцији допуне придева – у БА као једини, а у СА као доминантан тип пропозитивне допуне. За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 86, а у БА следеће примере:

ДОВОЛАНЪ БЪДН ВА ДАЉЕДОННЕ ЦАРЪСТВОКАТИ БА 116/15–12а/1.

5.1.3. ИНФИНИТИВ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. Инфинитив је у оба текста забележен и унутар имперсоналних³¹ конструкција попуњавајући позицију субјекта. Потврђен је у конструкцији са глаголом БЪТИ, са предикативима, са безличним глаголима, као и са рефлексивно употребљеним глаголом. У свима је агенс, уколико је исказан, био формализован дативом.

Инфинитив је у *конструкцији са глаголом БЪТИ* потврђен у оба текста. Ова структура има модално значење. У зависности од облика глагола БЪТИ потврђена је у значењу неопходности (а), објективне могућности (б) или у оптативном значењу (в). У питању је прасловенска конструкција која има своје индоевропске корене (ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 2007: 98–117). У нашем корпусу потврђена је унутар идиоматизованих структура, попут заклетви или конструкција са глаголом ВЪДЪТИ, а познато је да оне боље чувају старе прасловенске обрасце. Стога не чуди што је у језику БА, који је у односу на језик СА понародњен (читај “подмлађен”), ова структура забележена у дупло мањем броју примера него у СА (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 68–69).

а) СИОНН ЮНАКЪ ВЕЛНКЪ ЕСТЬ СЛАВОУ ЗАМЛАСКОУ ДА СНѢ ВЪДНТИ ЕСТЬ ДЪЖНЕ АНТИНСКИ АЛЕКСЕНДРЪ НЕ ПРОТИВЪТИ БА 10а/8–12;

б) ВНШЕ ВЪДНТИ СТРИЛЕ ЛЕТЕЋИ ѿ ГРАДЪ КАКОШ ОВЛАКЪ БА 126/4–8;

в) ѿ ВЕЛНИК ЦРЪ АЛЕКСЕНДРЕ БЪДН НАМЪ ВАКЪПИ СВНДЪ С ТОКОМЪ ЋМОНТИ НЕГО ЛИ БЕЗЪ ТЕБЕ ЖИТИ БА 1176/4–7.

У оба текста инфинитив је потврђен и у *конструкцији са предикативима*, градећи структуре које су у зависности од лексичке семантике предикатива исказивале различите типове модалности: значење неопходности (а), (не)могућности (б), вредносно значење типа корисно је / добро је/ пожељно је или није (в) и оцену типа градуирања (г). Ова црта има општесловенски карактер. У оба текста инфинитив је потврђен као доминантнија допуна у односу на конкурентну зависну реченицу (у ~95% случајева у БА и у ~80% случајева у СА). За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 69–70, а у БА следеће примере:

---

³¹ Под имперсоналним реченицама подразумевамо оне у којима се на површинској структури појављује инконгруентни предикат (IVIĆ 1995: 82).

а) не такон александаре подобно естъ ношннеди длаттаннедъ ѡднне ѡтрѡпнѣти свнестъ БА 162а/14–162б/2;

б) аще ли дарнѣ цара не повнешъ ва ерѡсолнѣ невазможно ти естъ ваннѣти БА 41б/2–4;

в) такон и тебне непрнлнчно^ω менн поклоннѣти се црь бо царѡ не кланати се БА 66а/8–11;

г) персидьскодъ царствѡ свн западни прнлагаютн црне да доволноѡ бѡди ва вончсвѡ ѡбрнестн еладоѡ єдиноѡ ѡбладати БА 35а/8–12.

Када су у питању структуре инфинитива у *конструкцији са безлично употребљеним глаголима*, треба рећи да оне немају општесловенски карактер као претходне. Безлични глаголи се развијају тек почетком словенске писмености од именица у функцији предикатива, стога се међу језицима они разликују на лексичком плану, док се у староруском, на пример, никада нису ни развили (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 194–195). У БА, поред глагола *подобаетъ* (а), потврђеног и у СА (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 70–71), забележен је и глагол *трѣбѣи* (б). Будући да је безлично употребљен глагол *трѣбѣи* потврђен у старосрпском, али не и у старословенском, нити у другим северним словенским вернакуларним споменицима (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 195), може се сматрати лексичком спецификом јужнословенског говорног подручја. У БА уз њих је потврђен једино инфинитив као допуна, док је у СА у једном примеру потврђена и *да*-реченица (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 252–253).

а) не подоба царѡ дарню главѡ зрещи ка ногалѡ бисодовати БА 3б/11–15;

б) божн чловнкъ трнебѣ се стрѡпнѣти ѡ жалостн када бѣмо ли поѣн с-о-воган свнта на дрѡгн свнтѣ ѡнан є свнтѣ болшне ѡ^а овоган и слаѣн трнебѣ поѣн веселеѣн ѡ^а-вога свнта трнебѣ ѡзетн ѡнога свнта БА 176а/4–12.

Инфинитив је у оба текста потврђен као једина пропозитивна допуна и у *конструкцији са рефлексивно употребљеним глаголима*, с тим што је у БА забележена њихова мања лексичка разноврсност. У БА је потврђен уз рефлексивно употребљен глагол *цнѣти се* (а) и *ѡзаконнѣти се* (б), а за ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 71–73.

а) не тако боѡ маѣдоннѣа безьглавна естъ бѡкоже дарню цннѣти се бнѣти БА 4а/1–3;

б) да наѣ ѡбо ѡзаконн се васгда тирати и ѡбнѣти персомѡ ѡбо ѡзаконн васгда бнгати и ѡдирати прнд наѣн БА 58а/11–15.

5.1.4. ИНФИНИТИВ У ФУНКЦИЈИ АДВЕРБИЈАЛНЕ ОДРЕДБЕ. Инфинитив и инфинитивне конструкције потврђене су у оба текста једино у функцији

адвербијалне одредбе циља / намере / резултата.³² Међу забележеним нефинитним структурама таутоагентни и хетероагентни инфинитив представља општесловенску особину, док апсолутна конструкција *јак* + датив + инфинитив у резултативном значењу има књишки карактер (уп. VEŠERKA 2002: 287–288; КУРЕШЕВИЋ 2016а: 70). Још од старословенског периода, инфинитивним конструкцијама у овој синтаксичкој позицији конкуришу реченице, које се брже шире у контекстима у којима не постоји јака синтаксичка веза између управног и зависног глагола у смислу постојања заједничког аргумента. Поред овог унутарјезичког фактора, на ширење реченице на рачун адвербијално употребљеног инфинитива утицало је и балканско језичко окружење (уп. VEŠERKA 2002: 338).

У језику БА таутоагентни и хетероагентни инфинитив у функцији адвербијалне одредбе циља / намере потврђен је уз интранзитивне глаголе кретања (а), уз глаголе кретања каузативног типа (б), као и уз глаголе срачунате на постизање неког циља (в). У прве две синтаксичко-семантичке позиције инфинитив у БА представља доминантнији тип пропозитивне допуне у односу на реченицу, док је у трећој позицији забележена обрнута ситуација. Ове структуре забележене су и у језику СА у приближном односу као и у БА (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 186–189).

а) *џа љдо вась пришаљ есамь видѣти* БА 956/11–12;

б) *ѡа ерѡсолнѣ ѡаведѣ еѡ ѡа црѣковѣ гѣнѡ поклонѣти се* БА 436/3–7;

в) *ѡ персѡдѡ кнѣгѡ писа ка пилонѡ еѡѡѡ ѡставнѡ бнѣ роксанѡѡ ѡлѡстѣ н персѣ ѡсподѡвати* БА 118а/8–12.

Системска разлика међу поређеним текстовима тиче се потпуног одсуства правилно употребљене конструкције *јак* + датив + инфинитив у језику БА, што потврђује њен књишки карактер, док ту конструкцију правилно употребљену срећемо у језику СА (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 175–176). Уп. пример у којем је уместо инфинитива из СА у језику БА употребљен презент глагола:

г) *бнѣ видѣти ѡаполѣ конѣ н љѡвнѣѣ н клопотѣ ѡрѡжнѣ јакѡѡ н зѣмѣн тон снѣ носѣѣ дѡтѡждаѣт се* БА 596/4–8³³.

5.1.5. ИНФИНИТИВ У СКЛОПУ СЛОЖЕНОГ ФУТУРА. У оквиру сложеног футура у оба текста забележене су перифразе које чине глаголи *идѣти* или

³² Све три семантичке категорије могу да се односе на сферу нереализованог, тј. субјунктивног, те их посматрамо у оквиру истог функционално-семантичког поља. Треба рећи да сфери нереализованог припада само исказивање иреалне последице, док исказивање реалне последице припада индикативној сфери (уп. VEŠERKA 2002: 285).

³³ Еквивалентан пример у СА гласи: *бѣ видѣти ѡѡѡѡ конѣ н љ(ѡѣ)ѣѣ н клопотѣ ѡрѡжѣ. јакѡ зѣмѣн тон сѣа носѣѣѣн дѡтѡужнѣ се*. 104г/4–7.

хотѣти и инфинитив глагола, наслеђене из старословенског језика (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 389–396), али без уочених семантичких разлика међу њима. У оба текста у функцији исказивања футура претежу структуре са глаголом идѣти, која се у српскословенским текстовима чува као део књишке традиције. Поред ових у језику СА забележена је и једна структура са глаголом быти на позицији помоћног, која се објашњава ареалним утицајем западнојужнословенских дијалеката (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 67). Иако ни у једном тексту не доминира, конструкција са глаголом хотѣти у језику БА забележена је у дупло већем броју случајева него у СА (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 66). У БА потврђени су примери сложеног футура са књишким обликом помоћног глагола хотѣти (а), као и они са помоћним глаголом хотѣти у српском фонолошком и морфолошком лику (б).

а) пакн штити хоѣѣ од вась БА 146а/9–10;

б) нн тебе оставити хоѣѣ нн синоѣ монѣ сказати хоѣѣ БА 151б/2–4;

и цоѡ вазѣти хоѣѣ ѡ^а нась БА 95б/5–6.

Поред тога, у две трећине ових примера дошло је до клитизације помоћног глагола хотѣти³⁴ и до његовог позиционирања у постфронталну реченичну позицију (в), у чему се огледају промене које су постепено током XIII и XIV века на читавом штокавском терену водиле до потпуне граматикализације ћу-футура (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 139–170). Описана појава у највећем степену испољава карактер језичке норме у БА, а то је њена отвореност ка иновацијама из вернакулара.

в) тко ѓ божн чловикѣ трнеѣѣ се стрѣпнѣти ѣ жалостн када ћѣѡ ли поѣн с-ѡ-воган свѣта на дрѣгн свѣтѣ БА 175а/4–8; каѣѣ проѣѣ еданѣ али два часа тадан ћѣѣѣ и ти прѣднѣти БА 175а/12–15.

Иако је инфинитив у оба текста присутан у истим синтаксичко-семантичким реализацијама, што је вероватно жанровски условљено, можемо констатовати да је у домену инфинитивне фразе језик БА у односу на језик СА у већој мери понародњен. Понародњавање је подразумевало редукцију употребе књишких конструкција, и процентуално већу употребу вернакуларних средстава. Вернакуларне црте интензивније долазе до изражаја у делу текста од 1706 до 1826 стране. У том делу текста, од безлично употребљених глагола употребљен је једино глагол трѣѣѣѣ, уз когнитивне и комуникативне глаголе референцијалног карактера потпуно изостају инфинитив и инфинитивне конструкције, у функцији адвербијалне одребе

³⁴ Појава балканског футура први пут се појављује средином XIII века на истоку штокавске територије, да би у XIV веку била остварена пуна граматикализација овог футура на целом штокавском подручју (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 147–148).

циља / намере доминира реченица, док се футур искључиво исказује облицима тзв. балканског футура.

5.2. КОМПРАТИВНА АНАЛИЗА УПОТРЕБЕ ХИПОТАКТИЧКИХ ВЕЗНИКА У БА И СА

Зависна реченица ће у овом раду бити представљена кроз употребу хипотактичких везника, будући да се у регистру везника и везничких речи којима су се уводиле зависне реченице најексплицитније уочава степен понародњености језика.

5.2.1. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Релативне реченице адјективног (а) и супстантивног (б) типа у оба текста биле су чешће уведене књишким типом везника, изведним од **j*- основе, него вернакуларним, изведним од **k*- основе (б).³⁵ Обрнута ситуација, међутим, потврђена је једино у другом делу БА (1706–1826). За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 123, док ће ситуација у БА бити илустрована примерима релативних реченица уведеним везницима из оба регистра.

а) адјективна релативна реченица:

на велнкн бога прѣмнсаѡ наднемо 'е ѡмѡжѡ тн прѡтивнѡ ѡ БА 38а/ 4–7;

н ѡше ѡданѡ цѡтѡ ѡн замннн н задаѡашѡ рѡнѡѡ срѡѡѡ ѡм БА 1806/12–15.

б) супстантивна релативна реченица:

нѡ ѡа велнѡ неѡѡѡѡ ѡпаѡаѡѡтн на нѡ ѡѡѡ'рнѡѡѡ скоро нѡнѡнтн БА 286/11–13;

тѡ³⁶ ѡ поѡѡѡѡѡ нѡн ѡѡѡѡѡѡ к ѡѡѡѡ да нѡнѡ ѡрѡѡѡ рнѡѡ БА 179а/12–14.

5.2.2. МЕСНЕ, ВРЕМЕНСКЕ И ПОРЕДБЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ. И у систему везника за исказивање места (а), времена (б), начина и мере (в) разлика између књишког и вернакуларног регистра првенствено се заснивала на односу везника изведених од **j*-, односно од **k*- основе. Док у СА нису потврђени везници из вернакуларног лексичког регистра (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 136, 152, 169–170), у БА јесу, мада не доминирају. Обрнута ситуација потврђена је једино у другом делу БА (1706–1826), у којем вернакуларни везници преовлађују.

³⁵ Сматра се да се процес преласка релативних заменица у својству релативизатора из **j*- типа у **k*- тип у старосрпском догодио још пре појаве првих писаних споменика (уп. ГРИЦКАТ 2004: 70; ПАВЛОВИЋ 2009а: 101–141).

³⁶ У свим потврђеним случајевима у својству релативизатора супстантивних релативних реченица пореклом из вернакуларног регистра потврђене су примарно упитне заменице *ѡѡ* и *ѡѡ*, којима се за разлику од *ѡн* исказивало значење опште неодређености (уп. ПАВЛОВИЋ 2009б: 278). У овом примеру додатно имамо потврду за извршену метатезу иницијалних консонаната у заменици *ѡѡ* > *тѡѡ*, што је било карактеристика штокавских говора пре упрошћавања иницијалне групе у *ѡѡ* (BROZOVIĆ – Ivić 1988: 26).

а) месне реченице

ИДИЖЕ нзрьдноо тѣташе тѣн на коннѣхъ броднѣхъ БА 60а/10–12;

ннѣстѣ на землѣ радости н ГАНѣЖЕ не продиннѣти се жалостнѣ БА 76б/5–7.

б) временске реченице:

ЕГДА лн слѣжнѣти нѣтннѣше тогаа лексендаръ чашѣхъ златѣхъ испнѣхъ ѣ ннѣдра скрѣн БА 70а/4–7;

КАДА ѣсташе ѡ^а прнстола тадан поѣ алексенаръ арнстнла за рѣкѣхъ н поѣ ш ннѣхъ шѣтатѣ по то^ѡ полѣ БА170а/11–170б/1.

в1) реченице за исказивање начина (поредбене реченице):

ИКОЖЕ продинсл^ѣ божнѣ кола естѣ такон да вѣдѣти БА 23а/9–11;

а сада с празноѡмъ рѣкоѡмъ поѡхѣхъ КАКО н доѡхѣхъ на сан свѣтѣ БА 179а/2–5.

в2) реченице за исказивање мере (реалне последичне реченице):

бнн вѣднѣти ва полѣ конѣ н чловѣкѣхъ н клопотѣ ѡрѣжнѣ КАКОѡ н землѣ тон снѣ носѣѣ дотѣждаѣтѣ се³⁷ БА 59б/4–8;

потѣѣ мѣхъ крѣвѣхъ нз носѣ толнкон крѣвѣхъ его ѡтѣѣ КОЛНКОѡ не моѣже на конѣхъ снѣднѣтѣ БА 171б/15–172а/3.

5.2.3. НАМЕРНЕ РЕЧЕНИЦЕ. У функцији увођења намерних реченица у оба текста потврђени су везници ико да, да и ѣда. Док први везник, будући изведен од *j- основе има књишки карактер, иако се у његовом ширењу у старословенском и редакцијским споменицима виде и утицаји говорног византијског грчког језика (уп. VEŠERKA 2002: 318), друга два су потврђена и у словенским вернакуларним споменицима (уп. ПАВЛОВИЋ 2009а: 280–300). Разлика се међу споменицима огледа у учесталости књишког у односу на општесловенске везнике. У језику СА забележена је четири и по пута учесталија употреба књишког везника (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 181–184), а у језику БА обрнута ситуација – књишки везници су потврђени три пута ређе у односу на своје функционалне конкуренте, док у другом делу БА потпуно изостају.

а) уз интранзитивне глаголе кретања:

н доѣ к нѣмѣхъ вратѣ ДА га лнѣн БА 172а/9–10.

б) уз каузативне глаголе кретања:

копнѣ моѣ ка ваѡмѣ послаѣхъ ИКО ДА ваѡ н црствѣтн ѡнстоѡ мѣнѣ БА 132б/11–13.

в) уз глаголе срѣчунате на достизање неког циља:

---

³⁷ В. фусноту 32.

и снхъ ѡбснѣти рѣ ѡако да вазвнѣте чинслоѡ конскѣ перске БА 53а/4–6;
заповѣди конси сваки чловнѣ ѡгань наложити да се много конске видѣ БА
53а/10–13;
и доѣ к немѣ вратѣ да га лнчѣ ѡда бѣ га нзлнчнѣ БА172а/9–10.

5.2.4. УЗРОЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ. За означавање различитих значењских типова узрочно-последичних веза међу суседним предикацијама у оба текста потврђени су везници ѡо, понеже, ѡако, отъколѣ, отънелнже у сличним синтаксичко-семантичким контекстима и са сличном учесталостју, међу којима једино везник отъколѣ нема књишки карактер³⁸ (уп. VEČERKA 2002: 298). У БА су, међутим, поред ових потврђени и везници зачѡ³⁹(3х), ѡе⁴⁰ (1х) и када⁴¹ (3х) из вернакуларног лексичког регистра којима су се уводиле узрочне реченице. За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 192–207, а у БА уп. следеће примере:

а) ѡо: протнвѣти се ѡм^сне дожемо дващѣ ѡо ш ннѣмь бнѡше се и дващѣ нн разбѣ
БА 76а/5–8;

б) понеже: тн веѣма ѡѡѣ се него ѡа понеже цнлнѣхь домоѡь нхъ пѡстнѡ есѣ БА
133б/1–3;

в) ѡако: нн смрѣти ѡ^а мѣне ѡѡѣ се нн теѡе ѡставнѣти ѡѡѣ нн снѡѡь мѡнѡь сказати
ѡѡѣ ѡако непѡѡѡа мѣнѣ такоѡа чловнѡа ѡ^а земѡе погѡѡѣти мѡдрѡстнѡ и храбрѡстнѡ
ѡкрашена нѣ ѡако снѣа нѡдѡти тн ѡѡѣ БА 151б/1–9;

г) отъколѣ: тн жезѡо чѡстѣ ннѣсѣ ѡд-ѡѡе се сѣ на мѣ наѡнѡрѡ БА139а/10–12;

³⁸ Иако везник отъколѣ није потврђен у узрочном значењу у српским пословноправним списима (уп. ПАВЛОВИЋ 2009а: 241), верујемо да је и у његовом семантичком потенцијалу, као и у случају везника ѡѡѣ, који је потврђен као временски и узрочни везник, дошло до транспонованја примарно временских релација у сферу узрочности. Више о томе в. у КУРЕШЕВИЋ 2014: 203.

³⁹ Везник зачѡ, којим су могле бити сигнализowane различите узрочно-последичне релације, у старосрпским вернакуларним споменицима први пут се бележи у XV веку и то у споменицима са запада штокавске језичке територије, да би се одатле с временом проширио и на исток српске језичке територије (уп. ГРИЦКАТ 2004: 131; ПАВЛОВИЋ 2009а: 270–272; GRKOVIĆ-MAJOR 2021). Следи да је употреба овог везника још једна језичка црта која упућује на (југо)западне штокавске просторе као место настанка овог преписа.

⁴⁰ Везник ѡе је, судећи по споменицима српске пословноправне писмености од XII до XV века, све до краја XV века поред узрочних могао да уводи и допунске реченице, в. више у ПАВЛОВИЋ 2009а: 250–252. Тек након стабилизовања везника да у индикативној сфери, овај везник ће се функционално сузити само на изражавање узрочних релација у већини штокавских дијалеката (уп. GRKOVIĆ-MAJOR 2021).

⁴¹ Овај везник није потврђен као узрочни у старосрпској пословноправној писмености (уп. ПАВЛОВИЋ 2009а: 241). Употребу примарно временских везника у узрочној функцији потврђују и други везници, нпр. везник отъколѣ. Овај везник забележен је на почетку оних реченица којима се исказује узрок типа критеријум.

асертивно-волунтативне глаголе⁴⁴ (б) или глаголе визуелне перцепције⁴⁵ (в), као и везник *еје* уз когнитивне глаголе⁴⁶ (г), који уводе асертивне допунске реченице. За ситуацију у СА уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 255, а у БА следеће примере:

а) не говори да е александър царь свемъ свнтъ БА 173a/11–13;
и проци бнхъ проковахъ емъ када бѣде бнхъ смръти да бѣ пасти веле немоуанъ када бѣде бнхъ самръти БА 172a/12–176/2;

б) иако *якоѣ* се да македоннѣне нхъ не прочатхъ БА 906/3–6;

в) видншъ да бѣшъ проиннѣши ѿѣ кога лажнога свнта а благо дрѣзньмъ ѿстаети БА 171a/2–6;

г) и зна *еје* мѣ бѣлнхъ ка смръти с кошомъ се не може ннеднома мѣдростноу ѿмѣдрити ни се може силома ѿрѣвати БА 1726/15–173a/5.

6. ЗАКЉУЧАК. Компаративно проучавање инфинитивне фразе у БА и СА открива да се инфинитив у оба текста употребљава у истим синтаксичко-семантичким реализацијама, с том разликом што су књишке инфинитивне конструкције у језику БА забележене у мањем проценту, често и са формалном грешком, а понекад су и замењене функционално конкурентном млађом синтаксичком структуром. Такве су конструкције акузатива са инфинитивом уз комуникативне, когнитивне и перцептивне глаголе, потом употреба инфинитива *pro imperativo* уз комуникативне глаголе референцијалног карактера, употреба структуре *иако* + датив + инфинитив у резултативном значењу, као и употреба инфинитива уз глагол *идѣти* у футурским конструкцијама. Неведене књишке конструкције потпуно изостају у другом делу рукописа (170a–1826).

Иако је компаративно проучавање употребе хипотакичких везника потврдило да се у оба текста чешће срећу везници из књишког регистра, треба истаћи податак да је у БА забележен већи проценат употребе вернакуларних везничких средстава него у СА. Поред тога, у БА је забележена употреба и оних везника који нису потврђени у СА (нпр. везника *зачѣ*, *еје* и *када* којим се уводе узрочне реченице). Међу забележеним везницима из вернакуларног

---

⁴⁴ У споменицима српске пословноправне писмености овај тип допунских реченичних структура се по правилу уводи везником *да* (уп. ПАВЛОВИЋ 2009a: 59), док је у тој позицији у СА чешће потврђен његов књишки еквивалент *иако да* (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 232–234).

⁴⁵ Везник *да* уз глаголе перцепције на почетку допунских реченичних структура потврђен је једино у пословноправним списима са запада штокавске територије (Уп. ПАВЛОВИЋ 2009a: 38–39).

⁴⁶ Везник *еје* је најфреквентнији везник на почетку допунских реченица уз когнитивне глаголе у српским споменицима пословноправне писмености (ПАВЛОВИЋ 2009a: 29).

регистра има и оних који заједно са неким фонетско-фонолошким особеностима језика указују за (југо)западноштоавску провенијенцију рукописа (такав је свакако узрочни везник зашто, али и везник да којим се уводе асертивне допунске реченице уз перцептивне и комуникативне глаголе референцијалног карактера). Употреба везника пореклом из вернакуларног регистра постаје доминантнија у другом делу рукописа (170а–182б).

Генерално говорећи, поређење резултата анализе инфинитивне фразе и хипотактичких везника у БА са СА, као претпостављеног архипредлошка, показује да језик оба текста одликује чување инфинитива у широком спектру употреба, отклон од употребе инфинитивних књишких конструкција, као и чување у основи књишког регистра хипотактичких везника, што су све одлике нижег стила књижевнојезичког начина изражавања.

Међутим, иако у основи српскословенски, језик БА је у великој мери понародњен. Како анализа показује, процес понародњавања српскословенског, односно процес његовог приближавања говорним језичким обрасцима, дешавао се спорије на синтаксичком, него на фонетско-фонолошком, морфолошком или лексичком нивоу, а спроведен је до краја тек у другом делу текста БА (170а–182б), који се иначе текстолошки разликује од СА, будући да је настао на основу неког другог предлошка или на основу усмених казивања. Међу забележеним вернакуларним реченичним структурама са инфинитивом, не могу се уочити неке које су ареално специфичне. Ужа дијалекатска маркираност долази до изражаја тек на лексичко-граматичком плану, тј. у увођењу појединих хипотактичких везника из вернакуларног лексичког регистра, чија је употреба до краја XV века била везана за западноштоавски терен.

Извор

БА: *Берлинска Александрида*. Берлин: Државна библиотека – Пруско културно наслеђе, Рукописно одељење [Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Handschriften abteilung], Ms. slav. quart 8, последња деценија XV века.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Институт за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О функционалности раслојености српскословенског језика. *Кирило-Методијевски студии 21* (= Средновековни текстове, автори и книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), София: Българска академия на науките, Кирило-Методијевски научен център, 2012, 288–299.

- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. Изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ИВИЋ, Павле. *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. О конкурентној употреби акузативних конструкција (са партиципом и инфинитивом) и допунске реченице у Српској Александриди. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 79–92.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика. Јасмина Грковић-Мејдор, Владислава Ружић (ур.). *Српски језик и његове норме: дијахроно-синхрони аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2016а, 64–82.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Teil 2: Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2016b, 133–150.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Језик *Слова Акира Премудрог* из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолог* 72/1– (2016в), 105–126.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Активни принципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика : колективна монографија* (радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта). Том 1, Језик. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 173–188, 2018а.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Активни партиципи у Берлинској Александриди. Зорица Никитовић (ур.). *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума*. Бања Лука – Источно Сарајево: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Филозофски факултет – Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2018б, 161–174.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. Српска Александрида у Дубровнику. *Анали Филолошког факултета* 12 (1976): 23–59.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Књижевност и језик, 2007.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица: од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009а.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Позиционирање зависних реченица у старосрпском језику. *Јужнословенски филолог* LXV (2009б), 267–297.
- ПОТЕБНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*. Том I–II, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.

РУЖИЋ, Владислава. *Допунске реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска, 2006.

СА: *Српска Александрида: свеска друга*. Радмила Маринковић, Вера Јерковић (ур.). Београд: Српска академија наука (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.

СС: *Старославянкий словарь, по рукописям X–XI веков*. Цейтлин, Р. М. и Радослав Вечерка и Э. Благова (ур.). Москва: Издательство „Русский язык“, 1994.

*

BROZOVIĆ, Dalibor Brozović, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod «Miroslav Krleža», 1988.

GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The development of emotion predicate complements in Serbian. Björn Wiemer and Barbara Sonnenhauser (eds.). *Clausal Complementation in South Slavic*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2021, 415–441.

IVIĆ, Milka. O strukturi srpskohrvatske proste rečenice s glagolskim predikatom. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Slovograf, 1995, 59–83.

KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.

KUNA, Herta. Srednjovjekovna bosanska književnost. *Formu Bosane: kultura – znanost – društvo – politika* 45, Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna, 2008.

KUREŠEVIĆ, Marina. The status and origin of the accusativus cum infinitivo construction in Old Church Slavonic. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major, Barbara Sonnenhauser (Eds.). *Diachronic Slavonic Syntax: The interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM]. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2018, 261–283.

VAN DEN BER, Christiaan Alphonsus. *Der „serbische“ Alexanderroman*. München: Wilhel Fink Verlag, 1970.

VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.

VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 2002.

IV

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1:

ПОЛМОВНИК: ДЕФИНИЦИЈА И СТАТУС У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ПОЈЕДИНИХ НОМИНАЛНИХ СРЕДСТАВА

ДВОСТРУКИ АКУЗАТИВ

У питању је номинална конструкција која се састоји од два акузатива од којих први иступа у двострукој улози – функционише као објекат управног глагола и логички субјекат зависне предикације, а други у улози предикатива – казује нешто о појму на позицији првог акузатива. Позицију другог акузатива попуњавали су именица, придев или партицип. Општесловенско је средство, које има своје ие. корене.

ИНФИНИТИВ

Инфинитив је нефинитни глаголски облик, номинално средство по пореклу. Изводи се од некадашње дативске форме глаголске именице са наставком *-ei* који је настао граматикализацијом ие. глагола 'ићи', што упућује на инваријантну семантику инфинитива – исказивање експектативности, односно радње која ће се тек реализовати (сфера нефактивне радње, субјунктивности). То значење се најбоље очувало уз глаголе кретања уз које инфинитив иступа у функцији адвербијалног детерминатора. Уз друге глаголе, као и уз именице, придеве и безличне изразе дошло је до његове реанализе у синтаксичку допуну субјекатског или објекатског типа.

ТАУТОАГЕНТНИ ИНФИНИТИВ

Таутоагентни инфинитив је онај који има исти агенс као и управни му глагол. У старословенском је, по правилу, забележен уз фазне, модалне, волунтативне, интранзитивне глаголе кретања, али спорадично и уз глаголе других семантичких класа исказујући увек субординирану нефактивну, односно субјунктивну радњу. У старословенском се овај инфинитив веома добро чува будући да ступа у јаке синтаксичке односе са управним глаголом. Општесловенско је средство.

ХЕТЕРОАГЕНТНИ ИНФИНИТИВ

Хетероагентни инфинитив је онај који допуњујући пропозитивни садржај управног му глагола ступа са њим у везу преко заједничког аргумента (појма који је истовремено директни или индиректни објекат управног глагола и логички субјекат инфинитивне радње). У старословенском се такав инфинитив веома добро чува уз каузативне, јусивне и друге глаголе срачунате на постизање неког циља, али се у његовој позицији среће и његово конкурентно средство – реченица уведена везником да, ретко иако да. Општесловенско је средство.

ИНФИНИТИВ *PRO IMPERATIVO*

Овај инфинитив се појављује уз комуникативне глаголе референцијалног карактера и представља трансформ императивних реченица из директног говора. Веома често се реализује унутар хетероагентних структура, али се овај инфинитив среће и у оквиру апсолутне конструкције датив + инфинитив (в.). Уколико је агенс инфинитивне радње уопштен, он није исказан. Представља старословенско наслеђе, где је његова употреба, вероватно, била инспирисана грчким оригиналима. Као његово конкурентно средство јавља се зависна реченица.

ДАТИВ + ИНФИНИТИВ

У питању је номинална конструкција за исказивање субординације: именски појам у дативу представља логички субјекат, а инфинитив предикат зависне реченичне структуре. У старословенском се појављивала као допуна различитих семантичких класа глагола или као адвербијална одредба.

У функцији допуне ова конструкција представља псл. наслеђе (које има ие. корене¹), али се већ у старословенским споменицима доживљава као одлика вишег стила изражавања, дакле као књишка црта. Као њено функционално конкурентно средство појављује се допунска реченица уведена везником *ѡѡ*.

У функцији адвербијалне одредбе ова конструкција често је бивала уведена везником *ѡѡ*, *ѡѡѡ* или неким другим, што је представљало механичку позајмицу (=калк) из грчког језика. Као њено функционално конкурентно средство среће се одговарајућа зависна реченица у адвербијалној функцији.

ЈЕСТЬ / БЫТИ + ДАТИВ + ИНФИНИТИВ

Конструкција датив + инфинитив употребљена уз *esse* предикацију има сасвим другачије порекло од претходне структуре. Представља општесловенско средство које има ие. корене. По пореклу то је древна (ие.) *mihi est*-конструкција за исказивање поседовања, која је могла добити инфинитив као своју допуну. У новом типу језика долази до реанализе целе конструкције, те то постаје конструкција за исказивање модалности.

У питању је конструкција којом су се у старословенском исказивале различите нијансе модалности: а) деонтичка модалност (објективна неопходност), б) динамичка модалност (објективна могућност) или в) оптативна модалност. Као њено функционално конкурентно средство иступа модална имперсонална реченица са предикативима или безличним глаголима.

---

¹ По пореклу то је конструкција са двоструким дативом, од којих је други у форми глаголске именице.

АКУЗАТИВ + ИНФИНИТИВ гл. БЫТИ (=accusativus cum infinitivo)

У питању је номинална конструкција коју чине два акузатива, док је инфинитив глагола быти саставни део другог акузатива. Први акузатив је имао двоструку улогу – објекта управног глагола и логичког субјекта зависне предикације, а други је имао предикативни карактер. Појава копуле у облику инфинитива уз други акузатив тумачи се управо његовим предикативним карактером. Конструкција се употребљавала уз когнитивне и комуникативне глаголе у функцији објекатске допуне.

Представља књишку црту из групе неологизама. Доводи се у везу са конструкцијом двоструког акузатива (в.). Као њена функционално конкурента средства иступају двоструки акузатив и допунска реченица уведена везником *и*ко.

ПАРТИЦИПИ

Партиципи су нефинитно, девербално средство по пореклу. Представљају врсту речи која се дефинише граматичким карактеристикама именских (род, број, падеж, вид) и глаголских (стање и време) речи. Иако се у старословенским граматикама говори о активним и пасивним партиципима садашњег и прошлог времена, треба рећи да се правим партиципима, оним који својом употребом демонстрирају своју примарну глаголску природу, могу сматрати једино активни партиципи. Активни партиципи изведени од глаголских основа (презентске и инфинитивне), чије је основно значење исказивање радње која траје или која је завршена, и форманта *-nt-* / *-us-* на који се додају наставци за род и падеж, првобитно су исказивали стање субјекта за време вршења главне радње или непосредно пре ње.

Партиципи у старословенском представљају псл. наслеђе, а имају и своје *ие.* порекло. Испрва су имали предикативну индивидуалност (као и остала номинална средства), али се с временом реанализирају у адвербијалне детерминаторе или објекатску допуну главног предиката, те адноминалне детерминаторе. Широки спектар употреба партиципа био је основна *differentia specifica* књижевног у односу на вернакуларни начин изражавања.

АТРИБУТСКИ ПАРТИЦИП

Атрибутским називамо онај партицип који иступа у функцији именичке одредбе. Може бити одређеног или неодређеног вида, што зависи од тога да ли исказује трајну или тренутну особину појма на који се односи.

Представља књишку црту из групе књижевних неологизама: на његову учесталост употребе утицао је грчки језик. С временом постаје типично књишка црта, одлика високог стила изражавања. Његово функционално конкурентно средство је релативна реченица адјективног типа.

СУПСТАНТИВИЗИРАНИ ПАРТИЦИП

Супстантивизираним називамо партицип који иступа у функцији неког именичког конституента истичући неко његово инхерентно својство. По правилу је одређеног вида.

Представља књишку црту из групе књижевних неологизама: тумачи се као активирање латентне могућности словенског система. С временом постаје типично књишка црта, одлика високог стила изражавања. Његово функционално конкурентно средство је релативна реченица супстантивног типа.

АКУЗАТИВ + ПАРТИЦИП

У питању је номинална конструкција коју чине именски појам у акузативу и партицип који са тим појмом конгруира. Први акузатив је имао двоструку улогу – објекта управног глагола и логичког субјекта зависне предикације, док је партицип имао функцију предикатива. Конструкција се у старословенском појављује као допуна објекатског типа уз глаголе перцепције и когниције. Општесловенско је средство. Представља варијанту двоструког акузатива (в.).

С временом то постаје књишка црта, будући да се у старосрпском партиципска компонента најпре замењивала герундом, а потом и цела конструкција вербалном структуром. Њено функционално конкурентно средство у старословенском и српкословенском је допунска реченица уведена везницима *јак* или *како*.

Истраживања су показала да очување овог номиналног средства није само хронолошки већ и семантички засновано: његовом употребом је, за разлику од зависне реченице уведене везником *јак*, маркирана директна евидентност, односно информација из прве руке, што доприноси експресивности језичког израза.

АПСОЛУТНИ ДАТИВ

У питању је номинална конструкција коју чине именски појам у дативу и партицип неодређеног вида који са тим појмом конгруира – именски појам врши функцију (логичког) субјекта, а партицип предиката. У старословенском се појављује као апсолутна (слободна) конструкција којом се исказивала адвербијална детерминација главне предикације са којом је ступао у таутосубјекатске односе, и то најчешће временска.

Представља књишку црту из групе књижевних неологизама. Иако по пореклу словенско средство, које има своје ие. корене, у старословенском је то већ књишка црта: на ревитализацију апсолутног датива утицао је грчки. Због своје слабе везе са реченичним предикатом, са променом језичког типа долази до његовог постепеног замењивања вербалном структуром. С

временом то постаје типично књишка црта, одлика високог стила изражавања. Као функционално конкуренто средство конструкцији апсолутни датив у старословенском и српкословенском иступа зависна, најчешће временска, реченица.

ГЕРУНД

Герундом називамо партицип неодређеног вида који је вршио адвербијалну детерминацију управне предикације са којом је ступао у таутосубјекатске односе. У старословенском је ова форма увек била у истом роду и броју као и субјекат на који се односила. Општесловенско је средство. С временом герунди се све више везују за предикат и губе везу са субјектом, те постају адвербијализоване форме. Као њима функционално конкуренто средство иступају различити семантички типови независно и зависнословених реченица.

САМОСТАЛНИ ПРЕДИКАТИВНИ ПАРТИЦИП

Самосталним предикативним партиципом називамо партицип кратке форме (тј. неодређеног вида) који је лишен своје основне комуникативне функције – исказивања пратеће радње главног реченичног предиката, те чија се употреба приближава независном предикату.

Среће се у оквиру два типа структура које имају различит статус у старословенском језику: а) када се између активног партиципа и финитног глагола појављује везник (тзв. функција предикативног герунда) и б) када се ове форме јављају у низу или стоје на месту где би се очекивао лични глаголски облик. Прва је општесловенско средство. Сматра се одликом говорног језика, наслеђеном из псл., која у односу на герундски употребљени партицип заправо представља хронолошки старији слој исте дубинске структуре. Потврђена је још у старословенском, али њена фреквенција у каснијим споменицима расте (појављује се у текстовима писаним и вишим и нижим стилом српкословенског, као и у оним на народном језику). Партицип у оквиру друге структуре представља књишко средство. Својом употребом сведочи о губљењу основне синтаксичке и комуникативне функције партиципа као врсте речи, те се таква његова употреба може посматрати једино на стилском нивоу анализе. Као таква она је потврђена веома ретко у старословенском, среће се у српкословенским текстовима писаним вишим и нижим стилом, али не и у текстовима на вернакуларној основи.

ПРЕДИКАТИВНИ ПАРТИЦИП

Предикативним партиципом се назива партицип неодређеног вида који је попуњавао синтаксичку позицију обавезног конституента предиката. У старословенском се овакав партицип употребљавао уз глагол *быти*, уз фазне глаголе, као и уз поједине комплексно транзитивне глаголе. Представља

наслеђену псл. особину која се већ у старословенским споменицима веома ретко користи, те о њој говоримо као о словенском архаизму. Као њено функционално конкурентно средство може да иступа финитни глагол у имперфекту.

ПРИЛОГ 2:

ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ СТРУКТУРЕ СИНТАКСИЧКОГ СИСТЕМА СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА¹

Аутохтоно словенски слој		Књишки слој (синтаксички грецизми)	
Општесловенске црте (заједничко словенско наслеђе)	Дијалекатске црте (јужсл. црте и балканизми)	Неологизми (црте развијене под утицајем грчког језика)	Калкови (грецизми и псеудогрецизми)
употреба падежа	<u>јужсл. црта:</u> одсуство предикативног Инстр. <u>балканизам:</u> чланске форме и посесивни датив (источна Бугарска)	Акуз. уз негиране глаголе; Кљ + Дат. уз гл. говорења; слободни партитивни Ген.; ОТљ + Ген. уз гл. који значе психолошка стања	<u>грецизам:</u> Ћљ + Акуз. за означавање циља, сврхе. <u>псеудогрецизам:</u> градациони Ген.; градациони Дат.
Поста речења	употреба глаголских времена и начина		перфективни презент у ф-ји императива
	основна структура просте реченице		употреба два узастопна глагола говорења
	основни типови модалних конструкција		
	<u>Архаизми:</u>		
	беспредлошки падежи (Лок. за место и време, Инстр. за место и време, Дат. намене)		
	Ћљ, НЈ + Лок. уз одређене гл. кретања		
	Двоструки акузатив		
Употреба супина			

¹ Основу овог схематског приказа чини подела старословенске синтаксе на структурне слојеве дата у VEŠERKA 1989: 28, која је потом преузета и допуњена у ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2001: 9–18; 2007: 138–149. Овом приликом постављену структуру старословенског система допунили смо неким новим подацима, проистеклим из сопствених истраживања.

Паратакса	реченица са И, А		
	птц. у ф-ји герунда; самостални пред. птц. (птц. + И + фин. гл.); Акуз. + птц.	супстантивизирани птц.; атрибутски птц.; апсолутни датив	ИЖе + супст. птц.; апсолутни генитив
Инфинитивна и партиципска фраза / Хипотакса	Архаизам: предикативни птц. (фазни гл./быти + птц.);		
	инф. унутар сложеног футура; инф. у ф-ји допуне уз гл., им. и придеве; независни приповедачки и прескриптивни инф.; инф. у ф-ји субјекта унутар безл. к-ја	Акуз. + инф. гл. быти уз гл. говорења и мишљења ; инфинитив <i>pro</i> <i>imperativo</i> (трансформ императива из директног говора)	ЕЖе + инф. у ф-ји именице; ІАКО + инф.; ЕГДА / ДОНЬДЕЖЕ + инф.; БЪ, ОТЪ, Ѧ + инф. (често у насловима)
	рел. реч са ИЖе у атрибутској ф-ји	супстантивна релативна реченица уведена са ИЖе	
	јужсл. црта: ДА у ф-ји хипотактичког везника византизам: намерна или допунска реченица уведена са ІАКО ДА	употреба многих хипотактичких везника (АЩе, ІЕГДА, ІАКО, БО,...)	неки типови хипотактичких везника (нпр. НЕО, ИЖе АЩе `који год`, АЩе `за увођење зависно-уп. реченица)

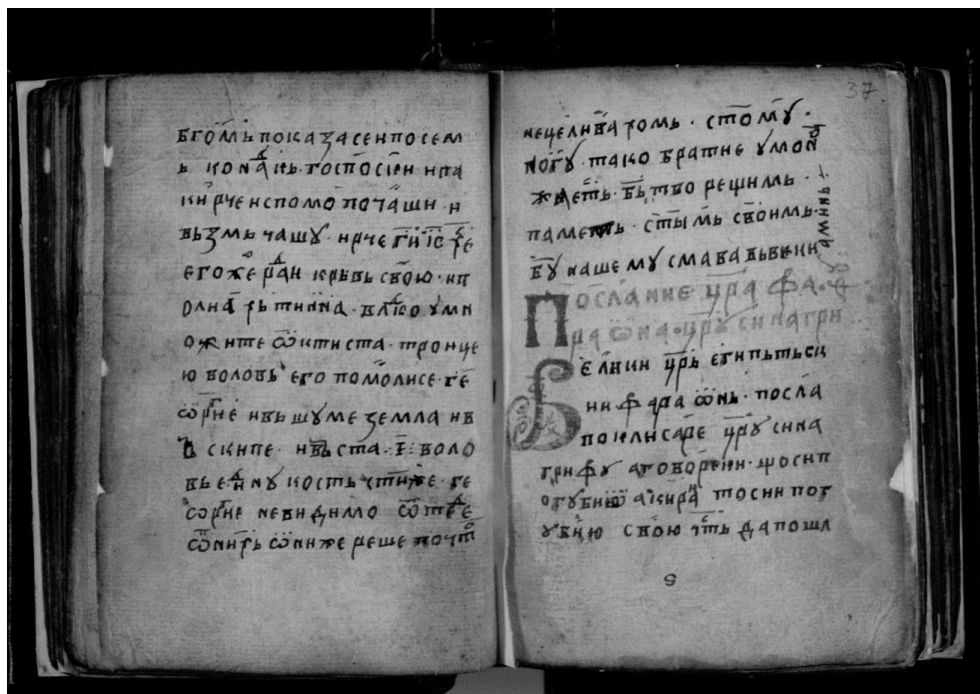

по дрѣго⁴ |² званню що не доге . н рѣ¹ акнѣ³ |³ г⁴нѣ брон⁵ нлн є веке мѣжн на |⁴ женѣ . н рѣ¹
 цѣрь да кога веке . |⁵ наге н рѣ¹ акнѣ³ веке бн женѣ . |⁶ защо принбронхъ злаа мѣжа |⁷ къ
 женамъ . кон до ѡбѣла босон⁸ |⁸гъ сѣдн . н рѣ¹ цѣрь да комъ сн |⁹ мене принбронѡ . н рѣ¹
 акн¹⁰рь къ женамъ защо сн бнѡ м¹¹ене погѣбнѡ . лѣда детнща |¹² послѣжавшн . н рѣ¹
 цѣрь то є бн |¹³ло ннтнна (!) . н поге акнѣ³ къ цѣрь |^{41к} фараѡнѡ ѡбѣжшн се ѡ мѣрѣ |²жѡ
 то нн го нн ѡдевенѣ на гн |³ж⁴алѣ⁵ то нн пншѣ нн на конѡ |⁴ н рекомъ . то нн пѣтемъ нн
 бѣ |⁵спѣтнемъ . н принде къ цѣрь фа |⁶раѡнѡ . н рѣ¹ мѣ цѣрь кто єсн |⁷ тн . н рѣ¹ акнѣ³ та самъ
 набекан |⁸ь конѡхъ сннагрнфа цѣра . н рѣ¹ . |⁹ цѣрь похѣгнлн азъ єсамъ ѡ тво¹⁰ |¹⁰ г¹¹на . тере
 є тебе послаѡ к мѣ |¹¹не ѡ свонѣ дѣзѣнѣ рѣ¹ акнѣ³ г¹²не |¹² ѡ нашон зѣм¹³н такън заков¹⁴ а |¹³ко
 бн тагнтарѣ бнѡ а може го |^{42а}споскнн дѣтъ ѡправнтн . зѣ |²алн бн га сло добра ч¹лка .
 |³ н рѣ¹ творн на що сн дошѣ . нѡ |⁴ вежа .бѣ птнка ноевннка ѡ та |⁵рамъ н прнвежа ковтегѣ
 |⁶ къ тармѡ н ѡсадн детннка |⁷ ѡ ковтегѣ н ѡстатѣ мѣса на |⁸ ражнѣ . н понесоста дѣтннка
 |⁹ ѡ нѣѡ н потѣ ѡптнн говорѣ . д |¹⁰ан свакъ клакъ н прнжннѡ н |¹¹ варѣ н каменне да
 знѣмѡ |¹² гра¹³ь цѣрь фараѡнѡ нн на нѣѡ |¹³ нн на зѣмлн на ѡблацѣхъ нѡ |^{42к} сѣде акнѣ³
 на конѡ н ѡзѣ б |²нѣ велнкѣ н натѣ бнтн влас |³теле вѣланке н малѣ тахаѣ . |⁴ а говорѣ . дан
 всакъ варѣ н п |⁵рьжннѡ н каменне . да знѣм |⁶о гра¹³ь нн на нѣѡ нн на зѣмлн . |⁷ на
 ѡблацѣ¹ н рѣ¹ цѣрь набекамѣ |⁸ конюше ѡставн тон дѣло |⁹ додѣташе лн внтѣзн глаю |¹⁰ще
 нзбн нн конюхъ твон . да |¹¹ скнѣмѡ оуѣжѣ ѡ пескѡ морско¹² |¹² н ѡзѣ набеканѣ сврѣдаѡ н
 про |¹³врѣте даскѡ н ѡнѡде пѣстн |^{43а} санце лѣтѣ своѣ н траке сво |²е по зѣмлн н рѣ¹ акнѣ³
 къ цѣрь |³ скѡпн то¹ ѡжѣ док⁴е та дрѣ |⁴го плетѡ . н рѣ¹ набеканѣ к |⁵онюше ѡставн тон дѣло
 |⁶ повежа¹ лн что ѣѣ дѣбѣ . а ѡ |⁷ немъ .бѣ стѣлпѣ . а ѡ стѣлпѣ |⁸ .дѣ . колѣса н .дѣ . кранѣсь
 . а ѡ |⁹ тон доходн єдна лншнща |¹⁰ бѣла . а дрѣга ч¹рна . н рѣ¹ акн |¹¹рь щоно є дѣбѣ то
 ѣѣ годн |¹²ще . а ѡ нѣѣ .бѣ . мѣцѣ тон сѡ ст |¹³лѣповн .дѣ . колѣса .дѣ . нѣлѣ . |^{43к} .дѣ . гранѣсь .дѣ .
 дѣн . а лншнща |² ч¹рна ноцѣ . а бнла . дѣнѣ н рѣ¹ |³ цѣрь . бл⁴венѣ єсн акнѣ³ прем |⁴дрн
 кннж¹нчѣ кон нн наѡ |⁵чнлѣ єсн . премѣдростн н д |⁶арѡва єго . дармн велнцѣлн |⁷ н мѡгнмн
 (!) . н краснмн . н рѣ¹ |⁸ акнѣ³ г¹не цѣрь несѡ тон м |⁹он дарѡвн лнѣ до¹⁰тоннн . |¹⁰ разѣ
 мѡга дрѣга | кон мѣ є |¹¹ ѡ ровѡ хранныѡ . н принде нѣ |¹² ѡпетѣ къ цѣрь снна¹³рѡфѡ . н |¹³
 рѣ¹ мѣ цѣрь чѣсѡ просншѣ ѡ мене |^{44а} н рѣѣ акнѣ³ . не прошѡ цѣрь . |² ннцо ѡ тебе разѣ
 сна мѡ |³его ана⁴ана . да сн га поѡчн |⁴нмъ . премѣдростн . н пода |⁵де мѣ га свѣзана . н
 поведе |⁶ га акнѣ³ въ до⁷свон . н натѣтѣ |⁷ бнтн єго палнцѣю желѣзною . |⁸ н мѡлтѣше
 ана⁴нѣ глѣ ѡтѣ мѡ |⁹н акнѣ³ не ѡбна¹⁰ мѣ хотю бн |¹⁰тн конюхъ твон . н рѣ¹ акнѣ³ |¹¹ ѡнакн
 лн сн бнѡ ана⁴не . как |¹²оно є нег¹³е бнла табѣлка на бр |¹³ѣгѡ рѣке . що годн радѣше |^{44к}
 све река река (!) ѡношашѣ . н прн |²де ч¹лкѣ да ю по³сѣте . н рѣ¹ та |³бѣжка г¹не не посѣцан мѣ
 . а хо |⁴ю тнн гдѣне роднтн . да що |⁵ лн є с темъ ако бн лн н не⁶ра |⁶нже радѣла . чѣс да
 н⁷рѣка |⁷ ѡносн . н потѣ бнтн єго вѣклм |⁸а . н рѣ¹ ѡтѣ мѡн акнѣ³ . не ѡбн |⁹ан мене хотю
 ѡвчтарѣ твон бн |¹⁰тн . н рѣ¹ акнѣ³ ѡ какн лн сн б |¹¹нѡ ана⁴не . каконо є негдѣ по |¹²шла
 нглаа ѡ полѣ . н срѣте ю з |¹³мнѣ . нгло остра тн сн ѡ мене . |^{45а} н потѣ га вѣклм бнтнн
 . н рѣ¹ мѣ |² ана⁴нѣ ѡтѣ мѡн не ѡбнан мѣ . |³ хоцѡ бнтн тагнтарѣ твон . н |⁴ рѣ¹ акнѣ³
 ѡнакн лн сн бнѡ . |⁵ ана⁴не . каконо є вѣжѣ газн |⁶ѡ водѡ н ѡсѣ . н рѣ¹ вѣжѣ ѡс |⁷лѣ не
 мѣтн лн водѣ на верѡ тѣ |⁸ ѡхѣхъ . н рѣ¹ ѡсѣ не можѣшѣ мѣ |⁹ безѣ ѡзрѡка оуѣстн . како тн
 |¹⁰ мѣтнмъ водѡ . ннже тебе га |¹¹зѣкн . н єще бнашѣ єго веке |¹² н рѣ¹ ана⁴нѣ ѡтѣ мѡн не

251

свежано не |⁹ раз^арешѣн . аще ли є раздреше |¹⁰нно . не свежѣн . сѣе мѡн а |¹¹на^ане боле ти є
 житини ѡ кац |¹²ѣ без храмине съ прав |¹³домѣ . нежелан бес прав^ае | |⁵⁰⁶ жити въ полатахъ
 . сѣе |² мѡн ана^ане ѡни се члкъ п |³ода^ань (!) . ѡномѣ кон рабѣ |⁴ храни . а господѣхъ
 ѡста |⁵вѣла . каконо кон плѣть |⁶ ѡмнраюшѣ погѣбѣлаа |⁷ сѣе мѡн ана^ане по^ань є м |⁸лѣчелнѣвъ
 члкъ . затище |⁹нѣхъ крѣтагѣхъ . защо не зна |¹⁰шь цю є ѡ немѣ докле н |¹¹е ѡкрѣши такон не
 знашь |¹² ѡ млѣчнѣвъ . члкъ . на срѣцѣ |¹³ докле не проговорн . | |^{51а} сѣе мѡн ана^ане боле ти
 є |² нмѣ добро . него ли бѣга |³тъство мѡного . сѣнѣ мѡ |⁴н ана^ане живн своємѣ (!) |⁵ дрѣгомѣ
 правоверно н п |⁶овежѣ ѣмѣ еднѣ свою |⁷ таннѣхъ . н потѡмѣ скара |⁸н се съ нмѣ . ако ти
 твою |⁹ таннѣхъ пропове не лѣбн га |¹⁰ веке . аще ли ю не пропове . лю |¹¹бн га боле него
 прѣжде . сѣ |¹²е мѡн ана^ане частн гѣна св |¹³оего . развѣ того не во се . | |^{51б}нного . сѣе мѡн
 ана^ане чс |²тн ѡца своего н не забн |³ван възѣхання мѣре св |⁴ое . сѣе мѡн ана^ане боле |⁵
 ти є ѡ твоє рѣце кози но |⁶га неголи ѡ тѡжѡ ѡв^аое |⁷ рамо . сѣе мѡн ана^ане . не д |⁸внжн
 брани съ сланимѣ ѡ с |⁹ебѣ . ере (!) не знашь тѣо ѡ-к |¹⁰хдѣхъ наекѣ на теке . сѣе мѡ |¹¹н
 ана^ане . не попраи дрѣга |¹² своего . егѣа ти се когѣа п |¹³рѡснѣ . ако ти є самѡмѣхъ | |^{52а}
 попраи бнтин |² нна беснда акирнева |³ вѣсакон прѣмѣдрѡсти |⁴ н кннзе граматазин |⁵
 црѣквѡе ѡдѣвахъ . ѡ дѣ |⁶балине братинѣ . н приада |⁷ѡѣ его . еднѡмѣхъ црѣхъ снн |⁸грнфѣхъ оу
 двѡрь . н рѣе мн ц |⁹рь акирне аще мн ѡгоди |¹⁰тъ ана^ань . то ти потинеш |¹¹ н съ мнрѡмѣ
 ѡ старѡсти св |¹²ѡен н поге акирне въ домѣ |¹³ скон . н не знаше да сѣнѣ по^а | |^{52б} нмѣ тѣмѣхъ
 копа . н напнса |² ана^ань . бѣ . кннзе . еднѣхъ посла |³а къ рѣтанѣхъ црѣхъ н алонѣхъ . |⁴ а говѡрекн
 велн бн црѣхъ снн |⁵грнфѣхъ (!) да бѣдете на полю |⁶ ѡдорскомѣ . єи днѣ мѣца |⁷ мѣрта да
 внѣмѣ како стѣ |⁸ на во^аскѣхъ потрѣбнн . а дрѣ |⁹гѣхъ кнннѣхъ напнса ѡцѣхъ сво |¹⁰емѣхъ акнрѣхъ глѣ
 вѣли ти црѣхъ |¹¹ снн |¹²грнфѣхъ . да бѣдѣшь на п |¹³ѡлю ѡдорскнмѣ . єи днѣ . |¹³ мѣца мѣрѣа (!)
 . како єси на во | |^{53а}нскѣхъ потнѣбн (!) . а третню |² даде гѣнѣхъ своємѣхъ црѣхъ сн |³нагрнфѣхъ . а
 говѡре гѣне цю |⁴ сн ти ѡтннѡ ѡцѣхъ своє |⁵мѣхъ акирню . тере є навѣсѡ |⁶ на те слѣне вѡнске .
 н рѣ |⁷ црѣхъ снн |⁸грнфѣхъ . єда є |⁹ лѣжа акире . н рѣ |¹⁰ ана^ань |¹¹ гѣне ако ѣа лѣжѣ а ти вннн
 |¹² самѣ . н внде црѣхъ слѣне во |¹³нске на полю . н прѣмѣдраго |¹² акирна . н алона црѣа . н
 въ |¹³ страхъ выпаде . н рѣ |^{13б} гѣне црѣхъ нека ѣа погѣхъ къ ѡцѣ |²хъ мѡемѣхъ да га
 ѡвѣщамѣ т |³нхъ мн рѣмн н бесѣдамн . єд |⁴а бн пришаде прѣа те . н рѣ |⁵ црѣхъ пондн ана^ане .
 н поге а |⁶на^ань къ ѡцѣхъ своємѣхъ . акн |⁷рѣхъ " поклонн мѣхъ се до землѣ |⁸ н рѣе мѣхъ акирѣ . зѣравѣхъ
 снѣхъ |⁹ мѡн ана^ане . н рѣ |¹⁰ мѣхъ ана^ань |¹¹ бѣлѣнь єси ѡче мѡн акире . в |¹²ѣлн ти црѣхъ снн |¹³грнфѣхъ
 прин |¹²ти къ немѣхъ да те дарѣе . |¹³ н прнде н поклонн мѣхъ се . | |^{54а} н рѣ |⁵ црѣхъ снн |¹³грнфѣхъ .
 зѣравѣхъ |² акирне прѣмѣдрѡн кннжнн |³че . да на кога кнннн глѣхъ |⁴ н понскавѣхъ акирѣ
 прѣмѣдр |⁵ѡстѣ . въ себе цю бн ѡгово |⁶рнлѣхъ . црѣхъ н рѣ |⁷ ана^ань ѡче |⁸ мѡн акире . ѡ-кѣде ти
 хмѣ |⁹ потѣо ти не ѡговарашѣ црѣхъ сѣдн га црѣхъ . н рѣ |¹⁰ црѣхъ сѣдн |¹¹ га ти ана^ане . н рѣ |¹²
 ана^ань . |¹³ ѡче мѡн акире . подобно м |¹²н ѣѣ плакатнн теке . ѣако |¹³ велн ти црѣхъ снн |¹³грнфѣхъ
 главѣхъ | |^{54б} ѡщѣшнн . н ѡнѣстн ѡ те |²бѣ . лѣѣтън рѣе акирѣ гѣне |³ црѣхъ не погѣбѣлиа мѣ .
 ако ли |⁴ мѣ погѣбѣнты хоцѣшь . рцн |⁵ мн въ домѣхъ мѡемѣхъ погѣбѣ |⁶нтин . да мѣ ѡплѣте жена
 м |⁷ѡѣа . н трнста дѣвнцѣхъ ѡпл |⁸ѣтенѣхъ ѡ братинѣхъ . за коє са |⁹мѣхъ гла^ахъ мѡю положнѡ а
 прн |¹⁰зѣвашѣ дрѣга . акнрѡва . с к |¹¹онмѣ є мѡного ѡщнѡ . н рек |¹²ѡше мѣхъ повѣстн акнра
 в |¹³ь домѣ акнрѡвъ . н посла | |^{55а} акнрѣ . къ женіе своєн глѣ |² готовнмѣхъ вѣрѣхъ . гѡстем |³ь
 стѣмѣ мѡнмѣ да сн ѡк |⁴хснмѣ ѡ вѣтере мѡє хлѣба |⁵ н внна . н нзнде жена єго |⁶ съ трнста

девницамъ · оубо⁷ льщеныхъ ѿ добелне и бра⁸чань · и принесоме много⁹ хлеба и вина · и
 оупишемъ въ¹⁰ сѣхъ^{тх} дрѣвнихъ и легиоме · спа¹¹ти и ре^т акирь дрѣвѣхъ своимъ¹² не погубиан
 ме · и ре^т да и¹³ доутъи ме акире · и ре^т акирь ||^{55в} ѿ мене и^с сѣжань иленимъ ||² барава ·
 прииди^ть къ мени ||³ ообраз^{ом} · немѣхъ главѣхъ ѿцисе (!) ||⁴ и мене ѿ ровѣхъ сѣхрани · и иско⁵паше
 ровѣ · д · сежанъ и глѣбѣ⁶окъ · д · широкъ · и поставише ||⁷ съ нимъ много хлѣба · и въ⁸на и
 воде · а златара варавѣхъ ||⁹ и звѣдоше на полѣ · и ѿсекошѣ^е ||¹⁰ мѣхъ главѣхъ и въ^сланишати по
 въ¹¹асен земли · оудорскою ере ||¹² ѿсекоше главѣхъ прииди^ть ||¹³ мѣхъ акирю.

Почетак текста: л. 37а

Прилог 4:

ДВА ОДЛОМКА ИЗ БЕРЛИНСКЕ АЛЕКСАНДРИДЕ¹

1. одломак: 25a–28a

вазъвратише се ва нигиторъ |² дошатше конѣци починнѣти |³ повелн н повелн голне
са |⁴ тѣорити околнмъ госпо |⁵ дамъ н творнше · вѣ · т |⁶ нсѣща н свака голнѣ ѿ лѣ |⁷ дн н са
секон потрнбнѣ пр |⁸ д нннн конкодъ потолодн |⁹ ѣ н пнлона посла ва нгнпаѣ |¹⁰ ш нннн
срочн се стати се п |¹¹ овел-н-мъ конскъ н градове |¹² н землѣ примати грѣдѣще |¹³ н ѿ ннхъ
данн сзидати а самъ |¹⁴ ва голню вашадъ дахнѣвшъ |¹⁵ внтрѣ вѣрнѣ ка востокъ |^{25к}

шастн твораще на тръ |² мн тнсѣщамн голнѣ ка |³ петана антнѡха сатѣ |⁴ орн на дрѹзннн
трѣмн |⁵ тнсѣщамн голнѣ капетана |⁶ селевка сатворн ка |⁷ петана на дрѹгннн тръ |⁸ мн
тнсѣщамн капетана |⁹ внзанта сатворн самъ на |¹⁰ трнмн тнсѣщамн бнстѣ |¹¹ множаство
сѣще голнѣмъ |¹² н лѣдѣмъ на четнрн чѣстн |¹³ по морѣ раздннн се |¹⁴ ѿ днн н ѿ ноцн
морѣмъ |¹⁵ пнннвѡщнн александръ |^{26а}

свомн ва егнпатѣ нднше з |² а тон чнннлѣ ва морѣ прнст |³ атн н тѣн града свон ва |⁴ нлѣ
своѣ сатворн н нарѣт |⁵ е нлѣ елѣ александръ |⁶ н сѣвкн же са своннн галнѣмн |⁷ велнкнѹ
са (!) прнставъ тѣн · |⁸ градъ ва нлѣ своѣ саст |⁹ ворн н нарѣте нлѣ елѣ сѣ |¹⁰ евкнѣ анѣтнѡхъ
же прнс |¹¹ тавъ са своннн галнѣмн н |¹² тѣн градъ ва нлѣ своѣ |¹³ сатворн н нарѣте нлѣ
елъ |¹⁴ велнка анѣтнѡхнѣ внз |¹⁵ антн же са своннн голнѣмн |^{26к}

ва тнсотѣ трансого м |² ора н тѣн градъ ва нлѣ свъ |³ е сатворн нарѣте нлѣ |⁴ елѣ внзантнѣ
н свнхъ ал |⁵ ексендаръ многъ оскръ |⁶ бнѣ се не вндн кон гдн |⁷ ѿ ннхъ прнсталъ бнше |⁸ по
трндесѣтн днѣхъ нѡ (!) |⁹ ѣнѣтнѡхъ вакъпн сташе |¹⁰ ѿ ѿвнзнѣ н ѡвнзантн ѡв |¹¹ нднѡше
вакъпн свн н са |¹² здаше градъ на томѣ |¹³ мнстѣ н нарекоше нлѣ |¹⁴ елѣ едно-срѣдъ
ѡ |¹⁵ н се еносанъ нже |^{27а}

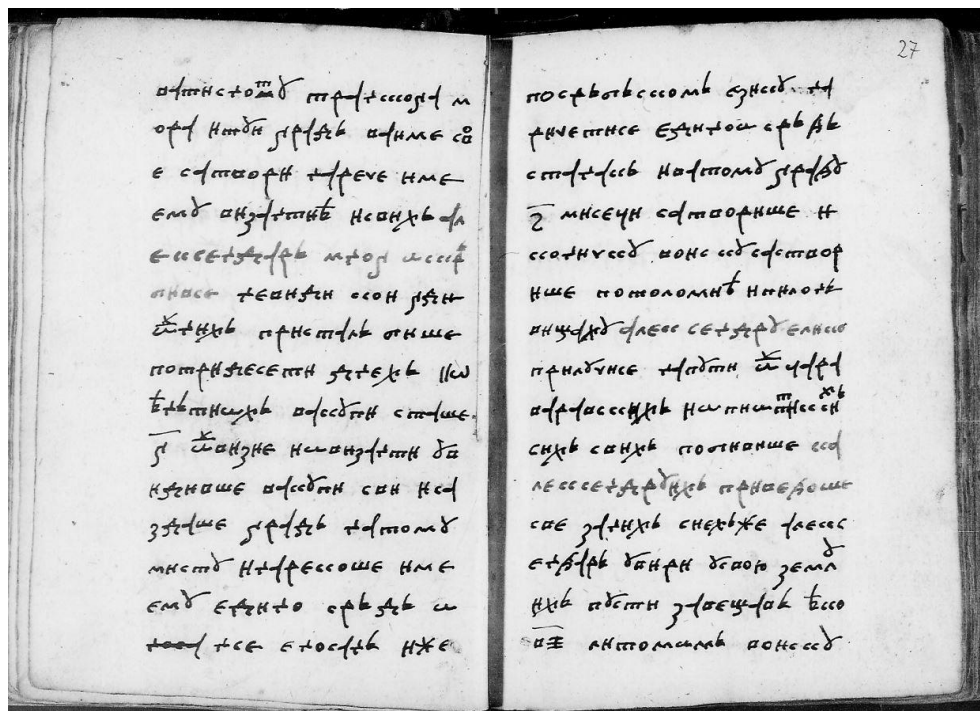
по срѣбъскомъ ѣзнкѣ на |² рнчѣтн се едно-срѣдъ |³ станакъ н ва томѣ градъ |⁴ ѿ мнсецн
сатворнше н |⁵ коннѣкъ конскъ саствор |⁶ нше потолоднѣ н пнлонѣ |⁷ внщахъ александръ
елнко |⁸ прнлѣчн се на пѣтн ѿ цара |⁹ варавскнхъ н ѡпнѡптнкснхъ |¹⁰ снхъ свнхъ побнѡнше
к-а- |¹¹ лексендъ нхъ прнвѣдоше |¹² свѣзаннхъ снѣхъ же алекс |¹³ ендаръ ѡ внрн ѡ свою землѣ
|¹⁴ нхъ пѣстн заѡѣцаѣ ѣко |¹⁵ вѣтн антѡмѡмъ конскъ |^{27к}

р тнсѣщн давати н ѿ-тѣ |² дѣ ваставъ царъ алексѣ |³ ндаръ ва снѹ ѡтнѣ с |⁴ а своѣмъ своѣмъ
конскомъ |⁵ н тѣн градъ сазда н нарѣ |⁶ те нлѣ елѣ трнполь хо |⁷ тецнѣмъ н дрѹгн градъ |⁸
саздати тѣн ѡ семь але |⁹ ксендаръ разгннѣ се рѣ |¹⁰ ѡ велѣ-можнн н мннн мон |¹¹

---

¹ *Берлинска Александрида*. Берлин: Државна библиотека – Пруско културно наслеђе, Рукописно одељење [Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Handschriften abteilung], Ms. slav. quart 8, последња деценија XV века.

македонитѣ не подоба |¹² на мѣ воѣнство остави |¹³ ти ннѣсть бо во градовъ |¹⁴ хъ тврьднхъ
 творѣн |¹⁵ на концѣ добръ и храбъ | |²⁸ а рнмн
 внтези многи мн г |² радн примахомо и разен |³ ѣхомо

Слика 1: Берлинска Александрида 266–27а

2. одломак: 1036–105а

К ннѣмъ н ш ннѣмъ бнѣшн ·Ѡ· ² | днн н пакъ егда же комъ ⁸ ³ | родн се днѣ н талло д ⁴ | нтѣтѣ ·Ѡ·
лнта сатко ⁵ | ршѣ аще мѣшкѣмъ е ⁶ | стѣ тон са женамъ пр ⁷ | нстоѣбъ ·Ѡ· лнта ⁸ | понднмо га ка
себн ащ ⁹ | е лн женскоѣ естѣ тон ¹⁰ | са женамъ естѣ васагда ¹¹ | · алексен^арь рѣ к немѣ ¹² |
хотнѣмъ бнхъ ѡтокъ т ¹³ | ѡгоѣмъ внднтн аще ва ¹⁴ | ѣгодноѣ естѣ н ѡвантн ¹⁵ | рѣе емѣ ѡтокъ
до ¹⁰⁴ || ^а

нтн нмашъ ванѣтра бо ² | ннтѣмъ внднтн нмашъ ³ | до з ⁴ | а бо дошадъ ванѣтра ⁴ | не погледан
не боѣмъ нматн ⁵ | чловнкъ жнѣмъ бнтн ван ⁶ | ѣтрѣ погледавъ алексен^арь ⁷ | смѣмъ ѣвнрн се словесѣмъ
⁸ | н ва ѡтокъ ѡнѣ ⁹ | пондѣ нзадъ мндень ¹⁰ | ѣко градь ва ѡтоцн томѣ ¹¹ | ѡбрнтѣ н ѡко^а
сего ѡб ¹² | ашадъбъ ванѣтарѣмъ вазрн ¹³ | тн не смѣмъ боѣмъ єдноѣмъ ¹⁴ | вазмѣжно бн чловнкъ ¹⁵ |
ннедноѣмъ прнстѣпноѣ ¹⁰⁴ || ^б

такѣ н стѣпъ внсокъ в ² | а ѡтоцн томѣ сатворн ³ | н на немѣ себѣ ѣмъ златѣ ⁴ | скѣснѣмъ сатворн
н слова ⁵ | грѣхѣ на немѣ ѣписати ⁶ | нмѣше снѣ алексен^арь ⁷ | вась свнтѣ прнѣмъ н до ⁸ |
ѡтока сего прнспнѣ н | ⁹ | макарннскѣ ѡтокъ внд ¹⁰ | нхъ н тѣмъ боѣмъ єлннскн ¹¹ | нхъ не ѡбрнтѣхъ
наго ¹² | мѣдрншн царн тн намъ ¹³ | нстннѣмъ сказа ѣко єлн ¹⁴ | нсцн боѣмъ ва дѣлнншнхъ ¹⁵ | ѣда
ва тартарнѣ єгннѣ ¹⁰⁵ || ^а

мѣчнѣмъ сѣтн са днѣволомъ ² | повелнннѣмъ бѣмъ саваѡта ³ | д-а-ще тѣмъ дрѣгн полнн ⁴ | прнѣтн
ва ѡтокъ снѣн ⁵ | на сва гледан ванѣтра за ⁶ | да мндннѣмъ не поглед ⁷ | ан н снѣ тѣмъ нспнсаѣмъ
ва ⁸ | макарнннскн ѡтока в ⁹ | тн се макарн бо по срѣбск ¹⁰ | ѡмъ єзнкѣмъ нарнѣмъ се ¹¹ | блаженн
ка нѣвантѣмъ пр ¹² | нстѣпнѣмъ рѣе вазвнѣст ¹³ | н лн нѣвантѣмъ блаженн | ¹⁴ | царѣмъ ѡѣмъ напнрнѣмъ естѣ
¹⁵ | ѡнѣ к немѣмъ рѣе рнѣмъ ¹⁰⁵ || ^б

мѣстѣ сѣстѣ сѣдѣнѣ
 повелѣнѣмъ оуѣ сѣдѣнѣ
 аѣче тѣмъ аѣдѣнѣ помѣнѣ
 тѣхѣмъ оѣмѣмъ сѣнѣ
 тѣмъ сѣдѣнѣ оѣдѣнѣ
 аѣдѣ мѣдѣнѣмъ неѣдѣнѣ
 аѣ неѣмъ неѣдѣнѣ оѣ
 мѣдѣнѣмъ сѣмъ оѣ
 тѣмъ мѣдѣнѣмъ оѣдѣнѣ
 оѣмъ сѣдѣнѣ тѣдѣнѣ
 оѣдѣнѣ сѣдѣнѣмъ оѣ
 неѣдѣнѣмъ аѣ оѣдѣнѣ
 нѣмъ неѣдѣнѣ оѣдѣнѣ
 аѣдѣ оѣмъ тѣдѣнѣ сѣ
 мѣмъ сѣдѣнѣ аѣдѣнѣ

Слика 2: Берлинска Александрида 105a

САДРЖАЈ

О овој књизи	5
I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИЗУЧАВАЊА СИНТАКСЕ СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА	7
Синтаксичка норма српскословенског језика и њен развој: унутрашња и спољашња динамика нормe	9
Статус и порекло конструкције <i>accusativus cum infinitivo</i> у старословенском	30
Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила (на примеру исказивања семантичке субординације)	50
II СИНТАКСИЧКА НОРМА И ЊЕНА ДИНАМИЧНОСТ У ТЕКСТОВИМА ПИСАНИМ СРПСКОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИКОМ	67
Од књишког ка вернакуларном: два начина језичког изражавања у списима Светога Саве	69
Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив	86
Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика	102
Стабилност и динамика синтаксичке нормe српскословенског језика у српским преписима апокрифа	124
Синтаксичка анализа поука / гномских исказа из Повести о Акиру Премудром (у препису из рукописа бр. 29 манастира Савине из 1380. г.).	142
Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика	154
III КА МЕШАНОМ ЈЕЗИКУ	171
О границама српскословенског језика (жанр, простор, време)	173
Језик Слова Акира Премудрог из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53	178
Номинација лица у три преписа Приче о Акиру Премудром	195
Понародњавање језика у Берлинској Александриди на синтаксичком нивоу	217

IV ПРИЛОЗИ..... 239

Прилог 1: Појмовник: дефиниција и статус у старословенском појединих номиналних средстава..... 241

Прилог 2: Табеларни приказ структуре синтаксичког система старословенског језика 247

Прилог 3: Прича о Акиру Премудром из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53 249

Прилог 4: Два одломка из Берлинске Александриде 254

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

Штампа
Футура
Нови Сад

Тираж
100

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.16/.17'367
811.163.41'367

КУРЕШЕВИЋ, Марина, 1975-

Сему же сице бившу : о синтакси и језичком стилу
српскословенских текстова / Марина Курешевић. - Нови Сад :
Филозофски факултет, 2022 (Нови Сад : Футура). - 262 стр. : граф.
прикази, табеле ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз свако поглавље.

ISBN 978-86-6065-703-1

а) Синтакса -- Српски језик б) Синтакса -- Словенски језици

COBISS.SR-ID 75843593

ISBN 978-86-6065-703-1

9 788660 657031